

Г Л А С Н И К

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ
ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година XCIV
Књига 82

Нови Сад, септембар 2022.
Број 3.

Тема броја

ПРАВО ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

САДРЖАЈ

Уводник / 683

ЧЛАНЦИ

Др Игор Вулетих

Животна средина и казненоправни инструменти
заштите. Норма и пракса Републике Хрватске / 687

Др Винце Вари
Др Чаба Жигмонд

Заштита дивљих животиња и биљака
у међународном и Мађарском праву / 712

Др Габријела Михелчић
Др Маша Мароћини Зрински

Треба ли реформирати негаторијску заштиту од
имисија у свјетлу Еуропске конвенције за заштиту
људских права и темељних слобода и заштите права
на живот у здравој животној средини? / 767

Др Мате Шивадо

Зелена криминологија / 824

Др Мирјана Докмановић

Одговорно управљање водама. Међународни
и национални правни и стратешки оквир / 857

Академик Миодраг
Н. Симовић

Превенција природних катастрофа и заштита
природних ресурса / 909

Др Марина М. Симовић

Рад ван темата

Др Драгиша Дракић

Тоталитаризам, психологија масе
и колективна одговорност / 963

ОСТАЛИ ПРИЛОЗИ И САОПШТЕЊА

In memoriam. Проф. др Јаков Радишић / 1005

Одабрана пракса у области кривичне заштите
животне средине / 1007

Сентенце из праксе Дисциплинског суда АКВ / 1023

Саопштења са седница Управног одбора
Адвокатске коморе Војводине / 1032

GLASNIK

JOURNAL OF LEGAL THEORY AND PRACTICE
OF THE BAR ASSOCIATION OF VOJVODINA

Volume XCIV

Novi Sad, September 2022

Issue 3

Subject

ENVIRONMENTAL LAW

CONTENT

Foreword / **683**

ARTICLES

- Igor Vuletić Ph.D.** The environment and criminal law instruments of protection. The norm and praxis of the Republic of Croatia / **699**
- Vince Vári, Ph.D.**
Csaba Zsigmond, Ph.D. Protection of flora and fauna in international and Hungarian law / **740**
- Gabrijela Mihelčić, Ph.D.**
Maša Marochini Zrinski, Ph.D. Should negatory action against immissions be reformed in the light of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Right to live in a Healthy Environment? / **794**
- Mate Sivadó, Ph.D.** Green criminology / **840**
- Mirjana Dokmanović, Ph.D.** Responsible water management. International and national legal and strategic frameworks / **882**
- Miodrag N. Simović, Ph.D.**
Marina M. Simović, Ph.D. The prevention of natural catastrophes and the protection of natural resources / **936**

Non-thematic article

- Dragiša Drakić, Ph.D.** Totalitarianism, crowd psychology and collective responsibility / **984**

OTHER CONTRIBUTIONS AND ANNOUNCEMENTS

- In memoriam. Prof. dr Jakov Radišić / **1005**
- Selected case law in the field of environmental protection through criminal law / **1007**
- Sentences from the judicial practice of the Disciplinary Court of the Bar Association of Vojvodina / **1023**
- Announcements from the meetings of the Board of Directors of the Bar Association of Vojvodina / **1032**

АДВОКАТСКА КОМОРА ВОЈВОДИНЕ

Основана 1921. у Новом Саду

*Указом Председништва СФРЈ бр. 64 од 12. јула 1988,
поводом 60-годишњице излажења,
ГЛАСНИК Адвокатске коморе Војводине
о д л и к о в а н ј е
Орденом заслуга за народ са сребрном звездом.*

Г Л А С Н И К
А Д В О К А Т С К Е К О М О Р Е В О Ј В О Д И Н Е

Покренут 1. јуна 1928.

Главни и одговорни уредници

Др Косџа Мајински (1928–1932), др Никола Николић (1933–1936), др Василије Сиџанковић (1936), др Славко М. Ђурић (1937), Владимир К. Хаџи (1937–1941), Милорад Боџић (1952–1972), Сава Савић (1973–1987), Мирослав Здјелар (1987–1994), Слободан Бељански (1994–2004), др Јанко Кубињец (2004–2016), Милан Караћ (2016–2019)

Уређивачки одбор

Др Александар Тодоровић, адвокат у Новом Саду
главни и одговорни уредник

Милан Караћ, адвокат у Новом Саду, др Ајџила Чоколић, адвокат у Осигеку, Ирена Таџавички, адвокат у Зрењанину, Бошко Каћански, адвокат у Новом Саду, Јелена Гешановић, адвокат у Новом Саду, Тијана Голић, адвокат у Новом Саду

Технички уредник

Јелица Недић

Издавачки савет

Др Енике Веџ, адвокат у Новом Саду,
председник

Др Славен Бачић, адвокат у Суботици, Мирослав Здјелар, адвокат у Новом Саду, Слободан Бељански, адвокат у Новом Саду, др Тања Вицковић Рамач, адвокат у Новом Саду

Адреса Уредништва

21000 Нови Сад, Змај Јовина 20/1
Телефон: 021/521-235; факс: 021/529-459
e-mail: akvojvodine@gmail.com
www.glasnik.edu.rs

Рукописи се не враћају.

Г Л А С Н И К

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година XCIV

Нови Сад, септембар 2022.

Књига 82

Број 3.

УВОДНИК

У последње две деценије времена чији смо савременици није мали број особености које карактеришу кривично право – његову теорију и норме. Међу њима све значајније место заузима и једна за коју се то на први поглед не би могло рећи. То су кривичноправни инструменти заштите животне средине. О коликом степену актуелности ове проблематике је реч најбоље говоре три следеће чињенице. Прво, у последњих двадесетак година све је више научно-стручних радова публикованих на ову тему, а једна од карактеристика у интервенцијама у кривичном законодавству највећег броја држава је давање све већег значаја кривичноправним инструментима заштите животне средине путем ширења броја инкриминација којима се пружа њена заштита и на овакав начин и поштравање законодавне казнене политике у овој области. Друго, озакоњење одговорности правних лица за извршена кривична дела што, поред осталог, треба да дође до посебног изражаја управо код кривичних дела против животне средине с обзиром на чињеницу да се она у највећем степену угрожава делатношћу не малог броја правних субјеката. Примера за то је безброј. Треће, до сада је донесено преко 2.000 међународних правних аката (универзалног и регионалног карактера) с циљем изналажења адекватних инструмената за заштиту животне средине, а у децембру месецу 2021. године. Европска комисија је усвојила и Предлог нове ЕУ директиве која треба да допринесе смањењу еколошког криминалитета. Предлог дефинише нова кривична дела у овој области, поставља минимум казне за њихово извршење и посебан акценат ставља на повећање ефикасности сарадње надлежних субјеката при спровођењу закона. Такође, Предлог обавезује државе чланице да успоставе систем и мере помоћи и подршке онима који пријављују кривична дела из области заштите животне

средине. Овако постављен оквир заштите животне средине представља не само у државама чланицама ЕУ већ и у оним које то још нису постале, као и уопште, добру основу за подршку права на живот у здравој животnoj средини, с циљем умањења њеног загађивања с једне, и очувања ресурса који припадају свима, укључујући и генерације које долазе, с друге стране, што само по себи говори о значају који се придаје овој проблематици.

Анализа не малог броја међународних правних аката, укључујући и најновији Предлог нове ЕУ директиве, показује да се све већи значај придаје кривичноправним инструментима заштите животне средине. Више је разлога за такав приступ овој проблематици, с тим да је кључни међу њима чињеница да је већ поодавно постало кристално јасно да се мерама превенције и бројним инструментима правне заштите нерепресивног карактера не може постићи жељени степен заштите животне средине. Односно, да и без кривичноправне заштите нема могућности жељеног степена заштите животне средине, да је кривично право, иако *ultima ratio* средство, незаобилазан инструмент заштите животне средине. Наравно, не безусловно. Два су предуслова која морају бити испуњена да би кривично право било у функцији жељеног степена адекватности заштите ове универзалне вредности човечанства уопште. Прво, да постоје адекватне кривичноправне норме, које одговарају времену и простору на којем се примењују. Друго, да се обезбеди адекватна примена таквих норми, да под њихов удар дођу сви они који их крше. Но, за разлику од сагласности око ова два предуслова адекватности заштите животне средине кривичноправним инструментима, дилеме су како то обезбедити. Није мали број отворених питања овог карактера, а у зависности од одговора на иста зависи и степен адекватности кривичноправних инструмената заштите животне средине који је још увек далеко од жељеног. Најбољи доказ исправности овакве констатације јесте чињеница да се још увек процесуира релативно мали број кривичних случајева овог карактера, да се процесуирани кривични случајеви по правилу односе на лакша кривична дела из ове групе (најчешће кривична дела незаконит лов, незаконит риболов, шумска крађа и убијање и мучење животиња), да кривични поступци трају неоправдано дуго и да се изричу блаже кривичне санкције (по правилу минималне новчане казне и условна осуда). Ако се овоме дода и чињеница да су случајеви одговорности оних који највише угрожавају животну средину – правних лица – за извршена еколошка кривична дела – само симболични, целокупна проблематика додатно добија на својој актуелности.

Управо имајући све ово у виду, а у циљу давања свог доприноса повећању степена адекватности кривичноправних инструмената у заштити животне средине, у организацији Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу, Скупштине Аутономне Покрајине Војводине, Вишег суда у Новом Саду и Адвокатске коморе Војводине, одржана је у

Скупштини Аутономне Покрајине Војводине у Новом Саду 21. октобра 2022. године Регионална научно-стручна конференција на тему „Животна средина и кривичноправни инструменти заштите (норма и пракса)“. У раду Конференције учествовали су представници Србије, Мађарске, Словеније, Босне и Херцеговине, Румуније, Словачке, Хрватске и Црне Горе. Основ за расправу на Конференцији чинило је шеснаест поднесених реферата у којима су стручно-критички и аргументовано анализирана бројна питања кривичног права као репресивног инструмента – *ultima ratio* средства заштите животне средине. Припремљени реферати и дискусија вођена поводом истих показују да на просторима свих наведених држава постоје безмало иста отворена питања, иста пракса примене ове групе кривичноправних норми и да су начини превазилажења препрека на путу званом жељени степен адекватности кривичног права на пољу званом заштита животне средине скоро идентични. С обзиром на све ово Уређивачки одбор и главни и одговорни уредник часописа *Гласник Адвокајтске коморе Војводине* одлучили су да овај и следећи број часописа посвете питању заштите животне средине, са посебним освртом на кривичноправну заштиту животне средине, и тако своје читаоце упознају како са бројним питањима кривичноправних инструмената заштите животне средине нормативног и практичног карактера, тако и са начинима њиховог пожељног решавања.

Искрено се надам да ће радови објављени у тематским бројевима часописа *Гласник Адвокајтске коморе Војводине* за свој резултат у блиској будућности имати установљење још адекватнијих кривичноправних норми не само у Републици Србији већ и шире (у државама чији су представници учествовали у раду Конференције – чији се радови публикују у часопису), њихову адекватну примену и повећање свести свих оних који одлучују о примени норми овог карактера о неопходности њихове примене у правосудној пракси у складу са интенцијама законодаваца, што још увек није случај. С обзиром на ово, за сваку похвалу је одлука Уређивачког одбора и главног и одговорног уредника часописа да ова два броја *Гласника* посвете управо овој проблематици. Тим пре што право на живот у здравој животној средини није само право свију нас, већ и наша обавеза да живимо у друштву у складу са правилима која штите животну средину и доводе до одговорности свих оних који крше таква правила, а путоказ како ово постићи дају радови који су пред нама. Они представљају путоказ како законодавцима како да нормирају предметна питања, тако и субјектима који примењују такве норме како да их примене.

У Београду,
новембра месеца 2022. године

Проф. др Сјанко Бејатовић

A R T I C L E S

Ч Л А Н Ц И

CONTENT

САДРЖАЈ

Igor Vuletić, Ph.D.

The environment and criminal law instruments of protection. The norm and praxis of the Republic of Croatia / 699–711

Vince Vári, Ph.D.

Csaba Zsigmond, Ph.D.

Protection of flora and fauna in international and Hungarian law / 740–766

Gabrijela Mihelčić, Ph.D.

Maša Marochini Zrinski, Ph.D.

Should negatory action against immissions be reformed in the light of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Right to live in a Healthy Environment? / 794–823

Mate Sivadó, Ph.D.

Green criminology / 840–856

Mirjana Dokmanović, Ph.D.

Responsible water management. International and national legal and strategic frameworks / 882–908

Miodrag N. Simović, Ph.D.

Marina M. Simović, Ph.D.

The prevention of natural catastrophes and the protection of natural resources / 936–962

Др Игор Вулетић

Животна средина и казненоправни инструменти заштите. Норма и пракса Републике Хрватске / 687–698

Др Винце Вари

Др Чаба Жигмонд

Заштита дивљих животиња и биљака у међународном и мађарском праву / 712–739

Др Габријела Михелчић

Др Маша Мароћини Зрински

Треба ли реформирати негаторијску заштиту од имисија у свјетлу Еуропске конвенције за заштиту људских права и темелјних слобода и заштите права на живот у здравој животној средини? / 767–793

Др Мате Шивадо

Зелена криминологија / 824–839

Др Мирјана Докмановић

Одговорно управљање водама. Међународни и национални правни и стратешки оквир / 857–881

Академик Миодраг Н. Симовић

Др Марина М. Симовић

Превенција природних катастрофа и заштита природних ресурса / 909–935

Рад ван темата

Dragiša Drakić, Ph.D.

Totalitarianism, crowd psychology and collective responsibility / 984–1003

Др Драгиша Дракић

Тоталитаризам, психологија масе и колективна одговорност / 963–983

*Dr Igor Vuletić**
Pravni fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Štrosmajera u Osijeku
ORCID: 0000-0001-5472-5478

ŽIVOTNA SREDINA I KAZNENOPRAVNI INSTRUMENTI ZAŠTITE Norma i praksa Republike Hrvatske**

SAŽETAK: U radu se daje sažet prikaz glavnih značajki hrvatskog materijalnog kaznenog prava kao instrumenta društvene zaštite. Autor opisuje najvažnije odrednice općeg i posebnog dijela hrvatskog Kaznenog zakona, raščlanjuje važniju sudsku praksu, ukazuje na odabrane teorijske prijepore i stajališta prvenstveno hrvatskih ali povremeno i stranih teoretičara, te na takvoj podlozi iznosi svoja mišljenja o promatranim problemima. Na temelju takvog izlaganja, autor zaključuje o tome na koji način i u kojoj mjeri hrvatsko kazneno materijalno pravo ispunjava svoju društvenu ulogu u kontekstu postojećih društvenih okolnosti i potreba.

Ključne reči: sankcija, kazna, krivnja, kazneno djelo, svrha kažnjavanja, generalna prevencija, retribucija

* e-mail: ivuletic@pravos.hr, vanredni profesor, predstojnik Katedre kaznenopravnih znanosti.

** Rad je primljen 17. 9. 2022, a prihvaćen je za objavljivanje 2. 12. 2022. godine.

UVOD

Kazneno pravo, u skladu sa svojim supsidijarnim karakterom, predstavlja posljednju branu društvene zaštite protiv opasnih načina ponašanja, koja nazivamo kaznenim djelima. U tom smislu ono je *ultima ratio societatis*, čija je osnovna zadaća zaštita zajedničkog života ljudi u društvu.¹ Kazneno djelo je društvena pojava, a počinitelj kaznenog djela je član društva, zbog čega i kaznenopravni propisi moraju pratiti društvena kretanja i nalaziti najbolji način odgovora na takva kretanja.² Zato kazneno pravo uvijek prati dinamiku društvenih promjena. Upravo u tom kontekstu zanimljivo je promatrati hrvatsko kazneno pravo. Naime, Republika Hrvatska je od osamostaljenja prošla niz reformi kaznenog zakonodavstva. Te su reforme pratile odgovarajuće društveno-političke trendove: od potrebe za stvaranjem vlastitog suvremenog kaznenog zakonodavstva kroz donošenje Kaznenog zakona iz 1997. godine,³ preko nužnosti udovoljavanja međunarodnim standardima uvođenjem novih instituta (primjerice, odgovornosti pravnih osoba, zatim kaznenih djela zločina protiv čovječnosti i odgovornosti zapovjednika i sl.), pa do udovoljavanja kriterijima uspostavljenim kroz presude ESLJP-a donošenjem posljednjeg Kaznenog zakona, koji je stupio na snagu 2013. godine.⁴ Na ovom mjestu ćemo se usuditi konstatirati kako u Republici Hrvatskoj postoji svojevrsna kultura čestog mijenjanja i prilagođavanja propisa. Tako se može primijetiti da je postojeći KZ/11, od donošenja 2011. godine, mijenjan i dopunjavan sedam puta. Slična situacija vrijedi i u procesnom zakonodavstvu. Mišljenja smo da takva situacija nipošto nije poželjna jer česte promjene onemogućuju praksu da se ustali pa time neizravno izazivaju pravnu nesigurnost, a to svakako ima značajan utjecaj na niže opisanu zadaću kaznenog prava u društvu.

S obzirom da je tema ovog rada usmjerena na pitanje zaštite životne sredine kaznenopravnim instrumentima, to će glavnina izlaganja biti usredotočena na nekoliko odabranih područja kaznenog materijalnog prava za koja smatramo da će najbolje ilustrirati dinamiku interakcije kaznenog prava i društva. Najprije ćemo objasniti temeljne značajke hrvatskog materijalnog

¹ Jescheck, H.-H., Weigend, T. (1996). *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot, 2.

² Levitt, A. (1922). Some Societal Aspects of the Criminal Law. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 13, br. 1, 90–91.

³ Kazneni zakon, *Narodne novine* 110/97, 27/98. – ispr., 50/00 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03. – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11, 77/11. – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: KZ/97).

⁴ Kazneni zakon, *Narodne novine* 125/11, 144/12, 56/15, 61/15. – ispr., 101/17, 118. (18, 126/19, 84/21; u daljnjem tekstu: KZ/11).

kaznenog prava. Potom ćemo obraditi na postojeći sustav sankcija. Naposljetku ćemo se osvrnuti na odabrana pitanja posebnog dijela. Cilj teksta je ponuditi koncizan prikaz glavnih značajki hrvatskog kaznenog materijalnog prava kao instrumenta društvene zaštite u Republici Hrvatskoj.

TEMELJNE ZNAČAJKE HRVATSKOG KAZNENOG PRAVA

Opći dio hrvatskog kaznenog prava temelji se na arhitekturi kaznenog djela svojstvenoj germanskom pravnom krugu. Prema tom shvaćanju, kazneno djelo predstavlja sintezu četiriju elemenata: radnje, bića, protupravnosti i krivnje.⁵ Ovakva koncepcija je i inače svojstvena zemljama bivše Jugoslavije te ju, osim pravne teorije, prihvaća i novija hrvatska sudska praksa.⁶

Jedno od temeljnih načela, koja obilježavaju hrvatsko kazneno pravo, je načelo krivnje. Ono je sadržano u čl. 4. KZ/11, koji kaže da nitko ne može biti kažnjen ako nije kriv za počinjeno kazneno djelo. Ovdje treba reći kako je KZ/97 sadržavao bitno širu formulaciju ovog načela, propisujući da se osobi koja nije kriva ne može izreći, ne samo kazna, nego niti bilo koja druga kaznenopravna sankcija. U tom smislu, odredba KZ/11 je u bitnome uža, što na praktičnom polju ima za posljedicu mogućnost izricanja određenih sigurnosnih mjera neubrojivim osobama.⁷ Zato se može zaključiti da neubrojivi više nisu u potpunosti izuzeti od kaznenopravne represije.

U pogledu načina počinjenja razlikuju se kaznena djela činjenjem od kaznenih djela nečinjenjem, pri čemu se kod potonjih prihvaća podjela na prava i neprava. Kao kriterij razlikovanja uzima se uključenost posljedice u biće kaznenog djela.⁸ Uvodno je već spomenuto kako počinitelji kaznenog djela nisu samo fizičke, već i pravne osobe. Prihvaćen je model prema kojem se odgovornost pravne osobe temelji na kaznenoj odgovornosti odgovorne fizičke osobe u pravnoj osobi. Sudska praksa je u tom pogledu zauzela vrlo pragmatično shvaćanje, prema kojem

⁵ Usp. Novoselec, P. (2016). *Opći dio kaznenog prava*, V. izmijenjeno izdanje. Osijek: Pravni fakultet Osijek, 113. U starijoj literaturi, Bačić je zagovarao podjelu elemenata na radnju, protupravnost, krivnju i kažnjivost. V.: Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo, opći dio*, peto izdanje. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 108.

⁶ V. npr. Vrhovni sud Republike Hrvatske (VSRH), I Kž 30/118.

⁷ O razlozima zakonske reforme v.: Bojanić, I., Mrčela, M. (2012). Koncepcija krivnje u novom Kaznenom zakonu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 19, br. 2, 389–407.

⁸ Novoselec, P. (2016). *Op. cit.*, bilj. 5.

„...nemogućnost identifikacije odgovorne osobe (...) ne znači da automatski otpada i odgovornost pravne osobe, jer je u postupku bitno utvrditi kao prethodno pitanje postoji li pretpostavljena krivnja odgovorne osobe“.⁹

Hrvatsko kazneno pravo prihvaća tradicionalnu kontinentalnu europsku podjelu¹⁰ razloga isključenja kaznene odgovornosti na razloge isključenja protupravnosti, razloge isključenja krivnje, a iznimno i razloge isključenja kažnjivosti (beznačajno djelo). Od razloga isključenja protupravnosti najveći praktični značaj ima nužna obrana. Povodom pitanja isključenja krivnje treba istaknuti da je donošenjem KZ/11 zakonodavac u cijelosti usvojio tzv. psihološko-normativne teorije krivnje, prihvaćajući nepostojanje tzv. ispričavajućeg razloga kao četvrtog, negativnog sastojka krivnje. Tako danas u hrvatskom sustavu postoje dva ispričavajuća razloga, prekoračenje nužne obrane zbog ispričive jake prepasti, te krajnja nužda kod koje zlo koje je počinjeno nije nesrazmjerno veće od zla koje je prijetilo. Osim njih, do isključenja krivnje dolazi i u određenim slučajevima zabluda. Ipak se mora upozoriti da su i ispričavajući razlozi i zablude shvaćeni više kao teorijski koncepti, te da je u sudskoj praksi vrlo malo odluka u kojima su ti instituti zaista i primijenjeni.¹¹ Oblici krivnje su namjera (kao teži) i nehaj. Namjera može biti izravna prvog i drugog stupnja te neizravna, a nehaj može biti svjesni i nesvjesni.

KZ/11 je, jednako kao i KZ/97, zasnovan na tzv. dualističkom sustavu sudioništva, što znači da razlikuje počinitelje od sudionika u užem smislu. Kao dominantni kriterij razlikovanja, teorija i praksa prihvaćaju njemačku teoriju o vlasti nad djelom.¹² U počiniteljstvo spadaju pojedinačni i posredni počinitelj te supočinitelji, a u sudioništvo u užem smislu poticatelj i pomagatelj.

Za utjecaj kaznenog prava na dinamiku društva značajno je promotriti uređenje instituta zastare, kojoj je zakonodavac posvetio čitavu glavu u okviru općeg dijela (Glava VII). U teoriji i praksi zauzeto je pretežito stajalište da je zastara institut mješovite, materijalno-procesne naravi,¹³ pa je dopuštena retroaktivna primjena produljenih (strožih) zastarnih rokova, uz uvjet da zastara u konkretnom predmetu već nije bila nastupila u trenutku stupanja na snagu KZ/11 (čl. 86. KZ/11). Kuriozitet hrvatskog prava predstavlja ustavna

⁹ Tako npr. Županijski sud u Varaždinu, Kž 662/11.

¹⁰ Usp. Josipović, I., Krapac, D., Novoselec, P. (2001). *Stalni međunarodni kazneni sud*. Zagreb: Narodne novine, 115.

¹¹ Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Rijeka: Libertin naklada, 195 i dalje.

¹² Detaljno o tome: Bojanić, I. (2003). *Počiniteljstvo kao vlast nad djelom*. Zagreb: Kaznenopravno-kriminalistička biblioteka Vladimir Bayer, Hrvatsko udruženje za kazneno pravo i praksu i Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Za noviju praksu v. npr. VSRH, Kž-eu 8/2020.

¹³ V. npr. VSRH, I Kž 725/2007.

odredba o nezastarijevanju kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela povezanih s pretvorbom i privatizacijom. Naime, uslijed tektonskih poremećaja koje su ratno profiterstvo i pretvorbeni kriminalitet unijeli u hrvatsko gospodarstvo, ustavotvorac se 2010. godine odlučio na hrabru promijenu te je spomenuta kaznena djela pravno izjednačio s najtežim djelima (poput genocida ili ratnog zločina), propisavši da ona ne mogu zastarjeti. No, Ustavni sud Republike Hrvatske je vrlo brzo relativizirao tu odredbu tako što je u tzv. odluci „Hypo-Alpe-Adria“¹⁴ zauzeo stajalište da se ona ne može primjenjivati tamo gdje je zastara 2010. već bila nastupila (a to su praktički svi slučajevi ratnog profiterstva i velika većina slučajeva pretvorbenog gospodarskog kriminaliteta). Ustavni sud je ovu odluku donio usprkos tome što je većina vodećih teoretičara zastupala upravo suprotno mišljenje.¹⁵ Zbog toga navedena odredba nije doživjela široku primjenu u hrvatskoj sudskoj praksi.¹⁶

PREGLED SUSTAVA KAZNENOPRAVNIH SANKCIJA PREMA KZ/11

Donošenjem KZ/11, Republika Hrvatska je pluralistički sustav kaznenopravnih sankcija (u kojem su uz kazne i sigurnosne mjere postojale i tzv. mjere upozorenja) zamijenila dualističkim sustavom (koji sankcije dijeli na kazne, zasnovane na krivnji, te sigurnosne mjere, zasnovane na opasnosti počinitelja u trenutku izricanja presude i ograničene načelom razmjernosti).¹⁷

Sustav kaznenopravnih sankcija prema KZ/11 u velikoj je mjeri uvjetovan presudom ESLJP-a *Branko Tomašić i dr. protiv Hrvatske* od 15. siječnja 2009. godine.¹⁸ U toj presudi, ESLJP je utvrdio kako Republika Hrvatska nije

¹⁴ Ustavni sud Republike Hrvatske, U-III-4149/2014.

¹⁵ V. npr. Novoselec, P., Novosel, D. (2011). *Nezastarijevanje kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 18, br. 2, 603–620. V. i Novoselec, P. (2015). *Nezastarijevanje kaznenih djela vezanih uz ratno profiterstvo i proces pretvorbe i privatizacije – Osvrt na odluku Ustavnog suda u „slučaju Hypo“*. Zagreb: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 22, br. 2, 437–451.

¹⁶ Detaljnije: Josipović, I. (2018). *Zastara u predmetima ratnog profiterstva i kriminala u pretvorbi i privatizaciji i kontroverze nakon odluke Ustavnog suda u predmetu HYPO*. Zagreb: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2, 197–259.

¹⁷ Novoselec, P. (2015). *Op. cit.*, bilj. 5, 359. Na ovom mjestu treba napomenuti kako, uz spomenute sankcije, postoje još i posebne sankcije za maloljetnike i mlade punoljetnike, a to su odgojne mjere i kazna maloljetničkog zatvora. U ovom tekstu ćemo se, međutim, baviti samo sankcijama za punoljetne počinitelje prema KZ/11 (maloljetničke sankcije uređene su Zakonom o sudovima za mladež).

¹⁸ Tako Turković, K. i dr. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine, 6.

ispunila obvezu uspostavljanja efikasnog mehanizma zaštite života,¹⁹ prema čl. 2. EKLJP pa je takvo utvrđenje uvjetovalo osmišljavanje novog sustava kaznenopravnih sankcija, pri čemu su neke od već postojećih zadržane uz (manje ili veće) izmjene, neke su ukinute ili je promijenjena njihova pravna narav, a uvedene su i neke posve nove sankcije.

U pogledu kazni, zakonodavac je odredio svrhu kažnjavanja kao sintezu generalne i specijalne prevencije, retribucije te, u konačnici, resocijalizacije (čl. 41. KZ/11). Predviđene su tri osnovne vrste kazni, a to su zatvor, dugotrajni zatvor i novčana kazna. Zatvorska kazna je najstroža vrsta kazne u hrvatskom kaznenom pravu. On se može javiti u varijanti „običnog“ zatvora, u trajanju od najmanje tri mjeseca do najviše dvadeset godina, odnosno u varijanti dugotrajnog zatvora, koji može trajati od dvadeset jedne pa do četrdeset, a iznimno i pedeset godina. Pedeset godina je ujedno i najstroža kazna koju hrvatsko kazneno zakonodavstvo pozna. Ovdje se može spomenuti da se zakonodavac nije odlučio uvesti kaznu doživotnog zatvora. Umjesto toga, zadržan je koncept dugotrajnog zatvora, ali je podignut maksimum s četrdeset na pedeset. Ipak, ta mogućnost postoji samo ako je u pitanju stjecaj kaznenih djela i sud je odmjerio pojedinačne kazne dugotrajnog zatvora koje u zbroju prelaze pedeset. Tu je stvorena jedna neobična praznina: naime, iz izričaja čl. 46. st. 2. KZ/11, koji uređuje ovo pitanje, proizlazi da je moguće izreći ili kaznu do četrdeset godina ili kaznu od pedeset godina, ali da nije moguće izreći kaznu u trajanju između četrdeset i pedeset.²⁰ U dosadašnjoj hrvatskoj sudskoj praksi izrečena je samo jedna (nepravomoćna) zatvorska kazna u trajanju od pedeset godina.

Propisane su i alternative kazni zatvora, predviđene prvenstveno za lakše oblike kriminaliteta. Naime, vodeći računa o njihovom pretežito štetnom učinku iz specijalno preventivnog kuta, zakonodavac je čl. 45. definirao da su kratkotrajne kazne zatvora (a to su one do šest mjeseci) iznimne i da kod njih u pravilu treba pribjeći alternativama.²¹ Te alternative su uvjetna osuda i rad za opće dobro. Uvjetnom osudom je moguće zamijeniti izrečenu kaznu zatvora u trajanju do jedne godine ili novčanu kaznu (čl. 56. st. 1. KZ/11), a radom za opće dobro je moguće zamijeniti kaznu zatvora u trajanju manjem od godinu dana ili novčanu kaznu manju od tri stotine i šezdeset dnevnih iznosa (čl. 55. st. 1. KZ/11).²² Obje alternativne sankcije se vrlo često primjenjuju u

¹⁹ *Branko Tomašić i dr. protiv Hrvatske*, ESLJP, 46598/06, paras. 35–74.

²⁰ Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Rijeka: Libertin naklada, bilj. 11, 286.

²¹ Za kritiku kratkotrajnih kazni zatvora v. npr. Šeparović, Z. (2003). *Kazneno izvorno pravo i uvod u penologiju*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 101.

²² Iscrpno o radu za opće dobro i kritici postojećeg zakonskog rješenja: Salitrežić, A. (2018). *Rad za opće dobro u hrvatskom kaznenom pravu*. Pravni fakultet Osijek (specijalistički rad).

hrvatskoj sudskoj praksi. Još se može spomenuti i djelomična uvjetna osuda, koja se može primijeniti kada je sud izrekao kaznu zatvora u trajanju duljem od jedne, a kraćem od tri godine, pa se osuđenika upućuje na izdržavanje određenog dijela kazne koji se određuje presudom i traje najmanje šest mjeseci (čl. 57. KZ/11).

Zakonodavac spominje *glavne* i *sporedne* kazne, pri čemu ne navodi koja je razlika između njih. U literaturi preteže stajalište prema kojem je glavna kazna ona kojom se prvenstveno ostvaruje svrha kažnjavanja, dok je sporedna ona kojom se samo pojačava učinak glavne.²³ Kazne zatvora i dugotrajnog zatvora su uvijek glavne, dok novčana kazna može biti i glavna i sporedna. Ona će biti glavna u dva slučaja: kada ju sud odluči izreći kao glavnu (što je moguće za djela za koja je propisana kazna do tri godine zatvora), te kod onih kaznenih djela kod kojih je novčana kazna jedina propisana.²⁴ Kod kaznenih djela počinjenih iz koristoljublja, pak, je uvijek moguće izreći novčanu kaznu (dakle i kada nije propisana), a može se i kumulirati s izrečenom zatvorskom kaznom. Visina novčane kazne utvrđuje se pomoću tzv. sustava dnevnih iznosa, pri čemu se u obzir uzima onaj iznos koji počinitelju ostaje nakon podmirenja nužnih životnih troškova (tzv. neto iznos). Zbog poteškoća u utvrđivanju odgovarajućeg dnevnog iznosa, novčana kazna je relativna rijetkost u sudskoj praksi.

KZ/11 značajnije je izmijenio sustav sigurnosnih mjera u hrvatskom kaznenom pravu. Tako je proširen krug mjera sa prijašnjih šest na devet. Pritom su uvedene neke potpuno nove sigurnosne mjere kojima se izražava pojačana zaštita ranjivijih kategorija (poput djece i žrtava obiteljskog nasilja i zlostavljanja). Mjere koje su zadržane iz prethodnog zakonodavstva su u većoj mjeri promijenjene. Neke mjere su i ukinute pa je tako prijašnja sigurnosna mjera oduzimanja predmeta izgubila status sigurnosne mjere te je prebačena u Glavu VI KZ/11, dok je sigurnosna mjera protjerivanja stranca iz zemlje posve izbrisana iz hrvatskog kaznenog zakonodavstva.²⁵ Trenutno postoje sljedeće sigurnosne mjere: obvezno psihijatrijsko liječenje; obvezno liječenje od ovisnosti; obvezan psihosocijalni tretman; zabrana obavljanja dužnosti ili djelatnosti; zabrana upravljanja motornim vozilom; zabrana približavanja, uznemiravanja i uhođenja; zabrana pristupa internetu; udaljenje iz zajedničkog kućanstva; zaštitni nadzor po punom izvršenju kazne zatvora. S praktične strane, primjena svake od ovih mjera nije jednako djelotvorna pa se pojedinim

²³ Novoselec, P. (2015). Nezastarijevanje kaznenih djela vezanih uz ratno profiterstvo i proces pretvorbe i privatizacije – Osvrt na odluku Ustavnog suda u „slučaju Hypo“. Zagreb: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 22, br. 2, bilj. 5, 369.

²⁴ Tako: Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Rijeka: Libertin naklada, bilj. 11, 265.

²⁵ Usp. *Ibid.*, 421.

mjerama upućuju velike kritike. Kod nekih mjera se čak upozorava da nisu uopće primjenjivane u praksi jer nije jasno tko ih i kada izriče.²⁶

Uz opisano, spomenut ćemo još i institut oduzimanja imovinske koristi. Premda ne predstavlja kaznenopravnu sankciju *stricto sensu*, oduzimanje imovinske koristi također (značajno) pogađa počinitelja kaznenog djela i stvara određenu generalno preventivnu poruku, pa u tom smislu ostvaruje i odgovarajući utjecaj na društvenu sredinu.²⁷ Jedno od temeljnih načela hrvatskog kaznenog prava je načelo oduzimanja imovinske koristi, koje kaže da nitko ne može zadržati imovinsku korist koju je ostvario kaznenim djelom (čl. 5. KZ/11). Time se zapravo proklamira pravilo prema kojem se nitko ne smije bogatiti kaznenim djelima. Zato je oduzimanje imovinske koristi uvijek obvezno u osuđujućoj presudi, odnosno u presudi kojom se utvrđuju počinjenja djela u stanju neubrojivosti. Također je propisano i da oduzimanje imovinske koristi ne može zastarjeti (čl. 85. st. 4. KZ/11). Razlikuje se „obično“ oduzimanje (čl. 77. KZ/11) od tzv. proširenog oduzimanja imovinske koristi (čl. 78. KZ/11). Potonje se odnosi samo na djela iz nadležnosti Ureda za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta i kod njega se teret dokazivanja zakonitosti porijekla imovine prebacuje na optuženika te je krug osoba od kojih se korist može oduzeti znatno širi.²⁸

O ODABRANIM TEMAMA POSEBNOG DIJELA

Ako se promatra posebni dio KZ/11, može se zaključiti kako hrvatsko kazneno pravo prati međunarodne trendove, redovito implementirajući međunarodne pravne standarde u svoje nacionalno kazneno zakonodavstvo.²⁹ Posebni dio sastoji se od čak dvadeset i šest glava i ukupno blizu tri stotine kaznenih djela. Kaznena djela su razvrstana prema kriteriju zaštićenog pravnog dobra i u tom su pogledu izvršene mnoge promijene u odnosu na KZ/97. Uvedene su i neke posve nove glave, sa svrhom da se naglasi i pojača zaštita određenih pravnih dobara ili ranjivih skupina.

²⁶ V. npr. Vuletić, I., Salitrežić, A., Sajter, I. (2021). Osvrt na zaštitni nadzor po punom izvršenju kazne zatvora – uz kriticism i skepticizam. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, vol. 28, br. 2, 551–567.

²⁷ Mamak, K. i dr. (2022). Should gains from criminal knowledge be forfeited?. *Crime, Law and Social Change*, vol. 77, br. 3, 305.

²⁸ Detaljnije: Rokсандić Vidlička, S., Šamota Galjer, M. (2015). Političko-gospodarski kriminalitet i prošireno oduzimanje imovinske koristi: Quo vadis, Hrvatska?. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 22, br. 2, 523–557.

²⁹ Turković, K. i dr. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine, bilj. 18, 4–7.

Možemo, tako, spomenuti pojačanu zaštitu djece od spolnog zlostavljanja, koja je izvršena uvođenjem nove glave (Glava XVII: Kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta) modelirane prema standardima Konvencije Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja.³⁰ Povišena je dobna granica dobrovoljnog stupanja u seksualne odnose s ranijih 14 na 15 godina starosti, čime se hrvatsko kazneno pravo u tom pitanju svrstalo u red strožih prava u okvirima Vijeća Europe. Uvedena je i kažnjivost zablude o biću (zablude o dobi žrtve), pa je na taj način postao kažnjiv i nehaj.

Slično postroženje režima može se vidjeti i kod kaznenih djela protiv spolne slobode (Glava XVI), gdje je kao uzor poslužio engleski Sexual Offence Act iz 2003. godine.³¹ Uvedena je kažnjivost zablude o biću i definirane su situacije u kojima će se pretpostavljati da nema pristanka žrtve pa će teret dokazivanja prelaziti na optuženika. Uvedeni su i neki dosad hrvatskom pravu nepoznati oblici silovanja, poput tzv. silovanja prijevarom (engl. rape by deception). Ovim promjenama je hrvatsko pravo značajnije odstupilo od njemačkih i švicarskih uzora i približilo se common law pravnoj tradiciji, zbog čega se zakonodavac našao na meti višestrukih i opravdanih znanstvenih kritika.³² U praksi, pak, kontroverzni novi oblici seksualnih kaznenih djela za sada nisu doživjeli širu primjenu.

Hrvatsko kazneno pravo zauzelo je stav nulte tolerancije prema korupciji, koncipirajući kažnjivost te štetne društvene pojave razmjerno strogo. KZ/11. ne predviđa posebnu glavu u kojoj bi bila cjelovito uređena sva koruptivna kaznena djela, nego su ona razmještena u različitim glavama. Najvažnija od njih, koja imaju najveću zastupljenost u sudskoj praksi, svakako su ona iz glave kaznenih djela protiv službene dužnosti (Glava XXVIII), poput zlouporabe položaja i ovlasti (čl. 291. KZ/11), primanja mita (čl. 293. KZ/11), davanja mita (čl. 294. KZ/11) i trgovanja utjecajem (čl. 295. KZ/11). Pojam mita je u hrvatskom kaznenom pravu postavljen vrlo široko, na način da obuhvati

„...svaku nepripadnu nagradu, dar ili drugu imovinsku ili neimovinsku korist bez obzira na vrijednost“ (čl. 87. st. 23. KZ/11).

³⁰ Turković, K. i dr. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine, bilj. 18, 4–7.

³¹ *Ibid.*, 206.

³² V. npr. Rittossa, D., Martinović, I. (2014). Spolni odnošaj bez pristanka i silovanje – teorijski i praktični problem. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 21, br. 2, 509–548. Za analizu stanja u praksi i potrebe tako drastičnog proširenja kaznene zone v.: Mrčela, M., Vuletić, I., Livazović, G. (2020). Negligent Rape in Croatian Criminal Law: Was the Legal Reform Necessary?. *Review of Central and East European Law*, vol. 45, br. 1, 126–160.

To znači da i razmjerno sitne vrijednosti mogu biti tumačene kao mito u određenim okolnostima. Tako su hrvatski sudovi uzeli npr. da je davanje ručnog sata mito, bez obzira na njegovu neznatnu tržišnu vrijednost,³³ zatim da 400 kn (cca 50 EUR) predstavlja mito, dostatno za bezuvjetnu zatvorsku kaznu³⁴ itd.

Pojačana zaštita ugroženijih društvenih kategorija dolazi do izražaja i kroz posebne glave kaznenih djela kojima se štite radnička prava i socijalna prava (Glava XII) te brak, obitelj i djeca (Glava XVIII). Karakteristično za hrvatskog zakonodavca je stvaranje posebnih kaznenih djela za različite situacije. Rečeno se može opisati na primjeru zaštite zdravlja ljudi od nesavjesnih liječničkih i medicinskih zahvata: dok je to pravno dobro u većini zemalja zapadne Europe zaštićeno općim kaznenim djelima protiv života i tijela,³⁵ u Republici Hrvatskoj je predviđeno posebno kazneno djelo nesavjesnog liječenja (čl. 181. KZ/11).³⁶ Usprkos tome, analiza stanja u praksi pokazuje da većina kaznenih prijava za ovo djelo završava odbačajem i da je vrlo malo kaznenih postupaka i osuđujućih presuda³⁷ pa se postavlja pitanje koliko je ovakvo zakonsko rješenje učinkovito i svrhovito.

Taj i mnogi drugi primjeri, po našem mišljenju, govore o prenormiranosti hrvatskog kaznenog materijalnog zakonodavstva. Ta pojava je dijelom shvatljiva, ako se uzme u obzir da je Republika Hrvatska relativno nedavno prošla kroz postupak pridruživanja Europskoj uniji, uslijed čega je morala uskladiti svoje propise s europskom pravnom stečevinom. Ipak, kako smo uvodno istaknuli, razvila se svojevrsna kultura čestog mijenjanja kaznenog zakonodavstva, što je pojava koja u svakom slučaju onemogućuje konstantu u tumačenju i razvoj stabilne prakse. Mišljenja smo da je stvaranje mnogobrojnih kaznenih djela, od kojih neka nikada nisu primijenjena u sudskoj praksi, predstavlja suvišan intelektualni napor koji s jedne strane dovodi do nepreglednosti propisa, dok s druge strane ne doprinosi proklamiranim društvenim zadacima i svrsi kaznenog prava.

³³ VSRH, I Kž 324/2008.

³⁴ VSRH, I Kž 174/2007.

³⁵ Za uređenje liječničke pogreške u poredbenom pravu v.: Pichler, D., Vuletić, I. (2020). *Građanskopravni i kaznenopravni aspekti pogrešaka u medicini*. Osijek: Pravni fakultet Osijek, 66–78.

³⁶ Ovdje treba napomenuti da slično rješenje postoji i u većini ostalih zemalja iz sastava bivše Jugoslavije.

³⁷ Pichler, D., Vuletić, I. (2020). *Op. cit.*, bilj. 36, 85.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tijekom prethodnih izlaganja ponudili smo kratki i jezgroviti prikaz glavnih odrednica hrvatskog kaznenog materijalnog prava. Prikazavši najvažnije značajke njegovog općeg dijela, sustava kaznenopravnih sankcija i posebnog dijela, neizravno smo željeli pružiti dojam o hrvatskom kaznenom pravu kao posljednjoj brani društvene sigurnosti.

Na temelju iznesenog, držimo opravdanim zaključiti kako hrvatsko kazneno pravo nepobitno ide uz korak sa suvremenim europskim i međunarodnim pravnim standardima. To se očituje kroz redovite promjene zakonodavstva i njegovo usklađivanje sa zahtjevima međunarodnih konvencija, akata Europske unije i Vijeća Europe, te praksom ESLJP-a. Međutim, u nastojanju da bude suvremen, hrvatski zakonodavac se povremeno „gubi“ jer prihvaća standarde koji nisu u skladu s domaćom kaznenopravnom tradicijom pa poseže za rješenjima koja nisu svrhovita niti nužna. U takvim okolnostima jasno je da niti teorija niti praksa ne nude odgovarajuća tumačenja, pa se događa da se stvaraju pravne praznine ili da se određene odredbe uglavnom ne primjenjuju.

Na praktičnom polju akutni problem predstavlja dugotrajnost kaznenih postupaka. Ovdje treba naglasiti da se prigovor dugotrajnosti ne može uputiti načelno i uopćeno – jer mnogi postupci završavaju u relativno kratkom roku – kao i da za dulje trajanje postoje mnogi objektivni razlozi (poput nedovoljnog broja sudaca, slabe infrastrukture, velikog obima spisa i razmjerno širokih mogućnosti obrane za odugovlačenjem postupka). Unatoč tome, problem trajanja postupaka, a povremeno i nekonzistentna politika sankcioniranja, dovode do slabljenja povjerenja javnosti u pravosuđe, čime se slabe i zadaća i svrha kaznenog prava u društvu. U tom kontekstu vjerujemo da je hrvatsko kazneno pravo, ako se promatra kao instrument zaštite životne sredine, u vrlo sličnom položaju i suočeno s istovjetnim problemima kao i većina ostalih kaznenopravnih sustava na području bivše Jugoslavije.

LITERATURA

- Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo, opći dio*, peto izdanje. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bojanić, I. (2003). *Počiniteljstvo kao vlast nad djelom*. Zagreb: Kaznenopravno-kriminalistička biblioteka Vladimir Bayer, Hrvatsko udruženje za kazneno pravo i praksu i Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- Bojanić, I., Mrčela, M. (2012). Konceptija krivnje u novom Kaznenom zakonu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 19, br. 2.
- Jescheck, H.-H., Weigend, T. (1996). *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot.

- Josipović, I. (2018). Zastara u predmetima ratnog profiterstva i kriminala u pretvorbi i privatizaciji i kontroverze nakon odluke Ustavnog suda u predmetu HYPO. Zagreb: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2.
- Josipović, I., Krapac, D., Novoselec, P. (2001). *Stalni međunarodni kazneni sud*, Zagreb: Narodne novine.
- Levitt, A. (1922). Some Societal Aspects of the Criminal Law. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 13, br. 1.
- Mamak, K. i dr. (2022). Should gains from criminal knowledge be forfeited?. *Crime, Law and Social Change*, vol. 77, br. 3.
- Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Rijeka: Libertin naklada.
- Mrčela, M., Vuletić, I., Livazović, G. (2020). Negligent Rape in Croatian Criminal Law: Was the Legal Reform Necessary?. *Review of Central and East European Law*, vol. 45, br. 1.
- Novoselec, P. (2015). Nezastarijevanje kaznenih djela vezanih uz ratno profiterstvo i proces pretvorbe i privatizacije – Osvrt na odluku Ustavnog suda u „slučaju Hypo“. Zagreb: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 22, br. 2.
- Novoselec, P. (2016). *Opći dio kaznenog prava*, V. izmijenjeno izdanje. Osijek: Pravni fakultet Osijek.
- Novoselec, P., Novosel, D. (2011). Nezastarijevanje kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. Zagreb, vol. 18, br. 2.
- Pichler, D., Vuletić, I. (2020). *Građanskopravni i kaznenopravni aspekti pogrešaka u medicini*. Osijek: Pravni fakultet Osijek.
- Rittossa, D., Martinović, I. (2014). Spolni odnošaj bez pristanka i silovanje – teorijski i praktični problem. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 21, br. 2
- Roksandić Vidlička, S., Šamota Galjer, M. (2015). Političko-gospodarski kriminalitet i prošireno oduzimanje imovinske koristi: Quo vadis, Hrvatska?. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 22, br. 2.
- Salitrežić, A. (2018). *Rad za opće dobro u hrvatskom kaznenom pravu*. Pravni fakultet Osijek (specijalistički rad).
- Šeparović, Z. (2003). *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Turković, K. i dr. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine, bilj. 18.
- Vuletić, I., Salitrežić, A., Sajter, I. (2021). Osvrt na zaštitni nadzor po punom izvršenju kazne zatvora – uz kritičizam i skepticizam. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, vol. 28, br. 2.

*Igor Vuletić, Ph.D.**
Faculty of Law in Osijek
Josip Juraj Strossmayer University
ORCID: 0000-0001-5472-5478

THE ENVIRONMENT AND CRIMINAL LAW INSTRUMENTS OF PROTECTION^{**} The norm and praxis of the Republic of Croatia

ABSTRACT: The paper provides a concise presentation of the main features of Croatian substantive criminal law as an instrument of social protection. The author describes the most important determinants of the general and special part of the Croatian Criminal Code, analyses the most important case law examples, points out selected theoretical controversies and positions of primarily Croatian but occasionally foreign theorists, and on such a basis expresses his opinions on the observed problems. On this foundation, the author draws a conclusion about how and to what extent Croatian criminal substantive law fulfils its social role in the context of existing social circumstances and needs.

Keywords: sanction, penalty, guilt, criminal act, purpose of punishment, general prevention, retribution

* ivuletic@pravos.hr, Associate professor, head of the Criminal Law Department.

** The paper was received on September 17th, 2022, and the paper was accepted for publication on December 2nd, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

INTRODUCTION

Criminal law, in accordance with its subsidiary character, represents the last barrier of social protection against dangerous behaviours, which we call criminal offences. In this sense, it is the *ultima ratio societatis*, whose main task is to protect the common life of people in society.¹ A criminal offence is a social phenomenon, and the perpetrator of a criminal offence is a member of society, which is why criminal law regulations must follow social tendencies and find the best way to respond to such tendencies.² That is why criminal law always follows the dynamics of social changes. It is precisely in this context that it is interesting to observe Croatian criminal law.

Since becoming independent, the Republic of Croatia has gone through a series of reforms of its criminal legislation. These reforms followed corresponding socio-political trends: from the need to create one's own modern criminal legislation by adopting the Criminal Code from 1997,³ through the necessity of complying with international standards by introducing new institutes (for example, the responsibility of legal entities, crimes against humanity and command responsibility, etc.) to meeting the criteria established through the verdicts of the ECtHR with the adoption of the last Criminal Code, which entered into force in 2013.⁴ At this point, the author will dare to state that there is a kind of culture of frequent changes and adaptation of regulations in the Republic of Croatia. Thus, it can be noted that the existing CC/11 has been amended and supplemented seven times since its adoption in 2011. A similar situation applies to procedural legislation. The author believes that such a situation is by no means desirable, because frequent changes make it impossible for the practice to establish itself, thereby indirectly causing legal uncertainty, and this definitely has a significant impact on the below-described task of criminal law in society.

Given that the paper is focused on the issue of environmental protection via criminal law instruments, its main part will focus on several selected areas of criminal substantive law that the author believes best illustrate the dynamics

¹ Jescheck, H. H., Weigend, T. (1996) *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot, 2.

² Levitt, A. (1922). Some Societal Aspects of the Criminal Law. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 13, no. 1, 90–91.

³ Criminal Code NN 110/97, 27/98 – amd., 50/00 – Decision of the Constitutional Court of the Republic of Croatia, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03 – Decision of the Constitutional Court of the Republic of Croatia, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11, 77/11 – Decision of the Constitutional Court of the Republic of Croatia (hereinafter: CC/97).

⁴ Criminal Code NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15 – amd., 101/17, 118 (18, 126/19, 84/21 (hereinafter: CC/11).

of interaction between criminal law and society. First, the paper presents the fundamental features of Croatian substantive criminal law. Afterwards, it deals with the existing system of sanctions. Finally, selected questions of the special part will be discussed. The aim of the paper is to offer a concise presentation of the main features of Croatian substantive criminal law as an instrument of social protection in the Republic of Croatia.

BASIC FEATURES OF THE CROATIAN CRIMINAL LAW

The general part of Croatian criminal law is based on the architecture of the criminal offence specific to the German legal circle. According to this understanding, a criminal offence represents a synthesis of four elements: action, being, illegality and guilt.⁵ This understanding is typical of the countries of the former Yugoslavia and, in addition to jurisprudence, it is also accepted by recent Croatian judicial practice.⁶

One of the fundamental principles that characterise Croatian criminal law is the principle of guilt. It is contained in Art. 4. CC/11, which states that no one can be punished if he is not guilty of the crime committed. It should be noted here that CC/97 contained a significantly broader formulation of this principle, stipulating that on a person who is not guilty cannot be imposed not only a sentence, but also any other criminal sanction. In this sense, the provision of CC/11 is essentially narrower, which in the practical field results in the possibility of imposing certain security measures on legally insane persons.⁷ That is why it can be concluded that legally insane persons are no longer completely exempt from criminal law repression.

Based on the way of committing a criminal offence, we differentiate between a criminal offence by action and criminal offence by inaction, with the latter being divided into real and not real offences. The involvement of the consequence in the content of the criminal offence is taken as a distinguishing criterion.⁸ It was already mentioned in the introduction that the perpetrators of

⁵ Cf. Novoselec, P. (2016). *Opći dio kaznenog prava, V. revised edition*. Faculty of Law Osijek, Osijek, 113. In older literature, Bačić advocated the division of elements into action, illegality, guilt and punishability. See: Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo, opći dio, peto izdanje*. Faculty of Law, University of Zagreb, Zagreb, 108.

⁶ See, for example, the Supreme Court of the Republic of Croatia (SCRC), I Kž 30/118.

⁷ On the reasons for the legal reform, see: Bojanić, I., Mrčela, M. (2012). *Konceptija krivnje u novom Kaznenom zakonu. Croatian Annual of Criminal Law and Practice*, vol. 19, no. 2, 389–407.

⁸ Novoselec (2016). *Op. cit.*

a criminal offence are not only natural persons, but also legal entities. A model was accepted according to which the liability of a legal entity is based on the criminal liability of the responsible natural person in the legal entity. In this regard, judicial practice has adopted a very pragmatic understanding, according to which

“...the impossibility of identifying the responsible person ... does not mean that the responsibility of the legal entity is automatically rejected, because it is important to establish as a preliminary question in the procedure whether there is presumed guilt of the responsible person.”⁹

Croatian criminal law follows the traditional continental European division¹⁰ of the grounds for the exculpation of criminal liability into reasons related to illegality, guilt, and, exceptionally, punishability (insignificant offence). Among the reasons related to illegality, the right to self-defence is the most important one. Regarding guilt as a possible reason for exculpation, it should be pointed out that by adopting CC/11, the legislator fully adopted the so-called psychological-normative theory of guilt, accepting the absence of the so-called justifying causes as the fourth, negative element of guilt. Thus, today in the Croatian system there are two justifications, exceeding necessary defence due to strong terror that justifies the reaction and extreme necessity, where the damage committed is not disproportionately greater than the damage that threatened. In addition to them, exculpation also occurs in certain cases of delusion. However, it should be noted that both justifications and delusions are understood more as theoretical concepts and that in judicial practice there are very few decisions in which these institutes are actually applied.¹¹ The forms of guilt are intention (as the more serious one) and negligence. Intention can be direct, of the first and second degree, and indirect, while negligence can be advertent or inadvertent.

CC/11, just like C/97, is based on the so-called dualistic system of participation, which means that it distinguishes perpetrators from accomplices in the narrower sense. As the dominant criterion of distinction, theory and practice accept the German theory of authority over the act.¹² Perpetrators are

⁹ For example, County Court in Varaždin, Kž 662/11.

¹⁰ Josipović, I., Krapac, D., Novoselec, P. (2001). *Stalni međunarodni kazneni sud. Narodne novine*, Zagreb, 115.

¹¹ Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Libertin naklada, Rijeka, 195 et seq.

¹² In detail, Bojanić, I. (2003). Počiniteljstvo kao vlast nad djelom. *Criminal Law Library, Croatian Association for Criminal Law and Practice and the Ministry of the Interior of the Republic of Croatia*. Zagreb. For more recent practice, see e.g. SCRC, Kž-eu 8/2020.

individual and indirect perpetrators and co-perpetrators, and accomplices in the narrower sense includes instigators and aides.

For the influence of criminal law on the dynamics of society, it is important to observe the regulation of the statute of limitations, to which the legislator devoted an entire chapter within the general part (Chapter VII). In theory and practice, the prevailing position is that the statute of limitations is an institution of a mixed, material and procedural nature,¹³ so the retroactive application of extended (stricter) statutes of limitations is allowed, with the condition that the statute of limitations in a specific case had not already started at the moment when CC/11 entered into force (Article 86 CC/11). It is interesting to note that there is a constitutional provision in Croatian law that stipulates that the statute of limitations does not apply to criminal offences of war profiteering and criminal offences related to conversion and privatisation. As a result of the tectonic disruptions that war profiteering and privatisation criminality brought to the Croatian economy, in 2010, the creators of the Constitution decided to make a big change and legally equate the mentioned criminal acts with the most serious crimes (such as genocide or war crimes) by prescribing that they cannot become statute-barred. However, the Constitutional Court of the Republic of Croatia very quickly relativized that provision by taking the position within the so-called “Hypo-Alpe-Adria” decision,¹⁴ according to which the provision cannot be applied in cases where the statute of limitations was already applicable in 2010 (which practically refers to all cases of war profiteering and the vast majority of cases of privatisation criminality). The Constitutional Court made this decision despite the fact that the majority of leading theoreticians expressed the exact opposite opinion.¹⁵ Because of this, the aforementioned provision was not widely used in Croatian case law.¹⁶

¹³ See, for example, SCRC, I Kž 725/2007.

¹⁴ Constitutional Court of the Republic of Croatia, U-III-4149/2014.

¹⁵ For example, Novoselec, P., Novosel, D. (2001). Nezastarijevanje kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice*. Zagreb, vol. 18, no. 2, 603–620. Also see Novoselec, P. (2015). Nezastarijevanje kaznenih djela vezanih uz ratno profiterstvo i proces pretvorbe i privatizacije – Osvrt na odluku Ustavnog suda u „slučaju Hypo“. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice*. Zagreb, vol. 22, no. 2, 437–451.

¹⁶ In more detail, Josipović, I. (2018). Zastara u predmetima ratnog profiterstva i kriminala u pretvorbi i privatizaciji i kontroverze nakon odluke Ustavnog suda u predmetu HYPO. *Croatian Annual of Criminal Sciences and Practice*, vol. 25, no. 2, 197–259.

OVERVIEW OF THE SYSTEM OF CRIMINAL SANCTIONS IN ACCORDANCE WITH CC/11

By adopting CC/11, the Republic of Croatia replaced the pluralistic system of criminal sanctions (in which, in addition to punishments and security measures, there were also so-called warning measures) with a dualistic system (which divides sanctions into punishments, based on guilt, and security measures, based on the danger the perpetrator poses at the moment of sentencing and limited by the principle of proportionality).¹⁷

The system of criminal sanctions according to CC/11 is largely conditioned by the verdict of the ECtHR *Branko Tomašić et al. v. Croatia* from January 15, 2009.¹⁸ In that verdict, the ECtHR found that the Republic of Croatia did not fulfil the obligation to establish an effective mechanism for the protection of life,¹⁹ according to Art. 2 of the ECHR, which conditioned the creation of a new system of criminal sanctions, whereby some of the existing ones were retained with (minor or major) changes, some were abolished or their legal nature was changed, and some entirely new sanctions were introduced.

In terms of punishment, the legislator determined the purpose of punishment as a synthesis of general and special prevention, retribution and, ultimately, resocialization (Art. 41 CC/11). Three types of punishment are prescribed, namely imprisonment, long-term imprisonment and a fine. Imprisonment is the most severe type of punishment in Croatian criminal law. Imprisonment can refer to “ordinary” imprisonment, lasting from at least three months to a maximum of twenty years, or to long-term imprisonment, which can last from twenty-one to forty years, and exceptionally fifty years. Fifty years is at the same time the most severe sentence known by the Croatian criminal legislation. It can be mentioned here that the legislator did not decide to introduce a sentence of life imprisonment. Instead, the concept of long-term imprisonment was retained, but the maximum was raised from forty to fifty years. However, this possibility exists only if it is a question of a combination of criminal offences and the court has imposed individual sentences of long-term imprisonment, which in total exceed fifty years. An unusual gap was

¹⁷ Novoselec, P. (2016). *Opći dio kaznenog prava, V. revised edition*. Faculty of Law Osijek, Osijek, 5, 359. At this point, it should be noted that, in addition to the aforementioned sanctions, there are also special sanctions for minors and younger adults, namely educational measures and a juvenile prison sentence. This paper, however, will deal only with sanctions for adult offenders according to CC/11 (juvenile sanctions are regulated by the Juvenile Courts Act).

¹⁸ Turković, K. et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine, 6.

¹⁹ *Branko Tomašić et al. v. Croatia*, ECtHR, 46598/06, para. 35–74.

created there; namely, from the wording of Art. 46, paragraph 2 of CC/11, which regulates this issue, it follows that it is possible to impose either a sentence of up to forty years or a sentence of fifty years, but that it is not possible to impose a sentence of between forty and fifty years²⁰ In Croatian case law so far, only one (void) prison sentence of fifty years has been imposed.

Alternatives to prison sentences are also prescribed, primarily for lighter forms of crime. Namely, taking into account their predominantly harmful effect from a preventive point of view, the legislator in Art. 45. defined that short-term prison sentences (up to six months) are exceptional and that, as a rule, alternatives should be resorted to.²¹ Those alternatives are probation and community service. It is possible to replace an imposed prison sentence of up to one year or a fine with probation (Art. 56, paragraph 1, CC/11), and a prison sentence shorter than one year or a smaller fine of three hundred and sixty daily amounts can be replaced with community service (Art. 55, paragraph 1, CC/11).²² Both alternative sanctions are very often applied in Croatian case law. A partial probation can also be mentioned, which can be applied when the court has imposed a prison sentence of more than one and less than three years, and the convict is ordered to serve a certain part of the sentence, which is determined by the verdict and lasts no less than six months (Art. 57, CC/11).

The legislator mentions main and secondary punishments, but does not specify the difference between them. In literature, the prevailing point of view is that the main punishment is the one that primarily fulfils the purpose of punishment, while the secondary one is the one that only enhances the effect of the main one.²³ Imprisonment and long-term imprisonment are always the main ones, while fines can be both main and secondary. It will be the main one in two cases: when the court decides to pronounce it as the main one (which is possible for offences for which a penalty of up to three years in prison is prescribed) and for those criminal offences for which a fine is the only prescribed sanction.²⁴ In the case of criminal acts committed out of self-interest, it is always possible to impose a fine (therefore, even when it is not prescribed), and it can also be cumulated with the imposed prison sentence. The

²⁰ Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*, Libertin naklada, Rijeka, 286.

²¹ For criticism of short-term prison sentences, see e.g. Šeparović, Z. (2003). *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*, Faculty of Law, University of Zagreb, Zagreb, 101.

²² More exhaustively about community service and criticism of the existing legal solution, Salitrežić, A. (2018). *Rad za opće dobro u hrvatskom kaznenom pravu*, Faculty of Law Osijek (specialist thesis).

²³ Novoselec, P. (2016). *Opći dio kaznenog prava, V. revised edition*. Faculty of Law Osijek, Osijek, 5, 369.

²⁴ As Mrčela, Vuletić. (2021). *Op. cit.*, 265.

amount of the fine is determined using the so-called system of daily amounts, whereby the amount that remains to the offender after meeting the necessary living expenses (the so-called net amount) is taken into account. Due to the difficulty in determining the appropriate daily amount, fines are relatively rare in case law.

CC/11 significantly changed the system of security measures in Croatian criminal law. Thus, the number of measures was expanded from the previous six to nine. At the same time, some completely new security measures were introduced, which express the increased protection of more vulnerable categories (such as children and victims of domestic violence and abuse). The measures retained from the previous legislation have mostly been changed. Some measures were abolished, so the previous security measure of confiscation of objects lost the status of a security measure and was transferred to Title VI of CC/11, while the security measure of expelling a foreigner from the country has been completely removed from Croatian criminal legislation.²⁵ The following security measures are currently in place: mandatory psychiatric treatment; mandatory addiction treatment; mandatory psychosocial treatment; prohibition to perform duties or activities; ban on driving a motor vehicle; prohibition of approaching, harassing and stalking; Internet access ban; removal from the joint household; protective supervision after the full execution of the prison sentence. From a practical point of view, the application of each of these measures is not equally effective, so some of them are highly criticised. For some of the measures, it is even emphasised that they have not been applied in practice at all, because it is not clear who and when is to impose them.²⁶

In addition to what has been described, the institute of confiscation of property benefits will also be mentioned. Although it does not represent a criminal sanction *stricto sensu*, confiscation of property benefits also (significantly) affects the perpetrator of a crime and creates a certain general preventive message, and in this sense it also has a corresponding impact on the social environment.²⁷ One of the fundamental principles of Croatian criminal law is the principle of confiscation of property benefits, which states that no one can retain property benefits obtained through a criminal offence (Art. 5 CC/11). In this way, the rule is proclaimed according to which no one can

²⁵ Cf. Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Liber-
tin naklada, Rijeka, 421.

²⁶ For example, Vuletić, I., Salitrežić, A., Sajter, I. (2021). Osvrt na zaštitni nadzor
po punom izvršenju kazne zatvora – uz kritičizam i skepticizam. *Croatian Annual of Crimi-
nal Sciences and Practice*, vol. 28, no. 2, 551–567.

²⁷ Mamak, K. et al. (2022). Should gains from criminal knowledge be forfeited?,
Crime, Law and Social Change, vol. 77, no. 3, 305.

get rich through criminal acts. That is why confiscation of property benefits is always a mandatory part of a conviction or a verdict that determines the commission of an offence in a state of legal insanity. It is also prescribed that the confiscation of property benefit cannot become statute-barred (Art. 85, para. 4, CC/11). “Ordinary” confiscation (Art. 77 CC/11) differs from the so-called extended confiscation of property benefits (Art. 78 CC/11). The latter applies only to acts within the jurisdiction of the Office for the Suppression of Corruption and Organized Crime, and with it, the burden of proving the legality of the origin of the property is shifted to the accused, and the circle of persons from whom the benefit can be confiscated is considerably wider.²⁸

ON THE SELECTED TOPICS OF THE SPECIAL PART

If the special part of CC/11 is observed, it can be concluded that Croatian criminal law follows international trends, regularly implementing international legal standards in its national criminal legislation.²⁹ The special part consists of as many as twenty-six chapters and a total of nearly three hundred criminal offences. Criminal offences are classified according to the criterion of protected legal property, and in this regard, many changes have been made in relation to CC/97. Some completely new chapters were also introduced, with the purpose of emphasising and strengthening the protection of certain legal assets or vulnerable groups.

Thus, we can mention the enhanced protection of children from sexual abuse, which was implemented by introducing a new chapter (Chapter XVII: Criminal acts of sexual abuse and exploitation of a child), modelled according to the standards of the Council of Europe Convention on the Protection of Children Against Sexual Exploitation and Sexual Abuse.³⁰ The age limit for voluntarily entering into sexual relations was raised from the previous 14 to 15 years of age, which made Croatian criminal law in this matter one of the strictest laws within the framework of the Council of Europe. The criminalization of misconceptions about the victim’s age was also introduced, which made negligence punishable as well.

²⁸ In more detail, Roksandić Vidlička, S., Šamota Galjer, M.(2015). *Političko-gospodarski kriminalitet i prošireno oduzimanje imovinske koristi: Quo vadis, Hrvatska?. Croatian Annual of Criminal Law and Practice*, vol. 22, no. 2, 523–557.

²⁹ Turković, K. et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine, 4–7.

³⁰ *Ibid.*

Criminal offenses against sexual freedom are also treated more strictly (Chapter XVI), where the English Sexual Offense Act of 2003 served as a model.³¹ The criminalization of misconceptions about the victim's age was also introduced and situations were defined in which it is to be assumed that there was no consent of the victim, so the burden of proof shifted to the accused. Some forms of rape previously unknown to Croatian law were also introduced, such as the so-called rape by deception. With these changes, Croatian law significantly deviated from the German and Swiss models and came closer to the *common law* legal tradition, which is why the legislator found himself the target of multiple and justified scientific criticisms.³² In practice, on the other hand, the controversial new forms of sexual crimes have not yet been widely applied in courts.

Croatian criminal law has adopted a position of zero tolerance towards corruption, envisaging relatively strict punishments for this harmful social phenomenon. CC/11 does not envisage a separate chapter in which all criminal offences related to corruption would be comprehensively regulated, rather they are placed in different chapters. The most important of them, which are most often encountered in case law, are criminal offences against official duty (Chapter XXVIII.), such as abuse of position and authority (Art. 291 CC/11), accepting bribes (Art. 293 CC/11), paying bribes (Art. 294 CC/11) and influence trading (Art. 295 CC/11). In Croatian criminal law, the concept of bribery is defined very broadly, in such a way that it refers to

“...any gratuitous reward, gift or other pecuniary or non-pecuniary benefit, regardless of value” (Art. 87, paragraph 23, CC/11).

This means that even small values can be interpreted as a bribe in certain circumstances. Thus, the Croatian courts consider, e.g., that giving a wristwatch is a bribe, regardless of its insignificant market value,³³ that HRK 400 (approx. EUR 50) is a bribe, sufficient for a prison sentence (not probation),³⁴ etc.

Enhanced protection of more vulnerable social categories is also expressed through special chapters of criminal offences that protect labour and social rights (Chapter XII) as well as marriage, family and children (Chapter

³¹ Turković, K. et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine, 206.

³² For example, Rittossa, D., Martinović, I. (2014). Spolni odnošaj bez pristanka i silovanje – teroijski i praktični problemi. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice*, vol. 21, no. 2, 509–548. For an analysis of the situation in practice and the need for such a drastic expansion of the penal zone, see Mrčela, M., Vuletić, I., Livazović, G. (2020). Negligent Rape in Croatian Criminal Law: Was the Legal Reform Necessary?. *Review of Central and East European Law*, vol. 45, no. 1, 126–160.

³³ SCRC, I Kž 324/2008.

³⁴ SCRC, I Kž 174/2007.

XVIII). A characteristic of the Croatian legislator is the creation of special criminal offences for different situations. As an example, one can consider protecting people's health against negligent doctors and medical interventions: while in most countries of Western Europe this legal good is protected by general criminal offences against life and body,³⁵ in the Republic of Croatia, a special criminal offence of negligent treatment is provided (Art. 181 CC /11).³⁶ Despite this, the analysis of the situation in practice shows that the majority of criminal reports for this offence end in rejection and that there are very few criminal proceedings and convictions,³⁷ so the question arises as to how effective and purposeful this legal solution is.

That and many other examples, in the author's opinion, speak of the over-normation of the Croatian criminal substantive legislation. This phenomenon is partly understandable, if we take into account that the Republic of Croatia relatively recently went through the process of joining the EU, as a result of which it had to harmonise its regulations with the European legal acquis. However, as it was pointed out in the introduction, a kind of culture of frequent changes in criminal legislation has developed, which is a phenomenon that definitely prevents consistent interpretation and the development of stable practice. The author is of the opinion that the creation of numerous criminal acts, some of which have never been applied in case law, is an unnecessary intellectual effort that, on the one hand, leads to the incomprehensibility of regulations, while on the other, it does not contribute to the proclaimed social tasks and purpose of criminal law.

CONCLUDING CONSIDERATIONS

The paper offers a short and concise presentation of the main determinants of Croatian substantive criminal law. By showing the most important features of its general part, the system of criminal sanctions and the special part, the author wanted to indirectly give an impression of Croatian criminal law as the last defence of the society's security.

Based on the abovementioned, the author considers it justified to conclude that Croatian criminal law has undeniably been following contemporary

³⁵ For the regulation of medical malpractice in comparative law, see Pichler, D., Vuletić, I. (2020). *Građanskopravni i kaznenopravni aspekti pogrešaka u medicini*. Osijek: Faculty of Law Osijek, 66–78.

³⁶ It should be noted here that a similar solution exists in most other former Yugoslavia countries.

³⁷ Pichler, D., Vuletić, I. (2020). *Op. cit.*, 85.

European and international legal standards. This is manifested through regular changes in legislation and its alignment with the requirements of international conventions, EU and EC acts and ECtHR practice. However, in an effort to follow modern standards, the Croatian legislator sometimes “gets lost” because he accepts standards that are not in accordance with the domestic criminal law tradition, so he reaches for solutions that are neither expedient nor necessary. In such circumstances, it is clear that neither theory nor practice offers appropriate interpretations, so it happens that legal gaps are created or that certain provisions are generally not applied.

In practice, an acute problem is the length of criminal proceedings. It should be emphasised here that the objection against the long duration of proceedings cannot be made against the system in principle and in general – since many proceedings end in a relatively short period of time – also, there are many objective reasons that explain the longer duration of the proceedings (such as an insufficient number of judges, weak infrastructure, a large volume of files and relatively broad defence possibilities for delaying the procedure). Despite this, the problem of the duration of the proceedings, and occasionally the inconsistent sanctioning policy, lead to a weakening of public trust in the judiciary, which weakens the task and purpose of criminal law in society. In this context, we believe that Croatian criminal law, if viewed as an instrument of environmental protection, is in a very similar position and faces the same problems as most other criminal law systems in the territory of the former Yugoslavia.

BIBLIOGRAPHY

- Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo, opći dio, peto izdanje*. Zagreb: Faculty of Law, University of Zagreb.
- Bojanić, I. (2003). *Počiniteljstvo kao vlast nad djelom*, Kaznenopravnikriminalistička biblioteka Vladimir Bayer, Croatian Association for Criminal Law and Practice and the Ministry of the Interior of the Republic of Croatia, Zagreb.
- Bojanić, I., Mrčela, M. (2012). *Koncepcija krivnje u novom Kaznenom zakonu*, Croatian Annual of Criminal Law and Practice, vol. 19, no. 2.
- Jescheck, H. H., Weigend, T. (1996). *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Josipović, I. (2018). Zastara u predmetima ratnog profiterstva i kriminala u pretvorbi i privatizaciji i kontroverze nakon odluke Ustavnog suda u predmetu HYPO. *Croatian Annual of Criminal Sciences and Practice*, vol. 25, no. 2.
- Josipović, I., Krapac, D., Novoselec, P. (2001). *Stalni međunarodni kazneni sud*. Zagreb: Narodne novine.

- Levitt, A. (1922). Some Societal Aspects of the Criminal Law. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 13, no. 1.
- Mamak, K. et al. (2022). Should gains from criminal knowledge be forfeited?. *Crime, Law and Social Change*, vol. 77, no. 3.
- Mrčela, M., Vuletić, I. (2021). *Komentar Kaznenog zakona – opći dio*. Rijeka: Libertin naklada.
- Mrčela, M., Vuletić, I., Livazović, G. (2020). Negligent Rape in Croatian Criminal Law: Was the Legal Reform Necessary?. *Review of Central and East European Law*, vol. 45, no. 1.
- Novoselec, P. (2015). Nezastarijevanje kaznenih djela vezanih uz ratno profiterstvo i proces pretvorbe i privatizacije – Osvrt na odluku Ustavnog suda u „slučaju Hypo“. *Criminal Law and Practice*, vol. 22, no. 2. Zagreb.
- Novoselec, P. (2016). *Opći dio kaznenog prava*, V. izmijenjeno izdanje. Osijek: Faculty of Law Osijek.
- Novoselec, P., Novosel, D. (2011). Nezastarijevanje kaznenih djela ratnog profiterstva i kaznenih djela iz procesa pretvorbe i privatizacije. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice*. Zagreb, vol.18, no. 2.
- Pichler, D., Vuletić, I. (2020). *Građanskopravni i kaznenopravni aspekti pogrešaka u medicini*. Osijek: Faculty of Law Osijek.
- Rittossa, D., Martinović, I. (2014). Spolni odnošaj bez pristanka i silovanje – teorijski i praktični problemi. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 21, no. 2.
- Roksandić Vidlička, S., Šamota Galjer, M. (2015). Političkogospodarski kriminalitet i prošireno oduzimanje imovinske koristi: Quo vadis, Hrvatska?. *Croatian Annual of Criminal Law and Practice*, vol. 22, no. 2.
- Salitrežić, A. (2018). *Rad za opće dobro u hrvatskom kaznenom pravu*. Osijek: Faculty of Law Osijek (specialist thesis).
- Šeparović, Z. (2003). *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*. Zagreb: Faculty of Law, University of Zagreb.
- Turković, K. et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb: Narodne novine.
- Vuletić, I., Salitrežić, A., Sajter, I. (2021). Osvrt na zaštitni nadzor po punom izvršenju kazne zatvora – uz kritičizam i skepticizam. *Croatian Annual of Criminal Sciences and Practice*, vol. 28, no. 2.

*Др Винце Вару (Vince Vári)**

Универзитет за јавне службе у Будимпешти
ORCID: 0000-0001-6416-1645

*Др Чаба Жиџмонд (Zsigmond Csaba)***

Универзитет за јавне службе у Будимпешти
ORCID: 0000-0001-6765-7670

ЗАШТИТА ДИВЉИХ ЖИВОТИЊА И БИЉАКА У МЕЂУНАРОДНОМ И МАЂАРСКОМ ПРАВУ***

САЖЕТАК: Предмет анализе у раду су нормативна акта и њихова практична примена о заштити дивљих животињских и биљних врста, односно међународни и прописи у Мађарској о заштити природе. Наравно, право заштите животне средине представља много опширнију категорију од ове, пошто укључује и заштиту елемената који чине животну средину, као и санкционисана понашања везана за одлагање отпада. У описивању прописа који обезбеђују заштиту природе, примарно смо се фокусирали на анализу стања кривично-правне ситуације. Након тога детаљније представљамо регулаторно решење ове области у Европској унији и међународном праву, уз анализу најважнијих међународних организација. Завршни део овог рада је посвећен опису националних организација које су задужене за процесуирање кривичних дела против заштите животне средине.

* e-mail: vari.vince@uni-nke.hu, ванредни професор, Правни факултет, Катедра за кривични поступак.

** e-mail: zsigmond.csaba@uni-nke.hu, асистент у настави, Правни факултет, Катедра за криминал, заштиту привреде и борбу против сајбер криминала.

*** Рад је примљен 19. 9. 2022, а прихваћен је за објављивање 30. 11. 2022. године.

Кључне речи: животна средина, природа, CITES конвенција, очување природе, биљне и животињске врсте, Мађарска, Европска унија, кривична одговорност, правна лица

УВОД

Према једном од четири основна еколошка принципа које је током свог рада установио амерички биолог Бари Комонер (Barry Commoner 1917–2012): „природа ништа не даје бесплатно“, дакле нема бесплатног ручка. Морамо да платимо све и није сигурно да можемо новцем платити потрошњу из природе.¹ Потреба за заштитом животне средине и природе не представља нову идеју, али се њен повећан значај може повезати с развојем индустријских друштава, када је Запад почео са све интензивнијом потребом и експлоатацијом природних ресурса. У историји човечанства заштита појединих врста је од давнина на локалном нивоу обезбеђена законима и прописима, нпр. забранама лова, које су присутне још од средњег века па до данас. Међутим, треба нагласити да рани прописи (из старог и средњег века) нису посебно штитили опстанак врста (очување биодиверзитета), већ првенствено економске интересе појединих владара, црквених или световних личности, који су поседовали неко подручје. Или су из верских разлога забрањивали лов на поједине животињске врсте.²

Савремено друштво рађа правну, уставну и кривичноправну заштиту животне средине и природе као његовог саставног дела. Данас се право на здраву животну средину тумачи као основно право треће генерације и садржај овог права је све шири.³ Данашња генерација представља залог и одредницу будућности природе.

Уставна је обавеза садашњег друштва, друштвених група, њихових чланова, као и свих осталих елемената друштва да створе реалну шансу за будуће генерације, како би живели у здравом окружењу, које може да обезбеди адекватну егзистенцију човека.⁴ Правна заштита природе се у

¹ Ben-Belgacem, A. (2019). A természetben nincs ingyen ebéd. *Ügyészek Lapja*, 2019/2. szám.

² Farkas Csamang, E. et al. (2014). *Környezetjogi szabályozások: Egyetemi jegyzet*. Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar: JATE Press.

³ Kóhalmi, L. (2010). *A környezet védelme a magyar büntetőjogban*. Doktori (PhD) értekezés, Pécs.

⁴ Háger, T. (2016). *A környezet alkotmányos és büntetőjogi védelme, különös tekintettel a vizek élővilágának oltalmára*. BÜNTETŐJOGI SZEMLE, 1–2, 27–37.

основи може поделити на две регулаторне области,⁵ не само у односу на мађарску, већ и у односу на међународну регулативу: да заштити одређена подручја и станишта и да заштити поједине врсте дивљих животиња, као и поједине биљне врсте.

У овој студији посебно се испитује систем законске регулативе којом се обезбеђује заштита појединих животињских и биљних врста као део права заштите животне средине. Тешко да данас постоји правни систем који кривично право не сматра једним од могућих инструмената заштите животне средине, с обзиром на интердисциплинарност и свеобухватност еколошког права као области права.⁶ Већина међународних конвенција не предвиђа да уговором предвиђена понашања, државе потписнице кажњавају кривичним санкцијама. То могу бити и административне санкције или прекршаји,⁷ односно, починиоцу се не изриче у свакој ситуацији кривична санкција. Имплементација и примена међународних правила у домаћем праву је задатак сваке државе. Друго је питање да ли држава нпр. кршење одредаба конвенције кажњава кривичноправним средствима. Кривично право јесте суштинско, али не и довољно средство за заштиту животне средине. Држава која себе назива правном може користити кривично право само као последње средство у области заштите животне средине. Много ефикасније средство за заштиту животне средине од закона јесте развијање свести и правилног приступа према животној средини.

ЕФЕКТИВНИ МАЂАРСКИ КРИВИЧНОПРАВНИ ПРОПИСИ И ПРОПИСИ О ЗАШТИТИ ПРИРОДЕ

Нови Устав Мађарске штити животну средину и природу на вишем нивоу будући да се ранији Устав спроводио само на декларативном нивоу⁸. У новом Уставу се наводи да је дужност мађарског народа да пажљиво користи природне ресурсе, како би заштитио услове живота будућих генерација. Устав Мађарске каже:

⁵ Sziebig, O. J. (2021). *Vadvilág végvészélyben: A vadvilággal kapcsolatos büntetendő cselekmények nemzetközi és uniós jogi vonatkozásai*. Pólay.

⁶ Molnár, T. (2017). *A környezet büntetőjogi védelme*. Miskolci Egyetem ÁJK. Szakdolgozat.

⁷ Cho, B.-S. (2000). Emergence of an International Environmental Criminal Law?. *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, 19 (1). <https://doi.org/10.5070/L5191019216>

⁸ Antal, A. (2011). Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. *Közjogi Szemle*, 4, 43–51.

„...сносимо одговорност за своје потомке, стога брижљивим коришћењем наших материјалних, интелектуалних и природних ресурса чувамо услове живота за надлазеће генерације“.

Поред тога, члан II) посебно наглашава значај биолошке разноврсности:

„...природни ресурси, посебно пољопривредно земљиште, шуме и водни ресурси, биолошка разноврсност, посебне аутохтоне биљне и животињске врсте, као и културне вредности су заједничко наслеђе нације, чија је заштита, одржавање и очување за будуће генерације дужност државе и свих нас.“

У погледу животне средине и заштите природе потребно је истаћи члан XX и XXI Устава, у којем се с једне стране проглашава право на физичко и психичко здравље, које се остварује, између осталог, заштитом здраве животне средине, а са друге стране се формулише обавеза репарације у односу на понашања која штете животnoj средини.⁹

„Члан XX: 1) Свако има право на физичко и психичко здравље. 2) Права из става 1) Мађарска поспешује обезбеђивањем пољопривреде без генетски модификованих организама, обезбеђивањем приступа здравој храни и води за пиће, организовањем заштите на раду, подржавањем спорта и редовне физичке активности и обезбеђивањем заштите животне средине.

Члан XXI: 1) Мађарска препознаје и потврђује свачије право на здраву животну средину. 2) Ко проузрокује штету животnoj средини дужан је да је обнови или сноси трошкове санације, како је то законом одређено. 3) Забрањен је увоз загађујућег отпада на територију Мађарске ради одлагања.“

Поглавље XXIII Закона Ц Кривичног законика из 2012. године регулише „кривична дела против животне средине и природе“. Овим засебним поглављем законодавац га је потпуно одвојио од чињеничног стања против јавног здравља, односно потпуним раскидом са досадашњом регулативном техником створио је аутономну заштиту природе и животне средине.¹⁰ Потреба за овом регулативном техником је више пута изражена у правној литератури.¹¹ Чињенична стања су: штета по животну средину, оштећење природе, окрутност према животињама, кривољов, кривољов риба, организовање илегалних борби животиња, кршење

⁹ Polt, P. (2014). A környezet és természet elleni bűncselekmények. In P. Polt (Szerk.), *Új Btk. Kommentár: Frissítés az első kiadáshoz*. Nemzeti Közszerzői és Tanácsadó Kiadó.

¹⁰ Köhalmi, L. (2017). A környezet és a természet elleni bűncselekmények. In *A negyedik magyar büntetőkönyv* (o. 327–341). MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

¹¹ Görgényi, I. (2002). A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle*, 10, 39–50.

прописа управљања отпадом, злоупотреба супстанци које оштећују озонски омотач, злоупотреба радиоактивних супстанци, злоупотреба у вези са управљањем нуклеарних објеката, злоупотребе у вези са коришћењем нуклеарне енергије. Може се уочити да поглавље садржи широку лепезу разноврсних чињеничних стања, али им је заједничка карактеристика да све оне штите животну средину, природу или своје појединачне елементе. Тако је, на пример, мучењем животиња обухваћено организовање илегалних борби животиња, пошто је исти објекат правне заштите.¹²

У тренутно важећем Кривичном законнику, кривичноправна заштита заштићених врста у међународним уговорима и домаћем законодавству формулисана је на следећи начин:

„242. пара. (1) Ко: а) јединку строго заштићеног живог организма; б) јединку заштићених живих организма или заштићених биљних или животињских врста значајних за очување природе у Европској унији, под условом да заједнички износ њихове новчане вредности, дефинисан посебним законима, достиже најнижу вредност изражену у новцу, установљеном за поједине строго заштићене живе организме; ц) јединку која потпада под живе организме који су предвиђени у анексима а) и б) уредбе Савета ЕЗ о регулисању промета заштићених дивљих животињских и биљних врста, противправно стекне, држи, ставља у промет, унесе на територију земље, изнесе из земље, транспортује, са њом тргује или је оштети или уништи, кажњава се затвором до три године.“

Чињенично стање се састоји из два дела. Први део (чл. 242) обезбеђује заштиту јединки, док други део (чл. 243) штити подручје. С обзиром на тему научног рада, испитујемо заштиту јединки.

Предмет кривичног дела је друштвени интерес везан за заштиту животне средине и еколошке равнотеже. Оштећење природе представља оквирни појам, док кривичноправно чињенично стање покривају друге правне норме.¹³ Објекти заштите кривичног дела су: јединке заштићених и строго заштићених врста, или јединке биљних или животињских врста значајне у Европској унији, у последња два случаја само

„...ако вредност јединке достигне најмању новчану вредност јединке строго заштићеног живог организма, прописану посебним правним прописима“.

У оквиру кривичног закона је донета „посебна законска регулатива“ о тренутно заштићеним и строго заштићеним биљним и животињским

¹² Polt, P. (2016). A környezet és természet elleni bűncselekmények. In Polt P. (Szerk.), *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvény Nagykommentárja* (o. 849–858). OPTEN Informatikai Kft.

¹³ Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest, 441.

врстама, о строго заштићеним пећинама, као и о биљним и животињским врстама које су посебно значајне за очување природе са становишта Европске заједнице, односно Уредба министарства заштите животне средине која је донета на основу члана LIII Закона о заштити природе из 1996. године.

У прилозима 1. и 2. Уредбе наведене су заштићене и строго заштићене животињске и биљне врсте, као и њихова новчана вредност. Минимална новчана вредност предвиђена Кривичним закоником је 100.000 мађарских форинти (HUF). Дакле, у оним случајевима када је кривично дело извршено против више заштићених јединки, потребно је проверити у табели у анексу, да ли вредност која је добијена сабирањем назначених износа за дату врсту прелази 100.000 HUF. Поред тога, објекти кривичног дела могу бити јединке које су наведене у анексима А и Б Уредбе ЕУ на који се позива Кривични законик. (338/97/ЕУ). У овом члану предвиђена јединка живог организма је:

- „а) свака развојна фаза, облик и стање јединке живог организма,
- б) јединка створена укрштањем живих организама,
- ц) дериват јединке живог организма, под којим се подразумева мртво биће, као и било који његов део или део јединке живог организма, као и производи или препарати који су направљени од наведених или њихов састојак.“

Противправне радње су: незаконито набављање, поседовање, стављање у промет, увоз на територију земље, извоз, транзит кроз њу, трговина, оштећење, уништавање.

Набављање је узимање у посед, без обзира да ли се врши теретно или бестеретно, као и да ли се врши за себе или за неког другог. Држање значи поседовање на дужи временски период. Стављање у промет подразумева све радње које узрокују да предмет противправне радње дође до друге особе или других људи.¹⁴ Увоз, извоз и транспорт кроз земљу су потчинови илегалног међународног кријумчарења животиња и биљака. По правилу, овим радњама претходе претходне радње извршења (набављање, поседовање и сл.) и могу се утврдити само ако претходне радње нису противправне, односно према међународним и националним правилима починилац има одговарајућу дозволу за набављање и поседовање заштићених животињских или биљних примерака, али не и за њихов увоз, извоз или транзит. Противправне радње се остварују преласком државне границе. Трговина подразумева да починилац редовно и у више наврата дистрибуира предмете кривичног дела кроз куповину и продају, ради

¹⁴ Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest, 441..

стицања новчане добити или учествује у њиховој дистрибуцији. Оштећење је радња која не уништава живи организам, али му наноси значајну штету. Уништавање је радња која директно резултира престанком виталних функција живог организма.¹⁵ За извршење ова два последња кривична дела потребан је и настанак одређене последице, односно штета нанета појединцу или уништење појединца. Као и у свим последичним кривичним делима и овде је неопходно постојање узрочне везе између последице и предмета кривичног дела.

Основни облик кривичног дела може се извршити само са умишљањем. Свесност мора постојати у погледу две ствари: с једне стране мора се знати да је предмет кривичног дела под међународном или домаћом заштитом, с друге стране мора се знати за противправност дела, односно које дозволе су потребне (увозне, транзитне). На пример, у Управи аеродромске полиције у неколико случајева починилац је поседовао CITES извозну дозволу за јединку или њен дериват, међутим, није имао увозну дозволу. Ту се јавила „заблуда“ као разлог за искључење кривичне одговорности, што је органима који спроводе закон поставило безброј практичних потешкоћа. Типично, пракса није уједначена у погледу на то када у појединачним случајевима постоји заблуда. Још већи проблем је утврдити који део заблуде је од већег значаја: чињенична заблуда или заблуда о друштвеној опасности.

Коментар кривичног законика¹⁶ садржи конкретне примере остварења релевантних чињеничних заблуда:

„...релевантна чињенична заблуда настаје ако учинилац не препозна да примерак у његовом поседу (или њен дериват) представља заштићено добро, он може мислити да је то пре свега примерак незаштићене врсте, па на пример, може мислити да се ради о ћурећем јајету, а код њега се заправо налази заштићено јаје алигатора. Заблуде у оквирима кривичноправног законодавства могу се оценити као заблуде о друштвеној опасности, узимајући у обзир која се сазнања очекују од учиниоца као и околности које се односе на извршење кривичног дела. На пример када починилац није ни знао да постоји међународна заштита дивљих животиња и биљака.“

У конкретном случају (Кривична ревизија случајева (КРС) П. 360/2007/5) Врховни суд је оптуженог ослободио на основу заблуде о друштвеној опасности. У предметном случају је против починиоца покренут кривични поступак јер је у једној америчкој сувенирници купио главу алигатора, коју је без потребних дозвола унео на територију Мађарске.

¹⁵ Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest.

¹⁶ *Ibid.*

Релевантну регулативу је теже препознати од других лако препознатљивих законских регулатива. Правни прописи који се односе на заштићене, строго заштићене или међународним уговорима предвиђене биљне и животињске врсте (процес издавања дозволе) су тешко разумљиви, те могу захтевати стручност и правну експертизу, док се, са друге стране, листа забрана стално мења. Окривљени није био спреман на прибављање било каквих дозвола ради увоза предметне ствари, коју је купио у јавној, легалној продавници. Од запослених у органима за спровођење закона и службеника се очекује тачно познавање управног законодавства. На основу свега наведеног, став Врховног суда је био да је извршилац имао ваљане разлоге да претпостави да његово дело није опасно по друштво, па је његова кривица искључена на основу заблуде о друштвеној опасности (Врховни суд КРС. II. 360/2007/5). Као контрапример служи случај у коме је криминалац у иностранству приликом лова убио сивог вука, те је хтео да његову кожу и лобању унесе у земљу. Суд га је прогласио кривим и образложио да се у овом случају заблуда не може узети као разлог за искључење кривичне одговорности. Према образложењу, извршилац који се бави ловом не може тврдити да није био упознат са законским условима који га обавезују, то јест да је потребно да претходно добије CITES дозволу за увоз препарата сивог вука на територију Европске заједнице, те је стога крив само за непажњу (Врховни суд КРС. III. 843/2008/5. 843/2008/5). Суд је утврдио и кривицу починиоца који је преко Мађарске прокријумчарио мртве заштићене животињске врсте. Починилац је тврдио да је био у заблуди тврдећи да је превозио робу у међународном промету и да није знао за порекло робе коју превози.

У судској пресуди детаљно је објашњено да:

„Женевском Конвенцијом о међународном друмском превозу робе, која је донета 19. маја 1956. године (а која је проглашена: Уредбом бр. 3 из 1971. о међународном друмском превозу робе; по саопштењу Конвенције од 19. маја 2011. године; СМР конвенција) у складу са чл. 8. т. 1, превозник је дужан да провери тачност података унесених у товарни лист у погледу броја, ознаке и серијског броја робе приликом преузимања робе, као и изглед робе и спољашњег стања амбалаже робе, те да, уколико није могао да провери спољно стање амбалаже робе, односно саме робе, и самим тим није могао да испуни услове садржане у чл. 8, не ослобађа превозника од одговорности, јер је то искључиво питање организације превоза које превозник мора да реши у складу са околностима дате ситуације.“¹⁷

¹⁷ EBD2017. В. 8.

Квалификовани случајеви:

„(2) Казном затвора од једне до пет година, ако је оштећење природе проузроковало уништење јединки живог организма у толикој мери, а) да, у случају става 1), тачке а) или б) комбиновани збир новчане вредности јединки уништеног живог организма утврђен посебним законима достиже двоструко већу новчану вредност утврђену за јединке строго заштићених живих организама, б) који у случају става 1) тачке ц) угрожавају опстанак популације живог организма.“

У квалификованом случају, с једне стране, извршилац мора да проузрокује уништавање живих организама, а са друге потребно је да новчана вредност умрлих јединки достигне двоструко већу вредност од оне која је наведена у посебном закону. Када се ради о животињама, тај износ је 1.000.000 HUF, односно збир новчане вредности уништених јединки мора бити већи од тог износа, док у случају биљака где је предвиђени износ 250.000 HUF, мора бити већи односно мора бити већи од 500.000 HUF. У квалификованом случају закон кажњава и нехат.

**КЉУЧНЕ МЕЂУНАРОДНЕ КОНВЕНЦИЈЕ
КОЈЕ ОБЕЗБЕЂУЈУ ЗАШТИТУ
ДИВЉИХ ЖИВОТИЊСКИХ И БИЉНИХ ВРСТА**

CITES конвенција

Конвенцију, као мултилатерални уговор који регулише међународну трговину, потписале су 183 државе, а додаци садрже око 35.000 животињских и биљних врста. У Мађарској је првобитно објављена 1986. године 16. уредбом са снагом закона, након чега је 2003. године XXXII Законом имплементирана у важеће интерно право. Свим врстама наведеним у додацима обезбеђује се заштита тако што се или потпуно забрањује трговина истим (Додатак I), или се трговина њима везује за дозволе и квоте (Додатак II), или трговину у одређеним земљама забрањује (Додатак III). Конвенција не регулише само трговину живим примерцима, већ она покрива трговину мртвим животињама, препаратима направљеним од њих, украсним предметима, као и дериватима (као што су њихова кожа, кости, делови тела итд.). Сходно томе, Додатак I обухвата оне врсте којима прети изумирање, јер у дивљини живи свега неколико стотина или мање примерака ових врста.

Врсте наведене у Додатку II нису директно угрожене од изумирања али, да би се одржао њихов постојећи број, потребно је ограничити њихов промет.

Популација врста наведених у Додатку III у датој земљи је угрожена, па је за регулисање промета потребна међународна заштита. Треба напоменути да CITES конвенција не садржи ниједну одредбу којом посебно захтева примену кривичних санкција од држава потписница, у случају да неко прекрши одредбе конвенције. Прво поглавље члана VIII, чији назив гласи „Мере које треба да предузимају стране“, каже само да државе могу наметнути „одговарајуће мере“ онима који крше одредбе приликом поседовања и трговине врстама наведеним у додацима.¹⁸ Поред тога, наглашава се да државе уговорнице морају да обезбеде конфискацију примерака врста наведених у Додатку и враћање таквих примерака држави извоза. У ствари, у потпуности препушта државама да својим унутрашњим законима одреде мере против прекршилаца Конвенције: кривичноправним или другим (трговинскоправним, грађанскоправним, итд.) санкцијама. Ово је критиковано од стране више аутора јер у највећем броју случајева илегалну трговину врше криминалци који теже великој добити, организоване криминалне групе, против којих треба да делују специјализовани органи за откривање и санкционисање кривичних дела.¹⁹

CITES организација

Члан XI Конвенције предвиђа „конференцију држава потписница“, која се мора сазивати најмање два пута годишње, али је могуће сазивање и ванредних седница. На конференцији је могуће, између осталог, модификовати листу врста у прилозима, односно додати нове или избрисати врсте које су претходно биле укључене у Додатке. Свака потписница може 150 дана пре седнице предложити измене и допуне врста у Додацима I–II. За усвајање амандмана потребна је двотрећинска већина гласова присутних држава потписница на конференцији, што укључује само оне који су гласали за или против, не и оне који су били уздржани. Свака потписница може затражити од секретаријата да унесе у списак Додатка III оне врсте за које сматра да је потребно донети одговарајућу регулативу у оквиру своје јурисдикције.

У Члану XII предвиђен је Секретаријат који мимо припреме конференције држава потписница, првенствено има координационе задатке у примени Конвенције и усваја различите годишње извештаје.

¹⁸ Sziebig, Orsolya J. (2021). *Vadvilág végveszélyben: A vadvilággal kapcsolatos büntetendő cselekmények nemzetközi és uniós jogi vonatkozásai*. Pólay, 120.

¹⁹ Sellar, J. M. (2016). *Wildlife Crime Case Study*, 1–7.

Члан IX предвиђа да свака потписница мора да одреди један или више органа управе овлашћених за издавање дозвола и уверења. У Мађарској овај задатак обавља Одељење за биодиверзитет и очување гена унутар Министарства пољопривреде.

ВАЖЕЋА РЕГУЛАТИВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Европска унија, као чланица CITES-а, својом уредбом Савета 338/97/ЕУ регулише међународну трговину дивљим врстама. Уредба је више пута мењана и делимично је усвојила CITES прописе, док у неким случајевима поставља строже услове. Уредба има четири анекса: А, В, С, D. Анекси А, В и С приближно одговарају CITES Додацима I, II, III, међутим, садрже и врсте које нису предвиђене CITES конвенцијом. То су врсте које су заштићене интерним правилима Европске уније. Анекс D (нема свој еквивалент у CITES-у) наводи врсте које су стављене на листу праћења, јер је вероватно да ће морати да се ставе у један од анекса.

Прописи Европске уније не само да проглашавају више врста заштићеним од стране CITES-а, већ су прописи много строжи у области трговине. Пример тога је неопходност увозне дозволе приликом увоза оних врста које су наведене у анексима А и В на територији Европске уније, а обавештење о увозу за врсте наведене у анексима С и D (према CITES конвенцији, увозна дозвола је обавезан само за Анекс бр. 1).

МЕЂУНАРОДНЕ НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ ИЛЕГАЛНЕ ТРГОВИНЕ ДИВЉИМ ЖИВОТИЊАМА

Међународна унија за заштиту природе (IUCN)

Организација је основана 1948. године и тренутно је једна од највећих невладиних организација на свету која се бави заштитом дивљих животињских и биљних врста. Њени чланови су државни представници из различитих земаља, представници разних цивилних организација и појединци.

Организација је створила тзв. црвену листу, која врсте којима прети изумирање разврстава у следеће категорије: изумрле (extinct), изумрле у дивљини (extinct in the wild), угрожене (threatened), критично угрожене

(critically endangered), угрожене (endangered), рањиве (vulnerable). Поред тога, постоји умерено угрожено (near threatened), неугрожено (least concern), недовољно података (data deficient) и нецењено (not evaluated).

Међународна организација присуствује као експерт и посматрач у CITES-у. Поред тога, има неоспорну заслугу улагања значајних средстава за примену и ефективну примену правила CITES.²⁰

TRAFFIC

TRAFFIC спада у невладине организације која се бори за очување биодиверзитета и одрживог развоја. Присутан је на пет континената и петнаест држава и ради са више стотина сарадника, међу којима су академици, биолози и заштитници природе. Организација је основана 2010. године, а од оснивања до данас у више од 80 извештаја бавили су се трговином дивљих животиња (traffic.org/publications/orsi/26). Они врше истраживања и анализе на ову тему а поред тога, као CITES консултанти, учествују кроз предлоге и савете на CITES конференцијама. Између CITES и WWF је успостављена сарадња, чија четири основна стуба представљају: борба против криволова, против илегалне трговине заштићеним врстама, као и укидање потражње за њима, те развој и изградња међународних политичких стратегија.²¹

Уред Уједињених нација за превенцију криминала и контролу дроге (UNODC)

Као актер у борби против дроге и међународног криминала, организација наступа и против прекограничног криминала који захвата дивљи свет. UNODC је 2014. године успоставио Глобални програм за борбу против криминала над дивљим светом и шумама (Global Programme for Combating Wildlife and Forest Crime). Циљ програма је да злочине против дивљег света и илегалну сечу шума, уз остале повезане злочине, третира као тежак и међународно организовани криминал.²² У том циљу настоје да јачају политички, законодавни и регулаторни систем, прошире спремност и упознатост неопходну за испитивање и процесуирање повезаних злочина, као и да створе сарадњу на билатералном, регионалном и међународном

²⁰ IUCN, 2022.

²¹ TRAFFIC. (2022).

²² UNODC. (2022). *Wildlife and Forest Crime*. <https://www.unodc.org/roseap/en/what-we-do/toc/wildlife-overview.html>

нивоу. Такође, баве се прикупљањем података, њиховом анализом и формирањем извештаја. Све то уз настојање повећања степена свесности о обиму и природи злочина против животне средине.

На тему злочина против дивљих животиња припремили су два свеобухватна извештаја глобалног нивоа 2016. и 2020. године, у којима су на основу података о конфискацијама приказали карактеристике и најновије трендове кривичних дела.

Интерпол (Међународна полицијска организација)

Интерпол као међувладина организација има 195 држава чланица. Он не представља истражни орган, његов општи циљ је преношење оних информација које је организација прикупила током истрага у различитим државама чланицама, као и брза размена таквих података између појединачних националних истражних органа. Поред тога даје оперативну и техничку подршку у истрагама за спречавање међународног и прекограничног криминала.²³

Подаци се шаљу Генералном секретаријату Интерпола, чија организациона јединица свакодневно координира истраге које су у току у различитим државама чланицама, у којима је затражена помоћ Интерпола. Свака земља чланица има свој Национални централни биро (У Мађарској национални централни биро делује у оквиру Канцеларије за међународну кривичну сарадњу) који је у контакту са поменутиим Генералним секретаријатом Интерпола.

Примарно, Интерпол је настао као активно средство борбе против међународног организованог криминала, али је његов задатак допуњен и борбом против сајбер криминала и тероризма. Из тих разлога формирана је посебна специјализована јединица *Interpol Wildlife Enforcement*, која помаже националним органима за спровођење закона у елиминацији међународних организованих криминалних група. Они блиско сарађују са актерима из оних сектора који се баве дивљим животињама и биљкама (нпр. зоолошким вртовима, итд.). Поред тога пружају државама чланицама информације од значаја за државе чланице. Реализовано је неколико међународних пројеката за сузбијање илегалне трговине заштићеним дивљим животињама и биљкама. Поред тога, руководи и кординише неколико операција, што је довело до масовних хапшења и заплене неколико тона забрањених производа (живих или прерађених животиња, биљака, итд.).²⁴

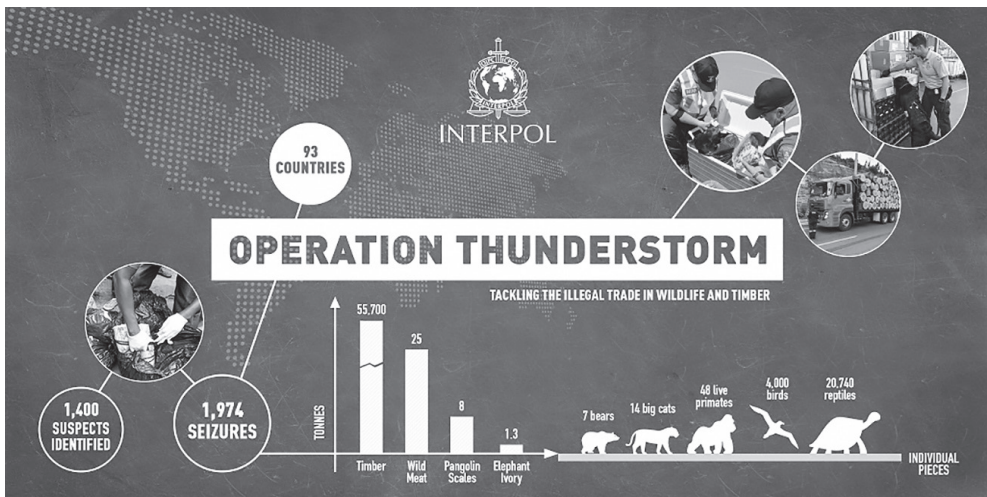
²³ INTERPOL. (2022a). *What is INTERPOL?* <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>.

²⁴ *Ibid.*

Такви пројекти су:

Project predator покренут ради заштите великих мачака, које се масовно лове ради продаје њиховог крзна и неких делова тела на црном тржишту. Пројекат пружа помоћ у организовању различитих међународних операција, анализирању и прикупљању криминалистичких информација, повезивању органа за спровођење закона са међународним и невладиним организацијама у циљу елиминисања различитих мрежа криволова и кријумчарења.

Project wisdom.– Слонови се лове ради прерађивања њихових кљова, док се лов на носороге врши ради млевења њихових рогова и продаје тако добијеног праха као лековитог препарата. Овај пројекат помаже у борби против криволова слонова и носорога и организованог криминала који стоји иза њих, прикупљањем и анализом криминалистичких информација и обезбеђивањем брзе размене информација. Операције које су спроведене у оквиру овог пројекта до сада су резултирале са 1.100 хапшења, заплемом неколико тона сирове слоноваче и 50.000 резбарених предмета од слоноваче. Пред судом је осуђено 80 % ухапшених.²⁵

Operation Thunderstorm, извор: Интерпол

Operation thunderstorm (2018).– Ова међународна акција је одличан пример какав упечатљив успех се може постићи координисаним радом органа за спровођење закона и других органа у овом сектору. У овој

²⁵ INTERPOL. (2022b). *Wildlife crime*. <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>.

операцији таргетиране су све оне особе које учествују у међународној илегалној трговини дивљим животињама и нелегалној сечи шума, које представљају ризик на основу прелиминарних анализа. У кампањи су учествовали полицијски, царински, гранични органи, органи за заштиту животне средине и природе и шумарства из 93 земље. Резултат: скоро 2.000 конфискација и хапшење 1.400 осумњичених.²⁶

Operation thunderbird (2017) представља претходника поменуте операције. Слично операцији грмљавина (*Operation thunderstorm*), ова глобална операција је довела до хапшења 900 осумњичених и 1.300 заплена у укупном износу од 5,1 милион долара. У овој операцији учествовали су полицијски, царински, гранични органи, органи за заштиту животне средине и природе из 49 земаља.²⁷

Европол

Као криминалистичка обавештајна агенција Европске уније покрива 27 држава чланица Европске уније и помаже у борби против тешког међународног криминала и тероризма. Поред тога има блиску сарадњу са неколико држава које нису чланице Европске уније и другим међународним организацијама (нпр. са Интерполом).²⁸

Према информацијама доступним на сајту Европола, следеће претње се сматрају приоритетним за унутрашњу безбедност Европе:

- тероризам,
- међународна трговина дрогом и праће новца,
- организована превара,
- фалсификовање евра,
- кријумчарење људима.

Поред ових истичу се нове претње попут сајбер злочина и трговине људима. У смислу свог рада и задатака (размена кривичних информација, криминалистичка анализа која помаже у истрагама), у својој основи је исти као Интерпол, уз додатак да пружа примарну подршку тужилаштву у оквиру рада ЈИТ-ова (Joint Investigation Team). Међутим, потребно је истаћи стратешку анализу две приоритетне области:

– Процена опасности од тешког и организованог криминала (SOCTA). Ова процена идентификује и процењује нове опасности које

²⁶ INTERPOL. (2022b). *Wildlife crime*. <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ EUROPOL. (2022a). *Az EUROPOL-ról*. <https://www.europol.europa.eu/about-europol:hu>.

се појављују и описује деловање организованих криминалних група и њихову структуру, као и најважније врсте криминалних радњи које погађају ЕУ.²⁹

– Извештај о стању тероризма (TE-SAT) детаљно извештава о ситуацији тероризма у Европској унији. Већ поменуте SOCTA упитнике попуњавају државе чланице те их враћају у Европол, где се, након процене података, саставља тзв. SOCTA извештај. На основу тог извештаја, након дужег процеса доноси се четворогодишњи политички план, такозвани ЕМПАСТ приоритети (European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats).³⁰

На основу ових приоритета дефинишу се различити циљеви и задаци, за чије решавање се одређују водеће земље и стручњаци и за које се издвајају финансијска средства. Водеће земље ће обично бити државе чланице за које дата тема представља велики проблем. Међу националне државне органе уврштавају се полиција, гранични, царински органи, правосудни и управни органи.³¹ Акција против еколошких злочина (укључујући илегалну трговину дивљим животињама и биљкама) укључена је у ЕМПАСТ приоритете Европске уније у циклусу 2018–2021, и то у текућем, новом циклусу (2022–2025).

У текућем циклусу стратешки циљеви везани за еколошки криминал, дефинисани су на следећи начин:

„Прекидање деловања криминалних мрежа, укључених у све облике еколошког криминала, посебно трговину отпадом и дивљим животињама, као и оних криминалних мрежа и појединаца који се инфилтрирају у легалне послове и оснивају лажне компаније како би сакрили своје криминалне активности.“³²

Противправне радње које посебно погађају Европску унију први пут су поменуте у SOCTA извештају из 2018. године као нова област организованог криминала. У том извештају оне нису наведене као злочин против дивљих животиња (wildlife crime), већ као „трговина угроженим врстама“ (trafficking endangered species). Према својој формулацији, појам обухвата сакупљање и поседовање угрожених животињских и биљних

²⁹ EUROPOL. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>

³⁰ Hegyaljai, M. (2014). Az EMPACT mint rendészeti válasz az európai bűnözésre. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 15, 127–134.

³¹ *Ibid.*

³² EUROPOL. (2022b). *EU Policy Cycle – EMPACT 2022+ Fighting crime together*. EU Policy Cycle – EMPACT EMPACT 2022+ Fighting crime together

врста, што представља кршење националних и међународних закона. CITES организација представља међународни оквир за заштиту угрожених врста и обезбеђује да међународна трговина остане у границама као и опстанак ових врста.³³

Према извештају, Европска унија је пре свега транзитни регион у илегалној трговини угроженим врстама, док су поједине азијске и северноамеричке циљне земље. Врсте и производи који се углавном кријумчаре кроз ЕУ, из ЕУ или у ЕУ су: европска стаклена јегуља, гмизавци, егзотичне птице, панголини, рибе, месо нарвала, шкољке, корали, дрво и слоновача. Према тадашњем извештају, умешаност организованог криминала у трговину била је ниска, али је у порасту. Организоване криминалне групе су се специјализовале за ове делатности и у потпуности су се фокусирале на њу. Према извештају из 2021, SOCTA се поново посвећује кривичним делима против дивљине. У уводу значајно проширује претходну дефиницију из 2018. године. У њему наводи шта све подразумева под злочином против дивљих животиња (wildlife crime): илегални криволов, сакупљање, трговину, увоз, поседовање, набавку производа дивљег света, сваку конзумацију дивљих животињских и биљних врста, укључујући и нелегалну сечу дрва чиме се крше национални закони или било која међународна конвенција.³⁴ Поред тога, даје објашњења како ове противправне радње повећавају ризик од изумирања угрожених врста и даљег смањења биодиверзитета, а представљају опасност од различитих ризика по здравље људи и могу изазвати глобално ширење болести.

Трговци све више таргетирају ендемске врсте као и оне европске врсте које се не налазе на CITES листи, као што су птице и велике мачке, а повећала се потражња и за егзотичним гмизавцима. Трговци су почели да усмеравају своја интересовања ка ендемским врстама и врстама које се не налазе на CITES листи из разлога што покушавају да заобиђу међународни правни оквир, који се односи на заштиту дивљих животиња и биљака.

Продавци и купци користе онлајн пијаце, мобилне апликације и специјализоване форуме преко којих се могу информисати о доступним производима, снабдевању и ценама, или чак посебне стручне савете о њиховом заробљавању или узгоју. Осумњичени могу бити држављани земаља Европске уније или земаља које нису чланице Европске уније, међутим, национална припадност осумњичених у великој мери зависи од

³³ EUROPOL. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>

³⁴ *Ibid.*

улоге коју имају у међународном илегалном ланцу снабдевања: криво-ловци и сакупљачи су углавном држављани земаља извора, док курири и трговци углавном долазе из земаља одредишта. Неки трговци су, такође, укључени у шверц дроге и злоупотребу акцизних производа.³⁵

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ ДЕЛОВАЊА ПРОТИВ ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ДИВЉИХ ЖИВОТИЊА У МАЂАРСКОЈ

Међународне злочине против дивљих животиња (оштећења природе) власти обично откривају током њиховог илегалног транспорта (кријумчарења) у Мађарску ваздушним или друмским путем, а у већини случајева (на граничним прелазима) током царинских инспекција од стране националне пореске и царинске управе. (У посебним поглављима ћемо се бавити појединим случајевима илегалног транспорта и методама шверцера). Уколико царинска инспекција открије недозвољен превоз (без поседовања одговарајућих дозвола или уз прекорачење дозвола), односно у случајевима где постоји оправдана сумња да се ради о извршењу кривичног дела, одмах ће то пријавити полицији, узимајући у обзир чињеницу да у том случају, према Закону о кривичном поступку из 2017. године, кривични поступак спада у надлежности полиције.

На основу наведеног, испитаћемо активности и организациону структуру ове две агенције за спровођење закона и релевантне законске прописе и стандарде у надлазећим поглављима.

Национална пореска и царинска управа

За увоз и извоз примерака оних врста које су наведене у CITES конвенцији и Уредби Савета неопходно је подношење CITES дозвола, односно других докумената (сертификата, дозвола, пријава), те ако неко жели да увезе овакву животињу или биљку, потребно је да располаже наведеним дозволама. За транзит преко територије Мађарске није потребна CITES дозвола. Као што је већ раније поменуто, национални CITES орган Мађарске је Министарство пољопривреде, одељење за биодиверзитет и очување гена (у даљем тексту: МП), који је задужен за издавање дозвола.

³⁵ *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA)*. (2021). *Identifying the priorities in the fight against major crime*. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>

Ради строге контроле трговине за увоз примерака наведених у анексима А–Ц Уредбе Савета, поред СITES увозне дозволе потребна је и извозна дозвола или други извозни документ (нпр. потврда о поновном извозу, доказ о пореклу) коју издаје СITES орган земље пошилаоца. За извоз је довољна и СITES извозна дозвола или други документ (потврда о поновном извозу). У случају увоза врста које су укључене у Анекс Д Уредбе Савета постоји обавеза подношења само докумената за увоз (обавештење о увозу). Превози за посебне намене (нпр. изложбе, циркуси, узгој) подлежу подношењу сертификата наведених у уредби комисије. За прибављање лиценци и сертификата могу се пријавити и правна и физичка лица.³⁶ Приликом увоза и извоза угрожених врста потребно је водити рачуна и о здравственим прописима животиња и биљака. Приликом увоза живих животиња или производа животињског порекла потребна је заједничка здравствена исправа, а у случају извоза потребна је ветеринарска потврда. Оба ова документа издаје ветеринарски инспектор. За увоз и извоз производа и живог биља који подлежу фитосанитарној контроли потребно је прибавити фитосанитарни сертификат, који издају окружне службе у области заштите биља и земљишта.

Уредба бр. 282/2004. коју је донела Европска комисија, регулише увођење документа за декларисање и ветеринарске прегледе животиња и производа трећих земаља које улазе у Заједницу, док уредба Европске комисије 136/2004 регулише процедуру ветеринарских прегледа производа увезених из трећих земаља који се обављају на граничним прелазима ветеринарске службе Заједнице.

Комисија Европске економске заједнице (ЕЕЗ) је донела одлуку 93/444 која детаљно регулише правила трговине унутар Заједнице одређеним живим животињама и производима намењеним за извоз у треће земље. Уредба Министарства пољопривреде бр. 7/2001 (I. 17) садржи прописе о правилима спровођења фитосанитарне инспекције биљних производа и живих биљака. За увоз и извоз производа и живог биља који подлежу фитосанитарној контроли потребно је прибавити фитосанитарни сертификат који издају подручне службе.³⁷ У чл. 13. Уредбе број 338/97 Европске уније предвиђено је да је за транспорт заштићених и строго заштићених биљних и животињских врста потребна дозвола државних

³⁶ Harnberger, G., Zsigmond, C. (2020). A veszélyeztetett vadon élő fajok szállításának vámhatósági ellenőrzése. *Magyar Rendészet*, 20 (1), 45–66. <https://doi.org/10.32577/mr.2020.1.3>.

³⁷ Основне законске одредбе: Детаљна правила о процедурама на граничним прелазима за ветеринарску контролу здравља и фитосанитарних прегледа оних животињских производа који су увезени из трећих земаља, успостављена декретом FVM Уредбе Комисије 136/2004/EУ. (I. 17.).

и регионалних органа за заштиту природе. За транспорт заштићених и високозаштићених биљних и животињских врста (чл. 13. Уредбе 338/97/ЕЗ) може бити потребна и дозвола државних и регионалних органа за заштиту природе (Владина канцеларија за округ Пешта, окружне канцеларије). CITES дозволе и други сертификати морају бити доступни приликом покретања царинских поступака.³⁸ Овде треба напоменути да у истраживаним случајевима, добављачи и купци који су кријумчарили животиње, биљке или њихове деривате нису поседовали ове дозволе.

Полиција

У Закону о кривичном поступку из 2017. године, чл. 34, ст. 1. предвиђено је да полиција, као општи истражни орган за кривична дела оштећења природе, поступа по пријавама које подноси национална пореска и царинска управа.

Надлежност и овлашћења истражних органа полиције дефинисани су Уредбом 25/2013 (VI. 24) Министарства унутрашњих послова.

Уредба предвиђа са једне стране територијалну расподелу надлежности (хоризонталну расподелу), а са друге стране вертикалну расподелу надлежности. Према чл. 3. ст. 1. примарно је надлежан за спровођење истраге

„...истражни орган на чијој територији је извршено кривично дело, а у случају серијског извршења кривичног дела истражни орган на чијој територији је извршена већина кривичних дела“.

То у пракси значи да се прописи који се примењују одређују на основу испитивања чињеничног стања датог случаја, односно да зависе од географског подручја на коме су остварени битни елементи кривичног дела. У нашем случају то су она кривична дела која су предвиђена Кривичним закоником Мађарске: противправно држање, стављање у промет, унос на територију земље, износ из земље, транспорт, оштећење, уништење...

Са становишта надлежности истражни орган мора испитати где је извршилац стекао предмет кривичног дела, држао предмет кривичног дела, стављао у промет, унео или изнео, упутио или прометовао, где је настала штета или дошло до уништења.

Извршење неких криминалних радњи подиже питања правног тумачења, на која садашњи прописи не дају одговор. Противправно стицање

³⁸ Harnberger, G., Zsigmond, C. (2020). A veszélyeztetett vadon élő fajok szállításának vámhatósági ellenőrzése. *Magyar Rendészet*, 20 (1), 45–66. <https://doi.org/10.32577/mr.2020.1.3>

је суштински лако утврдити, и то на основу сведочења окривљеног или сведока, или евентуално признања окривљеног (у супротном, у наставку су описана помоћна правила која могу усмерити на траг). Истичемо да у случају да је могуће установити противправно држање, стављање у промет, транспорт и друга кривична дела, у оквиру привидног стицаја кривичног дела могу се утврдити некажњиве припремне радње, односно не могу се казнити због противправног стицања. Значи да стицање неће бити релевантно у погледу надлежности. У том случају мора се истражити место остварења битних обележја осталих кривичних дела. Противправно држање представља кривично дело које се може извршити на територијама које потпадају под више надлежности, и то у случају да учинилац са собом носи предмет кривичног дела. Стављање у промет и омогућавање приступа већем броју људи може бити резултат појединачног или стицаја више кривичних дела. У овом случају, ако се стицај више кривичних дела врши на више различитих места, примењују се допунски прописи о надлежности. Ова правила се односе и на случај противправне трговине. Ако се противправни транспорт обавља друмским путем то може утицати на надлежност више истражних органа, односно морају се примењивати допунска правила о надлежности. Противправни увоз или извоз су таква кривична дела чије биће се остварује најчешће на граничним прелазима или аеродрому. Сходно томе поступа онај истражни орган на чијем се подручју налази дати гранични прелаз. Међународни аеродром „Liszt Ferenc“ је специфичан у овом погледу, наиме према чл. 3, ст. 2. Уредбе у надлежност полиције аеродромске управе спадају „истраге оних кривичних дела која не спадају у надлежност националне полицијске управе или специјалних јединица“, сходно томе овај истражни орган поступа у случајевима тамо пресретнутих пошилики. По нашем мишљењу, кривична дела оштећења и уништења не изискују посебна тумачења.

Чл. 2, ст. 3. Уредбе садржи додатно правило о надлежности, односно принцип превенције у случају да је место извршења непознато или постоји више места извршења.

„Ако је извршилац кривично дело извршио из надлежности више истражних органа, или се не може утврдити место извршења, истражни орган који је први предузео радње у предмету, надлежан је за спровођење истраге, а у недостатку таквих радњи онај који је први сазнао за кривично дело на основу сопствених истражних радњи, или на основу пријава први сазнао за кривична дела.“

Према правилима о надлежности, локална полицијска управа поступа у случају оштећења природе.

Надлежност специјалних јединица националног истражног бироа предвиђа се у два случаја. У чл. 242. ст. 2. т. б) Кривичног законика предвиђа да у случају када се ради о кривичним делима учињеним према јединкама дивљих животињских и биљних врста, а која су предвиђена у анексима А и В уредбе савета Европске уније и то у таквој мери да угрожава опстанак дате врсте.

Друга могућност поступања специјалних јединица националног истражног бироа јесте „у случају сумње извршења кривичног дела од стране организоване групе има међународни карактер“, како је то дефинисано у чл. 2, ст. 3. Конвенције УН против транснационалног организованог криминала, донете 14. 12. 2000. године у Палерму, а коју је СИ Закон 2006. године ратификовала.

Према Уредби, специјалне јединице националног истражног бироа могу истраживати кривични случај ако он испуњава следећа два услова:

1) да је кривично дело међународног карактера,

2) да је кривично дело учињено у оквиру организоване криминалне групе.

1) Да је кривично дело међународног карактера

Међународни карактер одређен је Палермовском конвенцијом (у даљем тексту: Конвенција), која је усвојена у мађарском законодавству СИ Законом из 2006. године и на тај начин постао део унутрашњег мађарског права. Према овоме кривично дело има међународни карактер ако је:

а) почињено у више држава;

б) извршено у једној држави, али већи део припрема, планирања, руковђења или контроле обављен у другој држави;

ц) извршено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава;

д) учињено у једној држави, али су битне последице наступиле у другој држави.

Тачка а) предвиђа злочине који у потпуности одговарају испитаним међународним кривичним делима против дивљачи, будући да је јасно да нелегални увоз или извоз робе са територије Мађарске, или било које друге земље, односно транспорт такве робе, представља кривично дело које је извршено у више земаља. Доказивање постојања овог услова у пракси не изазива веће проблеме, јер сама чињеница да је страни или мађарски шверцер ухваћен на граници или аеродрому претпоставља да је кривично дело извршено у више земаља.³⁹

³⁹ Zsigmond, C. (2018b). A párhuzamos nyomozások gyakorlati problémá. In L. Frigyer (Szerk.), Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból: Köf. I. (o. 8–33). Nemzeti Közszołgálati Egyetem. <https://bba.uni-nke.hu/document/bba-uni-nk>.

Са тумачењем тачке б) могу настати практични проблеми из разлога што је чињеницу да је извршење кривичног дела организовано и руковођено из друге земље потребно подупрети конкретним подацима и доказима.

Тачка ц) односи се на истрагу оних случајева који су практично у потпуности истражени и чији учиниоци су у потпуности мапирани. Услов је да је у Мађарској почињено најмање једно конкретно кривично дело и да је познат круг извршилаца, уз доступност информација да се исти баве криминалним радњама у више земаља.

Тачка д) односи се на кривична дела која се концептуално тешко могу уклопити у истражена кривична дела против дивљачи. Овде се претежно могу уврстити кривична дела против државе или кривична дела вршена од стране терористичких група, односно кривична дела против животне средине чије се штетне последице манифестују у другој земљи.

2) Да је кривично дело учињено у оквиру организоване криминалне групе

Овај услов уредбе поставља нека питања практичне природе, као на пример: На ком нивоу се мора доказати постојање организоване криминалне групе у предметној истрази? Наиме, уколико су конкретни докази о постојању организоване криминалне групе већ доступни, истрага је практично већ у фази пред доношење оптужнице. Међутим, ако постоје само једноставне претпоставке да иза случаја са међународним елементима стоји организована криминална група, те би у сваком таквом случају надлежност преузеле специјалне јединице националног истражног бироа, постојала би опасност да се у неким случајевима испостави да се не ради о организованом криминалу, односно да би специјалне јединице водиле превелик број предмета.

Друго питање практичне природе које се поставља јесте појам организоване криминалне групе у Уредби, који је много шире постављен од појма организоване криминалне групе који предвиђа Мађарски кривични законик. Наиме, у Мађарском кривичном законнику је појам злочиначке организације уско постављен и то као: хијерархијско постављена организација, завереничко деловање, а поред тога сврха злочиначке организације је вршење кривичних дела за које је прописана казна затвора од пет година или тежа, што постоји само у случају квалификованог облика оштећења природе. Дакле, у безброј случајева кривичних дела која предвиђа Уредба а која захватају државне границе и иза којих стоје организоване криминалне групе, неће потпасти у надлежност специјалних јединица.

У случајевима међународног карактера (посебно ако их врше организоване криминалне групе), брза и ефикасна размена информација је од

посебног значаја (обезбеђени су формални и неформални међународни односи са специјалним јединицама, док је за локалне или друге територијалне истражне органе то отежано).⁴⁰

ЗАКЉУЧАК

Сузбијање оштећења природе и кријумчарења заштићених врста је у интересу свих нас. Разноврсност живог света обезбеђује одржавање динамичке равнотеже целог копненог система. Разноликост живе материје, развој живог света, као и међусобни однос различитих живих бића и однос према неживој околини чине живот на земљи јаким и стабилним. Ради заштите природних станишта и разноликости врста, не само у Европи већ широм света, потребно је много више од одвраћања. Уколико желимо да заштитимо живи свет, треба да обезбедимо одржавање и заштиту њихових станишта (биотопа). Штавише, морамо првенствено од штетних утицаја да заштитимо врсте које се у њима настајују и омогућимо њихово преживљавање. Утицај људи, друштва и економских прилика на биодиверзитет се данас променио. Потребно је преиспитати међусобни однос човека и његовог оружења и створити нови културни и етички приступ и вредносни систем.⁴¹ У Мађарској увођење заштите животне средине у правни оквир и даље пати од низа „дечјих болести“. У Мађарској се уз кривично дело оштећења природе најчешће подразумева и стицање незаконите имовинске користи. То су обично шумске крађе. У обрачуну вредности штете користе се цене живог и огревног дрвета, међутим, у случају штете на територијама обухваћеним програмом Натура 2000 не постоји начин којим би се могла утврдити вредност шума у заштити природе.⁴²

Приликом дефинисања противправних радњи против животне средине и природе, главна потешкоћа се јавља у виду разграничења дозвољених од недозвољених радњи. Друга потешкоћа је формулисање заштитног објекта у складу са потребама правне сигурности. Наиме

⁴⁰ Inzelt, É. (2018). Rendészeti és igazságügyi szervek együttműködése illetve a közöttük lévő információáramlás a szervezett bűnözéses ügyek nyomozati munkájában. In: Frigyer, L. (szerk.) (2018). Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból Tanulmánykötet II., *Nemzeti Közszolgálati Egyetem*, 8–29.

⁴¹ Zachar, Z. (2019). A természetkárosítás bűncselekmény és a védett fajok csempészete térbeli : aspektusai Magyarországon a 2005–2018-as időszakban. *MODERN GEOGRÁFIA* 15–32.

⁴² Bodnár, B. (2019). A környezet büntetőjogi védelmének aktuális kérdései. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE* 2019/2, 16–25.

животна средина и природа се динамички мењају, за разлику од предвидљивог, статичног света права. Основа ефикасне кривичноправне заштите је да објекат заштите буде вредан очувања и познат широком кругу друштва. У овој области, међутим, често нема преклапања са другим нормативним системима, те су у таквим случајевима очекивања ниска.⁴³ Као додатни проблем може се јавити проширење обима заштите у којој су обухваћене правне чињенице. Додатни проблем може настати у тумачењу чињеничног стања, у проширеном обиму заштитног појма „заједница заштићених живих организама и њихових станишта“. Формулација је прилично нејасна, јер се стриктним језичким тумачењем, приликом првог читања, не може јасно одредити да ли се чињенично стање односи само на станишта животних заједница, или се односи на станишта појединих организама.

Потешкоће ствара и то што је у кривичним законцима кривичноправни појам примерака дефинисан прешироко. Поред тога, потешкоћу чини и сложени регулативни систем који укључује неколико грана права, што резултира контрадикторним службеним одлукама.

Законодавац мора обезбедити да јавна управа и кривично право чине хармоничну целину. Када се поједина правила у области јавне управе не могу јасно тумачити, онда се не може говорити о кривичној одговорности која се заснива на предметној управној незаконитости.⁴⁴ Поред регулаторних контрадикторности, највећи проблем представља недостатак стручног знања из ове области службеника за спровођење закона и цивилних преступника, што често доводи до тога да се предмети окончају позивајући се на грешке у одређивању друштвене опасности. Поред тога, за решавање ових случајева истражни капацитет органа за провођење закона је изузетно низак. С друге стране, ово је крајње недовољно санкционисана област од стране судова (углавном се новчане казне изричу у појединим разоткривеним и доказаним случајевима) нарочито у поређењу са кривичним делима у вези са наркотицима, где се чак и за лакше облике извршења кривичног дела изричу вишегодишње затворске казне.

Сматрамо да је неопходно увођење великих промена и у тачки гледишта законодавца и спроводиоца закона, како би се вредновао спектар кривичних дела против природе и животне средине, а не само да буду декларисани као заштићени правни објекти појединим кривичним делима у правосудном систему.

⁴³ Molnár, T. (2017). A környezet büntetőjogi védelme. Miskolci Egyetem ÁJK. Szakdolgozat, 84.

⁴⁴ Mészáros, 2017:85.

LITERATURA

- Alexander, K. (2014). *The Lacey Act: Protecting the Environment by Restricting Trade* (CRS Report Sz. R42067; o. 1–23). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42067.pdf>
- Antal, A. (2011). Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. *Közjogi Szemle*, 4, 43–51.
- Bándi, G. (2011). *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest
- Ben-Belgacem, A. (2019). A természetben nincs ingyen ebéd. *Ügyészek Lapja*, 2019/2. szám.
- Bodnár, B. (2019). A környezet büntetőjogi védelmének aktuális kérdései. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE* 2019/2, 16–25.
- Cart, T. W. (1973). The Lacey Act: America's first nationwide wildlife statute. *Forest History Newsletter*, 17 (3), 4–13.
- Cho, B.-S. (2000). Emergence of an International Environmental Criminal Law?. *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, 19 (1). <https://doi.org/10.5070/L5191019216>
- Háger, T. (2016). A környezet alkotmányos és büntetőjogi védelme, különös tekintettel a vizek élővilágának oltalmára. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE*, 1–2, 27–37.
- European Commission. (2017). *A BIZOTTSÁG JELENTÉSE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, AZ EURÓPAI TANÁCSNAK ÉS A TANÁCSNAK* (COM (2017)213 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0213&from=EN>
- European Commission. Directorate General for the Environment. (2011). *A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, A GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK* (COM/2011/0244). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:52011DC0244>
- EUROPOL. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>
- EUROPOL. (2022a). *Az EUROPOL-ról*. <https://www.europol.europa.eu/about-europol/hu>.
- EUROPOL. (2022b). *EU Policy Cycle—EMPACT 2022+ Fighting crime together*. EU Policy Cycle - EMPACT EMPACT 2022+ Fighting crime together
- Farkas Csamang, E. (2014). *Környezetjogi szabályozások: Egyetemi jegyzet*. Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar : JATE Press.
- Fowler, A. J., Lodge, D. M., & Hsia, J. F. (2007). Failure of the Lacey Act to protect US ecosystems against animal invasions. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 5 (7), 353–359. [https://doi.org/10.1890/1540-9295\(2007\)5\[353:FOTLAT\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1540-9295(2007)5[353:FOTLAT]2.0.CO;2)
- Gombos, K., és Sziebig, Orsolya, J. (2020). Az európai uniós környezetvédelmi szabályozás legújabb irányai. *In: Társadalmi fenntarthatóság. Fenntartható biz-*

- tonság és társadalmi környezet tanulmányok (I). Ludovika Press, Budapest, 1894–2030.
- Görgényi, I. (2002). A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle*, 10, 39–50.
- Harnberger, G., Zsigmond, C. (2020). A veszélyeztetett vadon élő fajok szállításának vámhatósági ellenőrzése. *Magyar Rendészet*, 20 (1), 45–66. <https://doi.org/10.32577/mr.2020.1.3>
- Hegyaljai, M. (2014). Az EMPACT mint rendészeti válasz az európai bűnözésre. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 15, 127–134.
- Görgényi, I. (1995). The Protection of the Environment by Criminal Law. *Acta Jur. Hng.*, 37, 189.
- INTERPOL. (2022a). *What is INTERPOL?* <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>
- INTERPOL. (2022b). *Wildlife crime*. <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>
- Inzelt, É. (2018). Rendészeti és igazságügyi szervek együttműködése illetve a közöttük lévő információáramlás a szervezett bűnözéses ügyek nyomozati munkájában. In: Frigyer, L. (szerk.) (2018). Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból Tanulmánykötet II., *Nemzeti Köszolgálati Egyetem*, 8–29.
- Frigyer (Szerk.), *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból: Köt. II.* (o. 8–30). Nemzeti Köszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar. https://bba.uni-nke.hu/document/bba-uni-nke-hu/BBA_Tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tet_II_.pdf
- Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest.
- Tilki, K. (2004). A környezetvédelem és büntetőjogi megjelenése. *Ügyészek Lapja*, 3, 50.
- Kőhalmi, L. (2001). A magyar környezeti büntetőjog kialakulása. *Fenyvesi Csaba, Herke Csongor (szerk.): Minúciák–Tanulmányok Tremmel Flórián, 60.*
- Kőhalmi, L. (2010). A környezet védelme a magyar büntetőjogban, Doktori (PhD) értekezés, Pécs.
- Kőhalmi, L. (2017). A környezet és a természet elleni bűncselekmények. In *A negyedik magyar büntetőkódex* (o. 327–341). MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Molnár, T. (2017). A környezet büntetőjogi védelme. Miskolci Egyetem ÁJK. Szakdolgozat.
- Polt, P. (2014). A környezet és természet elleni bűncselekmények. In P. Polt (Szerk.), *Új Btk. Kommentár: Frissítés az első kiadáshoz*. Nemzeti Köszolgálati és Tankönyv Kiadó.
- Polt, P. (2016). A környezet és természet elleni bűncselekmények. In P. Polt (Szerk.), *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvény Nagykommentárja* (o. 849–858). OPTEN Informatikai Kft.

- Sands, P., Peel, J., Fabra Aguilar, A., & MacKenzie, R. (2018). *Principles of international environmental law* (Fourth edition). Cambridge University Press.
- Sellar, J. M. (2016). *Wildlife Crime Case Study*. 1–7.
- Szendi, A., Suba, L. (2018). Az Unió vámjog vázlata. *Dialóg Campus Kiadó, Budapest*, 1–145.
- Sziebig, Orsolya J. (2021). *Vadvilág végveszélyben: A vadvilággal kapcsolatos büntendő cselekmények nemzetközi és uniós jogi vonatkozásai*. Pólay Elemér Alapítvány, Szegedi Tudományegyetem. Állam- és Jogtudományi Karának, Nemzetközi jogi és Európa-jogi Tanszék, Szeged
- TRAFFIC. (2022).
- Control of Illegally Taken Fish and Wildlife (Lacey Act), Pub. L. No. 16 USC 3371–3378 (1900).
- UNODC. (2022). *Wildlife and Forest Crime*. <https://www.unodc.org/roseap/en/what-we-do/toc/wildlife-overview.html>
- Zachar, Z. (2019). A természetkárosítás bűncselekmény és a védett fajok csempészete térbeli : aspektusai Magyarországon a 2005–2018-as időszakban. *MODERN GEOGRÁFIA*, 15–32.
- Zsigmond, C. (2018a). A környezeti bűncselekmények és a szervezett bűnözés. In *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból: Köt. I* (o. 169–188). Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Zsigmond, C. (2018b). A párhuzamos nyomozások gyakorlati problémá. In L. Frigyer (Szerk.), *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból: Köt. I*. (o. 8–33). Nemzeti Közszerzői Egyetem. https://bba.uni-nke.hu/document/bba-uni-nk-hu/BBA_Tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tet_I_.pdf

*Vince Vári, Ph.D.**
Faculty of Law Enforcement
ORCID: 0000-0001-6416-1645

*Csaba Zsigmond, Ph.D.***
Faculty of Law Enforcement
ORCID: 0000-0001-6765-7670

PROTECTION OF FLORA AND FAUNA IN INTERNATIONAL AND HUNGARIAN LAW***

ABSTRACT: The subjects of this analysis are normative acts and their practical applications in the protection of wild flora and fauna, that is, international and Hungarian regulations on the protection of nature. Naturally, the laws on protecting the environment are much wider in scope than the subject matter of this article, as they include the protection of the elements that constitute the environment as well as sanctions regarding behaviours related to waste disposal. In describing the regulations that protect the environment, we have primarily focused on analysing the criminal law situation. Then, we present the regulatory solutions of the European Union and international law in detail, with an accompanying analysis of the most important international organizations. The final part of this paper is dedicated to a description of the domestic organizations charged with processing criminal offences against the environment.

* vari.vince@uni-nke.hu, associate professor, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure.

** zsigmond.csaba@uni-nke.hu, teaching assistant, Faculty of Law, Department of Crime, Economic Protection and Fight Against Cybercrime.

*** The paper was received on September 19th, 2022, and the paper was accepted for publication on November 30th, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

Keywords: natural environment, CITES Convention, preservation of nature, plant and animal species, Hungary, European Union, criminal responsibility, legal entities

INTRODUCTION

Pursuant to one of the four fundamental ecological principles established by the U.S. biologist Barry Commoner (1917 – 2012), “nature gives nothing for free,” thus there is no such thing as a free lunch. Everything must be paid for and there is no certainty that we may use money to pay for what we exploit from nature.¹ The need to protect the environment and nature is not a new idea, but its increasing importance can be linked to the development of industrial societies, when the West acquired a more intense need to exploit natural resources. In the history of humankind, certain species have been protected since ancient times by local laws and regulations, e.g., by prohibitions on hunting, that have been present since the Middle Ages to today. However, it should be noted that early regulations (from the early Middle Ages) did not particularly protect the survival of species (protect biodiversity), but primarily protected the economic interests of certain rulers, clerical or temporal persons that owned an area; or they prohibited the hunting of specific animal species on religious grounds.²

Modern society births the legal, constitutional and criminal protection of nature and the environment as its integral part. Today, the right to a healthy environment is interpreted as a third generation right and the content of this right is expanding.³ Today’s generation represents the down payment and direction for the future of nature.

It is a constitutional obligation of the current society, social groups, their members, as well as all other elements of society to create a realistic chance for future generations to live in a healthy environment that can provide for an adequate existence of humankind.⁴ The legal protection of nature can fundamentally be divided into two regulatory areas⁵ (not only regarding Hungarian

¹ Ben-Belgacem, A. (2019). A természetben nincs ingyen ebéd, *Ügyészek Lapja*, 2019/2. ed.

² Farkas Csamang, E. (2014). *Környezetjogi szabályozások: Egyetemi jegyzet*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar : JATE Press.

³ Kőhalmi, L. (2010). *A környezet védelme a magyar büntetőjogban*. Pécs: doctoral dissertation, 5.

⁴ Háger, T. (2016). A környezet alkotmányos és büntetőjogi védelme, különös tekintettel a vizek élővilágának oltalmára. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE*, 1–2, 27.

⁵ Sziebig, O. J. (2021). *Vadvilág végvészélyben: A vadvilággal kapcsolatos büntetendő cselekmények nemzetközi és uniós jogi vonatkozásai*. Szeged: Pólay-Elemér Foundation,

but also international regulations): 1. to protect certain areas and habitats and 2. to protect certain animal and plant species.

This article will focus on the system of legal protection for animal and plant species as a segment of the laws regarding environmental protection. It is difficult to imagine a modern legal system that does not consider criminal law as one of the possible instruments for environmental protection, given the interdisciplinarity and scope of ecological law as a legal field.⁶ Most international conventions do not prescribe that signatory states impose criminal sanctions for contract-prescribed activities. Administrative sanctions or misdemeanours can be issued,⁷ that is, perpetrators are not always issued criminal sanctions. Implementing and applying international regulations in domestic legislation is the duty of every state. It is a separate issue whether, for example, breaking the regulations of conventions is sanctioned with criminal law instruments by the state. Criminal law is essential, but not a sufficient instrument for protecting the environment. A state that purports to honour the rule of law may only use criminal law as the last resort when dealing with environmental protection. A much more efficient instrument for protecting the environment than laws is developing an appropriate approach.

EFFECTIVE HUNGARIAN CRIMINAL LAW REGULATIONS AND REGULATIONS ON PROTECTING NATURE

The new Hungarian Constitution provides protections to the environment and nature more than the previous Constitution, as the prior one was only implemented declaratively.⁸ The new Constitution posits, as a national conviction, the duty of the Hungarian people to wisely use natural resources in order to protect the living conditions of future generations. The Constitution states:

“We bear responsibility for our descendants and therefore we shall protect the living conditions of future generations by making prudent use of our material, intellectual and natural resources.”

Univeristy of Szeged, Állam- és Jogtudományi-Karának, Nemzetközi jogi és Európa-jogi Tanszék, 67.

⁶ Molnár, T. (2017). *A környezet büntetőjogi védelme*. Miskolci Egyetem ÁJK: thesis, 5.

⁷ Cho, B. S. (2000). Emergence of an International Environmental Criminal Law?. *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, 19 (1).

⁸ Antal, A. (2011). Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. *Közjogi Szemle*, 4, 43–51.

Additionally, Art. P) specifically stresses the importance of biological diversity:

“Natural resources, in particular arable land, forests and the reserves of water; biodiversity, in particular native plant and animal species; and cultural artefacts, shall form the common heritage of the nation, it shall be the obligation of the State and everyone to protect and maintain them, and to preserve them for future generations.”

Regarding the environment and protecting nature, it is worth particularly noting Arts. XX and XXI of the Constitution, wherein the right to physical and psychological health is declared, which is achieved, among other means, by protecting a healthy environment; the articles also formulate the obligation of reparations for activities that damage the environment.⁹

Art. XX (1): “Everyone shall have the right to physical and mental health.” The rights from para. 1 Hungary promotes “through agriculture free of genetically modified organisms, by ensuring access to healthy food and drinking water, by organising safety at work and healthcare provision and by supporting sports and regular physical exercise as well as by ensuring the protection of the environment,” (Art. XX (2)). Through Art. XXI (1) Hungary recognizes and endorses “the right of everyone to a healthy environment.” Art. XXI (2) states: “Anyone who causes damage to the environment shall be obliged to restore it or to bear the costs of restoration, as provided for by an Act.” Art. XXI (3) declares: “The transport of pollutant waste into the territory of Hungary for the purpose of disposal shall be prohibited.”

Chapter XXIII of Act C of 2012 on the Criminal Code¹⁰ regulates “criminal offences against the environment and nature.” By separating this chapter, the legislation completely differentiated it from factual stations that work against public health, i.e., by breaking away from the hitherto regulatory technique, autonomous protection of nature and the environment was achieved.¹¹ The need for this regulatory technique was stated multiple times in legal literature.¹² The factual conditions against which the nature and the environment needs to be protected are: damage to the environment, animal cruelty, poaching, illegal fishing, organizing illegal animal fighting, breaking regulations for managing waste, misusing substances that damage the ozone layer, misusing

⁹ Polt, (2014). A környezet és természet elleni bűncselekmények. Polt, (ed.). *Új Btk. Kommentár: Frissítés az első kiadáshoz*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó.

¹⁰ Act C of 2012 on the Criminal Code, *Official Gazette of Hungary*, 92/2012.

¹¹ Köhalmi, L. (2017). A környezet és a természet elleni bűncselekmények. *A negyedik magyar büntetőködex*. (327–341). MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

¹² Görgényi, I. (2002). A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle*, 10, 39–50.

radioactive substances, misuse regarding managing nuclear objects and misuse regarding the utilization of nuclear energy. It can be noticed that the chapter contains a plethora of factual conditions, but their common characteristic is that they all protect the environment, nature, or their individual elements. Thus, for example, the torturing of animals encompasses organizing illegal animal fights, as the object of legal protection is the same.¹³

The Criminal Code currently in force formulates the criminal law protection of protected species in international contracts and domestic legislation in the following manner:

“Any person who unlawfully obtains, possesses, distributes, imports, exports, transports through the territory of Hungary, engages in the trafficking of or damages or destroys: a) any species of a living organism under special protection; b) any species of protected living organisms or species of flora and fauna which are deemed important for conservation objectives in the European Union, provided that the aggregate value of these species expressed in monetary terms reaches the threshold amount determined by specific other legislation for the species of a living organism under special protection; c) any species listed in Annexes A and B to the European Council Regulation on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein; is guilty of a felony punishable by imprisonment not exceeding three years,”

(Art. 242 (1)). Art. 242 protects individual animals, while Art. 243 protects the environment. Given the theme of this article, we will examine the protection of individual specimens.

The object of a criminal act is the social interest related to protecting the environment and ecological balance. Environmental damage is a general term, while the factual conditions of criminal law are covered by other legal norms.¹⁴ The objects of protection of criminal legislation are: specimens of protected and highly protected species or species of flora or fauna important to the European Union; in the latter instances, only

“...provided that the aggregate value of these species expressed in monetary terms reaches the threshold amount determined by specific other legislation for the species of a living organism under special protection.”¹⁵

¹³ Polt, (2016). A környezet és természet elleni bűncselekmények. Polt (ed.). *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvény Nagykommentárja.* (849–858). OPTEN Informatikai Kft.

¹⁴ Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez.* Budapest: Wolters Kluwer Kiadó, 440.

¹⁵ Art. 242 (1) b) of Act C of 2012 on the Criminal Code, *Official Gazette of Hungary*, 92/2012.

A “special legal regulation” regarding the currently protected and highly protected animal and plant species, highly protected caves, as well as plant and animal species that are of particular importance for conservation efforts from the perspective of the European Union, was issued within the Criminal Code, i.e., the Decree of the Ministry for Environmental Protection, which was issued based on Act No. LIII of 1996 on Nature Conservation.

Addendums 1 and 2 of the Decree list the protected and highly protected animal and plant species, as well as their monetary values. The minimal monetary value prescribed by the Criminal Code is 100,000 Hungarian forints (HUF). Thus, when a criminal offence is committed against multiple protected specimens, it is necessary to check whether the added value for the given specimens exceeds 100,000 HUF in the table in the addendum. Additionally, the objects of a criminal offence can be animals or plants listed in Annexes A and B of Council Regulation (EC) No. 338/97 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein (hereinafter: Council Regulation No. 338/97)¹⁶ to which the Criminal Code refers to. In the Criminal Code, species of living organisms encompass:

- “a) species of a living organism in any form or stage of development;
- b) hybrids of living organisms propagated artificially or otherwise;
- c) derivatives of a living organism, including dead specimens and any parts and derivatives thereof or of the species of a living organism, and any goods or products made from any of the above, or containing any component that originates from any of the above.“

Unlawfully obtaining, possessing, distributing, importing, exporting, transporting through the territory of Hungary, trafficking, damaging, or destroying are considered unlawful acts.

To obtain is to take ownership, regardless of whether it is classified as encumbered or unencumbered and whether it is done for oneself or for another. To possess is to have ownership for a longer time period. To distribute encompasses all activities that cause the object of the unlawful activity to be transferred to another person or other persons.¹⁷ Import, export and transport through the territory of Hungary are subsections of illegal international trafficking of animals and plants. As a rule, these activities are preceded by executive activities (owning, possessing, etc.) and can be established only if the prior activities were not unlawful, i.e., the perpetrator has the appropriate licenses in accordance with international and domestic regulations for owning and possessing protected animal and plant species, but not for their import, export

¹⁶ The Council of the European Union, *Council Regulation (EC) No. 338/97 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein*, Brussels, 1996.

¹⁷ Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó, 441.

and transport. Unlawful activities are realized by crossing the state border. Trafficking means that the perpetrator regularly and on multiple occasions distributes the objects of the criminal offence through purchasing and selling for monetary gain or to participate in their distribution. Damaging is an activity that does not destroy a living organism, but causes significant damage. Destroying is an activity that directly results in the cessation of the vital functions of a living organism. To commit these last two criminal acts, certain results are necessary, i.e., damage to a specimen or the destruction of a specimen, and, as with all consequential criminal offences, here it is necessary to establish causation between the consequences and the object of the criminal act.

The base form of the criminal act can only be committed with intent. Awareness needs to exist regarding two factors: that the object of the criminal offence is under international or domestic protection and awareness of the illegality of the act is also required, that is, which permits and licenses are required (import, transit). For example, there were multiple instances from the Airport Police Directorate where the perpetrator possessed the CITES export permit for a specimen and its derivatives, but did not have an import permit. Here, the perpetrators were exempt from criminal responsibility because of “misconception”, which caused the bodies that enforce the law numerous practical difficulties. Usually, praxis is not harmonized regarding when specific cases contain a misconception. Additionally, it is a bigger issue to determine which segment of a misconception is of more importance: the factual misconception or the misconception regarding the societal danger.

The commentary to the Criminal Code¹⁸ contains concrete examples of the application of relevant factual misconceptions:

“...a relevant factual misconception exists if the perpetrator does not recognize that the specimen in his possession (or a derivative) is a protected good. He can think that it is, primarily, a non-protected specimen, thus, for example, if he thinks that he possesses a turkey egg while possessing a protected alligator egg in truth. Misconceptions, in the framework of criminal law legislation, can be classified as misconceptions regarding societal danger, taking into account what kind of knowledge is expected from the perpetrator and the circumstances that relate to the execution of the criminal act. For example, when the perpetrator did not even know that there is international protection of wild animals and plants.”

In a specific case¹⁹, the Supreme Court of Hungary freed the accused based on misconceptions regarding societal danger. In this case, criminal

¹⁸ Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó, 441.

¹⁹ The Supreme Court of Hungary, criminal revision of cases, judgement CRCII. 360/2007/5.

proceedings were initiated against the perpetrator because he bought the head of an alligator in a U.S. gift shop which he brought to the territory of Hungary without the required permits. The relevant regulation is more difficult to recognize than other legal regulations. The legal regulations that refer to protected, highly protected, or animal or plant species prescribed by international agreements (the process of issuing permits) are difficult to understand and can require professional knowledge and legal expertise, while the list of prohibitions is consistently changing. The accused did not anticipate the need to obtain any permits for the object, which he bought in a public, legal shop. Employees of bodies that enforce laws and officials are expected to have precise knowledge of executive legislation. Based on those facts, the Supreme Court took the position that the perpetrator had valid reasons to assume that his actions did not pose a societal danger, thus he was exempt from criminal guilt based on his misconception about the societal danger.²⁰ Conversely, there is a case of a criminal that wished to hunt and killed a gray wolf while hunting abroad, then wanted to bring the wolf's skin and skull into the country. The Curia pronounced him guilty and stated that in this case misconception cannot be taken as a reason for exemption from criminal responsibility. According to the explanation, a perpetrator that deals in hunting cannot claim that they were not familiar with the legal conditions that bind them, that is, cannot claim that he did not know that he needed to obtain a CITES permit for importing gray wolf derivatives into the territory of the European Community, thus he was guilty of neglect.²¹ The court also established the guilt of a perpetrator that smuggled dead but protected animal species through the territory of Hungary. The perpetrator claimed that he was transporting goods for international trade and that he did not know the origin of the goods.

In the judgment, it was explained, in detail, that:

“The Geneva Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road, signed on May 19, 1956 (and which was proclaimed Directive no. 3 from 1971 on the Contract of the International Carriage of Goods by Road, pursuant to the announcement of the Convention from May 19, 2011), pursuant to Art. 8, point 1, the carrier is obligated to check the accuracy of the statements in the consignment note regarding the number of packages and their marks and numbers on receiving the goods, as well as the apparent condition of the goods and their packaging; if they were unable to check the packaging and the apparent condition of the goods and

²⁰ The Supreme Court of Hungary, criminal revision of cases, judgment CRCIII. 843/2008/5.

²¹ *Ibid.*

²² United Nations, *Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR)*, Geneva, 1956.

consequently could not fulfil the conditions from Art. 8, does not exempt the carrier from responsibility, as that exclusively relates to the organization of the transportation which the carrier needs to resolve in accordance with the given situation.”²³

Qualified cases:

“(2) The penalty shall be imprisonment between one to five years if the damage done to the natural environment results in the destruction of the species of living organisms: a) to an extent where – in the case provided for in Paragraph a) or b) of Subsection (1) – the aggregate value of such destroyed species of living organisms expressed in monetary terms reaches the highest amount determined by specific other legislation for the species of a living organism under special protection, times two; b) to an extent where it jeopardizes the survival of the living organisms in the case provided for in Paragraph c) of Subsection (1).”²⁴

In a qualified case, on the one hand, the perpetrator must cause the destruction of living organisms, and, on the other, it is necessary for the monetary value of the dead specimens to be double that which is stated in the special regulation. When dealing with animals, the amount is 1,000,000 HUF, that is, the cumulative amount of the monetary value of the destroyed specimens needs to be larger than that amount; when dealing with plants, where the prescribed amount is 250,000 HUF, the monetary value needs to be above 500,000 HUF. In a qualified case, negligence is punishable.

KEY INTERNATIONAL CONVENTIONS FOR THE PROTECTION OF WILD ANIMAL AND PLANT SPECIES

CITES Convention

The Convention (hereinafter: CITES Convention),²⁵ as a multilateral contract that regulates international trade, was signed by 183 states and the appendices contain approximately 35,000 animal and plant species. In Hungary, it was initially published in 1986 by directive 16 with the force of law, after which, in 2003, it was implemented into domestic law by Act XXXII. All species listed in the appendices are protected by a complete prohibition on

²³ Judgement EBD2017. B.8.

²⁴ Art. 242 (2) of Act C of 2012 on the Criminal Code, *Official Gazette of Hungary*, 92/2012.

²⁵ CITES, *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*, Washington, 1973.

trading (Appendix I), or by regulating their trade through permits and quotas (Appendix II), or by prohibiting their trade in specific countries (Appendix III). The CITES Convention does not only regulate the trade of living specimens, but also covers the trade of dead animals, products made from them, decorative objects and derivatives (such as their skin, bones, body parts, etc.). Appendix I covers those species facing extinction because there are a few hundred or less specimens in the wild.

The species listed in Appendix II do not directly face extinction, but their trade needs to be limited in order to maintain the existing number of specimens.

The population of species listed in Appendix III is endangered in a given country, thus international protection is required for regulating trade. It should be noted that the CITES Convention does not contain a provision that specifically requires the application of criminal sanctions by the signatory states in case someone violates the provisions of the Convention. The first chapter of Art. VIII (“Measures to be Taken by the Parties”) only states that countries can impose “appropriate measures” to those violating the provisions by trading or possessing the species listed in the appendices.²⁶ Additionally, it is stressed that the signatory states need to secure the confiscation of specimens of the species listed in the appendices and the return of such specimen to the country of export. In fact, the Convention fully allows the states to regulate the measures against violators of the CITES Convention via their domestic laws – by criminal or other (contractual, civil, etc.) sanctions. This was critiqued by multiple scholars, as in most cases, illegal trade is carried out by criminals that strive for large gains or organized criminal groups, against whom special bodies for the detection and sanctioning of criminal offences should act.²⁷

The CITES organization

Art. XI of the CITES Convention prescribes a “Conference of the Parties” that needs to be held at least biannually, but extraordinary meeting may also be held. During a conference it is possible, among other things, to modify the list of species in the appendices, i.e., add new species or delete existing ones. Each party may propose modifications and amendments to the species in Appendices I and II 150 days before the meeting. The amendments are adopted

²⁶ Sziebig, O. J. (2021). *Vadvilág végveszélyben: A vadvilággal kapcsolatos büntető cselekmények nemzetközi és uniós jogi vonatkozásai*. Szeged: Pólay-Elemér Foundation, University of Szeged, Állam- és Jogtudományi-Karának, Nemzetközi jogi és Európa-jogi Tanszék, 120.

²⁷ Sellar, J. M. (2016). *Wildlife Crime Case Study*.

by a two-third majority of votes of the parties present at the meeting, while accounting only for those that voted for or against and not those that abstained. Each party may request from the Secretariat to add to the list of Appendix III those species that it believes require adequate regulations within its jurisdiction.

In Art. XII, the “Secretariat” is prescribed, which, besides the organization of the “Conference of the Parties”, primarily has coordination-related tasks in applying the Convention and adopts annual reports.

Art. IX prescribes that each party must designate one or more Management Authorities competent to grant permits or certificates. In Hungary, this task is carried out by the Department for Biodiversity and Gene Conservation within the Ministry of Agriculture.

THE EU REGULATION IN FORCE

The EU, as a member of CITES, regulates the international trade of wild species by Council Regulation No. 338/97. This regulation was amended multiple times and partially adopted the CITEC provisions, while in some cases it sets more severe conditions. Council Regulation No. 338/97 has 4 annexes: A, B, C and D. Annexes A, B and C approximately correspond to CITES appendices I, II and III, however, they also contain species not prescribed by the CITES Convention; these are species protected by internal rules of the EU. Annex D (it has no equivalent in CITES) lists species for monitoring because it may be needed to place them in one of the other annexes.

EU regulations not only prescribe more species as protected compared to CITES, but the regulations are much harsher in the domain of trade. One example is that an import permit is required during the importation of those species listed in annexes A and B into the territory of the EU and a notification of importation for species listed in annexes C and D (pursuant to the CITES Convention, an import permit is only required for Appendix I).

INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS FIGHTING ILLEGAL TRADING OF WILD ANIMALS

International Union for Conservation of Nature (IUCN)

This organization was founded in 1948 and is currently one of the largest non-governmental organizations in the world dealing with the protection of wild animal and plant species. Its members are state representatives from different countries, representatives of different civil organizations and private persons.

The organizations has created the, so-called, Red List, that organizes those species facing extinction into the following categories: extinct, extinct in the wild, threatened, critically endangered, endangered, vulnerable. Also, there are categorized of near threatened, least concert, data deficient and not evaluated.

IUCN attends CITES as an expert and observer. Additionally, it invests significant resources into the application and effective application of CITES rules.

TRAFFIC

TRAFFIC is a non-governmental organization that fights for the preservation of biodiversity and sustainable growth. It is present on five continents and in 15 states and works with more than a hundred associates, including academics, biologists and conservationists. The organization was founded in 2010 and since its founding it has dealt with the trade of wild animals in more than 80 reports.²⁸ They conduct research and analysis on the topic and, as CITES consultants, they participate by providing advice and counsel on CITES conferences. CITES and WWF established cooperation, whose four pillars are fighting poaching, fighting illegal trade of protected species, the suppression of the demand for them, and the development and creation of international political strategies.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)

As a participant of the fight against drugs and international crime, the organization also deals with cross-border crime that effects the environment. In 2014, UNDOC established “The Global Programme for Fighting Wildlife and Forest Crime”. The aim of the programme is to treat crimes against wildlife and illegal logging, alongside other related crimes, as severe and internationally organized crime.²⁹ With that purpose in mind, it strives to strengthen the political, legislative and regulatory systems, and improve the readiness and familiarity necessary for investigating and processing the related crimes. It also strives to establish cooperation on the bilateral, regional and international level. Additionally, it gathers data, analyses it and makes reports. All of this is done to increase the degree of awareness regarding the scope and character of crimes against the environment.

²⁸ traffic.org.publications orsi 26.o

²⁹ UNODC. (2022). *Wildlife and Forest Crime*. Available at: <https://www.unodc.org/rosep/en/what-we-do/toc/wildlife-overview.html>

It has issued two comprehensive reports on the topic of crimes against wildlife of a global scale, in 2016 and 2020, wherein the characteristics and most recent trends of the examined criminal offences were presented based on the data on confiscations.

Interpol (the International Criminal Police Organization)

As an intergovernmental organization, Interpol has 195 members. It is not an investigative body, but its general goal is to transfer information that was obtained during investigations in different member states, as well as an expedient exchange of such data among the national investigative bodies. Additionally, it also provides operational and technical support for investigations dealing with preventing international and cross-border crime.³⁰

The information is sent to Interpol's General Secretariat, whose organizational unit coordinates the investigations which are in progress in the different member states on a daily basis, where assistance from Interpol was requested. Every country has its own National Central Bureau (In Hungary, the National Central Bureau is part of the International Law Enforcement Cooperation Centre), which is in contact with the General Secretariat of Interpol.

Primarily, Interpol was created as an active means of fighting against international organized crime, but its purpose was expanded to fight cyber-crime and terrorism.

Within Interpol, this topic is a priority, thus the special unit Interpol Wildlife Enforcement was formed, which assists domestic bodies to implement laws regarding the elimination of organized international criminal groups. The unit closely works with actors from those sectors that deal in wild animals and plants (e.g. zoos) and issues notices to member states when it acquires important information that may affect the member states. It established multiple international projects for suppressing the illegal trade of protected animals and plants. Additionally, it manages and coordinates several operations, which has led to mass arrests and the confiscation of several tonnes of prohibited goods (living animals or products, plants, etc.).³¹

Such projects are:

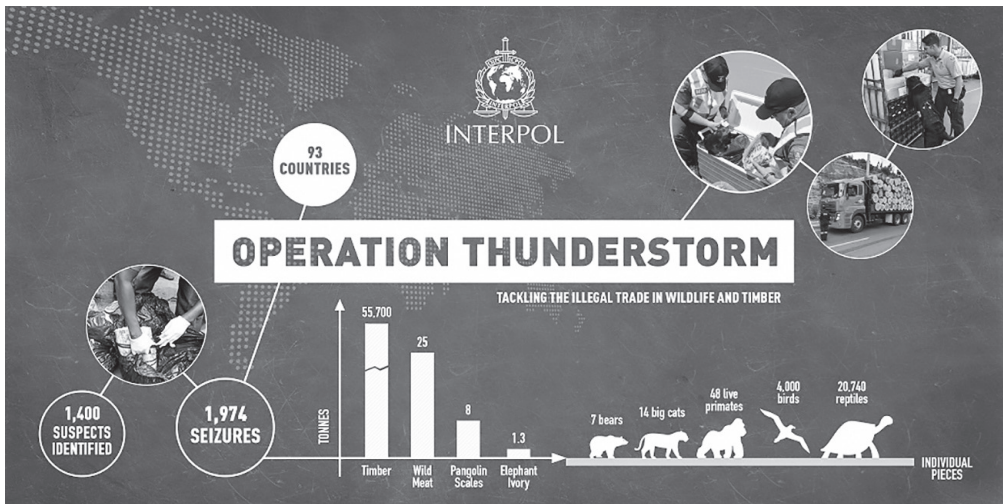
Project Predator – this project was started to protect big cats, which are hunted en masse for the sale of their fur and other body parts on the black market. The project assists in organizing multiple international operations, gathers and analyses criminalistic information, and connects law enforcement

³⁰ Interpol. (2022). *What is INTERPOL?*. Available at: <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>

³¹ *Ibid.*

bodies with international and non-governmental organizations, with the aim of eliminating different poaching and trafficking networks.

Project Wisdom – elephants are hunted to process their tusks, while rhinoceros hunting is done to crush their horns and sell the powder as a medicinal agent. This project helps fight poaching of elephants and rhinoceros and the organized crime that links them by obtaining and analysing criminalistic information and enabling fast transmission of information. Operations conducted within the scope of this project have, until now, resulted with 1,100 arrests, the confiscation of several tonnes of raw ivory and 50,000 carved ivory items. 80 % of people arrested were convicted before a court.³²

Operation Thunderstorm, source: Interpol

Operation Thunderstorm (2018) – this action is an excellent example of the success that may be achieved by the coordinated efforts of law enforcement agencies and other bodies from this sector. This operation targeted all persons that participate in international illegal trade of wild animals and illegal logging that represent a risk based on preliminary analyses. Police, excise, and border authorities participated, as well as bodies for environmental, nature, and forestry protection of 93 countries. The results: nearly 2,000 confiscations and the arrests of 1,400 suspects.³³

³² Interpol. (2022). *Wildlife crime*. Available at: <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>.

³³ *Ibid*

Operation Thunderbird (2017) – This operation was the timely predecessor of operation Thunderstorm. Similarly to that operation, this global operation led to the arrest of 900 suspects and 1,300 confiscations, with a monetary value of 5.1 million USD. Police, excise, border, and conservationist authorities of 49 countries participated.³⁴

Europol

As the criminal intelligence service of the European Union, Europol covers 27 member states and assists in combating severe international crime and terrorism. Additionally, it has close cooperation with several states that are not members of the EU and other international organizations (e.g. Interpol).³⁵

According to the information available at Europol's website, the following threats are considered priorities for the internal safety of Europe:

- terrorism
- international drugs trafficking and money laundering
- organized fraud
- euro counterfeiting
- human smuggling

Further, new threats like cybercrime and human trafficking are stressed. In the context of its operations and tasks (exchange of criminal information, criminal analyses to assist in investigations), in principle it is the same as Interpol, with the addition that it provides support to prosecutor's offices within the framework of joint investigation teams. However, it is worth noting the strategic analysis of two priority areas:

– Strategic Organized Crime Threat Assessment (SOCTA). This assessment identifies and evaluates emerging threats and describes the activities of criminal organizations and their structures, as well as the most important criminal activities the EU faces.³⁶

– Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) provides detailed reports on the terrorism situation in the EU. SOCTA assessments are filled by member states and returned to Europol, where a SOCTA report is created after an evaluation of the data. Based on the report, after a prolonged process,

³⁴ Interpol. (2022). *Wildlife crime*. Available at: <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>.

³⁵ Europol. (2022). *Az EUROPOL-ról*. Available at: <https://www.europol.europa.eu/about-europol:hu>

³⁶ Europol. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. Available at: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>

a 4-year political plan is made, the EMPACT (European multidisciplinary platform against criminal threats) priorities.³⁷ Goals and tasks are set based on these priorities; leading countries and experts are defined and financial resources are provided for meeting the goals and tasks. The leading countries will typically be member states for which a given topic represents a severe issue. Police, border, excise, judicial and executive authorities are included among the relevant national bodies.³⁸ The operation against ecological crimes (including the illegal trade of wild animals and plants) was included in the EMPACT priorities of the European Union in the 2018-2021 cycle, as well as the active 2022-2025 cycle.

In the current cycle, the strategic goals relating to ecological crime are defined thus:

“To disrupt criminal networks involved in all forms of environmental crime, with a specific focus on waste and wildlife trafficking, as well as on criminal networks and individual criminal entrepreneurs with a capability to infiltrate legal business structures at high levels or to set up own companies in order to facilitate their crimes.”³⁹

These unlawful acts that particularly harm the EU were first mentioned in the SOCTA report from 2018, as a new area of organized crime. In this report, they were not defined as wildlife crime, but as trafficking endangered species. According to this formulation, the term encompasses obtaining and possessing endangered animal and plant species, which is a violation of national and international laws. The CITES organization is the international framework for the protection of endangered species that ensures that international trade remains within reasonable limits and safeguards the survival of these species.⁴⁰

According to the report, the EU is primarily a transitory region for the illegal trade of endangered species, while the target countries are specific Asian and North American countries. The species and products that are mostly trafficked through the EU, from the EU, or into the EU are: the European glass eel, reptiles, exotic birds, pangolins, fish, narwhal meat, clams, coral, wood and ivory. In the 2018 report, the involvement of organized crime in trade was low, but rising. Organized criminal groups specialized in this activity and

³⁷ Hegyaljai, M. (2014). Az EMPACT mint rendészeti válasz az európai bűnözésre. *Pécsi Határőr Tudományok Közlemények*, 15, 127–134.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Europol. (2022). *EU Policy Cycle - EMPACT 2022+ Fighting crime together*.

⁴⁰ Europol. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. Available at: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>

fully focused on it. In the report from 2021, SOCTA again focused on wildlife crime. In the introduction, the definition from 2018 is expanded; it lists what is included in wildlife crime: unlawful poaching, collecting, trading, importing, possessing, obtaining wildlife products, consummation of animal and plant species, including timber and other forest products that violate national or international law.⁴¹ Additionally, it describes how these unlawful activities increase the risk of extinction for endangered species, further degrade biodiversity, how they represent a health risk to people and can cause global disease transmission.

Traders are increasingly targeting endemic species and those species that are not found in the CITES list, such as birds and big cats; the demand for exotic reptiles has also increased. Traders have started focusing on endemic and non-CITES species in order to circumvent the international legal framework for the protection of wild animals and plants.

Sellers and buyers use online marketplaces, mobile applications and specialized forums where they can inform themselves regarding the available products, availability and prices, or even get expert advice on capturing and breeding. Suspects can be citizens of EU or non-EU countries, however, the nationality of suspects is largely dependent on the role they have in the illegal international supply network: poachers and collectors are mostly citizens of the country of origin of the goods, while mules and traffickers are often from the destination countries. Some traffickers also participate in drug trafficking and excise fraud.⁴²

THE INSTITUTIONAL SYSTEM OF OPERATIONS AGAINST CRIMES AGAINST WILD ANIMALS IN HUNGARY

International crimes against wild animals (damaging nature) are typically uncovered by government authorities in the process of their illegal transport into Hungary via air or road traffic; in most cases at border crossings during excise inspections by the national tax and excise administration. I will discuss particular cases of illegal transport and smuggling methods in a special chapter. If the excise inspection uncovers unlawful transport (without the correct permits or exceeding the allowed permits) or in cases wherein exists reasonable suspicion of a criminal act, it will be reported to the police, due to the fact that pursuant to Act No. XC of 2017 on Criminal Procedure (hereinafter: Act No. XC 2017), the criminal procedure falls under the police's jurisdiction.

⁴¹ Europol. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. Available at: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>.

⁴² *Ibid.*

Based on the above, the following chapters will examine the activities and the organizational structures of these two law enforcement agencies and the relevant legal provisions and standards.

The national tax and excise office

For the import and export of specimens of the species listed in the CITES Convention and Council Regulation No. 338/97, it is necessary to present the CITES permit or other documents (certificates, licenses, registrations); thus, if a person wishes to import this type of animal or plant, they need to possess these documents. For transport across Hungary a CITES permit is not required. As was mentioned previously, the national CITES body of Hungary is the Ministry of Agriculture's Department for Biodiversity and Gene Conservation (hereinafter: MoA), which is responsible for issuing permits. For robust control of the import trade of specimens from Annexes A – C of Council Regulation No. 338/97, besides the CITES import permit, an export permit or other document (e.g. declaration of repeated export, certificate of origin) issued by the CITES authority of the origin country is required. For export, a CITES export permit or other document (declaration of repeated export) is sufficient. In case of the import of species included in Annex D of Council Regulation No. 338/97, only import documents (import declaration) must be presented. Transport for special purposes (e.g. exhibitions, circuses, breeding) requires certificates listed in the Commission Regulation. Legal and natural persons may apply to obtain licenses and certificates.⁴³ In the process of importing and exporting endangered species it is also necessary to follow the health regulations regarding plants and animals. A joint health certificate is required for importing live animals or animal products and a veterinarian certificate for export. Both of these documents are issued by a veterinary inspector. For importing and exporting live plants and plant products that are subject to phytosanitary control, it is necessary to obtain a phytosanitary certificate issued by county authorities competent for plant and land protection.

Regulation No. 282/2004 of the European Commission (hereinafter: Commission Regulation No. 282/2004)⁴⁴ regulates the documents for the declaration of and veterinary checks on animals and products from third countries entering the European Community, while Regulation No. 136/2004 of the

⁴³ Harnberger, G., Zsigmond, C. (2020). A veszélyeztetett vadon élő fajok szállításának vámhatósági ellenőrzése. *Magyar Rendészet*, 20 (1), 45–66.

⁴⁴ The European Commission, *Commission Regulation (EC) No 282/2004 introducing a document for the declaration of, and veterinary checks on, animals from third countries entering the Community*. Brussels, 2004.

European Commission (hereinafter: Commission Regulation No. 136/2004)⁴⁵ regulates the procedure for veterinary checks at Community border inspection posts on products imported from third countries.

The European Commission issued Commission Decision 93/444/EEC (hereinafter: Commission Decision 93/444/EEC),⁴⁶ that regulates, in detail, the intra-Community trading rules for living animals and products intended for export to third countries. Hungarian Ministry of Agriculture Directive No. 7/2001 (I.17) contains provisions on rules for conducting phytosanitary inspections for living plants and plant products. For importing and exporting products and living plants that are subject to phytosanitary inspection, it is necessary to obtain a phytosanitary certificate issued by county authorities, per MoA Directive No. 7/2001 (I.17). In Art. 13 of Council Regulation No. 338/97 it is prescribed that for the transport of protected and highly protected plant and animal species permits from national and regional authorities for environmental protection are required. CITES permits and other certificates need to be available during the initiation of the excise procedure.⁴⁷ It should be noted that in the researched cases, suppliers and buyers that trafficked animals, plants, or their derivatives did not possess these permits.

The Police

In Act No. XC of 2017 on Criminal Procedure, Art. 34, para. 1 it is stated that the police, as the general investigatory body for criminal offence of damage to nature, acts based on reports submitted by the national Tax and Excise Office.

The jurisdiction and authority of the investigatory bodies of the police is defined by Directive 25/2013 (VI.24.) of the Hungarian Ministry of Interior.

Directive 25/2013 (VI.24.) prescribes the territorial division of jurisdiction (a horizontal division) and a vertical division of jurisdiction. Pursuant to Art. 3, para. 1, for conducting an investigation, the primary jurisdiction is of

“...the investigatory body on whose territory the criminal offence was committed, and in the case of serial offences, the investigatory body on whose territory most of the criminal offences were committed.”

⁴⁵ The European Commission, *Commission Regulation (EC) No 136/2004 2004 laying down procedures for veterinary checks at Community border inspection posts on products imported from third countries*. Brussels, 2004.

⁴⁶ The European Commission, *93/444/EEC: Commission Decision on detailed rules governing intra-Community trade in certain live animals and products intended for exportation to third countries*. Brussels, 1993.

⁴⁷ Harnberger, G., Zsigmond, C. (2020). A veszélyeztetett vadon élő fajok szállításának vámhatósági ellenőrzése. *Magyar Rendészet*, 20(1), 45–66.

In practice, this means that the regulations that are applied are determined based on examining the factual situation of a given case, that is, they depend on the geographical area where important elements of a criminal act were executed. In this case, these are criminal offences regulated by the Criminal Code of Hungary: unlawful possession, distribution, import, export, transport, damage, destruction...

From the perspective of jurisdiction, the investigatory body needs to examine where the perpetrator obtained, possessed, distributed, imported or exported, transported, or trafficked the object of the criminal offence, or where damage or destruction occurred.

The execution of some criminal acts raise questions of legal interpretation to which the current regulations do not provide an answer. It is essentially simple to determine unlawfully obtaining an object, primarily based on the testimony of the accused or witnesses, or based on the confession of the accused (otherwise, there are supportive rules which may be used as guidelines which will be discussed later in the article). We should stress that in cases where unlawful possession, distribution, transport and other criminal offences can be established, non-punishable preparatory actions can be determined, i.e., the perpetrators cannot be sanctioned for unlawful obtaining. This means that where the object was obtained will not be relevant for determining the jurisdiction. In such a case, the location of the realization of the essential elements of the other criminal offences needs to be investigated. Unlawful possession is a criminal offence that can be executed in territories belonging to multiple jurisdictions, when the perpetrator carries the object of the criminal offence. Distribution and making available to a large number of people may be the results of a single or multiple criminal offences. If multiple criminal offences are executed in multiple locations, supplementary regulations on jurisdiction are applied. These regulations also apply to cases of unlawful trade. If unlawful transportation is conducted via road traffic, this can impact the jurisdiction of multiple investigatory bodies, i.e., supplementary rules on jurisdiction need to be applied. Unlawful import or export are criminal offences of such a character that are typically committed on border crossings or airports. Consequently, the investigatory body where the border crossing is located has jurisdiction. The international airport “Ferenc Liszt” is specific in this regard – pursuant to Art. 3, para. 2 of Directive 25/2013 (VI.24.), the jurisdiction of the airport police are “investigations of those criminal offences that are not the jurisdiction of the state police or special forces.” Thus, this investigative body acts in cases where shipments are intercepted at the airport. In our opinion, the criminal offences of damage and destruction do not require specific interpretation.

Art. 2, para. 3 of Directive 25/2013 (VI.24.) contains an additional rule on jurisdiction, i.e., the principle of prevention in case the location of execution is unknown or there are multiple locations of execution:

“...If the perpetrator has committed a criminal offence or multiple criminal offences in the jurisdiction of multiple investigatory bodies, or the location of execution cannot be determined, the investigatory body that first undertook activities in the case has jurisdiction for conducting the investigation; in the absence of such activities, the investigatory body that first obtained knowledge of the criminal offence based on its own investigatory activities or based on reports has jurisdiction.”

Pursuant to the rules on jurisdiction, the local police unit acts in cases of damage to nature.

The jurisdiction of the special units of the National Investigation Bureau are prescribed in two instances. One is when the criminal offence from Art. 242, para. 2, point b) of the Criminal Code of Hungary is committed, i.e., when dealing with criminal offences against specimens of wild animals or plants listed in Annexes A and B of Council Regulation No. 338/97 that endanger the survival of the given species.

The other instance where special units of the National Investigation Bureau have jurisdiction is “...if there is suspicion that the criminal offence was committed by an organized group with international character,” where organized group is defined in Art. 2, para. 3 of UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto, adopted at the Conference in Palermo on 12–15 December, 2000, (hereinafter: UN Palermo Convention)⁴⁸ and ratified in Hungary by Act CI of 2006.

Pursuant to Directive 25/2013 (VI.24.), the special units of the National Investigation Bureau may investigate a criminal case if it fulfils the following two conditions:

- 1) that the criminal offence is of an international nature;
- 2) that the criminal offences was conducted within the framework of an organized criminal group.

The international nature of an offence is defined in the UN Palermo Convention that was ratified in Hungary by Act CI of 2006 and thus became incorporated into Hungarian domestic law. Consequently, a criminal offence has an international nature if:

- a) It is committed in more than one State;
- b) It is committed in one State but a substantial part of its preparation, planning, direction or control takes place in another State;

⁴⁸ United Nation General Assembly, *UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*, Palermo, 2000.

c) It is committed in one State but involves an organized criminal group that engages in criminal activities in more than one State; or

d) It is committed in one State but has substantial effects in another State.

Line a) prescribes crimes that fully correspond to the crimes against wildlife examined in this article, as it is clear that unlawful import and export of goods to and from Hungary or any other country, or the transport of such goods, is a criminal offence that was committed in multiple countries. Establishing this condition does not present a major challenge in practice, as the very fact that a foreign or Hungarian smuggler was caught at the border or at the airport presupposes that the offence was committed in multiple countries.⁴⁹

Interpreting line b) can present practical problems because it is necessary to provide concrete information and evidence that the execution of the criminal offence was organized and directed from another country.

Line c) refers to those cases that are essentially completely investigated and whose perpetrators are fully documented. The condition is that at least one concrete criminal offence was committed in Hungary and that the group of perpetrators is known to participate in criminal activity in multiple countries.

Line d) refers to criminal offences that are difficult to conceptually connect to the criminal offences against wildlife examined in this article. Primarily, these are criminal offences against the state or those committed by terrorist groups, or criminal offences against the environment whose harmful consequences are manifested in another country.

The condition that a criminal offence needs to be conducted within the framework of an organized criminal group poses some practical questions, such as: At what level does an existence of an organized criminal group need to be proven in the investigation? Namely, if the evidence for the existence of an organized criminal group is already available, the investigation is close to the phase of raising an indictment. However, if there were only basic assumptions that an organized criminal group is behind a case with international elements and all such cases were under the jurisdiction of the special units of the National Investigation Bureau, there would be a danger that some cases were not related to organized crime – thus, the special units would be investigating too many cases.

The second practical question is the definition of the term organized criminal group in Directive 25/2013 (VI.24.), as it is more broadly defined than in the Hungarian Criminal Code. Namely, the Hungarian Criminal Code narrowly defines a criminal organization as: a hierarchical organization, conspiratorial activities, and the purpose of the criminal organization is

⁴⁹ Zsigmond, C. (2018). A párhuzamos nyomozások gyakorlati problémá. L. Frigyer (ed.). *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból.* (vol. I, 8–33). Nemzeti Közszerzői Egyetem.

committing criminal offences for which a sentence of imprisonment of five or more years is prescribed; this sentence only exists in the qualified case of damage to the natural environment. Thus, numerous cases of criminal offences found in Council Regulation No. 338/97 and that relate to national borders and are committed by organized criminal groups, will not fall under the jurisdiction of special units.

In cases with international elements (particularly if they are committed by organized criminal groups), quick and efficient exchange of information is of special importance. This is possible with special units because formal and informal international relationships have been established, while for local and other territorial investigatory bodies it is more difficult.⁵⁰

CONCLUSION

Suppressing damage to nature and the trafficking of protected species is in everyone's interest. The diversity of the natural worlds ensures the dynamic balance of the entire continental system. The diversity of living matter, the development of the living world as well as the interactions between different living beings and the relationship with the environment makes life on Earth strong and stable. For the protection of natural habitats and the diversity of species, not only in Europe but around the world, more than prevention is needed. If we must protect the living world, we need to secure the preservation and protection of its biotopes. Further, we must primarily protect the species inhabiting them from harmful influences and secure their survival. The influence of people, society and economic circumstances on biodiversity has changed in the modern day. It is necessary to re-examine the relationship between man and his environment and form a new cultural and ethical approach and value system.⁵¹ The introduction of protections for the environment into the legal framework is still suffering from a list "growing pains" in Hungary. In Hungary, criminal offences of damage to the natural environment often encompass the unlawful acquisition of material goods. This is typically illegal logging. When calculating the value of damages caused, the price of

⁵⁰ Inzelt, É. (2018). Rendészeti és igazságügyi szervek együttműködése illetve a közöttük lévő információáramlás a szervezett bűnözéses ügyek nyomozati munkájában. L. Frigyer (ed.). *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból.* (vol. II, 8–30). Nemzeti Közzolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.

⁵¹ Zachar, Z. (2019). A természetkárosítás bűncselekmény és a védett fajok csempészete térbeli : aspektusai Magyarországon a 2005–2018-as időszakban. *MODERN GEOGRÁFIA*, 31.

living wood and firewood is used, however, in cases of damage to areas covered under the Natura 2000 programme, there is no means to determine the value the forests provide to protecting nature.⁵²

The main difficulty in defining the unlawful activities against nature and the environment is in differentiating between permissible and impermissible acts. The other difficulty is formulating the object of protection pursuant to the needs of legal security. Namely, nature and the environment are dynamic and change, unlike the predictable, static world of laws. The foundation of efficient criminal law protection is for the object of protection to be worthy of preservation and known to a wide sway of society. In this domain, however, there is often no overlap with other normative systems, thus the expectations are low in such cases.⁵³ An additional issue can be interpreting the legal definitions in the expanded scope of the protected notion of “community of protected living organisms and their habitats.” This formulation is rather unclear, as a strict grammatical interpretation, on the first read, cannot clearly tell whether it is referring only to the habitats of communities of living organisms or to the habitat of a particular living organism.

Further difficulties are caused by the fact that criminal regulations define the criminal law term specimen too broadly. On top of that, the complex regulatory system that includes several branches of law and results in contradictory official decisions further exacerbates the problems.

The legislators need to ensure that public administration and criminal law make up a harmonious whole. When certain rules from the domain of public policy cannot be clearly interpreted, then we cannot speak of criminal responsibility that is based on administrative unlawfulness.⁵⁴ The largest issue, besides regulatory contradictions, is the lack of expert knowledge in this area from law enforcement officials and civil perpetrators. This often leads to ending cases based on a lack of knowledge in determining the societal danger. Additionally, the investigative capacity of these law enforcement authorities for solving cases is very low. This is a domain critically unsanctioned by courts; monetary sanctions are mostly issued for the uncovered and proven cases. Compare this to criminal offences related to narcotics, where even mild forms of criminal offences are sanctioned with many years of imprisonment.

We believe that substantial changes are necessary in the perspectives of both legislators and law enforcers in order to value the scope of

⁵² Bodnár, B. (2019). A környezet büntetőjogi védelmének aktuális kérdései. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE*, 2019/2, 16–25.

⁵³ Molnár, T. (2017). *A környezet büntetőjogi védelme*. Miskolci Egyetem ÁJK: thesis.

⁵⁴ Mészáros. (2017). 85.

criminal offences against the environment and nature, and not for them to simply be declared protected legal objects by particular criminal offences in the legal system.

BIBLIOGRAPHY

- Alexander, K. (2014). *The Lacey Act: Protecting the Environment by Restricting Trade*. CRS Report. (R42067, 1–23). Congressional Research Service. Available at: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42067.pdf>
- Antal, A. (2011). Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. *Közjogi Szemle*, 4, 43–51.
- Bándi, G. (2011). *Környezetjog*. Budapest: Szent István Társulat.
- Ben-Belgacem, A. (2019). A természetben nincs ingyen ebéd. *Ügyészek Lapja*, 2019/2. ed.
- Bodnár, B. (2019). A környezet büntetőjogi védelmének aktuális kérdései. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE*, 2019/2, 16–25.
- Cart, T. W. (1973). The Lacey Act: America's first nationwide wildlife statute. *Forest History Newsletter*, 17(3), pp. 4–13.
- Cho, B. S. (2000). Emergence of an International Environmental Criminal Law?. *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, 19 (1).
- Europol. (2021). *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) Identifying the priorities in the fight against major crime*. Available at: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>
- Europol. (2022). *Az EUROPOL-ról*. Available at: <https://www.europol.europa.eu/about-europol:hu>
- Europol. (2022). *EU Policy Cycle EMPACT 2022+ Fighting crime together*.
- Farkas Csamang, E. (2014). *Környezetjogi szabályozások: Egyetemi jegyzet*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar : JATE Press.
- Fowler, A. J., Lodge, D. M., & Hsia, J. F. (2007). Failure of the Lacey Act to protect US ecosystems against animal invasions. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 5(7), 353–359.
- Gombos, K., Sziebig, O. J. (2020). Az európai uniós környezetvédelmi szabályozás legújabb irányai. *Társadalmi fenntarthatóság. Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok, (1)*. Budapest: Ludovika Press, pp. 1894-2030.
- Görgényi, I. (2002). A környezetvédelmi büntetőjog aktuális fejleményei Európában. *Belügyi Szemle*, 10, 39–50.
- Görgényi, I. (1995). The Protection of the Environment by Criminal Law. *Acta Jur. Hng.*, 37, 189.
- Háger, T. (2016). A környezet alkotmányos és büntetőjogi védelme, különös tekintettel a vizek élővilágának oltalmára. *BÜNTETŐJOGI SZEMLE*, 1-2, 27.

- Harnberger, G., Zsigmond, C. (2020). A veszélyeztetett vadon élő fajok szállításának vámhatósági ellenőrzése. *Magyar Rendészet*, 20 (1), 45–66.
- Hegyaljai, M. (2014). Az EMPACT mint rendészeti válasz az európai bűnözésre. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 15, 127–134.
- Interpol. (2022). *What is INTERPOL?*. Available at: <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>
- Interpol. (2022). *Wildlife crime*. Available at: <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>
- Inzelt, É. (2018). Rendészeti és igazságügyi szervek együttműködése illetve a közöttük lévő információáramlás a szervezett bűnözéses ügyek nyomozati munkájában. L. Frigyer (ed.). *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból*. (vol. II, 8–30). Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Karsai, K. (2020). *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvényhez*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó, 440.
- Kóhalmi, L. (2001). A magyar környezeti büntetőjog kialakulása. *Fenyvesi Csaba, Herke Csongor (ed.): Minúciák–Tanulmányok Tremmel Flórián*, 60.
- Kóhalmi, L. (2010). *A környezet védelme a magyar büntetőjogban*. Pécs: doctoral dissertation, 5.
- Kóhalmi, L. (2017). A környezet és a természet elleni bűncselekmények. *A negyedik magyar büntető kódex*. (327–341). MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Molnár, T. (2017). *A környezet büntetőjogi védelme*. Miskolci Egyetem ÁJK: thesis.
- Polt, P. (2014). A környezet és természet elleni bűncselekmények. Polt, P. (ed.). *Új Btk. Kommentár: Frissítés az első kiadáshoz*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó.
- Polt, P. (2016). A környezet és természet elleni bűncselekmények. P. Polt (ed.). *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. Évi C. törvény Nagykommentárja*. (849–858). OPTEN Informatikai Kft.
- Sands, P., Peel, J., Fabra Aguilar, A. & MacKenzie, R. (2018). *Principles of international environmental law* (Fourth edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sellar, J. M. (2016). *Wildlife Crime Case Study*. 1–7.
- Szendí, A., Suba, L. (2018). *Az Unió vámjog vázlat*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 1–145.
- Sziebig, O. J. (2021). *Vadvilág végveszélyben: A vadvilággal kapcsolatos büntetendő cselekmények nemzetközi és uniós jogi vonatkozásai*. Szeged: Pólay-Elemér Foundation, University of Szeged, Állam-és Jogtudományi-Karának, Nemzetközi jogi és Európa-jogi Tanszék.
- Tilki, K. (2004). A környezetvédelem és büntetőjogi megjelenése. *Ügyészek Lapja*, 3, 50.
- UNODC. (2022). *Wildlife and Forest Crime*. Available at: <https://www.unodc.org/ro-seap/en/what-we-do/toc/wildlife-overview.html>

- Zachar, Z. (2019). A természetkárosítás bűncselekmény és a védett fajok csempészete térbeli: aspektusai Magyarországon a 2005-2018-as időszakban. *MODERN GEOGRÁFIA*, 15–32.
- Zsigmond, C. (2018). A környezeti bűncselekmények és a szervezett bűnözés. *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból.* (vol. I, 169–188). Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Zsigmond, C. (2018). A párhuzamos nyomozások gyakorlati problémá. L. Frigyer (ed.). *Nemzetközi jellegű szervezett bűnözés nyomozásának kutatása információáramlási szempontból.* (vol. I, 8–33). Nemzeti Közszerzői Egyetem.

Regulations

- Act C of 2012 on the Criminal Code, *Official Gazette of Hungary*, 92/2012.
- CITES, *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*, Washington, 1973.
- The Council of the European Union, *Council Regulation (EC) No. 338/97 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein*, Brussels, 1996.
- The European Commission, *Commission Regulation (EC) No 282/2004 introducing a document for the declaration of, and veterinary checks on, animals from third countries entering the Community*, Brussels, 2004.
- The European Commission, *Commission Regulation (EC) No 136/2004 2004 laying down procedures for veterinary checks at Community border inspection posts on products imported from third countries*, Brussels, 2004.
- The European Commission, *93/444/EEC: Commission Decision on detailed rules governing intra-Community trade in certain live animals and products intended for exportation to third countries*, Brussels, 1993.
- United Nations, *Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR)*, Geneva, 1956.
- United Nation General Assembly, *UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*, Palermo, 2000.

Judgements

- Judgement EBD2017. B.8.
- The Supreme Court of Hungary, criminal revision of cases, judgement CRCII.360/2007/5.
- The Supreme Court of Hungary, criminal revision of cases, judgment CRCIII.843/2008/5.

*Dr Gabrijela Mihelčić**

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

Orcid: 0000-0002-7956-2668

*Dr Maša Marochini Zrinski***

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

Orcid: 0000-0002-8441-2277

TREBA LI REFORMIRATI NEGATORIJSKU ZAŠTITU OD IMISIJA U SVJETLU EUROPSKE KONVENCIJE ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA I ZAŠTITE PRAVA NA ŽIVOT U ZDRAVOJ ŽIVOTNOJ SREDINI?***

SAŽETAK: Autorice u radu polaze od rezultata znanstveno-istraživačkog rada kojim su zaključile da, iako između nacionalnog uređenja zaštite od imisija i konvencijske zaštite, koja se pruža pravu na život u zdravoj životnoj sredini, postoje važne razlike, a imajući u vidu ulogu Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (načelo supsidijarnosti) nije nezamislivo da se zaštitom ovog prava (koje su države dužne štiti) osnaži položaj našeg ovlaštenika negatorijske zaštite (npr. mogućnost da se na manje složen način utvrde pretpostavke relevantne za negatorijsku zaštitu; otklone diskrepancije, kao npr. zahtjev da stvarnopravnoj zaštiti od imisija prethodi ona po posebnim propisima, i sl.). U ovom pravcu analiziraju noviju konvencijsku praksu i uspoređuju uređenje negatorijske zaštite

* gabrijela@pravri.hr, izvanredni profesor, Katedra za građansko pravo.

** mmarochini@gmail.com, viši asistent, Katedra za teoriju države i prava, filozofiju prava, ljudska prava i javnu politiku.

*** Rad je primljen 16. 9. 2022, a prihvaćen je za objavljivanje 30. 11. 2022. godine.

(zaštite prava vlasništva od uznemiravanja) sa zaštitom specifičnog konvencijskog prava – prava na život u zdravoj životnoj sredini tumačenog u praksi Europskog suda na temelju čl. 8. Konvencije i zaštite prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života i doma. Iscrpno analizirajući pravo na život u zdravoj životnoj sredini, detaljno objašnjavaju kojim se metodama i načelima tumačenja Europski sud vodi kada ga štiti, odnosno kako ga uopće razumije i tumači, nastavljajući ovako svoje istraživanje i s obzirom na ovo pitanje. Posebno se usredotočuju na obilježja prava koja su od ranije postulirana: zahtjev da utjecaji i smetnje iz okoliša i životne sredine ograničavaju konvencijsko pravo (tj. postojanje specifične konvencijske uzročne veze); kategorija minimalnog stupnja ozbiljnosti; osciliranje tog kvantuma (minimalnog stupnja ozbiljnosti) u okviru konvencijskih varijabli te opseg (i vrsta) zaštite prava na život u zdravoj životnoj sredini kroz paradigmu pozitivnih/negativnih obveza država ugovornica, naravno, imajući u vidu novije predmete pred Sudom. U zaključku autorice odgovaraju na pitanje kojim su naslovile rad.

Ključne riječi: pravo na život u zdravoj životnoj sredini, negatorijska zaštita, imisije, Europski sud za ljudska prava

UVOD¹

U pravnoj teoriji već se dulje vrijeme² analiziraju građanskopravni aspekti zaštite okoliša i uloga negatorijske zaštite, a posebno one od imisija. Okoliš kao objekt pojačane zaštite u kojem se integrira pravo odnosno zahtjev

¹ V. rezultate istraživanja objavljene u: Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Suživot negatorijske zaštite od imisija i prava na život u zdravoj životnoj sredini. *Zbornik PFR-a*, vol. 39, br. 1, 241–268.

² U hrvatskoj pravnoj teoriji, v.: Gliha, I., Josipović, T. (2003). Građanskopravna zaštita okoliša, u: Lončarić-Horvat, O., Cvitanović, L., Gliha, I., Josipović, T., Medvedović, D., Omejec, J., Seršić, M. (2003). *Pravo okoliša*, 3. izd., Zagreb: Organizator; dalje: Lončarić-Horvat et al., 187. et seq. Proso, M. (2015). Građanskopravna odgovornost u području zaštite okoliša. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 52, br. 3, 705–719, 712. et. seq; Maganić, A. (2017). Procesnopravni aspekti građanskopravne zaštite okoliša, u: *Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU, 22; Omejec, J. (2015). Zaštita okoliša u praksi Europskog suda za ljudska prava, u: *Upravnoppravna zaštita okoliša – gdje smo bili, a gdje smo sada?*. Okrugli stol održan 23. listopada 2014. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU, 71–99; Šago, D. (2013). Ekološka tužba kao instrument građanskopravne zaštite okoliša. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 50, br. 4, 895–915, 901. et seq; Kačer, H. (1996). Ekološka tužba – čl. 156. Zakona o obveznim odnosima. *Godišnjak 3, Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse*. XI tradicionalno savjetovanje – Opatija, 1996, Organizator, 285; Czoboly, G., Poretti, P. (2013). Procesnopravni aspekti zaštite okoliša u hrvatskom i mađarskom pravnom sustavu, u: *Pravo – regije – razvoj*, Župan, M., Vinković, M., (ur.). Pečuh, Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu i Pravni fakultet Sveučilišta u Osijeku, 360).

za život u zdravoj životnoj sredini sve više postaje opći nazivnik zaštite koja se udaljava od zaštite subjektivnog imovinskog prava pojedinca i njegova nositelja odnosno ovlaštenika u tradicionalnom građanskopravnom smislu.³

U radu objavljenom 2018. citirali smo zaključak koji iznosi Cvetić o odnosu kolektivne i pojedinačne zaštite.⁴ Rečenice u kojima autorica kaže da

„...štiteći svoj interes (...) pojedinac doprinosi ostvarenju općeg interesa (...) te da (...) pri tome, ne treba podcijeniti zainteresiranost privatnih subjekata za reakciju kojom se ostvaruje zaštita prirodne okoline, kroz zaštitu privatnih interesa,“⁵

i sada nam predstavlja relevantnu tezu. Rezultati ovog istraživanja trebali bi dati odgovore o prednostima koje se za zaštitu okoliša mogu ostvariti zaštitom subjektivnog prava ovlaštenika, prava na nekretnini od uznemiravanja/imisija i postoje li prednosti uopće. Ovo će zahtjevati analizu dosega građanskopravne zaštite *de lege lata* polazeći od toga da je načelo supsidijarnosti europskog prava i izravna primjena Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: Konvencija ili EKLJP)⁶ u nacionalnom pravnom sustavu donijelo posebnu supranacionalnu zaštitu mješovite naravi.

Negatorijsku zaštitu od imisija u hrvatskom pravu uređuju stvarnopravna pravila koja štite vlasnika od uznemiravanja,⁷ te ona o susjedskim odnosima.⁸ Odmah se može reći da u ova pravila (jednako kao i ona obveznopravne

³ Gajinov, T. (2016). *Građanskopravna odgovornost za imisije* (doktorski rad). Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 11–16. Gajinov, T. (2016). *Građansko-pravna odgovornost za imisije i zaštita životne sredine*. Beograd, 13. et seq.; https://www.researchgate.net/publication/342364863_Tamara_Gajinov_-_Gradjanskopravna_odgovornost_za_imisije/link/5ef0fc01a6fdcc73be94baca/download (pristupljeno: 30. svibnja 2022.). Medić, D. (2014). Zaštita prava svojine u pravu Republike Srpske. *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, vol. 4, br. 4, 17–38; Cvetić, M. R. (2015). Značaj negatorijske tužbe za zaštitu životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*. Novi Sad, vol. XLIX, br. 4, 1583–1595; Cvetić, R. (2014). Održivi razvoj i ekološka šteta. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, vol. 53, br. 68, 291–302; Rašović, Z. (2006). Negatorna tužba. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 1–2, 964, cit. prema Medić, D. (2011). Zaštita prava svojine u pravu Republike Srpske, 32; Lazarević, D. (2011). *Službenosti i susedsko pravo*, prvo izdanje. Beograd, 468. Cit. prema: Medić, D. (2011). *Zaštita prava svojine u pravu Republike Srpske*, 31.

⁴ Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Suživot negatorijske zaštite od imisija i prava na život u zdravoj životnoj sredini. *Zbornik PFR-a*, vol. 39, br. 1, 247, bilj. 29.

⁵ Cvetić, M. R. (2015). Značaj negatorijske tužbe za zaštitu životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*. Novi Sad, vol. XLIX, br. 4.

⁶ *Narodne novine*, dalje: NN, Međunarodni ugovori, dalje: MU, br. 18/97, 6/99. – pročišćeni tekst, 8/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06. i 2/10.

⁷ V.: Čl. 167. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, NN, br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15. – pročišćeni tekst i 94/17, dalje: ZV.

⁸ Susjedska prava uređuju čl. 100. do 113. ZV-a. Imisije uređuje čl. 110. ZV-a.

naravi) od posljednjeg istraživanja (zapravo i puno prije) zakonodavac nije intervenirao. Zaštita od imisija šira je od zaštite pružene vlasniku zbog uznemiravanja. One, kao i druga susjedska prava, predstavljaju ovlast vlasniku da u izvršavanju svog prava vlasništva, radi uzajamno obzirnog izvršavanja prava, zahtijeva od vlasnika druge nekretnine u njegovu interesu nešto trpjeti, propuštati ili činiti na svojoj nekretnini (čl. 100, st. 1. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima u daljem tekstu: ZV).⁹ Odnosno, da mu ne izlaže nekretninu (nedopuštenim) imisijama. Posebnost imisijske zaštite jest to što se ostvaruje i putem obveznopравnih pravila tj. zahtjevom na uklanjanje opasnosti od štete (čl. 1047. Zakona o obveznim odnosima¹⁰) i odgovarajućom primjenom pravila o izvanugovornoj odgovornosti za štetu.

Definicija imisija postoji i u jednom drugom sustavu, u čl. 4, st. 1, t. 7. Zakona o zaštiti okoliša,¹¹ gdje ih se određuje kao koncentraciju tvari na određenom mjestu i u određenom vremenu u okolišu. Ovaj sustav zaštite ima drugi objekt zaštite (okoliš), drukčiji sadržaj i zaštitne ovlasti.¹² Ipak, ograničavajući se u istraživanju građanskopravnim poimanjem imisija,¹³ ne može se izostaviti da se u građanskoj pravnoj teoriji sve više naglašava fluidnost granice između sustava, a europski pristup je gotovo potire.¹⁴

Naime, u nacionalni pozitivnopravni okvir značajne novine unio je konvencijski *acquis* tj. primjena Konvencije i prakse Europskog suda za zaštitu ljudskih prava (dalje: Europski sud ili Sud). Utjecaj počiva na tri temeljne pretpostavke: Konvencija štiti pravo na život u zdravoj životnoj sredini; riječ je o pravu kreiranom njezinim tumačenjem primjenom načela tumačenja (načela živućeg instrumenta (evolutivnog tumačenja), načela autonomnog tumačenja, primjenom polja slobodne procjene, te načelom učinkovitosti); pravo se zaštićuje postoji li dovoljna konvencijska uzročna veza, ako je povreda barem minimalno ozbiljna i posljedica narušavanja pravične ravnoteže.

⁹ Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Stvarno pravo*, sv. 1, 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Zagreb: *Narodne novine*, 645. et seq; Gliha, I. (2003). Novo uređenje susjedskih odnosa u svjetlu prilagodbe hrvatskog građanskopravnog poretka europskim. *Das Budapester Symposium, Beiträge zur Reform des Sachenrechts in den Staaten Südosteuropas*, Budipeštanski simpozijum, Doprinos reformi stvarnog prava u državama jugoistočne Evrope, Editio Temmen, Bremen, 48. et seq.

¹⁰ *Narodne novine*, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18. i 126/21, dalje: ZOO.

¹¹ *Narodne novine*, br. 80/13, 153/13, 78/15, 12/18. i 118/18, dalje: ZZO.

¹² Za upravnopravni okvir, Medvedović, D. (2015). Razvoj upravnopravne zaštite okoliša u Hrvatskoj, u: *Upravnopravna zaštita okoliša – gdje smo bili, a gdje smo sada?*. Okrugli stol održan 23. listopada 2014. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.) poseban otisak, Zagreb: HAZU, 41, et seq.

¹³ Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Op. cit.*, 662.

¹⁴ *Ibid.* V. još čl. 5. st. 4. i 5. ZZO o primjeni obveznopравnih pravila.

NAČELO SUPSIDIJARNOSTI I IZRAVNA PRIMJENA KONVENCIJE – OKOSNICE USKLAĐENJA KONVENCIJSKE I NEGATORIJSKE ZAŠTITE ODNOSNO ZAŠTITE OD IMISIJA

Govoreći o ulozi Konvencije i njezine prakse na nacionalno pravo u predmetu *Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*¹⁵ Europski sud Konvenciju smatra sastavnim dijelom hrvatskog pravnog sustava,¹⁶ pri tom naglašavajući da je njegova praksa sastavni dio sustava Konvencije. Dakle, i Konvencija i praksa Suda integralni su dio našeg pravnog sustava.¹⁷ Temeljem načela supsidijarnosti primijeniti ih valja kada postoje potrebne pretpostavke,¹⁸ a polazeći od toga da supsidijarnost podrazumijeva da je mehanizam zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda uspostavljen Konvencijom supsidijaran nacionalnim sustavima zaštite ljudskih prava. Odnosno, da su države ugovornice te koje su primarno odgovorne za učinkovitu provedbu Konvencije, pa Sud djeluje tek kao „konačni osigurač“ kako bi otklonio one povrede koje nisu ispravljene na nacionalnoj razini.

U pojedinim slučajevima Konvenciju i pripadajuću praksu Suda trebati će primijeniti izravno. To će biti onda kada se nacionalno uređenje ne podudara s konvencijskim, pa se izravnom primjenom Konvencije ispravljaju nedostaci nacionalnog uređenja i otklanja prijetuća povreda Konvencijom zaštićenih prava. Pri tome treba zapamtiti da

„...Konvencija državama članicama ne određuje unaprijed zadan način kako u svom pravu osigurati djelotvornu provedbu Konvencije (...) izbor

¹⁵ Zahtjev br. 51166/10, odluka od 4. lipnja 2013.

¹⁶ Polazeći od odredbi „čl. 14, čl. 35. i čl. 140. Ustava Republike Hrvatske (*Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 8/1998. – pročišćeni tekst, 113/00, 124/00. – pročišćeni tekst, 28/01. i 41/01. – pročišćeni tekst, 55/01. – *corrigendum* i 76/10, dalje: Ustav/10), čl. 62. Ustavnog zakona o Ustavnom sudu (*Narodne novine*, br. 29/02, dalje: UZUS/02) i čl. 5. Zakona o sudovima (*Narodne novine*, br. 3/94, 100/96, 131/97, 129/00, 17/04. i 141/04, dalje: ZS/04)“ te „ustavnosudske prakse iz odluka U-I-892/1994 od 14. studenog 1994. (*Narodne novine*, br. 83/1994) i U-I-130/1995 od 20. veljače 1995. (*Narodne novine*, br. 112/1995) u kojima je Ustavni sud presudio 'da sva prava zajamčena Konvencijom i njenim Protokolima treba smatrati i ustavnim pravima koja imaju jednaku snagu kao i odredbe Ustava', (*Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*, paras. 10–11)“. Sud kaže: „Konvencija je sastavni dio hrvatskog pravnog sustava, u kojem ima prednost pred svakom suprotnom zakonskom odredbom (čl. 140. Ustava/10...) te je izravno primjenjiva (čl. 5. ZS/04). *Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*, para. 30.“

¹⁷ *Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*, para. 30

¹⁸ Sud kaže da je „načelo supsidijarnosti jedno od temeljnih načela na kojima se osniva sustav Konvencije (...) što znači da je sustav zaštite temeljnih ljudskih prava uspostavljen Konvencijom supsidijaran nacionalnim sustavima koji čuvaju ljudska prava.“ *V. Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*, paras. 26–32.

najprikladnijeg sredstva, u načelu je, na domaćim vlastima (neposredni uvid i bolje poznavanje nacionalnog uređenja).¹⁹

Jedno od prvih pitanja u hrvatskim predmetima bilo je ono o primjeni Konvencije *ratione tempore*. Konvencija obvezuje Republiku Hrvatsku od 5. studenog 1997. godine,²⁰ (a kako kaže Sud) imajući u vidu činjenice koje čine miješanje,²¹ (...) budući da pružanje pravne zaštite pretpostavlja utvrđenje da je miješanje bilo nezakonito na temelju prava koje je bilo na snazi kada se miješanje dogodilo (*tempus regit actum*).²²

Dakle, uz pretpostavku primjene Konvencije *ratione tempore*, te da između miješanja države u pravo na život u zdravoj životnoj sredini postoji uzročna veza koja vodi zaključku o neopravdanom miješanju države, nacionalni sud izravno primjenjujući Konvenciju može pružiti zaštitu kakvu u svojoj praksi Europski sud pruža pravu na život u zdravoj životnoj sredini.

UREĐENJE IMISIJA U HRVATSKOM PRAVU

Stvarnopravno pravilo iz čl. 110, st. 1. ZV zabranjuje služiti se ili koristiti nekretninu tako da na tuđu nekretninu dospiju imisije, dim, neugodni mirisi, čađa, otpadne vode, potresi, buka i sl. Imisije su zabranjene kada su prekomjerne, ali ne i bez iznimke, već s obzirom na namjenu primjerenu nekretnini, odnosno, ovisno uzrokuju li znatniju štetu ili su nedopuštene na temelju posebnih propisa. Riječ je o tzv. prekomjernim posrednim imisijama.

¹⁹ V. vrlo važno: „Prema čl. 35. st. 1. Konvencije Sud može rješavati neku stvar tek nakon što su iscrpljena sva domaća pravna sredstva. Svrha čl. 35. Konvencije je dati svim državama ugovornicama priliku za sprečavanje ili ispravljanje povreda prije nego što navodi o povredama budu dostavljeni Sudu.“ V. *Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*, paras. 26–32. Primjerice, u predmetu *Mastelica i drugi protiv Srbije*, odluka od 10. prosinca 2020, zahtjev br. 14901/15, Sud naglašava kako „nije potrebno raspraviti o vladinom prigovoru u pogledu iscrpljivanja domaćih pravnih lijekova, jer su zahtjevi podnositelja u svakom slučaju neprihvatljivi“, *Mastelica i drugi protiv Srbije*, para. 47.

²⁰ V. predmet *Blečić protiv Hrvatske*, presuda (VV) od 8. ožujka 2006, zahtjev br. 59532/00. Istaknuto je da „u skladu s općim pravilima međunarodnoga prava (...) odredbe Konvencije ne obvezuju ugovornu stranku u odnosu na (...) akt ili činjenicu koji su se dogodili ili (...) situaciju koja je prestala postojati prije stupanja na snagu Konvencije u odnosu na tu stranku.“ Nadalje, da je „u svojim izjavama danim na temelju bivših čl. 25. i 46. Konvencije (...) Hrvatska priznala nadležnost tijela Konvencije da postupaju po pojedinačnim zahtjevima na temelju činjenica koje su se dogodile nakon što su Konvencija i njezini Protokoli stupili na snagu u odnosu na Hrvatsku. Ove izjave ostaju važeće za utvrđivanje nadležnosti Suda (...) na temelju sadašnjeg čl. 34. Konvencije i na temelju čl. 6. Protokola br. 11.“ *Blečić protiv Hrvatske*, paras. 70–71.

²¹ *Ibid.*, para. 77.

²² *Ibid.*, paras. 80–81.

Dođe li do njih, odnosno radi li se o uznemiravanju trajnije naravi, vlasnik (predmnijevani vlasnik²³/posjednik²⁴) može zahtijevati da uznemiravanje prestane (čl. 167, st. 1. u vezi sa st. 4. ZV).²⁵ Krug ovlaštenika koji mogu tražiti zaštitu od imisija širi je od kruga ovlaštenika koji svoju ovlast na zaštitu crpe s naslova negatorijske zaštite, na aktivnoj strani ovlaštenje pripada svim osobama koje nekretninu posjeduju na temelju prava izvedenoga iz vlasništva.²⁶ Jednako je tako i na pasivnoj strani.²⁷

Imisijska zaštita razlikuje se i po sadržaju. Obuhvaća zaštitu od neposrednih imisija (koje su uvijek nedopuštene), te prekomjernih posrednih imisija. Ovlasti na raspolaganju onomu tko trpi imisije jesu: zahtijevati da se otkloni njihov uzrok i naknadi prouzročena šteta, ali i da se ubuduće propušta činiti na nekretnini ono što je uzrokom imisija, dok se ne poduzmu sve mjere potrebne da se onemoguće. Iznimka postoji u slučaju kada prekomjerne posredne imisije potječu od djelatnosti za koju postoji dopuštenje nadležne vlasti – dok dopuštenje traje ne može se zahtijevati propuštanje obavljanja djelatnosti, ali je dopušteno zahtijevati naknadu štete, te tražiti da se poduzmu prikladne mjere kako bi se ubuduće spriječile prekomjerne imisije odnosno nastup štete ili da se ona smanji. Najvažnija razlika prema negatorijskoj zaštiti postoji s obzirom na ovlast predviđenu za slučaj kada prijeti predvidiva opasnost s tuđe nekretnine od neposrednih ili prekomjernih posrednih imisija. U tom se slučaju može upotrijebiti zahtjev da se odrede i provedu svrhovite mjere radi sprječavanja imisija.²⁸

Čl. 1047. ZOO-a ovlašćuje na uklanjanje opasnosti od štete ili suzdržavanje od određene djelatnosti²⁹ kao i na poduzimanje mjera radi sprječavanja nastanka štete ili uznemiravanja odnosno uklanjanje izvora opasnosti.³⁰ Iznimka je slična onoj iz stvarnopravnih pravila – radi li se o prekomjernoj šteti koja

²³ V. čl. 167, st. 4. ZV.

²⁴ V. čl. 20, st. 2. u vezi sa čl. 21, st. 1. ZV

²⁵ Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Stvarno pravo*, sv. 1, 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Zagreb: Narodne novine, 625. et seq.

²⁶ V. čl. 100, st. 2. ZV.

²⁷ V. čl. 100, st. 4. ZV. Pravilima o susjedskim pravima podvrgnuti su i suvlasnici na čijim je suvlasničkim dijelovima uspostavljeno vlasništvo posebnog dijela nekretnine. Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Op. cit.*, 625. *Ibidem*, 649. Golub, A. (2012). Zaštita prava vlasništva tužbom za prestanak uznemiravanja (negatorijskom tužbom). *Hrvatska pravna revija*, br. 11., 2–3. V. kod obične negatorije, Gavella pozivom na čl. 37. st. 6. ZV. Gavella, et al., *Op. cit.*, 690. Golub pozivom na čl. 46, st. 1. ZV. Golub, A. (2012). *Op. cit.*, 2–3.

²⁸ V. čl. 110, st. 5. ZV. U teoriji se problematizira dovodi li ovakvo proširenje tužbenog zahtjeva u pitanje negatorijsku narav zaštite. Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Op. cit.*, 664.

²⁹ V. čl. 1047, st. 1. ZOO

³⁰ V. čl. 1047, st. 2. ZOO

nastane u obavljanju općekorisne djelatnosti za koju je dobiveno odobrenje, naknada štete je moguća prelazi li uobičajene granice.³¹ S tim što se može tražiti i poduzimanje društveno opravdanih mjera kako bi se spriječilo nastupanje štete ili da se šteta smanji.³²

Za imisijsku zaštitu vrlo su važna pravila koja uređuju izvanugovornu odgovornost za štetu. Prema čl. 167. st. 3. ZV, ako je uznemiravanjem prouzročena šteta, vlasnik ima pravo zahtijevati njezinu naknadu po općim pravilima o naknadi štete. Šteta ne mora nužno biti vezana uz nekretninu niti biti imovinska. Zahtjev za naknadu štete moguće je postaviti uz negatorijski zahtjev za prestanak uznemiravanja ili kao samostalan zahtjev u posebnoj parnici radi naknade štete. Za razliku od negatorijskog zahtjeva koji ne zastarijeva (u čemu se krije jedan od razloga u prilog ovoj zaštiti),³³ zahtjev za naknadu štete zastarijeva prema općim pravilima o zastari (iz ZOO).³⁴

KONVENCIJSKA ZAŠTITA PRAVA NA ŽIVOT U ZDRAVOJ ŽIVOTNOJ SREDINI

Pravo na život u zdravoj životnoj sredini nije pravo zajamčeno Konvencijom. Čl. 8. Konvencije, kao ni bilo koji drugi, naime, ne pružaju zaštitu pravu na zdrav okoliš ili zdravu životnu sredinu i ovo se pravo u Konvenciji i pratećim protokolima ne spominje. Riječ je o prvoj od više relevantnih točaka koju Europski sud ističe u nizu predmeta,³⁵ naglašavajući i vitalno značenje pitanja okoliša u današnjem društvu.³⁶

³¹ V. čl. 1047, st. 3. ZOO.

³² V. čl. 1047, st. 4. ZOO. Za sudsku praksu: Kontrec, D. (2017). Građanskopravna zaštita okoliša u sudskoj praksi. U: *Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.) Zagreb: HAZU, 85. et seq.

³³ O ovom, kao i za detaljnu analizu kod: Josipović, T. (2017). Građanskopravna zaštita od štetnih imisija, u: *Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.) Zagreb: HAZU, 56.

³⁴ Medić, D., Zaštita prava svojine u pravu Republike Srpske, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, 34.

³⁵ V. *Kyrtatos protiv Grčke*, zahtjev br. 41666/98, presuda od 22. svibnja 2003; *Hutton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 36022/97, [VV] presuda od 7. ožujka 2003; *Fadeyeva protiv Rusije*, zahtjev br. 55723/00, presuda od 9. lipnja 2005.

³⁶ V. *Fredin protiv Švedske (br. 1)*, zahtjev br. 12033/86, presuda od 18. veljače 1991, para. 48; *Turgut i drugi protiv Turske*, zahtjev br. 1411/03, presuda od 8. srpnja 2008, para. 90; *Rimer i drugi protiv Turske*, zahtjev br. 18257/04, presuda od 10. ožujka 2009, para. 38.

Ovo je i jedan od razloga zašto se u okviru Vijeća Europe još od 2009. godine pokušava donijeti Protokol o pravu na zdrav okoliš³⁷ (dalje: Protokol), no bez uspjeha. Ideja o Protokolu iznesena je 2009. godine kada je Parlamentarna skupština (dalje: Skupština) dala i preporuku za njegovo donošenje, no, Odbor ministara Vijeća Europe (dalje: Odbor) nije poduzeo za to potrebne mjere. Tek je u rujnu 2021. Odbor za socijalna pitanja Skupštine predstavio nacrt prijedloga Protokola³⁸ dok je sama Skupština (ponovno) u listopadu 2021. usvojila Rezoluciju br. 2396 (2021)³⁹ kojom se Odbor poziva na usvajanje dodatnog protokola uz Konvenciju kojim bi se uspostavilo utuživo „pravo na siguran, čist, zdrav i održiv okoliš“. U Rezoluciji se državama članicama preporučuje da razviju i uspostave zakonodavni okvir, kako na domaćoj tako i na europskoj razini, sve kako bi se zaštitilo pravo na zdrav okoliš. Nadalje, pozivaju se da podrže multilateralne inicijative usmjerene na izričito prepoznavanje i zaštitu prava. Predlaže se uspostava posebnog pravnog okvira za jačanje korporativne odgovornosti za okoliš. U Rezoluciji se navodi da bi usvajanje pravno obvezujućeg i utuživog instrumenta poput dodatnog protokola

„...konačno dalo Europskom sudu nespornu osnovu za donošenje odluka koje se tiču kršenja (zaštite) ljudskih prava do kojih dolazi zbog štetnih utjecaja povezanih s okolišem na ljudsko zdravlje, dostojanstvo i život.“⁴⁰

Odluka je sada na Odboru koji treba donijeti odluku hoće li izraditi novi protokol uz Konvenciju. Ukoliko se novi protokol i usvoji, ostaje za vidjeti koliko će ga država ratificirati i kada, a to je daljnji problem. Znakovito je kako Konvencija (Vijeća Europe) o zaštiti životne sredine putem kaznenog prava (ETS br. 172)⁴¹ iz 1998. još uvijek nije prikupila dovoljan broj ratifikacija za stupanje na snagu.⁴²

Do eventualnog stupanja na snagu novog protokola i njegove ratifikacije od strane dovoljnog broja država članica zasigurno će proći dosta vremena.

³⁷ Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>, pristup 28. lipnja 2022.

³⁸ Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=29409&lang=en>, pristup 28. lipnja 2022.

³⁹ Resolution 2396 (2021), Text adopted by the Assembly on 29 September 2021 (27th sitting), <https://pace.coe.int/en/files/29499/html>, pristup 28. lipnja 2022.

⁴⁰ Primijećeno je da „iako gotovo polovica svjetskih zemalja priznaje pravo na zdrav okoliš, Europa je jedina regija na svijetu bez sporazuma koji jamči takvo pravo“.

⁴¹ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (ETS No. 172), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-number=172>, pristup 28. lipnja 2022.

⁴² Za isto su potrebne ratifikacije samo tri članice.

Do tada će Europski sud (kao i nacionalni sudovi) veliku većinu zahtjeva vezanih uz povrede prava na život u zdravoj životnoj sredini ipak ispitivati u okviru čl. 8. Konvencije. Kako funkcionira zaštita koja se podnositeljima pruža u okviru tog članka? Prva i najvažnija pretpostavka jest postojanje odgovarajuće uzročne veze između povrede prava i onoga što je u temelju njegove povrede.⁴³ Velika posebnost jest što temelj povrede u konvencijskom smislu predstavlja specifičnu štetnu radnju *sui generis* – čin ili propuštanje države koje je dovelo do povrede. Obveza je države,⁴⁴ a obveza može biti negativna i pozitivna, država ju može ne ispuniti odnosno ne propustiti ispuniti, da ne prouzroči miješanje u pravo pojedinca koje nije sukladno Konvenciji. Nije joj dopušteno niti neopravdano proširiti polje slobodne procjene koje bi dovelo do povrede, ponajprije čl. 8. Konvencije.⁴⁵

Negatorijska zaštita od imisija versus konvencijska zaštita

U zaštiti prava na život u zdravoj životnoj sredini poseže se za dvije zaštićene vrijednosti/prava iz čl. 8. Konvencije, pravom na (poštovanje) privatnog i obiteljskog života i pravom na (poštovanje) doma. Ovo znači da se vrijednost/pravo na život u zdravoj životnoj sredini sadržajno prepoznaje i štiti u okvirima prava koja su identificirana u čl. 8. Konvencije i njime zaštićena (to nisu jedina zaštićena prava iz čl. 8. Konvencije). Preciznije, kroz pojedine pojavne oblike povreda ovih prava prepoznaje se povreda prava na život u zdravoj životnoj sredini. Tako se može pročitati da Europski sud povrede prava na privatni i obiteljski život nalazi u povredama njegovih potkategorija

⁴³ V.: *Mutatis mutandis*, *Botta protiv Italije*, zahtjev br. 21439/93, presuda od 24. veljače 1998, para. 34.

⁴⁴ V.: *Ivan Atanasov protiv Bugarske*, zahtjev br. 12853/03, presuda od 2. prosinca 2010, para. 66.

⁴⁵ Vidjeti će se *infra* da se pravo na život u zdravoj životnoj sredini može štiti i kroz zaštitu nekih drugih konvencijskih prava, no, najčešće će se raditi o čl. 8. Konvencije. U ranijim istraživanjima detaljnije je prikazan koncept prava na život u zdravoj životnoj sredini koji je izgrađen primjenom načela tumačenja Konvencije. V.: Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Utjecaj konvencijskih načela tumačenja na pojedine građanskopravne institute (odabrana pitanja). *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, vol. 78, br. 1, 127–148. Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M., *Suživot negatorijske zaštite od imisija i prava na život u zdravoj životnoj sredini*. Marochini Zrinski, M. (2021). Principles in the Service of Conception and Protection of the Right to Live in a Healthy Environment: (In)Consistency of the European Court's Case-Law. *Property law: Challenges of the 21 century's: Proceedings: International Scientific Conference*, Simić, J., Radonjić, A. (ur.). Beograd: Univerzitet Union Beograd, 263–288.

– tjelesnog, psihičkog i moralnog integriteta vezanim uz okoliš.⁴⁶ Sličan se pristup vidi i kod prava na poštovanje doma.

Dovedemo li ovo u vezu s našom negatorijskom zaštitom od imisija sve je još složenije. Krenimo korak po korak.

Razlikovanje objekata zaštite

U usporedbi s negatorijskom zaštitom odnosno zaštitom od imisija, konvencijska zaštita prava na život u zdravoj životnoj sredini odstupa od koncepta jednoznačnosti svog objekta (zaštićene vrijednosti).⁴⁷ Istina je da jedna skupina predmeta u kojima je pružena konvencijska zaštita pokazuje sličnost sa zaštitom nalik onoj zbog nedopuštenih (izravnih/prekomjernih neizravnih) imisija (čl. 110. ZV, npr. dim, neugodni mirisi, čađa, otpadne vode, potres, buka i sl.) i njezinim zaštićenim objektom. Primjer je poznati predmet *Olučić protiv Hrvatske*⁴⁸ u kojem je zaštićeno pravo na dom i kazano da to pravo

„...uključuje, ne samo pravo na konkretan fizički prostor, već i na tiho uživanje toga prostora“. „Tiho uživanje nije ograničeno na fizičke povrede (npr. neovlašteni ulazak).“ „Ono uključuju i zaštitu od buke, emisije, mirisa ili drugih oblika miješanja.“⁴⁹

Smetnje i utjecaji promatraju se u širem smislu, gotovo, sukladno čl. 4, st. 1, t. 7. ZZO, kao što je slučaj u predmetu *Fadeyeva protiv Rusije* kada je zaštita pružena zbog smetnji i utjecaja iz „čeličane koja je ispuštala štetne tvari u vrijednostima višim od onih dopuštenih zakonom“⁵⁰.

Autonomno koncipiranje konvencijskih pojmova

Specifičnosti konvencijske zaštite dolaze do izražaja i u drugim aspektima. Štiteći pravo na život u zdravoj životnoj sredini kroz zaštitu pruženu pravu na poštovanje doma, zaštićuje se „prostor“ definiran autonomnim

⁴⁶ Vodič kroz čl. 8. Europske konvencije o ljudskim pravima, Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja, Vijeće Europe, 2020, <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Edukacija/Vodi%C4%8D%20kroz%20%C4%8Dlanak%208.%20Konvencije.pdf>, pristupljeno: 28. lipnja 2022, 33–34.

⁴⁷ Ova zaštita ne slijedi nacionalne pravce zaštite (npr. građanskopravne, upravno-pravne, i sl.).

⁴⁸ Zahtjev br. 61260/08, presuda od 20. svibnja 2010.

⁴⁹ Odnosno „povreda može dovesti do povrede prava (...) ako [pojedince] sprječava u uživanju u udobnosti njegovog doma.“ *Olučić protiv Hrvatske*, para. 44. V. također i *Udovičić protiv Hrvatske*, zahtjev br. 27310/09, presuda od 24. travnja 2014. Slični se navodi u većini presuda u kojima se Sud bavio tim pitanjem. Osobito v. *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 36022/97, [VV] presuda od 7. ožujka 2003, para. 96.

⁵⁰ *Fadeyeva protiv Rusije*, para. 116.

tumačenjem pojma doma,⁵¹ značajno različit od stvarnopravnog pojma nekretnine (u smislu ZV), pa i kada se štiti od imisija.⁵² Na djelu je poznati kriterij: dostatna faktično-funkcionalna veza pojedinca s nekim prostorom što omogućuje pravu na život u zdravoj životnoj sredini pružiti znatno širu zaštitu.

Pravo na život u zdravoj životnoj sredini – integralni dio prava na poštovanje privatnog života i prava na poštovanje doma?

Zaštita kroz pravo na poštovanje privatnog života

Iako veliki broj predmeta i razvijena praksa Suda dopušta, barem dijelom, predmete vezane uz pravo na život u zdravoj životnoj sredini podijeliti na one koji se odnose na pravo na poštovanje privatnog života i na pravo na poštovanje doma, zapravo, nije ozbiljno ne kazati da se često isprepliću i da nije jednostavno odvojiti uživanje privatnog života od uživanja u domu. Unatoč tome, postoje predmeti koji se isključivo odnose na pitanje poštovanja privatnog života.⁵³

U predmetu *Cordella i drugi protiv Italije*⁵⁴ još su studije iz 1970-ih pokazale onečišćujuće učinke emisija iz čeličane Ilva u Tarantu na okoliš i javno zdravlje, a naknadne studije utvrdile i postojanje uzročno-posljedične veze između izloženosti takvim tvarima (okolišu u kojima ih je moguće udahnuti) i razvoja određenih tumora/kardio-krvožilnih patologija (povećanje smrtnosti od prirodnih uzroka, tumora, te bubrežnih i kardiovaskularnih bolesti među osobama koje žive u zahvaćenim područjima). Sud je smatrao da država nije uspjela uspostaviti pravednu ravnotežu između konkurentnih industrijskih i pojedinačnih interesa i donijeti mjere potrebne za osiguranje učinkovite zaštite prava na privatni život i ovim povrijedila čl. 8. Konvencije. Vrlo zanimljivo razmišljanje dano je u predmetu *Hudorovič i drugi protiv Slovenije*.⁵⁵ Sud u njemu nije izriekom rekao da je čl. 8. Konvencije primjenjiv već je stvorio određenu hipotezu da „i pod pretpostavkom da je čl. 8. Konvencije primjenjiv u predmetu *Hudorovič i drugi protiv Slovenije* ne bi bio / nije povrijeđen“. Raspravljano je pitanje pristupa pitkoj i sigurnoj vodi za piće i naglašeno da

⁵¹ V. Mihelčić, G., Marochini, M. (2014). Koneksitet ostvarenja vindikacijskog zahtjeva na nekretnini i tzv. prava na poštovanje doma. *Zbornik PFR-a*, vol. 35, br. 1, 163–192, 168 et seq.

⁵² Usp. predmet *Öneryıldız protiv Turske*, zahtjev br. 48939/99, presuda od 30. studenog 2004.

⁵³ V. *Brincat i drugi protiv Malte*, zahtjevi br. 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11, i 62338/11, presuda od 24. srpnja 2014; *Taskin i drugi protiv Turske*, zahtjev br. 46117/99, presuda od 10. studenog 2004.

⁵⁴ Zahtjevi br. 54414/13. i 54264/15, presuda od 24. siječnja 2019.

⁵⁵ Zahtjevi br. 24816/14. i 25140/14, presuda od 10. ožujka 2020.

„...pristup sigurnoj vodi za piće nije pravo zaštićeno čl. 8. Konvencije. Međutim, bez vode čovjek ne može opstati. Stalna i dugotrajna nemogućnost pristupa sigurnoj vodi za piće može imati štetne posljedice po zdravlje i ljudsko dostojanstvo i narušiti jezgru privatnog života i uživanje u domu u smislu čl. 8. Konvencije. Stoga, Sud ne može isključiti postojanje pozitivne obveze države prema ovoj odredbi. Postojanje takve pozitivne obveze i njezin sadržaj nužno su određeni posebnim okolnostima oštećenika, ali i pravnim okvirom, kao i ekonomskom i socijalnom situacijom države ugovornice. Sud smatra da je pitanje jesu li ispunjene pozitivne obveze te njihov opseg temeljno pitanje povezano s meritumom i u tijesnoj vezi s posebnim okolnostima slučaja i njihovom razinom ozbiljnosti. Stoga, postoji snažna veza između pitanja primjenjivosti i merituma u ocjeni je li riječ o pitanju privatnog života ili ne.“

Sud je nadalje naglasio široku slobodu procjene države u području prostornog planiranja gdje samo posebno uvjerljivi razlozi poput ozbiljnog rizika po zdravlje mogu opravdati nametanje tereta državi da poduzme određene korake imajući u vidu specifične situacije podnositelja zahtjeva. Zaključio je da je država uzela u obzir ranjiv položaj podnositelja zahtjeva i usvojila odgovarajuće mjere kako bi im osigurala pristup pitkoj vodi i kanalizaciji čime je udovoljila zahtjevima iz čl. 8. Konvencije.

*Zaštita u okviru oba zaštićena prava
iz čl. 8, st. 1. Konvencije*

S druge strane, jedan noviji predmet pokazuje koliko je teško odvojiti pojam privatnog života od pojma doma. Riječ je o predmetu *Di Sarno protiv Italije*,⁵⁶ gdje je u regiji Kampanja (Campania) od veljače 1994. do prosinca 2009. proglašeno izvanredno stanje uvjetovano problemima u prikupljanju, obradi i odlaganju otpada. Osamnaest podnositelja koji su živjeli i/ili radili u ovoj regiji obratilo se Sudu i on je njihov problem razmotrio sa stajališta pozitivnih obveza države prema čl. 8. Konvencije. Zanimljivo je da se pozvao i na pozitivne obveze i na polje slobodne procjene koje države uživaju u odabiru sredstava za ispunjavanje tih obveza. Zanimljivo je, također, da se tužitelji nisu žalili ni na kakve zdravstvene probleme i, unatoč tome što je utvrdio da životi i zdravlje podnositelja nisu bili ugroženi, Sud je našao povredu prava na dom i privatni život iz čl. 8. Konvencije.

U praksi Suda postoji još niz predmeta,⁵⁷ no ovdje su prikazani neki od aktualnijih koji pokazuju kako je u okolišnim predmetima teško odvojiti

⁵⁶ Zahtjev br. 30765/08, presuda od 10. siječnja 2012.

⁵⁷ *Lopez Ostra protiv Španjolske*, zahtjev br. 16798/90, presuda od 9. prosinca 1994; *Fadeyeva protiv Rusije*; *Ledyayeva i drugi protiv Rusije*, zahtjevi br. 53157/99, 53247/99, 53695/00. i 56850/00, presuda od 26. listopada 2006, *Giacomelli protiv Italije*, br. 59909/00,

zaštićena dobra (privatni život od doma). Nastavno, ovo činimo i govorimo o predmetima koji se tiču prava na poštovanje doma i koji su, zapravo, brojniji od predmeta koji se odnose isključivo na poštovanje privatnog života.

Zaštita kroz pravo na poštovanje doma

Među novijim predmetima koji se tiču prava na poštovanje doma u kontekstu zdrave životne sredine valja istaknuti predmete *Kapa i drugi protiv Poljske*,⁵⁸ *Yevgeniy Dmitriyev protiv Rusije*⁵⁹ i *Solyanik protiv Rusije*.⁶⁰

U predmetu *Kapa i drugi protiv Poljske* Sud je ponovio svoje riječi iz predmeta *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*:

„Dom će uobičajeno biti mjesto, fizički definiran prostor, gdje se odvija privatni i obiteljski život. Pojedinaac ima pravo na poštovanje doma, što znači ne samo pravo na stvarni fizički prostor, već i na tiho uživanje tog prostora. Povrede prava na poštovanje doma nisu ograničene na konkretne ili fizičke povrede, kao što su neovlašteni ulazak u dom osobe, već uključuje i one kao što su buka, emisije, mirisi ili drugi oblici miješanja. Teška povreda može dovesti do povrede prava na poštovanje doma, ako je podnositelj spriječen uživati u sadržajima svog doma. Također, ponovljena su ostala načela utvrđena u predmetima koji se odnose na pravo na život u zdravoj životnoj sredini.“⁶¹

Odluka koja je uslijedila bila je drukčija. Primjenom poučka iz predmeta *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* u predmetu *Kapa i drugi protiv Poljske*, ponajprije, je utvrđeno da je ispunjen minimalan stupanj ozbiljnosti jer je razina buke s autoceste bila viša od one dopuštene domaćim propisima. Nadalje, utvrđeno je i da su nadležna tijela, koja su bila upoznata s problemom još od 1996. godine, isti svjesno ignorirala i nastavila razvijati projekt autoceste ne poštujući dobrobiti stanovnika Strikova (Strykówa) (među njima i podnositelja). Sud je prihvatio navode Vlade o problemima ekonomske i financijske naravi, no, izrazio i „ozbiljnu sumnju u postojanje ravnoteže“. Ispitano je i jesu li nadležna tijela reagirala adekvatno na problem koji je nastupio uslijed gustoće prometa koji je dodatno utjecao na stanovnike Strikova nakon otvaranja dionice autoceste 26. srpnja 2006. godine, te utvrdio da nisu.

presuda od 2. studenog 2006; *Tatar protiv Rumunjske*, 67021/01, presuda od 27. siječnja 2009; *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 36022/97, [VV] presuda od 7. ožujka 2003; *Cuenca Zarzoso protiv Španjolske*, zahtjev br. 23383/12, presuda od 16. siječnja 2018, i brojni drugi.

⁵⁸ Zahtjevi br. 75031/13, 75282/13, 75286/13. i 75292/13, presuda od 14. listopada 2021.

⁵⁹ Zahtjev br. 17840/06, presuda od 1. prosinca 2020.

⁶⁰ Zahtjev br. 47987/15, presuda od 10. svibnja 2022.

⁶¹ *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *Op. cit.*, paras. 148–152.

U predmetu *Dmitriyev protiv Rusije* podnositelj zahtjeva posebno se žalio da su mu buka i druge smetnje uzrokovane svakodnevnim aktivnostima policijske postaje i postojanjem „privremenog“ pritvorskog objekta u podrumu njegove stambene zgrade povrijedili pravo na poštovanje privatnog života i doma, kršeći čl. 8. Konvencije. Utvrđujući postojanje povrede Sud je smatrao da su svakodnevne aktivnosti policijske postaje predstavljale izravno miješanje u prava podnositelja zajamčena čl. 8. Konvencije, slijedom čega uplitanje mora biti opravdano u smislu st. 2. iste odredbe. Iako državna tijela uživaju široko polje slobodne procjene u određivanju „koraka“ ka rješavanju problema, nužno je postići ravnotežu između sukobljenih interesa. Mjere koje su naložila domaća tijela, po mišljenju Suda, nisu bile dovoljne, jer „nisu pravodobno primijenjene, nisu bile učinkovite, ili uopće nisu bile poduzete“.

Konačno, treba spomenuti jednu od najnovijih presuda čije izvršenje je upitno s obzirom da je donesena u svibnju 2022, a utvrđena je povreda čl. 8. Konvencije od strane Rusije koja je u tom trenutku već istupila iz članstva u Vijeću Europe. Radi se o predmetu *Solyanik protiv Rusije* u kojem se podnositelj žalio na „zagađenja“ koja su dolazila s groblja smještenog neposredno uz njegovu kuću i zemljište. Utvrđeno je

„...da se groblje postupno širilo prema podnositeljevoj nekretnini i da postoje forenzički izvještaji o kontaminaciji tla i voda na nekretnini.“

Sud je smatrao da je u konkretnom slučaju čl. 8. Konvencije primjenjiv iako nije bilo dokaza o šteti koja je nastupila za zdravlje podnositelja zahtjeva. Zaključeno je da „groblje“ krši domaće propise, sve to unatoč opomenama (intervencijama) tijela za zaštitu potrošača i postojanja sudskog naloga kojim je određena sanitarna zona (promjera cca 500 m) i određene mjere zdravstvene zaštite (slično je zaključeno i u predmetu *Fadeyeva protiv Rusije*).

„Izlazak“ iz zaštite članka 8. Konvencije

Zbog jasnijeg shvaćanja specifične konvencijske uzročne veze koja se traži kako bi bila pružena zaštita pravu na život u zdravoj životnoj sredini, treba spomenuti da je zaštita ovom pravu pružana i u okviru nekih drugih konvencijskih prava. Štiteći pravo iz čl. 2. Konvencije u predmetu *L. C. B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁶² Sud kaže da „nije dokazana uzročna veza između oboljenja podnositeljice od leukemije i izloženosti njezina oca zračenju“⁶³. Uzročna veza i povreda čl. 2. Konvencije postojali su u predmetu *Öneryıldız protiv Turske*, u kojem je država povrijedila svoju pozitivnu obvezu zaštititi

⁶² Zahtjev br. 23413/94, presuda od 9. lipnja 1998.

⁶³ *Ibid.*, para. 39.

živote podnositelja – postoji uzročna veza između stradavanja devet osoba i eksplozije metana na odlagalištu otpada.⁶⁴

„Priča“ o pozitivnim i negativnim obvezama država

Već u prvom predmetu u kojem se bavio (štetnim) utjecajem buke iz zračne luke Hitrou (Heathrow) (predmet *Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*)⁶⁵ naglašeno je da države uživaju široko polje slobodne procjene u ostvarenju ravnoteže javnih i pojedinačnih interesa. S ovim se u vezi javljaju pozitivne i negativne obveze država. Kada govorimo o razlici između pozitivnih i negativnih obveza, u pitanjima prava na zdravu životnu sredinu, uočljivo je da Sud, u načelu, ne inzistira na tom razlikovanju (negativne obveze države da se suzdrži od određenih činjenja i pozitivne obveze da poduzme određene mjere). Već je u predmetu *Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva* istaknuto:

„Hoće li se ovaj slučaj analizirati u smislu pozitivne obveze države na poduzimanje razumnih i primjerenih mjera za osiguranje prava podnositelja zahtjeva iz st. 1, čl. 8. ili u smislu 'miješanja javnog tijela' koje treba opravdati u skladu s pravičnom ravnotežom koja se mora postići između suprotstavljenih interesa pojedinca i zajednice u cjelini; a u oba konteksta država uživa određenu slobodu procjene pri određivanju koraka koje treba poduzeti kako bi se osigurala usklađenost s Konvencijom. Nadalje, čak i u odnosu na pozitivne obveze koje proizlaze iz st. 1, čl. 8, u uspostavljanju [potrebne] ravnoteže ciljevi navedeni u st. 2. mogu biti od određene važnosti.“⁶⁶

Jednostavnije rečeno, zaključak o naravi „prijestupa“ nije presudan, odlučno je da je zbog njega (uz postojanje drugih konvencijskih pretpostavki) došlo do povrede zaštićenog prava. Ovakav način razmišljanja javlja se već u prvom *okolišnom* predmetu u kojem je zahtjev prihvaćen – *Lopez Ostra protiv Španjolske*, kao i u predmetu *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*.

Ipak, u nekim predmetima Sud je smatrao bitnim razlikovati pozitivne i negativne obveze države. Takav primjer imamo u predmetu *Cuenca Zarzoso protiv Španjolske*, gdje je utvrđeno kako tužena država nije ispunila svoju pozitivnu obvezu.⁶⁷

⁶⁴ V. predmet i za povredu prava na mirno uživanje imovine/vlasništva.

⁶⁵ Zahtjev br. 310/81, presuda od 21. veljače 1990, para. 40.

⁶⁶ *Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, para. 41.

⁶⁷ V. također predmete *Tatar protiv Rumunjske*, para. 107. i *Di Sarno i drugi protiv Italije*, para. 110; Marochini Zrinski, M. (2021). *Principles in the Service of Conception and Protection of the Right to Live in a Healthy Environment: (In)Consistency of the European Court's Case-Law, Property law: Challenges of the 21 century's: Proceedings: International Scientific Conference*, Simić, J., Radonjić, A. (ur.). Beograd: Univerzitet Union Beograd, 269–270.

Načelno govoreći o obvezi države zadržalo se na ocjeni o teškoćama u razgraničenju radi li se o pozitivnoj obvezi države da omogućiti uživanje zaštićenog prava, ili o negativnoj obvezi da se u njega ne miješa, ali se i naglašavalo (kako je rečeno *supra*) da su „primjenjiva načela vrlo slična“⁶⁸. Vidjeli smo u predmetu *Fadeyeva protiv Rusije* da je povreda čl. 8. Konvencije nađena u propuštanju država da poduzme (pozitivne) mjere zbog smanjenja utjecaja na okoliš (npr. provođenjem pozitivnih propisa ili mogućom ponudom preseljenja), pa je, neovisno o širokom polju slobodne procjene koje uživa, država propustila postići pravičnu ravnotežu javnog i pojedinačnog interesa.⁶⁹ U predmetu *Roche protiv Ujedinjenog kraljevstva*, povreda je nastupila jer država podnositelju nije omogućila pristup informacijama s ciljem informiranog pristanka za nuklearno testiranje.⁷⁰ U kontekstu pozitivnih obveza države može se spomenuti predmet *Budayeva i drugi protiv Rusije*⁷¹ gdje nadležna tijela nisu poduzela mjere kako bi se zaštitilo živote podnositelja od posljedica učestalog klizanja tla. Indikativan je primjer pozitivnih obveza iz predmeta *Taskin i drugi protiv Turske* kada nije izvršena odluka Visokog upravnog suda (Supreme Administrative Court) o povredi prava na život i zdrav okoliš protiv tvrtke koja je u okviru dopuštenja za iskorištavanje rudnika zlata koristila otrovne procese.⁷²

Ova analiza ne bi bila potpuna ne kaže li se više o dvije odluke (novijeg datuma) u kojima su zahtjevi podnositelja proglašeni nedopuštenima: *Tolić i drugi protiv Hrvatske*⁷³ i *Mastelica i drugi protiv Srbije*.

U predmetu *Tolić i drugi protiv Hrvatske* podnositelji su prigovarali da domaće vlasti nisu na odgovarajući način i učinkovito odgovorile na navode o višegodišnjoj izloženosti podnositelja ozbiljnoj zdravstvenoj ugrozi zbog onečišćenja vode u zgradi u kojoj stanuju. S druge strane, Sud je zaključio kako je

„...tužena država poduzela sve razumne mjere kako bi osigurala zaštitu prava podnositelja zahtjeva. Stoga je prigovor podnositelja zahtjeva očigledno neosnovan i mora se odbaciti u skladu sa čl. 35. st. 3. (a) i st. 4. Konvencije.“

⁶⁸ Spomenuti predmet *Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, para. 41, v. i *Lopez Ostra protiv Španjolske*, para. 51.

⁶⁹ Slične činjenice slučaja i odluka Suda mogu se vidjeti i u predmetu *Ledyayeva i drugi protiv Rusije*, zahtjevi br. 53157/99, 53247/99, 53695/00. i 56850/00, presuda od 26. listopada 2006.

⁷⁰ Zahtjev br. 32555/96, presuda od 19. listopada 2005. V. i *Vilnes i drugi protiv Norveške*, zahtjevi br. 52806/09, 22703/10, presuda od 5. prosinca 2013.

⁷¹ *Budayeva i drugi protiv Rusije*, zahtjevi br. 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 21166/02, presuda od 20. ožujka 2008.

⁷² V. predmet *Lemke protiv Turske*, zahtjev br. 17381/02, presuda od 5. lipnja 2007. Još v. predmet *Dzemyuk protiv Ukrajine*, zahtjev br. 42488/02, presuda od 4. rujna 2014.

⁷³ Zahtjev br. 13482/15, presuda od 4. lipnja 2019.

Konkretno,

- a) „prigovor podnositelja zahtjeva zbog uporabne dozvole i nepostojanja učinkovitog domaćeg pravnog sredstva u tom pogledu očigledno je neosnovan i mora se odbaciti u skladu s čl. 35. st. 3. t. (a) i st. 4. Konvencije jer podnositelji nisu ustrajali u svom zahtjevu u skladu s uvjetima utvrđenim u Zakonu o općem upravnom postupku i Zakonu o upravnim sporovima“;
- b) „Iako u Konvenciji nije navedeno izričito pravo na čisto i mirno okruženje, u slučaju kada na pojedinca izravno i ozbiljno utječe buka ili drugo onečišćenje, može se otvoriti pitanje na temelju čl. 8. Konvencije.⁷⁴ Teško onečišćenje okoliša može utjecati na dobrobit pojedinaca i spriječiti im uživanje u njihovim domovima na način da negativno utječe na njihov privatni i obiteljski život, a da pritom ne dolazi do ozbiljnog ugrožavanja njihovog zdravlja.“

U konkretnom predmetu brojni su razlozi doveli Sud do zaključka o neosnovanosti zahtjeva poput: podnositelji su kupili stanove i uselili se prije izdavanja uporabne dozvole; priznali su da se onečišćenje vode nije moglo otkriti kad su se uselili; nakon što su počeli prigovarati kvaliteti vode, država je poduzela niz mjera, uključujući

„(a) krajem 2006. godine odlučila je snositi troškove otkrivanje uzroka onečišćenja vode i račune za vodu (iako iz spisa predmeta nije jasno je li račune podmirila država ili društvo); (b) osnovala je krizni stožer stručnjaka radi utvrđivanja uzroka onečišćenja vode; (c) zatražila je analizu na stotine uzoraka vode od strane raznih zavoda i u zemlji i u inozemstvu; (d) podnositeljima zahtjeva osigurala je vodu za piće; i (e) vodovodne cijevi u više su navrata hiperklorirane u pokušaju uklanjanja onečišćenja.“⁷⁵

Do sličnih zaključaka Sud je došao i u predmetu *Mastelica i drugi protiv Srbije* gdje su se podnositelji žalili na „posebno štetne utjecaje“ dalekovoda (izgrađenog sukladno detaljnom urbanističkom planu) na zdravlje njih i njihovih obitelji, kao i da nisu mogli sudjelovati u postupcima u kojim je odobrena njegova izgradnja. Zahtjev je smatran

„...očito neosnovanim s obzirom da su relevantni domaći propisi predviđali za širu javnost i frekvencije od 50 Hz relevantne granice izloženosti 2 kV/m, odnosno 40 µT za električna i magnetna polja, dok su relevantna međunarodna ograničenja bila 5 kV/m, odnosno 200 µT dok su, prema informacijama iz spisa predmeta, najviši zabilježeni nivoi u ovom slučaju bili znatno ispod gore spomenutih međunarodnih standarda.“

Nadalje, utvrđeno je

⁷⁴ *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, para. 96.

⁷⁵ V.: a) *G. Tolić i drugi protiv Hrvatske*, paras. 11–12; c) *Tolić i drugi protiv Hrvatske*, para. 29; d) *Tolić i drugi protiv Hrvatske*, para. 18. in fine.

„...da nije dokazano da su vrijednosti elektromagnetnih polja generirana navedenim visokonaponskim dalekovodom imale štetan utjecaj na podnositelje ili njihove obitelji. Puka bojazan od dugoročnih negativnih posljedica ne može dovesti do primjene čl. 8. Konvencije i zbog toga Sud smatra da nije postignut minimalni stupanj ozbiljnosti potreban za utvrđivanje povrede čl. 8. Konvencije.“

Infra će se kazati i nekoliko riječi o sličnom predmetu *Jakšić i drugi protiv Hrvatske*⁷⁶ u kojem je, po ugledu na predmete *Oluić protiv Hrvatske* i *Udovičić protiv Hrvatske*, tražena zaštita prava na poštovanje privatnog života i doma, ali je Sud kao „očigledno neosnovane odbacio zahtjeve podnositelja“⁷⁷.

Nekoliko riječi o specifičnoj konvencijskoj uzročnoj vezi

Autorice su u ranijim istraživanjima detaljnije pisale o problematici uzročne veze.⁷⁸ Ukratko, utjecaji i smetnje vezani uz okoliš konvencijski su relevantni ako su doveli do povrede konvencijskog prava koje uključuje minimalan stupanj ozbiljnosti (v. *supra* predmet *Mastelica i drugi protiv Srbije*). Dovoljna je sama povreda prava i ne traži se nastup štete (v. *supra* predmet *DiSarno*). Za uzročnu vezu ključna je usmjerenost na odgovornost države.

Minimalan stupanj ozbiljnosti i je li postojao u predmetu *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*?

Kada je riječ o pravima iz čl. 8. Konvencije i njihovoj zaštiti mora se raditi o slučajevima koji uključuju minimalan stupanj ozbiljnosti da će pravo biti povrijeđeno (predmeti *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *Lopez Ostra protiv Španjolske*, *Guerra protiv Španjolske*,⁷⁹ *Moreno Gomez protiv Španjolske*,⁸⁰ *Cuenca Zarzoso protiv Španjolske*, *Oluić protiv Hrvatske*). Predmet *Mastelica i drugi protiv Srbije* primjer je kada

⁷⁶ Zahtjev br. 30320/13, odluka od 7. srpnja 2020.

⁷⁷ Cit. prema: <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Analize%20presuda%20i%20odluka//Jak%C5%A1i%C4%87%20-%20analiza%20odluke.pdf>, pristup 26. lipnja 2022.

⁷⁸ Bukovac Puvača, M., Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2019). Uzročna veza kao pretpostavka odgovornosti za štetu u europskim nacionalnim pravnim sustavima, praksi Suda Europske unije i Europskog suda za ljudska prava. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, Yearbook Croatian Academy of Legal Sciences*, vol. 10, br. 1, 25–49; Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Suživot negatorijske zaštite od imisija i prava na život u zdravoj životnoj sredini. *Zbornik PFR-a*, vol. 39, br. 1, 241–268.

⁷⁹ Zahtjev br. 14967/89, [VV] presuda od 19. veljače 1998.

⁸⁰ Zahtjev br. 4143/02, presuda od 16. studenog 2004.

„...puka bojazan od dugoročnih negativnih posljedica ne može dovesti do primjene čl. 8. Konvencije“ (v. i *Leon i Angieszka Kania protiv Poljske*⁸¹).

Minimalan stupanj ozbiljnosti procjenjuje se od slučaja do slučaja primjenom kriterija: intenziteta smetnji ili utjecaja, trajanja, posljedica za pojedinca, te tzv. generalnog (općeg) konteksta (engl. general environmental context).⁸² Sve ovo nije nađeno tj.

„...podnositelji nisu podnijeli dokaz u prilog 'stupnju nelagode' koji su pretrpjeli, a Vlada je 'priznala' kako je u osjetljivost na buku uključen i subjektivni element zbog čega se određeni (manji) broj ljudi češće budi zbog buke ili na drugi način osjeća poremećaj sna.“

Naravno, riječ je o predmetu *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* kao stalnom ishodištu u traženju odgovora je li „što drugo“ prevagnulo nad zaštitom prava na život u zdravoj životnoj sredini.

Zaključci Ureda zastupnice iz predmeta *Jakšić i drugi protiv Hrvatske*

Za kraj smo ostavili analizu koju je povodom odluke u predmetu *Jakšić i drugi protiv Hrvatske* proveo Ured zastupnice Republike Hrvatske pred Europskim sudom dana 8. srpnja 2021. Prvi naglasak iz analize jest:

„Iako pravo na čist i tih okoliš nije izričito priznato Konvencijom, čl. 8. štiti se pravo pojedinca na poštovanje privatnog života i doma kada je pojedinac izravno i ozbiljno pogođen bukom ili nekim drugim oblikom onečišćenja.“

Sljedeći jest:

„Da bi se moglo otvoriti pitanje na temelju čl. 8. Konvencije, šetni učinci moraju doseći određenu minimalnu razinu ozbiljnosti kako bi se aktivirala pozitivna obveza države.“

U nastavku se kaže da Europski sud ispituje:

„...Je li miješanje u prava podnositelja bilo dovoljno ozbiljno da bi država morala reagirati sukladno svojoj pozitivnoj obvezi iz čl. 8. Konvencije?“

Odnosno

„...ako je bilo dovoljno ozbiljno, je li postupanje domaćih vlasti bilo takvo da je ispunilo navedenu pozitivnu obvezu?“

⁸¹ Zahtjev br. 12605/03, presuda od 21. listopada 2009, para. 104.

⁸² Manual on Human Rights and the Environment. (2006). Principles Emerging from the case-law of the European Convention on Human Rights. Strasbourg: CoE Publishing, 14. V. za složenost pretpostavki: Josipović, T., *Građanskopravna zaštita od štetnih imisija*, 59. et seq.

U predmetu *Jakšić i drugi protiv Hrvatske*, niti su štetni učinci na podnositeljev dom i privatni život dosegli određenu minimalnu razinu ozbiljnosti – što je već dovoljno za zaključak da nije nastupila povreda zaštićenog prava,⁸³ niti je država povrijedila svoje pozitivne obveze. Dapače, istaknut je navod Suda o tome da

„...čak i pod pretpostavkom da je uznemiravanje bilo potrebnog intenziteta, postupanje domaćih tijela po prijavama podnositelja bilo je brzo i učinkovito.“⁸⁴

ZAKLJUČAK

U predmetu *Jakšić i drugi protiv Hrvatske* (zapravo kao i u predmetu *Tolić i drugi protiv Hrvatske*) Europski sud je utvrdio da je država ugovornica (Hrvatska) ispunila svoje pozitivne obveze. Dapače u predmetu *Jakšić i drugi protiv Hrvatske* valoriziran je napredak u ponašanju države nakon predmeta *Oluić protiv Hrvatske* i *Udovičić protiv Hrvatske* (*Jakšić i drugi protiv Hrvatske*, para. 86). Je li Sud uveo neke nove odrednice za zaključak o izmjeni ili dopuni zaštite koju pruža pravu na život u zdravoj životnoj sredini? Zapravo, i ne. Kao što smo u svojim ranijim istraživanjima vidjeli: riječ je o pravu izgrađenom u praksi (primjenom načela živućeg instrumenta, evolutivnog i

⁸³ Navedeno je da: „Ozbiljnost uznemiravanja u ovakvim predmetima ovisi o svim činjenicama predmeta poput: intenziteta i trajanja uznemiravanja te fizičkih i psihičkih posljedica koje je uznemiravanje ostavilo na podnositeljima. S obzirom da je razina buke u razdoblju od 2009. do 2013. samo tijekom dva mjerenja nadilazila dopuštenu te da je bila nižeg intenziteta i brzo sanirana, Europski sud nije smatrao da su takve sporadične epizode dosegle minimalnu razinu ozbiljnosti potrebnu za aktiviranje pozitivne obveze domaćih tijela na temelju čl. 8. Konvencije.“

⁸⁴ „Sanitarne inspekcije provedene su bez odgode svaki puta na zahtjev podnositelja. Podnositelji zahtjeva prisustvovali su većem broju inspekcija i mjerenjima razine buke. U upravnim postupcima, u skladu s nacionalnim pravom, dodijeljen im je status stranke kad god su ga zatražili te su tijekom postupka na raspolaganju imali sva pravna sredstva za zaštitu svojih prava.“

U analizi je objašnjeno da su: „...u razdoblju od 2009. do 2013. godine domaće vlasti provele ukupno deset inspekcija rada kafića (devet sanitarnih inspekcija i jedna inspekcija Državnog inspektorata, od čega 5 na zahtjev podnositelja); iako podnositeljima nije bilo omogućeno prisustvovati provođenju sanitarne inspekcije, imali su status stranke u upravnim postupcima izdavanja dozvole za rad kafića; mjerodavna tijela u istom razdoblju izvršila su i višestruka mjerenja razine buke od kojih je nekolicina provedena i u stanu podnositelja; u samo dva slučaja je utvrđeno da je buka iznad dopuštene i to tek u neznatnoj količini u odnosu na maksimalne dopuštene razine predviđene zakonom; u oba slučaja nedostaci su brzo otklonjeni i nova mjerenja koja su provedena nakon radova utvrdila su razinu buke u dopuštenim granicama.“

autonomnog tumačenja pojmova, primjenom polja slobodne procjene države i načelom učinkovitosti) – legislativni naponi europskog zakonodavca još nisu oživotvoreni; najčešće se ocjenjuje kroz povrede prava na poštovanje privatnog života i doma; utjecaji i smetnje povrjeđuju konvencijsko pravo postoji li uzročna veza; traži se da su najmanje minimalnog stupnja ozbiljnosti; on se procjenjuje u svakom predmetu s obzirom na intenzitet, trajanje, posljedice za pojedinca (opći kontekst) i, konačno, traži se da država s obzirom na postojanje (konvencijski relevantnih utjecaja i smetnji) nije poduzela ili nije propustila poduzeti ono što je trebalo (pozitivne i negativne obveze) u ostvarenju pravične ravnoteže između javnog i pojedinačnog interesa.

Što se tiče negatorijske, pa i imisijske zaštite, jednako kao i u europskom ni u nacionalnom sustavu nema normativnih novina. Kao što su pokazala prethodna istraživanja: pojam imisija definira se negativno; zaštita je orijentirana na zaštitu vlasništva od uznemiravanja, ustraje se na zahtjevu prekomjernosti kod posrednih imisija i odgovarajuće sužava zaštita kod dopuštenih prekomjernih posrednih imisija.

Pravo na život u zdravoj životnoj sredini zaštićuje (ima za objekt) značajno šire shvaćeno zaštićeno dobro – subjektivno pravo pojedinca *sui generis* (specifičnog sadržaja). U odlučivanju o njegovoj zaštiti Sud nije opterećen razlikovanjem granice prekomjernosti i posljedične nedopuštenosti prekomjernih posrednih imisija na kojem počiva nacionalni sustav. Ovo ne znači da u primjeni Konvencije Europski sud sudi arbitrarno i zaštitu pruža nekritično. Brane mu takvo što, ponajprije, zahtjevi minimalnog stupnja ozbiljnosti i udovoljavanja pozitivnim odnosno negativnim obvezama od strane država ugovornica.

Minimalan stupanj ozbiljnosti utjecaja i smetnji (iako se provjerava u svakom slučaju) na određeni je način moguće objektivizirati što se u praksi Suda i čini (npr. kada se u predmetu *Mastelica i drugi protiv Srbije* kaže da su „najviši zabilježeni nivoi bili znatno ispod međunarodnih standarda,“ v. i predmet *Jakšić i drugi protiv Hrvatske*). Takav pristup može podsjetiti na procjenjivanje prekomjernosti posrednih imisija (na nacionalnoj razini sudovanja), ali ovdje Sud slijedi jedan širi koncept. S druge strane, ocjena da nije narušena pravična ravnoteže interesa, a ovo znači da je pozitivno odgovoreno na sva pitanja vezana uz obveze države ugovornice, može značiti i da se zaštita otklanja kada bi za naše prekomjerne posredne imisije bila dopuštena. Je li ovo primjer da je pojedinačnom zaštitom tj. zaštitom subjektivnog imovinskog prava pojedinca moguće ostvariti (u ovom segmentu) snažniju zaštitu od one prema konvencijskom pravu? U najmanju ruku, može se reći da postoji razlog imati neprestano „na oku“ oba pravca zaštite.

Prednost negatorijske zaštite jest što ju je moguće tražiti unaprijed (konvencijsku, načelno, ne) i nije nužno da je nastupila šteta (što se ne traži niti

za konvencijsku zaštitu). Dva su joj osnovna nedostatka (i ona nam se čine najproblematičnijima): složen način utvrđivanja relevantnih pretpostavki i to što u nekim varijantama, stvarnopravnoj zaštiti od imisija prethodi zaštita po posebnim propisima. Ona postupak njezina ostvarenja može učiniti dugotrajnijim i složenijim. U ovom pravcu i na ovom mjestu može pomoći zaštita kako se ostvaruje primjenom Konvencije.

Treba imati na umu da izravna primjena konvencijskih pravila i prakse traži dobro poznavanje konvencijskog prava. Kod prava na život u zdravoj životnoj sredini to je posebno složeno jer je riječ o „levijantnom“ pravu. S jedne strane, ono samo je u neprestanom procesu – jer je nastalo i razvija se kao plod tumačenja Konvencije pomoću načela tumačenja kojima se trajno oblikuje, pa to, s druge strane, onemogućuje izrijekom odrediti kada će sve nastupiti njegova povreda, premda se čini da se praksa stabilizira (pokazuje barem tendenciju).

Znakovito je da je u predmetu *Jakšić i drugi protiv Hrvatske* Sud uočio i pomak u pružanju zaštite pravu na život u zdravoj životnoj sredini od strane države ugovornice, što pokazuje put dobre prakse kojim se krenulo. Napredak je ocjenjen s obzirom na postupanja koja je država pokazala u ranijim slučajevima (predmetima *Oluić protiv Hrvatske* i *Udovičić protiv Hrvatske*).

Možda bi neka nova redakcija stvarnopravnih pravila omogućila pojedine korisne akcente iz konvencijske prakse uvesti u i nacionalni sustav. Jasno, precizno i u službi učinkovitosti uređenja i nikako na način koji bi vodio fragmentarnim rješenjima. Dakle, podržavajući i osnažujući koncepciju pojedinačne zaštite subjektivnog imovinskog prava primjerima dobre konvencijske prakse.

LITERATURA

- Bukovac Puvača, M., Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2019). Uzročna veza kao pretpostavka odgovornosti za štetu u europskim nacionalnim pravnim sustavima, praksi Suda Europske unije i Europskog suda za ljudska prava. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, Yearbook Croatian Academy of Legal Sciences*, vol. 10, br. 1, 25–49.
- Cvetić, M. R. (2015). Značaj negatorijske tužbe za zaštitu životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, Novi Sad, vol. XLIX, br. 4, 1583–1595.
- Cvetić, R. (2014). Održivi razvoj i ekološka šteta. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, vol. 53, br. 68, 291–302.
- Czoboly, G., Poretti, P. (2013). Procesnopravni aspekti zaštite okoliša u hrvatskom i mađarskom pravnom sustavu, u: *Pravo – regije – razvoj*, Župan, M., Vinković, M. (ur.). Pečuh, Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu i Pravni fakultet Sveučilišta u Osijeku.

- Gajinov, T. (2016). *Građanskopravna odgovornost za imisije* (doktorski rad). Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Gajinov, T. (2016). *Građanskopravna odgovornost za imisije i zaštita životne sredine*. Beograd. https://www.researchgate.net/publication/342364863_Tamara_Gajinov_-_Gradjanskopravna_odgovornost_za_imisije/link/5ef0fc01a6fdcc73be94baca/download
- Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Stvarno pravo*, sv. 1, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Narodne novine.
- Gliha, I. (2003). Novo uređenje susjedskih odnosa u svjetlu prilagodbe hrvatskog građanskopravnog poretka europskim. U: *Das Budapester Symposium, Beiträge zur Reform des Sachenrechts in den Staaten Südosteuropas, Budipeštanski simpozijum, Doprinosi reformi stvarnog prava u državama jugoistočne Evrope*. Bremen: Editio Temmen.
- Gliha, I., Josipović, T. (2003). *Građanskopravna zaštita okoliša*. U: Lončarić-Horvat, O., Cvitanović, L., Gliha, I., Josipović, T., Medvedović, D., Omejec, J., Seršić, M. (2003). *Pravo okoliša*, 3. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Organizator.
- Golub, A. (2012). *Zaštita prava vlasništva tužbom za prestanak uznemiravanja (negotirijskom tužbom)*. *Hrvatska pravna revija*, br. 11, 1–9.
- Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU.
- Josipović, T. (2017). *Građanskopravna zaštita od štetnih imisija*, u: *Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU.
- Kačer, H. (1996). *Ekološka tužba – članak 156. Zakona o obveznim odnosima*, *Godišnjak 3, Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse*, XI. tradicionalno savjetovanje. Opatija: Organizator.
- Kontrec, D. (2017). *Građanskopravna zaštita okoliša u sudskoj praksi*, u: *Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU.
- Lazarević, D. (2011). *Službenosti i susedsko pravo*. Prvo izdanje. Beograd.
- Lončarić-Horvat, O., Cvitanović, L., Gliha, I., Josipović, T., Medvedović, D., Omejec, J., Seršić, M. (2003). *Pravo okoliša*, 3. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Organizator.
- Maganić, A. (2017). *Procesnopravni aspekti građanskopravne zaštite okoliša*, u: *Građanskopravna zaštita okoliša*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU.
- Manual on Human Rights and the Environment, Principles Emerging from the case-law of the European Convention on Human Rights. (2006). Strasbourg: CoE Publishing.
- Marochini Zrinski, M. (2021). *Principles in the Service of Conception and Protection of the Right to Live in a Healthy Environment: (In)Consistency of the European Court's Case-Law, Property law: Challenges of the 21 century's: Proceedings: International Scientific Conference*. Simić, J., Radonjić, A. (ur.). Beograd: Univerzitet Union Beograd, 263–288.

- Medić, D. (2014). Zaštita prava svojine u pravu Republike Srpske. *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, 2014, vol. 4, br. 4, 17–38.
- Medvedović, D. (2015). Razvoj upravnopravne zaštite okoliša u Hrvatskoj. U: *Upravnopravna zaštita okoliša – gdje smo bili, a gdje smo sada?*. Okrugli stol održan 23. listopada 2014. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.), poseban otisak. Zagreb: HAZU.
- Mihelčić, G., Marochini, M. (2014). Koneksitet ostvarenja vindikacijskog zahtjeva na nekretnini i tzv. prava na poštovanje doma. *Zbornik PFR-a*, vol. 35, br. 1, 163–192.
- Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Suživot negatorijske zaštite od imisija i prava na život u zdravoj životnoj sredini. *Zbornik PFR-a*, vol. 39, br. 1, 241–268.
- Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Utjecaj konvencijskih načela tumačenja na pojedine građanskopravne institute (odabrana pitanja). *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, vol. 78, br. 1, 127–148.
- Omejec, J. (2015). Zaštita okoliša u praksi Europskog suda za ljudska prava, u: *Upravnopravna zaštita okoliša – gdje smo bili, a gdje smo sada?*. Okrugli stol održan 7. lipnja 2017. u palači Akademije u Zagrebu, Barbić, J. (ur.). Zagreb: HAZU.
- Proso, M. (2015). Građanskopravna odgovornost u području zaštite okoliša. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 52, br. 3, 705–719.
- Rašović, Z. (2006). *Negatorna tužba*. Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 1–2.
- Šago, D. (2013). Ekološka tužba kao instrument građanskopravne zaštite okoliša. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 50, br. 4, 895–915.
- Vodič kroz 8. članak Europske konvencije o ljudskim pravima, Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja, Vijeće Europe, 2020., <https://ured-zastupnika.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Edukacija/Vodi%C4%8D%C2%20kroz%C4%8Dlanak%208.%20Konvencije.pdf>, pristupljeno: 28. lipnja 2022.

Pravni izvori

- Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine* br. 56/90, 135/97, 8/1998. – pročišćeni tekst, 113/00, 124/00. – pročišćeni tekst, 28/01. i 41/01. – pročišćeni tekst, 55/01. – *corrigendum* i 76/10.
- Ustavni zakon o Ustavnom sudu, *Narodne novine* br. 29/02.
- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori br. 18/97, 6/99. – pročišćeni tekst, 8/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06. i 2/10.
- Zakon o obveznim odnosima, *Narodne novine*, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18. i 126/21.
- Zakon o sudovima, *Narodne novine* br. 3/94, 100/96, 131/97, 129/00, 17/04. i 141/04.
- Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, *Narodne novine* br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15. – pročišćeni tekst i 94/17.
- Zakon o zaštiti okoliša, *Narodne novine* br. 80/13, 153/13, 78/15, 12/18. i 118/18.
- Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (ETS No. 172).

Internet izvori

- Analiza odluke *Jakšić i dr. protiv Hrvatske*, [https://uredzastupnika.gov.hr/ UserDocsImages//dokumenti/Analize%20presuda%20i%20odluka//Jak%C5%A1i%C4%87%20-%20analiza%20odluka.pdf](https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Analize%20presuda%20i%20odluka//Jak%C5%A1i%C4%87%20-%20analiza%20odluka.pdf), pristupljeno: 26. lipnja 2022.
- Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=29409&lang=en>, pristup 28. lipnja 2022.
- Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>, pristup 28. lipnja 2022.
- Parliamentary Assembly, Doc. 12043 29 September 2009, Preparation of an additional protocol to the European Convention on Human Rights, on the right to a healthy environment, Opinion 1, Committee on Legal Affairs and Human Rights, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=12328&lang=en>, pristup 28. lipnja 2022.
- Resolution 2396 (2021), Text adopted by the Assembly on 29 September 2021 (27th sitting), <https://pace.coe.int/en/files/29499/html>, pristup 28. lipnja 2022.

Popis presuda i odluka ESLJP

- Botta protiv Italije*, zahtjev br. 21439/93, presuda od 24. veljače 1998.
- Blečić protiv Hrvatske*, zahtjev br. 59532/00, presuda (VV) od 8. ožujka 2006.
- Brincat i drugi protiv Malte*, zahtjevi br. 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11, 62338/11, presuda od 24. srpnja 2010.
- Budayeva i drugi protiv Rusije*, zahtjevi br. 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 21166/02, presuda od 20. ožujka 2008.
- Cordella i drugi protiv Italije*, zahtjevi br. 54414/13 i 54264/15, presuda od 24. siječnja 2019.
- Cuenca Zarzoso protiv Španjolske*, zahtjev br. 23383/12, presuda od 16. siječnja 2018.
- Di Sarno i drugi protiv Italije*, zahtjev br. 30765/08, presuda od 10. siječnja 2012.
- Dzemyuk protiv Ukrajine*, zahtjev br. 42488/02, presuda od 4. rujna 2014.
- Fadeyeva protiv Rusije*, zahtjev br. 55723/00, presuda od 9. lipnja 2005.
- Fredin protiv Švedske (br. 1)*, zahtjev br. 12033/86, presuda od 18. veljače 1991.
- Guerra i drugi protiv Italije*, zahtjev br. 14967/89, [VV] presuda od 19. veljače 1998.
- Habulinec i Filipović protiv Hrvatske*, zahtjev br. 51166/10, odluka od 4. lipnja 2013.
- Hatton i drugi Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 36022/97, [VV] presuda od 7. ožujka 2003.
- Hudorović i drugi protiv Slovenije*, zahtjevi br. 24816/14. i 25140/14, presuda od 10. ožujka 2020.
- Ivan Atanasov protiv Bugarske*, zahtjev br. 12853/03, presuda od 2. prosinca 2010.
- Jakšić i drugi protiv Hrvatske*, zahtjev br. 30320/13, odluka od 7. srpnja 2020.
- Kapa i drugi protiv Poljske*, zahtjevi br. 75031/13, 75282/13, 75286/13. i 75292/13, presuda od 14. listopada 2021.

- Kyrtatos protiv Grčke*, zahtjev br. 41666/98, presuda od 22. svibnja 2003.
- L.C.B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 23413/94, presuda od 9. lipnja 1998.
- Ledyayeva i drugi protiv Rusije*, zahtjevi br. 53157/99, 53247/99, 53695/00. i 56850/00, presuda od 26. listopada 2006.
- Lenke protiv Turske*, zahtjev br. 17381/02, presuda od 5. lipnja 2007.
- Leon i Angieszka Kaina protiv Poljske*, zahtjev br. 12605/03, presuda od 21. listopada 2009.
- Lopez Ostra protiv Španjolske*, zahtjev br. 16798/90, presuda od 9. prosinca 1994.
- Mastelica i drugi protiv Srbije*, zahtjev br. 14901/15, odluka od 10. prosinca 2020.
- Moreno Gomez protiv Španjolske*, zahtjev br. 4143/02, od 16. studenog 2004.
- Oluić protiv Hrvatske*, zahtjev br. 61260/08, presuda od 20. svibnja 2010.
- Öneryıldız protiv Turske*, zahtjev br. 48939/99, presuda od 30. studenog 2004.
- Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 310/81, presuda od 21. veljače 1990.
- Rimer i drugi protiv Turske*, zahtjev br. 18257/04, presuda od 10. ožujka 2009.
- Roche protiv Ujedinjenog kraljevstva*, zahtjev br. 32555/96, presuda od 19. listopada 2005.
- Solyanik protiv Rusije*, zahtjev br. 47987/15, presuda od 10. svibnja 2022.
- Taskin i drugi protiv Turske*, zahtjev br. 46117/99, presuda od 10. studenog 2004.
- Tatar protiv Rumunjske*, zahtjev br. 67021/01, presuda od 27. siječnja 2009.
- Tolić i drugi protiv Hrvatske*, zahtjev br. 13482/15, presuda od 4. lipnja 2019.
- Turgut i drugi protiv Turske*, zahtjev br. 1411/03, presuda od 8. srpnja 2008.
- Udovičić protiv Hrvatske*, zahtjev br. 27310/09, presuda od 24. travnja 2014.
- Vilnes i drugi protiv Norveške*, zahtjevi br. 52806/09, 22703/10, presuda od 5. prosinca 2013.
- Yevgeniy Dmitriyev protiv Rusije*, zahtjev br. 17840/06, presuda od 1. prosinca 2020.

*Gabrijela Mihelčić, Ph.D.**

Faculty of Law, University of Rijeka

ORCID: 0000-0002-7956-2668

*Maša Marochini Zrinski Ph.D.***

Faculty of Law, University of Rijeka

ORCID: 0000-0002-8441-2277

SHOULD NEGATORY ACTION AGAINST IMMISSIONS BE REFORMED IN THE LIGHT OF THE EUROPEAN CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND THE RIGHT TO LIVE IN A HEALTHY ENVIRONMENT?***

ABSTRACT: In this paper, the authors rely on the results of scientific research based on which they concluded that although there are notable differences between the Croatian national regulation of immission protection and the one provided by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and taking into account the role of the Convention (the principle of subsidiarity), it is not inconceivable that protecting this right (which all states are obligated to protect) strengthens the position of the authorized national representative for negatory protection (e.g., the possibility of determining the basis relevant for negatory action in a

* gabrijela@pravri.hr, Associate professor, Department of Civil Law.

** mmarochini@gmail.com, Senior assistant, Department of Theory of the State and Law, Philosophy of Law, Human Rights and Public Policy

*** The paper was received on September 16th, 2022, and the paper was accepted for publication on November 30th, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

less complex way; removing discrepancies, such as, for example, the requirement that proprietary legal protection of ownership and other proprietary rights against immissions is preceded by protections pursuant to special regulations, etc.). In this light, the authors analyse recent Convention case-law and compare the regulation of negatory action (protection of property from harassment) with the protection of a specific right established by the Convention – the right to live in a healthy environment based on Article 8 of the Convention– the right to respect for private and family life, home and correspondence. Exhaustively analysing the right to live in a healthy environment, they explain the interpretative methods and principles used by the European Court in detail, continuing their research concerning this issue. The main focus is on exploring the features of previously postulated rights: the requirement that the human rights protected by the Convention are violated by adverse environmental factors (that is, the existence of a specific Convention causal link); the category of a minimum level of severity; oscillation of this “quantum” of the minimum level of severity within Convention “fluctuations” and the scope (and type) of protection of the right to live in a healthy environment through the paradigm of the positive/negative obligations of the contracting states; naturally, bearing in mind the more recent cases brought before the Court. In conclusion, the authors answer the question postulated in the title of the paper.

Keywords: the right to live in a healthy environment, negatory action, immissions, European Court of Human Rights

INTRODUCTION¹

In jurisprudence,² aspects of environmental protection and the role of negatory action, especially immission-related, have been analysed for a long

¹ See research results published in: Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M., (2018). Co-existence of *actio negatoria* and the right to live in a healthy environment. *Collected papers of the Law Faculty of the University of Rijeka*, vol. 39, no. 1, 241–268.

² In Croatian legal theory, v. Gliha, I., Josipović, T., Civil environmental protection, in: Lončarić-Horvat, O., Cvitanović, L., Gliha, I., Josipović, T., Medvedović, D., Omejec, J., Seršić, M., (2003). *Environmental Rights*, 3rd edition. Zagreb: Organizator, hereinafter: Lončarić-Horvat, et al., 187. et seq; Proso, M., (2015). Civil liability in the field of environmental protection. *Collected papers of the Law Faculty in Split*, vol. 52, no. 3, 705–719, 712. et. seq. Maganić, A., Procedural legal aspects of civil environmental protection, in: *Civil environmental protection: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb* / edited by Barbić, J. Zagreb: HAZU, 22; Omejec, J., (2015). Environmental protection in the practice of the European Court of Human Rights. In: *Administrative and legal environmental protection – Where where we and where are we now?*. Round table held on October 23, 2014 in the palace of the Academy in Zagreb / edited by Barbić, J., Zagreb: HAZU, 71–99; Šago, D., (2013). Environmental lawsuit as an instrument of civil environmental protection. *Collected papers of the Faculty of Law in Split*, vol. 50, no. 4,

time from the civil law perspective. The environment is an object of enhanced protection that the right or requirement to a healthy environment is integrated into. As such, the environment is increasingly becoming the common denominator for a type of protection different from that in the traditional civil law sense, i.e., the protection of subjective property rights of the individual and the holder of those rights.³

In a paper published in 2018⁴, we cited the conclusion presented by Cvetić on the relationship between collective and individual protection. The following statement by Cvetić brings us a relevant thesis:

“...by protecting one’s own interest ... an individual contributes to the realization of the general interest ... and, therefore ... one should not underestimate the interest of private subjects in the reaction that achieves protection of the natural environment, through the protection of private interests.”⁵

The results of this research should shed some light on whether any potential advantages related to environmental protection could be achieved by protecting the subjective property rights of the individual from violations and disturbances of this right, such as immissions. This will require a detailed analysis of the scope of civil law protection *de lege lata*, starting from the fact that the principle of subsidiarity of European law and the direct application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental

895–915, 901. *et seq*; Kačer, H. (1996). Environmental lawsuit – Article 156 of the Law on Obligatory Relations. Yearbook 3. *Current Affairs of Croatian Legislation and Legal Practice*. XI. traditional counseling. Opatija: Organizator, 285; Czoboly, G., Poretti, P. (2013). Procedural legal aspects of environmental protection in the Croatian and Hungarian legal systems. In: *Law – regions – development* (Župan, M., Vinković, M. editors). Faculty of Law, University of Peč and Faculty of Law, University of Osijek, Pečuh, Osijek, 360.

³ Gajinov, T., (2016). Civil liability for immissions (doctoral thesis), Novi Sad: Faculty of Law, University of Novi Sad, Serbia, 11–16. GAJINOV, T., Civil liability for immissions and environmental protection, Belgrade, 2016., 13. *et seq.*, https://www.researchgate.net/publication/342364863_Tamara_Gajinov_-_Gradjanskopravna_odgovornost_za_imisije/link/5ef0fc01a6fdcc73be94baca/download (May 30, 2022) Medić, D., Proprietary rights protection in the law of Republika Srpska, Yearbook of the Faculty of Legal Sciences, 2014., vol. 4., no. 4., 2014., 17–38. Cvetić, M. R., The significance of the negatory action for environmental protection, Collected papers of the Faculty of Law in Novi Sad, Novi Sad, 2015., vol. XLIX, no. 4., 1583–1595. Cvetić, R., Sustainable development and ecological damage, Collected papers of the Faculty of Law in Niš, 2014, vol. 53, no. 68, 291–302. Rašović, Z., (2006). Negatory action. *Legal and Social Sciences Archives*, no. 1–2, 964; Cited according to Medić, D. Proprietary rights protection in the law of Republika Srpska, 32. Lazarević, D., (2011). *Official duties and neighbouring law*, First edition. Belgrade, 468. Cit. according to: Medić, D., Proprietary rights protection in the law of the Republic of Srpska, 31.

⁴ Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M., *Coexistence of actio negatoria and the right to live in a healthy environment*, 247, note 29.

⁵ Cvetić, M. R., The significance of the negatory action for environmental protection.

Freedoms (hereinafter: the Convention or the ECHR)⁶ in the national legal system brought on a special supranational protection of a mixed nature.

In Croatian law, immission-related negatory action is governed by proprietary legal protection rules protecting the owner from harassment⁷ and also governed by neighbouring rights.⁸ It can be immediately noticed that these rules (as well as those of a mandatory legal nature) have not been amended by legislators since our last research (even longer, in fact). Protection from immissions has a broader scope than the protection of property owners from any disturbance. These, as well as other neighbouring rights within Croatian law, give the property owner the right to, in exercising his right of ownership for the sake of a mutually considerate exercise of rights, demand from the owner of another property to endure a sufferance, miss out on something or act in regard to the property in his interest (art. 100. p. 1. of the Act on Ownership and other Real Property Rights, hereinafter: AORPR).⁹ Or, in this case, that they do not expose ones property to (illicit levels of) immissions. The uniqueness of immission protection lies in the fact that it is realized through mandatory legal rules, i.e., the request to eliminate the risk of damage (art. 1047., Civil Obligations Act¹⁰), as well as by the appropriate application of the non-contractual damage liability rules.

Immissions are defined in another legislation as well (Article 4, Paragraph 1, Point 7 of the Environmental Protection Act),¹¹ as “the concentration of harmful substances in a certain place and at a certain time in the environment”. This legal protection system, however, has a different object of protection (the environment), different content and different appointed judicial authorities.¹² However, even though this research is solely limited to the civil

⁶ Official Gazette, hereinafter: OG, International agreements, hereinafter: IA, no. 18/97, 6/99 – *corrigendum.*, 8/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06 i 2/10.

⁷ Chapter 5, art. 167 of the Act on Ownership and other Real Property Rights, OG, no. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15 – consolidated text and 94/17, hereinafter: AORPR.

⁸ Neighbouring rights are governed by Articles 100–113 of OPRA. Immissions are governed by Article 110 of the AORPR.

⁹ Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Proprietary law*, vol. 1, second amended and supplemented ed., OG, Zagreb, hereinafter: Gavella, et al., 645. et seq. Gliha, I. (2003). The new arrangement of neighbourly relations in light of the harmonization of Croatian civil law with the European one. In: *Budapester Symposium, Beiträge zur Reform des Sachenrechts in den Staaten Südosteuropas, Budapest Symposium, Contribution to Real Law Reforms in Southeast European Countries*. Bremen: Editio Temmen, 48. et seq.

¹⁰ OG, no. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18 i 126/21, hereinafter: COA.

¹¹ OG, no. 80/13, 153/13, 78/15, 12/18 i 118/18, hereinafter: EPA.

¹² For the administrative legal framework, Medvedović, D., Development of administrative and legal environmental protection in Croatia, in: Administrative and legal envi-

law concept of immission,¹³ the fact that the fluidity of the border between these two systems is increasingly emphasized in civil legal theory and that the European approach almost suppresses it, cannot be ignored.¹⁴

Namely, the Convention *acquis* brought significant innovations into the national positive legal framework, i.e., the application of the Convention and the European Court of Human Rights' case-law (hereinafter: the European Court or the Court). Its impact rests on three fundamental assumptions: the assumption that the Convention protects the right to live in a healthy environment; the assumption that this right was created by interpreting the Convention through interpretation principles (the evolutive interpretation (the living instrument doctrine), the principle of autonomous interpretation, the margin of appreciation doctrine, and the principle of effectiveness); and the assumption that the right to live in a healthy environment is protected if there is a clear Convention causal link, if the violation is at least minimally severe or the result of a violation of the fair balance principle.

THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY AND THE DIRECT APPLICATION OF THE CONVENTION – THE BACKBONE OF THE HARMONIZATION OF THE PROTECTION PROVIDED BY THE CONVENTION AND NEGATORY ACTION, I.E. PROTECTION AGAINST IMMISSIONS

Referring to the effect of the Convention and its practice on national law in the case of *Habulinec and Filipović v. Croatia*,¹⁵ the European Court considers the Convention to be an integral part of the Croatian legal system¹⁶,

ronmental protection – Where were we and where are we now?: round table held on October 23, 2014, in the palace of the Academy in Zagreb / edited by Barbić, J., (special print), Zagreb: HAZU, 2015., 41. et seq.

¹³ Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Proprietary law*, vol. 1, second amended and supplemented ed., OG, Zagreb, 662.

¹⁴ *Ibid.* Also article 5, items 4 and 5 of the EPA on the application of mandatory rules.

¹⁵ Application No. 51166/10, judgment of June 4, 2013.

¹⁶ Proceeding from the provisions of “Article 14, Article 35 and Article 140 of the Constitution of the Republic of Croatia (OG, No. 56/90, 135/97, 8/1998 – revised text, 113/00, 124/00 – revised text, 28 /01 and 41/01 – revised text, 55/01 – corrigendum and 76/10, hereinafter: Constitution/10), Article 62 of the Constitutional Law on the Constitutional Court (OG, No. 29/02, hereinafter: CLCC/02) and Article 5 of the Law on Courts (OG, No. 3/94, 100/96, 131/97, 129/00, 17/04 and 141/04, hereinafter: LC/04)” and “constitutional judicial practice from decisions of the U-I-892/1994 of November 14, 1994 (OG; No. 83/1994) and U-I-130/1995 of February 20, 1995 (OG, No. 112/1995) in which

emphasizing that its practice is an integral part of the Convention system. Therefore, both the Convention and the practice of the Court are integrated into the Croatian legal system.¹⁷ Based on the principle of subsidiarity, they are to be applied when the necessary conditions exist¹⁸, guided by the fact that subsidiarity implies that the mechanism for the protection of human rights and fundamental freedoms established by the Convention is subsidiary to the national systems safeguarding human rights. In other words, it implies that the contracting states are primarily responsible for the effective implementation of the Convention, thus, the Court only acts as a “final safeguard” for eliminating any violations that have not been amended at the national level, once all domestic remedies have been exhausted.

In some instances, the Convention and related practices of the Court will have to be applied directly, like when a national regulation does not coincide with the Convention, so the direct application of the Convention amends the shortcomings of the national regulation and eliminates the threat of violating the rights protected by the Convention. Therefore, it should be borne in mind that

“...the Convention does not impose a pre-determined practice for ensuring effective implementation of the Convention within the national law of the Contracting States ... the task of choosing the most appropriate means to do so is, in principle, up to the domestic (state) authorities (due to direct insights and better knowledge of the national regulations).”¹⁹

the Constitutional Court ruled that ‘all rights guaranteed by the Convention and its Protocols should be considered as constitutional rights that have the same level of power as the provisions of the Constitution,’ (*Mastelica and others v. Serbia*, §§ 10–11)”, the Court says: “The Convention is an integral part of the Croatian legal system, in which it has priority over any contrary legal provision (Article 140 of the Constitution/10...) and is directly applicable (Article 5 ZS/04).” *Habulinec and Filipović v. Croatia*, § 30.

¹⁷ *Habulinec and Filipović v. Croatia*, § 30

¹⁸ The Court states that “the principle of subsidiarity is one of the fundamental principles on which the Convention system is founded ... which means that the system of protection of fundamental human rights established by the Convention is subordinated to national systems that protect human rights.” *Habulinec and Filipović v. Croatia*, §§ 26–32.

¹⁹ Important: “According to Article 35, Paragraph 1 of the Convention, the Court can resolve a matter only after all domestic legal remedies have been exhausted. The purpose of Article 35 of the Convention is to give all Contracting States the opportunity to prevent or correct violations before allegations of violations are submitted to the Court.” See also: *Habulinec and Filipović v. Croatia*, §§ 26–32. For example, in the case of *Mastelica and others v. Serbia*, judgment of December 10, 2020, App. No. 14901/15, the Court emphasizes that “it is not necessary to discuss the government’s objection regarding the exhaustion of domestic legal remedies, because the applicant’s requests are, either way, unacceptable,” *Mastelica and others v. Serbia*, § 47.

One of the first issues that arose in Croatian legal cases was the application of the *ratione temporis* criteria of the Convention. As of November 5, 1997, the Convention binds the Republic of Croatia²⁰ and, according to the statements of the Court,

“...taking into account the facts that constitute interference,²¹ (...) since providing legal protection presupposes that the interference was determined illegal based on the law that was in force when the interference happened (*tempus regit actum*).”²²

Therefore, assuming the application of the *ratione tempore* criteria of the Convention and the existence of a causal link between the State’s interference with the right to live in a healthy environment leading to the conclusion of unjustified interference, it can be concluded that by directly applying the Convention, the national court can provide the same level of protection that the European Court provides for the right to live in a healthy environment in its practice.

IMMISSION REGULATION IN CROATIAN LAW

A proprietary legal protection right from Art. 110, para. 1. of AORPR prohibits the use of real estate property in such a way that immissions, smoke, unpleasant odours, soot, waste water, earthquakes, noise, etc. reach another person’s (real estate) property. Immissions are prohibited when excessive, not without exception though, but with regard to the purpose appropriate for a specific property. In other words, the prohibition of immissions depends on whether they cause significant damage or are prohibited according to another specific regulation. It regards the, so-called, “excessive indirect immissions”.

²⁰ See the case of *Blečić v. Croatia*, judgment (VV) of March 8, 2006, App. No. 59532/00. It was pointed out that “in accordance with the general rules of international law (...) the provisions of the Convention do not bind the state party in relation to (...) an act or fact that occurred or (...) a situation that ceased to exist before the entry into force of the Convention in relation to that party.” Furthermore, it was pointed out that “in its statements made on the basis of former Articles 25 and 46 of the Convention (...) Croatia recognized the competence of the Convention’s bodies to act on individual requests based on facts that occurred after the Convention and its Protocols entered into force in relation to Croatia. These statements remain valid for determining the jurisdiction of the Court ... on the basis of the current Article 34 of the Convention and on the basis of Article 6 of Protocol no. 11.” *Blečić v. Croatia*, §§ 70–71.

²¹ *Blečić v. Croatia*, § 77.

²² *Blečić v. Croatia*, §§ 80–81.

When such instances occur, that is, when disturbance/harassment of a more permanent nature is in question, the owner (alleged owner²³/ possessor²⁴) has the right to demand that the disturbance/harassment cease (Art. 167. para. 1. related to para. 4. of AORPR).²⁵ The range of authorized individuals who may request protection against immissions is wider than the range of authorized individuals who derive their authority for protection on the basis of negatory action. On the active side, the authority belongs to all individuals who own real estate (property), based on the right derived from the owner's proprietary rights.²⁶ The same is true for the passive side.²⁷

Immission protection also differs in terms of content. It includes protection against direct immissions (which are always prohibited) and excessive indirect immissions. The rights available to those who suffer from immissions are: to demand the removal of the cause of immissions, to demand compensation for the damage caused, as well as to demand that refraining from the action that has caused the immissions in the future until all measures necessary to disable it are taken. An exception can be made when excessive indirect emissions originate from an activity for which there is legal permission from a competent authority. As long as this permission lasts, it is not possible to demand adjournment of performing such activities. However, demanding compensation for damages and requesting that appropriate measures are taken to prevent excessive immissions in the future, that is, to prevent the damage from occurring or reduce it, is allowed. The key difference in the context of negatory action exists in regard to the authority provided for instances of a foreseeable danger posing a threat to one's (real estate) property due to direct or excessive indirect immissions. In that case, a request to determine and implement purposeful measures to prevent immissions can be made.²⁸

²³ See Art. 167, para. 4. of AORPR.

²⁴ See Art. 20 para. 2 in connection with Art. 21 para. 1 of AORPR.

²⁵ Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Proprietary law*, vol. 1, second amended and supplemented ed., OG, Zagreb, 625. et seq.

²⁶ See Art. 100. para. 2. of AORPR.

²⁷ See Art. 100. para. 4. of AORPR

Co-owners whose co-owned parts of the property have established ownership of a separate part of the real estate are also subject to the rules on neighbour rights. Gavella, et al., *Op. cit.*, 625. *Ibid.*, 649. Golub, A., Protection of proprietary rights through a lawsuit for the cessation of harassment (a negatory action), *Croatian Law Review*, 2012., vol. 11., 2–3. See also within ordinary negatory action, Gavella referring to Art. 37, para. 6 of AORPR. Gavella, et al., *Op. cit.*, 690., Golub referring to Art. 46, para. 1 of the AORPR. Golub, A., Protection of proprietary rights through a lawsuit for the cessation of harassment (a negatory action), 2–3.

²⁸ See Art. 110, para. 5 of AORPR. In theory, it is problematic whether this expansion of the claim calls the negatory nature of the action into question. Gavella, et. al., *Op. cit.*, 664.

Article 1047 of the COA authorizes removing the risk of damage or refraining from a certain activity²⁹, as well as taking the necessary measures to prevent the damage or harassment from occurring, i.e. removing the source of the danger/threat.³⁰ This exception is similar to the one covered by proprietary legal rules – in the case of excessive damage that occurred as a result of performing a generally useful activity, for which adequate approval has been obtained, demanding compensation for damage is possible if it exceeds the usual limits.³¹ Taking socially justifiable measures to prevent the damage from occurring or reduce the damage may also be requested.³²

The rules governing non-contractual damage liability are very important for immission protection. According to Article 167, paragraph 3 of the AORPR, if the harassment caused damage, the owner has the right to demand compensation according to the general rules on damage compensation. The damage in question does not necessarily have to be related to real estate or be pecuniary. A request for compensation can be made together with a negatory action claim for the cessation of harassment/disturbance or as an independent request in a separate claim for damage compensation. In contrast to the negatory claim, which is not barred by the statute of limitation (another point in favour of this kind of protection),³³ the claim for damage compensation expires according to the general rules on statute of limitations (from the COA).³⁴

PROTECTION OF THE RIGHT TO LIVE IN A HEALTHY ENVIRONMENT WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONVENTION

The right to live in a healthy environment is not a right guaranteed under the Convention. Namely, Article 8 of the Convention (or any other article, in fact), does not guarantee the right to a healthy environment or the right to live in a healthy environment. This right is not mentioned in the Convention, nor

²⁹ See Article 1047, para. 1 of COA.

³⁰ See Article 1047, para. 2 of COA.

³¹ See Article 1047, para. 3 of COA.

³² See Article 1047, paragraph 4 of COA. For court practice: Kontrec, D. (2017). Civil law environmental protection in judicial practice, in: Civil law environmental protection: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU, 85. et seq.

³³ For more on this matter, as well as a more detailed analysis, see Josipović, T., Civil law protection from harmful immissions, in: *ibid.*, 56.

³⁴ Medić, D., Proprietary rights protection in the law of Republika Srpska. *Yearbook of the Faculty of Legal Sciences*, 34.

in the additional Protocols. This is the first of several relevant points that the European Court highlights in a series of cases,³⁵ emphasizing the vital importance of environmental issues in today's society.³⁶

This is also one of the reasons why the Council of Europe has been trying to pass the Protocol on the Right to a Healthy Environment³⁷ since 2009 (hereinafter: the Protocol), but without any success. The idea of the Protocol was presented in 2009, when the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (hereinafter: the Assembly) made a recommendation for its adoption, but the Committee of Ministers of the Council of Europe (hereinafter: the Committee) failed to take the necessary measures. It wasn't until September 2021 that the Assembly's Committee for Social Affairs presented a draft proposal of the Protocol,³⁸ while the Assembly itself adopted Resolution no. 2396 (2021)³⁹ in October 2021 (again), by which the Committee calls for the adoption of an additional protocol to the Convention, which would establish an affirmative "right to a safe, clean, healthy and sustainable environment." The Resolution recommends to the Member States to develop and establish a legislative framework, both at the domestic (national) and European level, in order to protect the right to a healthy environment. Furthermore, they are encouraged to support multilateral initiatives aimed at the explicit recognition and protection of this right. Establishing a special legal framework for strengthening corporate responsibility for the environment is also proposed by the Resolution. The Resolution also states that the adoption of a legally binding and reassuring instrument, such as the additional protocol,

"...would finally give the European Court an indisputable basis for making decisions concerning the violations (and protection) of human rights that occur due to the harmful environment-related effects on human health, dignity, and life."⁴⁰

³⁵ See: *Fredin v. Sweden* (No. 1), Application No. 12033/86, judgment of February 18, 1991, § 48, *Turgut and others v. Turkey*, Application No. 1411/03, judgment of July 8, 2008, § 90; *Rimer and others v. Turkey*, Application No. 18257/04, judgment of March 10, 2009., § 38.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>, accessed on June 28, 2022.

³⁸ Anchoring the right to a healthy environment: the need for enhanced action by the Council of Europe, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=29409&lang=en>, accessed on June 28, 2022.

³⁹ Resolution 2396 (2021), Text adopted by the Assembly on 29 September 2021 (27th sitting), <https://pace.coe.int/en/files/29499/html>, accessed on June 28, 2022.

⁴⁰ It was noted that "although almost half of the world's countries recognize the right to a healthy environment, Europe is the only region in the world without an agreement guaranteeing such a right."

The decision on whether to draft a new protocol to amend the Convention or not is now up to the Committee. If the new protocol gets adopted, it remains to be seen how many countries will ratify it and when. What is indicative is the fact – that the European Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (ETS No. 172)⁴¹ from 1998 still hasn't managed to collect a sufficient number of ratifications to enter into force.⁴²

It will certainly take a long time before the new protocol enters into force and gets ratified by a sufficient number of Member States. Until then, the European Court (as well as national courts) will examine the vast majority of claims related to violations of the right to live in a healthy environment within the framework of Article 8 of the Convention. How does the protection provided to applicants on the basis of this article work? The first and foremost assumption is the existence of a corresponding causal link between the violation of the right and the corresponding basis of its violation (the damage claimed and the violation alleged).⁴³ A great peculiarity is reflected in the fact that the basis for the violation in the context of the Convention is a specific harmful *sui generis* action – an action or an oversight of the state that led to the violation of this right. Whether positive or negative, it is the state's obligation⁴⁴ not to interfere with an individual's right that is not in accordance with the Convention. The state is also not allowed to widen its margin of appreciation which would potentially lead to the violation of, first of all, Article 8 of the Convention.⁴⁵

⁴¹ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (ETS No. 172), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=172>, accessed on June 28, 2022.

⁴² The issue in question requires the ratifications by only three member states.

⁴³ See: *mutatis mutandis*, *Botta v. Italy*, Application No. 21439/93, judgment of February 24, 1998., § 34.

⁴⁴ See: *Ivan Atanasov v. Bulgaria*, Application No. 12853/03, judgment of December 2, 2010., § 66.

⁴⁵ It will be assessed *infra* if the right to live in a healthy environment can be protected through the protection of some other rights of the Convention, but most often it will be protected by Article 8 of the Convention.

In earlier research, the concept of the right to live in a healthy environment was presented in more detail, based on applying the principles of interpretation of the Convention. V. Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). The influence of the principles of interpretation of the Convention on individual civil law institutions (selected issues). *Collected papers of the Faculty of Law in Niš*, vol. 78., no. 1., 127–148; Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. *Coexistence of actio negatoria and the right to live in a healthy environment*; Marochini Zrinski, M. (2021). Principles in the Service of Conception and Protection of the Right to Live in a Healthy Environment: (In)Consistency of the European Court's Case Law. *Property law: Challenges of the 21 Century's Proceedings: International Scientific Conference* (Simić, J., Radonjić, A., ed.). Belgrade: Union University in Belgrade, 263–288.

Negatory action-based immission protection versus Convention-based protection

Within the scope of protection of the right to live in a healthy environment, two values/rights protected by Article 8 of the Convention are relevant: the right to (respect for) private and family life and the right to (respect for) one's home. This means that the value of/right to live in a healthy environment is substantively recognized and protected within the framework of the rights identified in Article 8 of the Convention (amongst other rights). More precisely, the violation of the right to live in a healthy environment is also recognized in certain forms of violations of these rights. Thus, the European Court identifies violations of the right to private and family life within violations of its subcategories, e.g., the right to physical, psychological, and moral integrity related to the environment.⁴⁶ A similar approach is also reflected in the right to (respect for) one's home.

Upon attempting to connect this fact with the context of our negatory action/immission protection, things get even more complex. Let's break it down step by step.

Differentiating the objects of protection

In comparison with negatory action, i.e., protection against immissions, the Convention's protection of the right to live in a healthy environment deviates from the concept of the uniqueness of its object of protection (protected values).⁴⁷ One group of cases where protection was provided by the Convention shows a high level of similarity with protection from unlawful (direct/excessive indirect) immissions (Article 110 of the AORPR, e.g., smoke, unpleasant odours, soot, wastewater, earthquakes, noise, etc.) and their object of protection. A good example is the well-known case of *Oluić v. Croatia*,⁴⁸ where the right to one's home was protected under the explanation that this right

“...includes not only the right to a specific physical area but also the right to a quiet enjoyment of that area.” “Quiet enjoyment is not limited to physical

⁴⁶ Guide to Article 8 of the European Convention on Human Rights, Right to respect for private and family life, home and correspondence, Council of Europe, 2020. <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Edukacija/Vodi%C4%8D%20kroz%20%C4%8Dlanak%20.%20Konvencije.pdf>, accessed June 28, 2022., 33–34.

⁴⁷ This protection does not follow national protection guidelines (e.g., civil law, administrative law, etc.).

⁴⁸ Application No. 61260/08, judgment of May 20, 2010.

violations (e.g., trespassing).” “It also involves protection against noise, emissions, odours, or other forms of disturbance/interference.”⁴⁹

Disturbances and harmful effects are observed in a broader sense, almost in complete accordance with Article 4, paragraph 1, point 7 of the EPA, as was the case in *Fadeyeva v. Russia*, where protection was provided on the basis of disturbances and effects of “a steel plant that emitted harmful substances in values higher than those allowed by law.”⁵⁰

Autonomous conceptualization of Convention-related terms

The specifics of the protection provided by the Convention come to the fore in other aspects as well. By protecting the right to live in a healthy environment through protecting the right to respect for home, the “area” defined by the autonomous interpretation of the concept of home⁵¹ is also protected, even from immissions.⁵² Such a concept of area significantly differs from the proprietary legal concept of property/real estate in the AORPR, even regarding protection from immissions. Here, the well-known, previously explained criterion is at work: a sufficient factual-functional connection of an individual with a certain area, which, based on the right to live in a healthy environment, enables providing a significantly wider scope of protection.

The right to live in a healthy environment – an integral part of the right to respect for private life and the right to respect for home?

Protection based on the right to respect for private life

A large number of cases and the developed case-law of the Court at least partially allow for the cases related to the right to live in a healthy environment to be divided into those related to the right to respect for private life and the right to respect for one’s home. On the other hand, the fact that needs to be acknowledged is that they are often intertwined and that separating the notion

⁴⁹ That is, “any physical violation may lead to a violation of rights ... if it prevents (the individual) from enjoying the comforts of his home.” *Oluić v. Croatia*, § 44. See also: *Udovičić v. Croatia*, Application No. 27310/09, judgment of April 24, 2014.

Similar statements are made in most of the judgments where the Court had dealt with this issue, especially in the *Hatton and others of the United Kingdom* case, § 96.

⁵⁰ *Fadeyeva v. Russia*, § 116.

⁵¹ See Mihelčić, G., Marochini, M., (2014). The connection between the realization of the vindication claim on the real estate and the so-called right to respect for home. *Collected Papers of the Faculty of Law University of Rijeka*, vol. 35, no. 1, 163–192, 168 et seq.

⁵² Ct. case of *Öneryıldız v. Turkey*, Application No. 48939/99, judgment of November 30, 2004.

of private life from the notion of home is not always easy. However, there are certain cases that exclusively relate to the issue of respect for private life.⁵³

In the case of *Cordella and others v. Italy*,⁵⁴ studies dating back as far as the 1970s showed the polluting effects of emissions from the Ilva steel plant in Taranto on the environment and public health. Subsequent studies also established the existence of a cause-and-effect relationship between exposure to such substances (inhalable environments) and the development of certain tumours/cardiovascular pathologies (increased mortality from natural causes, and cases of tumours, and kidney/cardiovascular diseases among people living in the affected areas). The Court held that the state failed to establish a fair balance between the competing industrial and individual interests and adopt the necessary measures to ensure effective protection of the right to private life, thereby violating Article 8 of the Convention. A very interesting point of view was presented in the case of *Hudorovič and others v. Slovenia*.⁵⁵ In its ruling, the Court did not state that Article 8 of the Convention was applicable, but rather created a certain hypothesis that “even under the assumption that Article 8 of the Convention is applicable in the *Hudorovič and others v. Slovenia* case, it would not have been/was not violated.” The issue of access to potable and safe drinking water was also discussed and it was emphasized that “access to safe drinking water is not a right protected by Article 8 of the Convention.

However, humans cannot survive without water. Permanent and long-term inability to access safe drinking water can have harmful consequences for human health and dignity and violates the core of the right to respect for private life and home within the Article 8 of the Convention. Therefore, according to this regulation, the Court cannot exclude the existence of a positive obligation of the state to address this matter. The existence of such a positive obligation is determined by the specific circumstances of the injured party, but also by the legal framework, as well as the economic and social situation of the contracting state. The Court considers that the question of whether the positive obligations have been fulfilled to their full extent is a fundamental question related to the merits and closely related to the specific circumstances surrounding a case, based on their severity level. Therefore, there is a strong connection between the question of applicability and the merits in assessing whether this is a matter of private life or not. The Court further emphasized the State’s wide margin of appreciation regarding spatial planning, where only

⁵³ See *Brincat and others v. Malta*, Applications No. 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11, i 62338/11, judgment of July 24, 2014.; *Taskin and others v. Turkey*, Application No. 46117/99, judgment of November 10, 2004.

⁵⁴ Applications No. 54414/13 i 54264/15, judgment of January 24, 2019.

⁵⁵ Applications No. 24816/14 and 25140/14, judgment of March 10, 2020.

particularly compelling reasons such as serious health risks can justify imposing a burden on the state to take necessary action, bearing in mind the specific situation of the applicants.

Ultimately, the Court concluded that the state took the vulnerable position of the applicants into account and adopted appropriate measures to ensure they have access to drinking water and sewage, thus meeting the requirements of Article 8 of the Convention.

*Protection within the scope of both rights protected
by Article 8, paragraph 1 of the Convention*

On the other hand, a more recent case is an example of how difficult it actually is to separate the concept of private life from the concept of home. In the case of *Di Sarno v. Italy*,⁵⁶ from February 1994 to December 2009, a state of emergency was in place in the Campania region, due to serious problems with solid urban waste collection, processing and disposal. Eighteen applicants who lived and/or worked in this region addressed the Court, which considered their problem from the perspective of the state's positive obligations under Article 8 of the Convention. It is interesting that the Court referred to both positive obligations and the wide margin of appreciation that enables contracting states to freely choose the means to fulfil those obligations. What is also interesting is that the applicants did not complain of any health problems, and despite finding that the lives and health of the applicants were not threatened, the Court identified a violation of the right to home and private life from Article 8 of the Convention. In the practice of the Court, there are a number of similar cases⁵⁷ but we have only described some of the more recent ones that showcase how difficult it actually is to differentiate and separate protected goods (private life from home) in environmental cases. We continue to do this below by bringing up cases concerned with the right to respect for one's home, which are actually more common than cases that exclusively refer to respect for private life.

⁵⁶ Application No. 30765/08, judgment of January 10, 2012.

⁵⁷ *Lopez Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90, judgment of December 9, 1994; *Fadeyeva v. Russia*; *Ledyayeva and others v. Russia*, Applications No. 53157/99, 53247/99, 53695/00 and 56850/00, judgment of 26 October 2006, *Giacomelli v. Italy*, Application No. 59909/00, judgment of November 2, 2006, *Tatar v. Romania*, App. No. 67021/01, judgment of January 27, 2009; *Hatton and others of the United Kingdom*; *Cuenca Zarzoso v. Spain*, Application No. 23383/12, judgment of January 16, 2018, and many others.

Protection based on the right to respect for home

Among recent cases concerning the right to respect for one's home in the context of a healthy environment, it is worth highlighting the cases of *Kapa and others v. Poland*,⁵⁸ *Yevgeniy Dmitriyev v. Russia*,⁵⁹ and *Solyanik v. Russia*.⁶⁰

In the *Kapa and others v. Poland* case, the Court repeated its statement from the *Hatton and others of the United Kingdom* case:

“A home will usually be a place, a physically defined area, where private and family life goes on. The individual has a right to respect for his home, meaning not just the right to the actual physical area, but also to the quiet enjoyment of that area. Breaches of the right to respect for the home are not confined to concrete or physical breaches, such as unauthorised entry into a person's home, but also include those that are not concrete or physical, such as noise, emissions, smells or other forms of interference. A serious breach may result in the breach of a person's right to respect for his home if it prevents him from enjoying the amenities of his home. Other principles established in cases related to the right to live in a healthy environment were also reiterated.”⁶¹

Yet, the following decision was different. By applying the lessons learned from the *Hatton and others of the United Kingdom* case in the *Kapa and others v. Poland* case, it was firstly determined that the minimum level of severity was met because the highway noise level was higher than that allowed by domestic regulations. Furthermore, it was established that the competent authorities, who were aware of the problem since 1996, knowingly ignored it and continued developing the highway project without respecting the welfare of the residents of Stryków (the applicant being one of them). The Court had accepted the government's claims about problems of economic and financial nature but also expressed “serious doubts about the existence of a balance.” It was also examined whether the competent bodies reacted adequately to the problem that arose due to the density of traffic, which additionally affected the residents of Stryków after the opening of a highway section in July 26, 2006. The Court ultimately determined that they did not.

In the case of *Dmitriyev*, the applicant specifically complained that the noise and other disturbances caused by the daily activities of the police station

⁵⁸ Applications No. 75031/13, 75282/13, 75286/13 and 75292/13, judgment of October 14, 2021.

⁵⁹ Application No. 17840/06, judgment of December 1, 2020.

⁶⁰ Application No. 47987/15, judgment of May 10, 2022.

⁶¹ *Hatton and others of the United Kingdom*, §§ 148–152

and the existence of a “temporary” detention facility in the basement of his residential building violated his right to respect for his private life and home, in violation of Article 8 of the Convention. Upon determining the existence of a violation, the Court considered that the daily activities of the police station directly interfered with the applicant’s rights guaranteed by Article 8 of the Convention, and that, as a result, the interference must be justified in terms of Paragraph 2 of the same Article. Although state authorities enjoy a wide margin of appreciation when determining the “steps” that should be taken towards solving the problem, achieving a fair balance between conflicting interests is necessary. In the eyes of the Court, the measures ordered by the local authorities were not sufficient, because “they were not applied in a timely manner, were not effective, or were not taken at all.”

Finally, one of the most recent Court rulings worth noting is the judgment in the *Solyanik v. Russia* case, the execution of which is questionable considering that it was passed in May 2022, establishing a violation of Article 8 of the Convention by Russia, which, at the time, had already withdrawn as a member of the Council of Europe. In the *Solyanik v. Russia* case, the applicant complained about “pollution” coming from a cemetery located directly next to his property, i.e., his house and land. It was established that

“...the cemetery gradually expanded towards the applicant’s property and that there were forensic reports on the contamination of the soil and water on the applicant’s property.”

The Court considered that, in this particular case, Article 8 of the Convention was applicable, even though there was no evidence of damage to the applicant’s health. It was concluded that the “cemetery” violates the domestic regulations in place, despite the warnings (interventions) of the national consumer protection bodies and the existence of a court order specifying a sanitary zone (approx. 500m in diameter) and other public health protection measures that were undertaken (a conclusion similar to the one reached in the *Fadeyeva* case).

Reaching outside the protection of Article 8 of the Convention

For a better understanding of the specific Convention causal link, on the basis of which protection of the right to live in a healthy environment can be provided, it is worth noting that protection of this right was also provided within the framework of other rights established by the Convention. Protecting the right from Article 2 of the Convention in the case of *L.C.B. v. the*

United Kingdom,⁶² the Court stated that “the causal link between the applicant’s leukaemia and her father’s exposure to radiation has not been proven.”⁶³ Both a causal link and violation of Article 2 of the Convention existed in the *Öneryıldız* case, in which the state violated its positive obligation to protect the lives of the applicants – “there was a clear causal link between the death of nine people and the methane explosion at the landfill.”⁶⁴

Delving between positive and negative obligations of the states

In the very first case dealing with the (harmful) effects of noise from Heathrow Airport (the case of *Powell and Rayner v. the United Kingdom*⁶⁵), it was emphasized once again that the contracting states have a wide margin of appreciation in balancing public and individual interests and adapting them to the requirements of the Convention. This is where the related positive and negative obligations of contracting states come into play. When talking about the difference between positive and negative obligations regarding the right to live in a healthy environment, it is noticeable that the Court generally does not insist on making this distinction (between the negative obligations of the state to refrain from certain actions and the positive obligations of the state to act/undertake certain measures). This was already pointed out in the *Powell and Rayner v. the United Kingdom* case:

“Whether the present case be analysed in terms of a positive duty on the State to take reasonable and appropriate measures to secure the applicants’ rights under paragraph 1 of Article 8 (art. 8–1) or in terms of an ‘interference by a public authority’ to be justified in accordance with paragraph 2 (art. 8–2), the applicable principles are broadly similar. In both contexts regard must be had to the fair balance that has to be struck between the competing interests of the individual and of the community as a whole; and in both contexts the State enjoys a certain margin of appreciation in determining the steps to be taken to ensure compliance with the Convention ... (art. 8–2). Furthermore, even in relation to the positive obligations flowing from the first paragraph of Article 8 (art. 8–1), ‘in striking [the required] balance the aims mentioned in the second paragraph (art. 8–2) may be of a certain relevance’.”⁶⁶

⁶² Application No. 23413/94, judgment of June 9, 1998.

⁶³ *Ibid.*, § 39.

⁶⁴ See the subject for violation of the right to peaceful enjoyment of property/ownership, as well.

⁶⁵ Application No. 310/81, judgment of February 21, 1990, § 40.

⁶⁶ *Powell and Rayner v. United Kingdom*, Application No. 310/81, judgment of February 21, 1990, § 41.

In simpler terms, the conclusion on the nature of the “transgression” was not crucial, but it was decided that its very existence (in addition to the existence of other Convention-related assumptions) was the basis for a violation of the protected right. This point of view could have already been seen in the first environmental case in which the application was accepted – *Lopez Ostra v. Spain*, as well as in the *Hatton and others of the United Kingdom* case.

Nonetheless, in some cases, the Court considered that it was important to distinguish between the positive and negative obligations of the state. Such an example can be found in the case of *Cuenca Zarzoso v. Spain*, where it was established that the defendant state did not fulfil its positive obligation.⁶⁷

When speaking about the state’s obligation, it generally came down to the assessment of the difficulties in demarcating whether it is a positive obligation of the state to enable the enjoyment of a protected right or the State’s negative obligation not to interfere with it, but it was emphasized (as stated above) that “the applicable principles are very similar.”⁶⁸ In the *Fadeyeva v. Russia* case, we could see that the violation of Article 8 of the Convention was found in the state’s failure to take (positive) measures to reduce the negative impact on the environment (e.g., by implementing positive regulations or a possible resettlement offer), so, regardless of the wide margin of discretion it enjoyed, the state failed to strike a fair balance between public and individual interests.⁶⁹ In the *Roche v. the United Kingdom* case, the violation occurred due to the state’s failure to provide the applicant with access to information for the purpose of informed consent for nuclear testing.⁷⁰ In the context of the positive obligations of the state, we can mention the case of *Budayeva and others v. Russia*,⁷¹ where the competent authorities did not take the necessary measures to protect the lives of the applicants from the consequences of frequent landslides. Another example indicative of positive obligations is

⁶⁷ See also the cases of *Tatar v. Romania*, Application No. 67021/01, judgment of January 27, 2009, § 107 and *Di Sarno and others v. Italy*, Application No. 30765/08, judgment of January 10, 2012, 110. Marochini Zrinski, M., Principles in the Service of Conception and Protection of the Right to Live in a Healthy Environment: (In)Consistency of the European Court’s Case Law, 269–270.

⁶⁸ The cases in question: *Powell and Rayner v. United Kingdom*, Application No. 310/81, judgment of February 21, 1990 § 41, v. and *Lopez Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90, judgment of December 9, 1994, § 51.

⁶⁹ Similar case facts and the decision of the Court can also be seen in the case of *Ledyayeva and others v. Russia*, Applications No. 53157/99, 53247/99, 53695/00 and 56850/00, judgment of October 26, 2006.

⁷⁰ Application No. 32555/96, judgment of October 19, 2005. See also *Vilnes and others v. Norway*, Applications No. 52806/09, 22703/10, judgment of December 5, 2013.

⁷¹ *Budayeva and others v. Russia*, Applications No. 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 21166/02, judgment of March 20, 2008.

from the *Taskin and others v. Turkey* case, where the Supreme Administrative Court's decision on the violation of the right to life and a healthy environment against a company that used toxic processes as part of a gold mine exploitation permit was not implemented.⁷²

Our analysis would not be complete if we missed to say something about two recent decisions reached by the Court where the applicants' claims were declared inadmissible: *Tolić and others v. Croatia*⁷³ and *Mastelica and others v. Serbia*.

In the *Tolić and others v. Croatia* case, the applicants complained about the local authorities not responding adequately and effectively to the allegations of the applicants' years-long exposure to a severe health hazard due to water pollution in the building where they lived. On the other hand, the Court concluded that

“...the respondent State took all reasonable measures to ensure the protection of the applicant's rights. Therefore, the applicant's complaint is manifestly ill-founded and must be rejected in accordance with Article 35, paragraph 3 (a) and paragraph 4 of the Convention.”

In particular,

a) “...the applicant's objection regarding the use permit and the absence of an effective domestic remedy in this regard is manifestly ill-founded and must be rejected in accordance with Article 35, paragraph 3, point (a) and paragraph 4 of the Convention, because the applicants did not persist in their request in accordance with the conditions established by the Law on General Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes; b) Although the Convention does not explicitly state the right to a clean and peaceful environment, in the case where an individual is directly and severely affected by noise or other type of pollution, a question can be raised based on Article 8 of the Convention.⁷⁴ Severe environmental pollution can affect the well-being of individuals and prevent them from enjoying their homes in a way that negatively affects their private and family life, without seriously endangering their health.”

In this particular case, numerous reasons led the Court to the conclusion that the request was ill-founded. For example, the fact that the applicants bought the apartments and moved in before the issuance of the occupancy permit; the fact that the applicants admitted that the water pollution could

⁷² See also the cases of *Lemke v. Turkey*, Application No. 17381/02, judgment of June 5, 2007, and the case of *Dzemyuk v. Ukraine*, Application No. 42488/02, judgment of September 4, 2014.

⁷³ Application No. 13482/15, judgment of September 4, 2014.

⁷⁴ *Hatton and others of the United Kingdom*, § 96.

not have been detected when they first moved in; and the fact that, after the applicants began complaining about the quality of the water, the state had undertaken a number of measures, including the following:

“(a) at the end of 2006, the state decided to bear the costs of identifying the underlying cause of water pollution and the water bills (although it is not clear from the case file whether the bills were settled by the state or the company G., (see *Tolić and others v. Croatia*, §§ 11–12); (b) the state established a crisis headquarters of experts to determine the cause of water pollution; (c) the state requested the analysis of hundreds of water samples by various institutes both in the country and abroad (see *Tolić and others v. Croatia*, § 29); (d) the state provided the applicants with safe drinking water (see *Tolić and others v. Croatia*, § 18. *in fine*); and (e) water pipes have been repeatedly hyperchlorinated in an attempt to remove any contamination.”

The Court reached similar conclusions in the *Mastelica and others v. Serbia* case, where the applicants complained about the “particularly harmful effects” of a transmission line (built in accordance with a detailed urban plan) on their health and that of their families, as well as that they could not participate in the proceedings in which its construction was approved. The request was considered to be

“...manifestly ill-founded considering that relevant domestic regulations provided for the general public had frequencies of 50 Hz and relevant exposure limits of 2 kV/m (i.e. 40 μ T) set for electric and magnetic fields, while the relevant international limits were 5 kV/m, that is, 200 μ T, and because, according to the information from the case file, the highest recorded levels in this case were significantly below the above-mentioned international standards.”

Furthermore, it was determined that

“...it was not proven that the values of the electromagnetic fields generated by the said high-voltage transmission line had a harmful effect on the applicants or their families. A mere fear of long-term negative consequences cannot lead to the application of Article 8 of the Convention, and therefore, the Court considers that the minimum degree of severity required to establish a violation of Article 8 of the Convention has not been reached.”

A similar case, *Jakšić and others v. Croatia*, will be discussed below, where, based on the *Oluić* and *Udovčić* cases, protection of the right to respect for private life and one’s home was requested, but the Court rejected the applicant’s requests as “manifestly ill-founded”.⁷⁵

⁷⁵ Cit. according to: <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Analize%20presuda%20i%20odluka//Jak%C5%A1i%C4%87%20-%20analiza%20odluke.pdf>, accessed on June 26, 2022.

A few words about the specific Convention causal link

In earlier papers, the authors wrote about the issue of causality (the causal link) in more detail.⁷⁶ In short, effects and disturbances related to the environment are relevant to the Convention if they have led to a violation of a Convention right involving a minimum level of severity (see the *Mastelica and others v. Serbia* case, discussed above). The mere violation of a right is sufficient, thus, proving the occurrence of damage is not required (see the *Di Sarno and others v. Italy* case, discussed above). Focusing on the responsibility of the State is crucial for determining a causal link.

The minimum level of severity: Did it exist in the Hatton case?

Regarding the rights guaranteed by Article 8 of the Convention and the protection of those rights, cases must contain a minimum level of severity for the right to be considered violated (the cases of *Hatton and others of the United Kingdom, Powell and Rayner v. United Kingdom, Lopez Ostra v. Spain, Guerra and others v. Italy*⁷⁷, *Moreno Gomez v. Spain*,⁷⁸ *Cuenca Zarzoso v. Spain, Oluić v. Croatia*). The *Mastelica and others v. Serbia* case is an example of how

“...a mere fear of long-term negative consequences cannot lead to the application of Article 8 of the Convention” (see also: *Leon and Angieszka Kania v. Poland*⁷⁹).

The minimum level of severity is assessed for each individual case using the following criteria: the intensity and duration of a disturbance or effect, the resulting consequences for the individual, and the so-called general environmental context.⁸⁰ None of the criteria above was found in the *Hatton and others of the United Kingdom* case, i.e., it was found that

⁷⁶ Bukovac Puvača, M., Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M., (2019). Causal link as a presumption of damage liability in European national legal systems, the practice of the Court of the European Union and the European Court of Human Rights. *Yearbook of the Croatian Academy of Legal Sciences*, vol. 10., no 1.; 25–49.; Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M., Coexistence of actio negatoria and the right to live in a healthy environment.

⁷⁷ Application No. 14967/89, [VV], judgment of February 19, 1998.

⁷⁸ Application No. 4143/02, judgment of November 16, 2004.

⁷⁹ Application No. 12605/03, judgment of October 21, 2009, § 104.

⁸⁰ Manual on Human Rights and the Environment. *Principles Emerging from the case law of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: CoE Publishing, 2006, 14.

For the complexity of the assumptions, see Josipović, T. (2017). *Civil law environmental protection*: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU, 59. et seq.

“...the applicants did not submit evidence in support of the ‘degree of discomfort’ they suffered, and the Government ‘admitted’ that sensitivity to noise also includes a subjective element, which is why a certain (smaller) number of people wake up more often due to noise or otherwise feels a sleep disturbance.”

The *Hatton and others of the United Kingdom* case is a constant starting point in the search for an answer as to whether “something else” had prevailed over the protection of the right to live in a healthy environment.

Conclusions of the Representative’s Office in the *Jakšić* case

We conclude this paper with the analysis conducted by the Office of the Representative of the Republic of Croatia before the European Court on July 8, 2021, in connection with the Court’s decision in the case of *Jakšić and others*. The first notion emphasized in the analysis is that: “Although the right to a clean and quiet environment is not expressly recognized by the Convention, Article 8 protects the individual’s right to respect for private life and home when the individual is directly and severely affected by noise or another type of pollution.” The following emphasis is on the fact that: “In order to raise an issue under Article 8 of the Convention, the adverse effects must reach a certain minimum level of severity to trigger the positive obligation of the state.” It goes on to say that the European Court examines the following: “Was the interference with the applicant’s rights severe enough for the State to react in accordance with its positive obligation under Article 8 of the Convention?” And “if it was severe enough, have the actions of the domestic authorities fulfilled the specified positive obligation?” In the *Jakšić and others v. Croatia* case, neither did the adverse effects on the applicant’s home and private life reach a certain minimum level of severity (which, in itself, is sufficient to conclude that there was no violation of the protected right;⁸¹ nor did the state violate its positive obligations. Rather, the Court’s statement that “even under the assumption that the disturbance was of necessary intensity, the domestic authorities’ handling of the applicants’ reports was quick and efficient” was highlighted.⁸²

⁸¹ It was stated that: “The severity of the disturbance/interference in such cases depends on all the facts regarding the case, such as: the intensity and duration of the interference and the physical and psychological consequences that the applicants suffered as a result.” Given that the noise level in the period from 2009 to 2013 only exceeded the permitted level during two measurements and was of lower intensity and quickly remedied, the European Court did not consider that such sporadic episodes had reached the minimum level of severity required to activate the positive obligation of domestic authorities on the basis of Article 8 of the Convention.

⁸² “Sanitary inspections were carried out at the applicant’s request each time without any delay. The applicants attended a number of inspections and noise level measurements.

CONCLUSION

Not only has the European Court found that the contracting state (*Croatia*) had fulfilled its positive obligations in the *Jakšić and others v. Croatia* (as well as the *Tolić*) case, but in the *Jakšić and others v. Croatia* case, the behavioural progress of the state after the *Oluić* and *Udovičić* cases was even valorised (*Jakšić and others v. Croatia*, § 86). Has the Court introduced any new guidelines on amending or supplementing the protection provided by the right to live in a healthy environment? Not really. As we noted in our earlier research, it is an issue of law built in practice (by applying the living instrument principle, evolutionary and autonomous interpretation of concepts, the margin of appreciation doctrine and the principle of effectiveness), as the legislative efforts of the European legislator have not yet been revived. It is most often assessed through violations of the right to respect for private life and one's home. Effects and disturbances violate the rights guaranteed by the Convention if there is a causal link and if they are at least of a minimum level of severity; they are assessed for each individual case with regard to their intensity, duration, and consequences for the individual (general context); and finally, if the state, with regard to the existence of effects and disturbances relevant to the Convention, did not take or did not fail to take the measures that should have been taken (positive and negative obligations) to achieve a fair balance between public and individual interests.

As for negatory action and immission protection, there aren't any normative changes, not in the European or national (domestic) legal systems. As previous research has shown, the term "immissions" is defined negatively; the protection is oriented to the protection of property from harassment, it insists on the requirement of excess in regard to indirect immissions and correspondingly narrows the scope of protection in the case of permitted excessive indirect immissions.

In administrative proceedings, in accordance with national law, they were granted party status whenever they requested it and had all legal means to protect their rights at their disposal during the proceedings."

In the analysis, it was explained that: "In the period from 2009 to 2013, local authorities conducted a total of ten inspections of coffee shops (nine sanitary inspections and one inspection performed by the State Inspectorate, 5 of which were performed at the request of the applicant); although the applicants were not allowed to attend the sanitary inspection itself, they had the status of a party in the administrative procedures for issuing an operational license to the coffee shops; in the same period, the competent authorities had also carried out multiple measurements of the noise levels, some of which were also carried out in the applicant's apartment; it was determined that the noise was above the permitted level only in two instances, both times in an insignificant amount in relation to the maximum permitted levels stipulated by law; in both instances, the defects were quickly removed and new measurements subsequently carried out determined the noise level was within the permissible limits."

The scope of what the right to live in a healthy environment protects has (i.e. its object has) a significantly broader understanding of the protected good – the subjective *sui generis* right of an individual (with specific, unique content). In deciding on the protection of this right, the Court is not burdened with distinguishing the limit of excessiveness and the consequent inadmissibility of excessive indirect immissions on which the national system rests. This does not mean that, in applying the rules of the Convention, the European Court rules arbitrarily and provides protection uncritically. The Court is prevented from doing so, first of all, by the requirements of a minimum level of severity and the contracting states' compliance with positive and negative obligations.

The minimum level of severity of effect and disturbance (although examined for each individual case) can be objectified in a certain way, which is actually done in the practice of the Court (e.g., when it was stated that “the highest recorded levels were significantly below international standards” in the *Mastelica and others v. Serbia* case; see also the *Jakšić and others v. Croatia* case). Such an approach may remind one of assessing the excess levels of indirect immissions (at the national judicial level), but in this case, the Court follows a broader concept. On the other hand, assessing that the fair balance of interests has not been violated (which means that all questions related to the obligations of the contracting state have been answered positively), may imply that the protection could be withdrawn if the excessive indirect emissions do not violate the balance. Is this an example of the possibility that through individual protection (negatory action), i.e., the protection of the individual's subjective property right, stronger protection can be achieved (in this segment) than under the protection of the law of the Convention? At the very least, it can be said that there is a reason to constantly “keep an eye” on both lines of protection.

The advantage of negatory protection lies in the fact that it can be requested in advance (while Convention-based protection generally cannot) and that it is not necessary for the damage to have already occurred (which is not required even for Conventional protection). On the other hand, it has two basic drawbacks (which seem to be the most problematic): the fact that determining the relevant assumptions is complex and that, in some scenarios, proprietary legal protection from immissions is preceded by protection under special legal regulations, which can make the process of its realization longer and more complex. In regards to this issue, the protection provided by the Convention can be of help.

It should be kept in mind that the direct application of the rules and practices of the Convention requires a good knowledge of Convention law. In the case of the right to live in a healthy environment, this is particularly complex since it is not a demarcated right. On one hand, it is in a continuous process

– because it was created and is developing as a result of the interpretation of the Convention by means of the principles of interpretation that permanently shape it and, on the other hand, this makes it impossible to explicitly determine whether it is violated or not, although it does seem that the Court's practice is starting to stabilize (or at least, shows a tendency to do so).

This is indicated by the fact that, in the *Jakšić* case, the Court observed progress in the protection of the right to live in a healthy environment by the contracting state, which demonstrates that a path of good practice that had been taken. The progress was evaluated with regard to the actions of the state demonstrated in earlier cases (the *Oluić* and *Udovičić* cases).

Perhaps, some new redaction of proprietary legal rules would enable certain useful highlights from the Convention's practice to be introduced into the national system. Clearly, precisely and in the service of the efficiency of the arrangement and by no means in a way that would lead to fragmentary solutions, thus supporting and strengthening the concept of individual protection of subjective proprietary rights with examples of good practice from the Convention.

BIBLIOGRAPHY

- Bukovac Puvača, M., Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2019). Causal link as a presumption of damage liability in European national legal systems, the practice of the Court of the European Union and the European Court of Human Rights. *Yearbook of the Croatian Academy of Legal Sciences*, vol. 10., no. 1.; 25–49.
- Cvetić, M. R. (2015). The significance of the negatory action for environmental protection, *Collected papers of the Faculty of Law in Novi Sad*. Novi Sad, vol. XLIX, no. 4., 1583–1595.
- Cvetić, R. (2014). Sustainable development and ecological damage. *Collected papers of the Faculty of Law in Niš*, vol. 53, no. 68, 291–302.
- Czoboly, G., Poretti, P. (2013). Procedural legal aspects of environmental protection in the Croatian and Hungarian legal systems. In: *Law – regions – development*. Župan, M., Vinković, M., (editors), Faculty of Law, University of Peč and Faculty of Law, University of Osijek, Pečuh, Osijek.
- Gajinov, T. (2016). *Civil liability for immissions* (doctoral thesis). Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
- Gajinov, T. (2016). Civil liability for immissions and environmental protection. https://www.researchgate.net/publication/342364863_Tamara_Gajinov_-_Gradjansko-pravna_odgovornost_za_imisije/link/5ef0fc01a6fdcc73be94baca/download.
- Gavella, N., Josipović, T., Gliha, I., Belaj, V., Stipković, Z. (2007). *Proprietary law*, vol. 1, second amended and supplemented ed., NN, Zagreb.

- Gliha, I., Josipović, T. (2003). Građanskopravna zaštita okoliša. In: Lončarić-Horvat, O., Cvitanović, L., Gliha, I., Josipović, T., Medvedović, D., Omejec, J., Seršić, M. (2003). *Environmental Rights, 3rd amended and supplemented edition*. Zagreb: Organizator.
- Gliha, I. (2003). The new arrangement of neighbourly relations in light of the harmonization of Croatian civil law with the European one. In: *Das Budapest Symposium, Beiträge zur Reform des Sachenrechts in den Staaten Südosteuropas*. Budapest Symposium, Contribution to Real Law Reforms in Southeast European Countries. Bremen: Editio Temmen.
- Golub, A. (2012). Protection of proprietary rights through a lawsuit for the cessation of harassment (a negatory action). *Croatian Law Review*, vol. 11., 1–9.
- Civil law environmental protection: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU, 2017.
- Josipović, T. (2017). Civil law environmental protection: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU.
- Kačer, H. (1996). Environmental lawsuit – Article 156 of the Law on Obligatory Relations. *Yearbook 3, Current Affairs of Croatian Legislation and Legal Practice*. XI. traditional counselling – Opatija, Croatia.
- Kontrec, D. (2017). Civil law environmental protection in judicial practice. In: Civil law environmental protection: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU.
- Lazarević, D. (2011). *Official duties and neighbouring law*, First edition. Belgrade, 468.
- Lončarić-Horvat, O., Cvitanović, L., Gliha, I., Josipović, T., Medvedović, D., Omejec, J., Seršić, M. (2003). *Environmental Rights*, 3rd edition. Zagreb: Organizator.
- Maganić, A. (2017). Procedural legal aspects of civil environmental protection, in: Civil law environmental protection: round table held on June 7, 2017, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU.
- Manual on Human Rights and the Environment, Principles Emerging from the case law of the European Convention on Human Rights. Strasbourg: CoE Publishing, 2006.
- Marochini Zrinski, M. (2021). Principles in the Service of Conception and Protection of the Right to Live in a Healthy Environment: (In)Consistency of the European Court's Case Law, Property law: Challenges of the 21 Century's Proceedings: International Scientific Conference (Simić, J., Radonjić, A., ed.). Belgrade: Union University in Belgrade, 263–288.
- Medić, D. (2014). Proprietary rights protection in the law of Republika Srpska. *Yearbook of the Faculty of Legal Sciences*, vol. 4, no. 4, 17–38.
- Medvedović, D. (2015). Development of administrative and legal environmental protection in Croatia. In: *Administrative and legal environmental protection – Where were we and where are we now?*. Round table held on October 23, 2014, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU.
- Mihelčić, G., Marochini, M. (2014). The connection between the realization of the vindication claim on real estate and the so-called right to respect for home. *Collected Papers of the Faculty of Law, University of Rijeka*, vol. 35, no. 1, 163–192.

- Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). Coexistence of *actio negatoria* and the right to live in a healthy environment. *Collected papers of Faculty of Law, University of Rijeka*, vol. 39, no. 1, 241–268.
- Mihelčić, G., Marochini Zrinski, M. (2018). The influence of the principles of interpretation of the Convention on individual civil law institutions (selected issues). *Collected papers of the Faculty of Law in Niš*, vol. 78, no. 1, 127–148.
- Omejec, J. (2015). Environmental protection in the practice of the European Court of Human Rights. In: *Administrative and legal environmental protection – Where were we and where are we now?*. Round table held on October 23, 2014, in the Academy Palace in Zagreb (edited by Barbić, J.). Zagreb: HAZU.
- Proso, M. (2015). Civil liability in the field of environmental protection. *Collected papers of the Law Faculty in Split*, vol. 52, no. 3, 705–719.
- Rašović, Z. (2006). Negatory action. *Legal and Social Sciences Archives*, no. 1–2.
- Šago, D. (2013). Environmental lawsuit as an instrument of civil environmental protection. *Collected papers of the Law Faculty of Split*, vol. 50, no. 4, 895–915.
- Guide to Article 8 of the European Convention on Human Rights, Right to respect for private and family life, home and correspondence, Council of Europe, 2020, <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Edukacija/Vodi%20%8D%20kroz%20%20%8Dlanak%208.%20Konvencije.pdf>, accessed on June 28, 2022.

Legal sources

- Constitution of the Republic of Croatia, *Official Gazette* no. 56/90, 135/97, 8/1998 – revised text (hereinafter: corrigendum), 113/00, 124/00 – corrigendum, 28/01 and 41/01 – corrigendum, 55/01 – corrigendum and 76/10.
- Constitutional Law on the Constitutional Court, *Official Gazette*, no. 29/02.
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, *Official Gazette*, International Treaties no. 18/97, 6/99 – corrigendum, 8/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06 and 2/10.
- Act on Civil Obligations, *Official Gazette*, no. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18 and 126/21.
- Law on Courts, *Official Gazette*, no. 3/94, 100/96, 131/97, 129/00, 17/04 and 141/04.
- Act on Ownership and Other Proprietary Rights, *Official Gazette*, no. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15 – corrigendum and 94/17.
- Environmental Protection Act, *Official Gazette*, no. 80/13, 153/13, 78/15, 12/18, and 118/18.
- Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (ETS No. 172)

Online sources

- Analysis of the decision reached by the Court in the case of *Jakšić and others v. Croatia*, <https://uredzastupnika.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Analize%20presuda%20i%20odluka//Jak%20%8A%20i%20%87%20-%20analiza%20odluke.pdf>, accessed on June 26, 2022.

- Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=29409&lang=en>, accessed on June 28, 2022.
- Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>, accessed on June 28, 2022.
- Parliamentary Assembly, Doc. 12043 29 September 2009, Preparation of an additional protocol to the European Convention on Human Rights, on the right to a healthy environment, Opinion 1, Committee on Legal Affairs and Human Rights, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=12328&lang=en>, accessed on June 28, 2022.
- Resolution 2396 (2021), Text adopted by the Assembly on 29 September 2021 (27th sitting), <https://pace.coe.int/en/files/29499/html>, accessed on June 28, 2022.

Judgements and decisions by the European Court of Human Rights

- Botta v. Italy*, Application No. 21439/93, judgment of February 24, 1998.
- Blečić v. Croatia*, Application No. 59532/00, judgment (VV) of March 8, 2006.
- Brincat and others v. Malta*, Applications No. 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11, 62338/11, judgment of July 24, 2010.
- Budayeva and others v. Russia*, Applications No. 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 21166/02, judgment of March 20, 2008.
- Cordella and others v. Italy*, Applications No. 54414/13 and 54264/15, judgment of January 24, 2019.
- Cuenca Zarzoso v. Spain*, Application No. 23383/12, judgment of January 16, 2018.
- Di Sarno and others v. Italy*, Application No. 30765/08, judgment of January 10, 2012.
- Dzemyuk v. Ukraine*, Application no. 42488/02, judgment of September 4, 2014.
- Fadeyeva v. Russia*, Application No. 55723/00, judgment of June 9, 2005.
- Fredin v. Sweden (no. 1)*, Application No. 12033/86, judgment of February 18, 1991.
- Guerra and others v. Italy*, Application No. 14967/89, [VV] judgment of February 19, 1998.
- Habulinec and Filipović v. Croatia*, Application No. 51166/10, judgment of June 4, 2013.
- Hatton and others of the United Kingdom*, Application No. 36022/97, [VV] judgment of March 7, 2003.
- Hudorovič and others v. Slovenia*, Applications No. 24816/14 and 25140/14, judgment of March 10, 2020.
- Ivan Atanasov v. Bulgaria*, Application No. 12853/03, judgment of December 2, 2010.
- Jakšić and others v. Croatia*, Application No. 30320/13, judgement of July 7, 2020.
- Kappa and others v. Poland*, Applications No. 75031/13, 75282/13, 75286/13 and 75292/13, judgment of 14 October 2021.
- Kyrtatos v. Greece*, Application No. 41666/98, judgment of May 22, 2003.
- L.C.B. v. United Kingdom*, Application No. 23413/94, judgment of June 9, 1998.

- Ledyayeva and others v. Russia*, Applications No. 53157/99, 53247/99, 53695/00 and 56850/00, judgment of October 26, 2006.
- Lemke v. Turkey*, Application No. 17381/02, judgment of June 5, 2007.
- Leon and Angieszka Kaina v. Poland*, Application No. 12605/03, judgment of October 21, 2009.
- Lopez Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90, judgment of December 9, 1994.
- Mastelica and others v. Serbia*, Application No. 14901/15, judgment of December 10, 2020.
- Moreno Gomez v. Spain*, Application No. 4143/02, judgment of November 16, 2004.
- Oluić v. Croatia*, Application No. 61260/08, judgment of May 20, 2010.
- Öneryıldız v. Turkey*, Application No. 48939/99, judgment of November 30, 2004.
- Powell and Rayner v. United Kingdom*, Application No. 310/81, judgment of February 21, 1990.
- Rimer and others v. Turkey*, Application No. 18257/04, judgment of March 10, 2009.
- Roche v. the United Kingdom*, Application No. 32555/96, judgment of October 19, 2005.
- Solyanik v. Russia*, Application No. 47987/15, judgment of May 10, 2022.
- Taskin and others v. Turkey*, Application No. 46117/99, judgment of November 10, 2004.
- Tatar v. Romania*, Application No. 67021/01, judgment of January 27, 2009.
- Tolić and others v. Croatia*, Application No. 13482/15, judgment of June 4, 2019.
- Turgut and others v. Turkey*, Application No. 1411/03, judgment of July 8, 2008.
- Udovičić v. Croatia*, Application No. 27310/09, judgment of April 24, 2014.
- Vilnes and others v. Norway*, Applications No. 52806/09, 22703/10, judgment of December 5, 2013.
- Yevgeniy Dmitriyev v. Russia*, Application No. 17840/06, judgment of December 1, 2020.

*Др Маџе Шивадо (Sivadó Máté)**

Национални универзитет за јавне службе у Будимпешти

ORCID: 0000-0002-8296-1571

ЗЕЛЕНА КРИМИНОЛОГИЈА**

САЖЕТАК: Криминологија као наука у почетку је изучавала дела прописана кривичним закоником, учиниоце тих дела, као и њихове жртве. Током развоја предмет криминологије проширен је и на противправна дела која нису прописана кривичним закоником и на „учиниоце“ таквих дела, који из било ког разлога не могу бити кривично одговорни. Осамдесетих година двадесетог века, под утицајем еколошких удружења, појавило се питање да ли заштита животне средине може бити област интересовања криминологије. Почетна испитивања наишла су на проблем везан за то да је угрожавање животне средине најчешће проузроковано радњама држава и великих компанија, чије поступање најчешће није санкционирано ни на који начин. Такво деловање погоршава квалитет живота, а у најгорем случају чини да земља постане непогодна за живот. Као последица размишљања о овој теми настала је зелена криминологија, чије најбитније ставове желимо да представимо.

Кључне речи: зелена криминологија, угрожавање животне средине, глобализација, заштита животне средине

* Доцент на Правном факултету на катедри за јавно право.

** Рад је примљен 18. 9. 2022, а прихваћен је за објављивање 8. 11 2022. године.

УВОД

Узимајући у обзир догађаје који су се десили лета 2022. године, сврсноходно је бавити се једном од релативно нових грана криминологије – зеленом криминологијом. Од почетка домаћег бележења метеоролошких података, највећа 70-дневна суша погодила је Мађарску, Европу, а сада и Кину (август 2022). Водостај великих европских река је рекордно низак, а неки од мањих река и језера су пресушили. Пресушивање језера Веленце се наставило, а речице које се уливају у Балатон су пресушиле. Пољопривредници су преорали значајан део усева кукуруза јер су били потпуно суви, а узгој кукуруза чини већину производње сточне хране у Мађарској. Велики број мађарских научника-аналитичара заинтересовао се за Паксово 2. питање, односно за прелазак на употребу фосилних горива уместо коришћења гаса и нафте. У међувремену, мрки медвед, сиви вук, рис и златни шакал поново су настанили северну Мађарску. Такође, чини се да је тренутно најважније да се рат из комшилука не прошири и на Мађарску, односно да не прерасте у светски рат; да се питање грејања дугорочно реши и да гориво буде приступачно за просечног грађанина. Ипак, ако желимо да оставимо земљу и свет за живот будућим генерацијама, не можемо занемарити тренутна питања која се односе на животну средину.

У свом изворном и најужем смислу криминологија се заснива на дефиницијама злочина и изучава дела која су прописана као кривична и лица која су та дела извршила. Односно, она лица која су осумњичена за вршење таквих дела и успешно процесуирана од стране кривичног система. Радикални теоретичари криминологије су дуго оспоравали овако уско тумачење, сматрајући да предмет криминологије треба да обухвата и лица која чине противправна дела која нису прописана кривичним законом, као и лица која су избегла кривичну санкцију.

Шта да мислимо о банкарима који згрће милионе, док се штедња клијената губи, или о политичарима који изгледа користе свој положај да побољшају личну финансијску ситуацију упркос томе што се њихови грађани свакодневно суочавају са проблемима? У овим случајевима ретко долази до кривичног поступка. У свету финансијских криза, превара, корупције и злоупотребе моћи, где су бизнисмени, новинари и политичари подједнако укључени у кривичне поступке високог профила, било би изненађујуће и помислити да су бели оковратници, корпоративни, државни и ратни злочини релативно нови предмет изучавања криминологије.¹

¹ Potter, G. (2010). „What is green criminology?“. *Sociology Review*, 20 (2).

АКТУАЛИЗАЦИЈА ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ

Докази о постојању климатских промена су сада неспорни. Сагоревање фосилних горива резултирало је невиђеним порастом глобалне температуре у прошлости и садашњости. Еколошке и друштвене последице овога већ се виде: суше, поплаве и олује које уништавају усеве, обрасци промене животне средине и сукоби око ресурса.² У исто време, Владе су заробљене у глобалном економском систему који по својој природи мора расти из године у годину, а планета је физички ограничена. Ово ствара последице по животну средину, од којих су многе по обиму без преседана, ситуација је акутна, а проблеми хитни. Постојала је потреба да криминологија озбиљно и трајно усмери пажњу на ове растуће проблеме. Међутим, климатске промене су само једно од многих питања животне средине данас. Оне су дуго биле у фокусу криминолога, али тек од средине 1990-их њихове студије су прикупљане под називом „зелена криминологија“. Као научна дисциплина, зелена криминологија обухвата широк спектар кривичних дела, штета и механизма њихове контроле, међу њима и:

- трговину дивљим животињама,
- кршење права животиња,
- заузимање земље државних предузећа од стране грађана,
- илегалну сечу шума,
- одлагање токсичног отпада,
- загађење воде,
- загађење ваздуха и претње по биодиверзитет.

„Кривична дела против животне средине су она која се могу повезати са штетом по животну средину и природним катастрофама. Ово може бити случај, на пример, када владе доносе прописе и правила која доприносе штети по животну средину или игноришу различита еколошка и људска права. Други, скорашњи пример је када предузеће (понекад вршећи високопрофитабилни облик организованог криминала), упркос забранама или квотама, врши транспорт и одлагање опасних (токсичних) материја, уз знање и прећутну сагласност државе.“³

Последице свега тога су: глобално загревање, изумирање врста и загађивање животне средине.

² IPCC — Intergovernmental Panel on Climate Change, Report — Global Warming of 1.5 °C – IPCC, <https://www.ipcc.ch/sr15/>

³ Ирк, Ф. (2016). Од зелене криминологије до виктимизације животне средине. Кратак појмовник и систематски резиме, у: Finszter, G., Kohalmi, L., Vegh, Z. (ur.) (2016). *Ostavljajući bolji svet iza sebe... Studije u čast profesora Lasla Korineka*. Пећуј, Мађарска: Универзитет у Пећују АЈК, Катедра за кривично право, 337–352, 16.

Зелена криминологија се фокусира на кривична дела против животне средине и штету по екосистеме. Однос људи и природе све више постаје тема јавне расправе. Глобално уништавање древних прашума, масовно изумирање врста и загађивање атмосфере, површине и воде, имају озбиљан утицај на људске животе и представљају претњу нашем постојању и безбедности. Поред тога, растућа глобална оскудица природних ресурса све више привлачи транснационалне криминалне организације.

„Годишњи пораст еколошког криминала са стопом од 5–7% показује колико је важно увидети умешаност криминалних група у еколошки криминал.“⁴

Као што је Саут (South) 1998. приметио, постоји оно што се слободно може назвати зеленом „перспективом“. Основи ове перспективе обично обухватају питања од важности за заштиту животне средине, као што су забринутост за животну средину, социјална правда, еколошка свест, деструктивна природа глобалног капитализма, улога националне државе (и регионалних и глобалних регулаторних тела), као и неједнакост и дискриминација везана за класу, пол, расу и нељудска бића. Слично томе, Дајбинг (Dybing) наводи да „загађење и штета по животну средину немају државне границе“.

Зелену криминологију није лако категоризовати, имајући у виду многе различите погледе као што су теоријски и идеолошки приступи. Суштина је да се зелени аспекти инкорпорирају у науку криминологије.

Као криминолози, нисмо само забринуте што наша дисциплина наставља да игнорише питања везана за животну средину, већ и због чињенице да криминологија као наука није у стању да схвати значај озбиљнијег изучавања штете по животну средину и потребу за преоријентацијом на начин који је део решења великих глобалних, еколошких проблема са којима се сада суочавамо.⁵

Криминологија као наука примарно се бави појмовима везаним за полицију и државне институције, као и криминал дефинисан кривичним законодавством као такав. Међутим, Линч (Lynch) и Стретески (Stretesky) наглашавају да штета по животну средину представља озбиљну претњу

⁴ Uhm, D. P. van, Siegel, D. (2019). Green Criminology and Organized Crime. *Current problems of the penal law and criminology*. Beck. https://www.researchgate.net/publication/339145864_Green_Criminology_and_Organized_Crime

⁵ Dybing, S. S. (2012). Environmental harm: Social causes and shifting legislative dynamics. У: Ellefsen, R., Sollund, R., Larsen, G. (2012). *Eco-global Crimes: Contemporary Problems and Future Challenges*, 73–294. Farnham, Surrey, UK; Burlington, VT: Ashgate Publishing. https://www.researchgate.net/publication/287897843_Of_Theory_and_Meaning_in_Green_Criminology.

људском опстанку и да кривична дела против животне средине, као на пример загађење, представља значајну претњу људском животу, али бивају игнорисани од стране система. Сходно томе, зелена криминологија иде даље од уличног и међуљудског криминала и укључује здрав разум.⁶

ПРИСТУП ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ СА СТАНОВИШТА КРИВИЧНОГ ПРАВА, ЕКОНОМИЈЕ И СОЦИОЛОГИЈЕ (СОЦИОЛОГИЈА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ)

Економски приступ

Неки научници су покушали да истраже политичку економију еколошког криминала, односно, многи то називају „зеленим криминалом“⁷ – „траком производње“⁸ за коју је социологија животне средине развила разне теорије. Ово лепо резимира теоријски модел ТоР (treadmill of production). Према овом моделу, технолошки развој, који првенствено покрећу власници средстава за рад, трудећи се да повећају профит, синергијски покреће експанзију производње и потрошње. Овај процес доводи до потребе за већом производњом, јер сви сектори друштва (државни, организовани рад и приватни капитал) зависе од континуираног економског раста, како би решили проблеме као што је незапосленост изазвана механизацијом, коју ствара сам раст. Теоретичари овог модела тврде да се проблеми животне средине не могу решити у таквом систему, јер раст поставља све веће захтеве за животну средину кроз вађење природних ресурса и загађење. Дакле, постизање одрживости здраве животне средине захтева радикално реструктурирање политичке економије и смањење зависности од економског раста. Другим речима, теорија илуструје како политичке економске снаге и производни односи стварају „еколошку дезорганизацију“ у којој људи искључују природу. Ресурсе из екосистема претварају у производе током производње, загађујући животну средину и ослобађајући токсични отпад који нарушава екосистеме смањењем биодиверзитета и „уништава интегритет и репродуктивну мрежу природе“.

⁶ Lynch, J. M., Stretesky, B. P. (2014). *Exploring Green Criminology: Toward a Green Revolution in Criminology*. Publisher: Ashgate.

⁷ Stretesky, P. B., Long, M. A., Lynch, M. J. (2014). *The Treadmill of Crime: Political Economy and Green Criminology*. London and New York: Routledge.

⁸ Schnaiberg, A. (1980). *The environment: From surplus to scarcity*. New York: Oxford University Press.

Кривичноправни приступ

До краја 1970-их деликти прописани ради заштите животне средине редовно се појављују у кривичном законодавству појединих националних држава, а кривичноправна заштита постаје општа, показујући посебну разноликост. Упркос разликама у концепту дефиниција, у суштини постоји сагласност о екоцидној природи радњи које су предмет истраживања. Негативни ефекти се јављају у екосистему, што је од фундаменталног значаја за разумевање, јер је свака радња део уништавања животне средине, свесно или несвесно. Човек савремене цивилизације је и загађивач и жртва (помислите само на свакодневну употребу аутомобила који емитују гасове стаклене баште, ношеће одеће од памука чија производња је један од највећих загађивача чисте воде). Дакле, без обзира да ли је понашање законито или незаконито, штета је потпуно иста.⁹ Поступања су углавном немарна, чије је последице тешко квантификовати.¹⁰ Штетни ефекти су кумулативни, па је често немогуће утврдити ко је и у којој мери учествовао у њиховој производњи. Обично су то радње које задовољавају свакодневне потребе или су финансијски мотивисане, у којима се настала штета може просторно и временски одвојити од извршења, па је тешко дефинисати жртве. Кривична дела против животне средине стога могу бити различита, а борбе против њих и сузбијање истих су истовремено културно, социјално и економски детерминисане.¹¹

Кривичноправни аспект заштите животне средине се суочава са многим потешкоћама. С једне стране дела против животне средине најчешће чине глобалне корпорације и државе. Утицај ових субјеката на законодавство је фундаменталан. Дакле, они одређују или утичу на то који се чин сматра легалним, незаконитим или чак злочином у датој области. Према међународном искуству, кључ опстанка владе зависи од унутрашње политичке ситуације. У оквиру тога одлучујућа су економска питања, која суштински утичу на финансијско благостање бирача. Евидентно је да ако власт буде у дилеми да ли да побољша економску ситуацију науштрб заштите животне средине, или да узме у обзир интересе очувања природе и не дозволи њено загађење, биће пред великим изазовом. Не би сасвим коректно било кривити политичку власт, јер би,

⁹ Halsey, M. (1997). Environmental Crime: Towards an Eco-Human Rights Approach. *Current Issues in Criminal Justice*, vol. 8, no. 3, 217–242.

¹⁰ Köhalmi, L. (2010). *Zaštita životne sredine u mađarskom krivičnom zakonodavstvu*, doktorska disertacija. Univerzitet u Pečuju, 119.

¹¹ Tamás, M. (2021). *Važnost i aktuelizacija 'zelene' kriminologije*. In: IUSTUM AEQUUM SALUTARE 17:2, 269–283, 15. https://ias.jak.ppkpe.hu/20212sz/13_MolnarT_IAS_2021_2.pdf

вероватно, у истој дилеми био и обичан грађанин, а и на сличан начин донео одлуку. Дакле, у вези са питањем кривичног гоњења, поставља се безброј питања на нивоу самог законодавства.

Може се поставити питање колики значај државни органи за примену закона придају злочинима против природе, чак и уз законску обавезу и, сходно томе, колико је материјалних и људских ресурса спремна да посвети том питању. Ово у основи одлучује колико ће злочина полиција открити, за колико ће кривичних пријава наложити истрагу, односно колико ефикасно ће открити идентитет НН извршиоца.¹² Јавно тужилаштво, на овај начин, има значајан утицај, како на управљање политиком сузбијања криминалитета, тако и на уверења својих запослених. Као криминолог, наравно, не могу да оповргнем чињеницу да претња кривичном санкцијом, према водећим истраживањима, обично нема ефекат одвраћања од злочина. У већини случајева, „мале рибе“ чак и не знају за инкриминације, а „велике рибе“ су вођене знатним, екстрапрофитом који могу да остваре штетећи животној средини.

Пристап социологије животне средине

По овоме, сви смо ми потенцијалне жртве, свима су потребни храна и ваздух. У заједничком окружењу сви смо подједнако рањиви – богати и сиромашни, стари и млади, црни и бели. Алтернативна анализа тврди да се тренутно друштвено раслојавање интензивира услед штетног дејства на животну средину. Сиромашни носе највећи терет штете (коју углавном чине богати). Према тзв. теорији „еколошког расизма“, жртве штете и починиоци штете су различите националности. Слично томе, жене пате несразмерно више од мушкараца, док мушкарци често играју већу улогу у изазивању еколошких проблема.¹³ Да ли ће грађанин, као гласач, подржати владе које при доношењу одлука третирају аспекте животне средине као приоритет? Ово је вероватно једина опција за перспективнију будућност. Можемо допринети

„...стварању културе у којој одређене пословне активности, методе и праксе постају културно неприхватљиве, јавно срамотне и избегаване од стране свих самопроглашених 'одговорних' организација и актера“.¹⁴

¹² Vári, V. (2014). Efficasno i delotvorno sprovođenje zakona. *Mađarska policija*, 13 (1), 87–97. Gárdonyi, G. (2016). *Nacionalni rezultati i mogući pravci razvoja kriminalističke tehnike*. *Belügyi Szemle* 64 / 7–8, 22. Oldal.

¹³ Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

¹⁴ Snider, L. (2010). Framing e-waste regulation: The obfuscating role of power. *Criminology and Public Policy*, 9 (3), 569–577.

Можемо да објавимо опасности од различитих активности које су штетне и штетне по животну средину. Понашања, навике, обрасце понашања и праксе можемо учинити видљивим и представити их као знак индивидуалне, корпоративне и државне друштвене одговорности.

ЗЕЛЕНА КРИМИНОЛОГИЈА ИМА ТРИ „ТЕОРИЈСКА ПРАВЦА” С ОБЗИРОМ НА ОДНОС ЧОВЕКА И ПРИРОДЕ

Еколошка правда је дводимензионални дискурс усредсређен на човека тј. антропоцентричан дискурс. С једне стране он процењује једнакост приступа и коришћења ресурса животне средине кроз друштвене и културне поделе. Ко остварује корист и профит преко природних ресурса и зашто? С друге стране, питање је шта спречава људе да подједнако деле животну средину. На пример, одлагање токсичних материја, изливање хемикалија, индустријско загађење, нуклеарна тестирања, илегални риболов и лов на дивље животиње и контаминација воде за пиће имају штетне нуспојаве које не утичу на све подједнако.

Овакве неправде највише погађају аутохтоне народе, етничке мањине, сиромашне и, често, жене. С друге стране, еколошка правда се фокусира на однос или интеракцију између људи и природе, без давања приоритета људима.¹⁵ Када људи развијају животну средину за материјалне потребе (становање, пољопривреду, пословање, потрошњу), еколошка правда инсистира да се такве активности процењују у контексту штете или штете за друга жива бића. Ово се често назива „екоцентричним“ погледом на интеракцију човека и природе. Неки би могли да критикују ову позицију јер јој недостаје „реалност“, пошто политика увек делује из перспективе човека. Другим речима, стварност штете, постојања, развоја, напретка итд. увек дефинишу и на њих одговарају људи. Међутим, еколошка правда тврди да перспектива усредсређена на животну средину, која наглашава важност живих бића и неживих ствари (као што су земљиште, стене, вода, ваздух), пружа корисне увиде за вођење будућих економских и развојних одлука.¹⁶

¹⁵ White, R. (2008). *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton, Willan Publishing.

¹⁶ Walters, R. (2010). *Eco crime and genetically modified food*. Publisher: Routledge-Cavendish. https://www.researchgate.net/publication/43322915_Eco_Crime_and_Genetically_Modified_Food

Правичносћ *врста* је биоцентрични дискурс који наглашава важност права нељудских бића. Заснована је на тврдњи да људска бића нису једина створења са правима, нити су супериорна бића. Другим речима, не постоји хијерархија постојања са човеком на врху. Сва жива бића која постоје имају једнак значај. Бирн и Саут¹⁷ тврде да игнорисање нељудских бића у природи доводи до неједнакости и порицања вредности ових врста.

Насупрот томе, такође се може тврдити да постојање или опстанак (и заправо сама еволуција) зависи од тога да једна врста конзумира другу. Како Вајт (White)¹⁸ наводи, анализа из ове перспективе помаже да се критикује тренутно прописана правна заштита. Омогућава нам да доведемо у питање основ за стварање и заштиту права. Ако се права односе на осигурање здравља и благостања уз минимизирање бола и патње, онда људи нису једина врста која доживљава такве емоције.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ГЛОБАЛНЕ КОМПАНИЈЕ

О користима и штети глобализације расправља се деценијама. Од распада Совјетског Савеза и униполарног света, глобализација се убрзала и географски проширила. Ново Римско царство је широко распространило употребу свог језика и валуте. Глобални гиганти, углавном у америчким рукама, стекли су моћ и утицај без преседана у свету. У погледу финансијских средстава, њихов годишњи приход премашује БДП већине држава, а због својих споразума о слободној трговини повлаче се из националних и међународних јурисдикција, а њихове парничне предмете воде искључиво арбитражни судови, који у великој мери узимају у обзир интересе компанија. Њихово лобирање је опипљиво у транснационалним организацијама, Уједињеним нацијама, Европској унији, законодавним телима Сједињених Америчких Држава и других земаља. Разоткривајући политичаре који иду против својих економских интереса, за кратко време се раскринкавају, завршавају своје каријере, а према неким мишљењима и живот им је у опасности. У Сједињеним Америчким Државама утичу на избор сенатора, градоначелника, шерифа, тужилаца и судија. Само као пример, амерички лоби за оружје прати сва – локална и национална – политичка надметања. Они процењују који кандидат је критичнији према

¹⁷ Beirne, P., South, N. (2007). *Issues in Green Criminology*. Willan Publishing (Routledge), United Kingdom.

¹⁸ White, R. (2008). *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton, Willan Publishing (Routledge), United Kingdom.

поседовању оружја и онда аутоматски пружају подршку противкандидату. Они такође представљају озбиљну претњу за демократско функционисање државе.

Сара Милер (Sarah Miller) из Америчког пројекта економских слобода је напорно радила на томе да се питање доминације технолошких компанија на тржишту уведе у mainstream размишљање. Милерова се придружила предизборном тиму Џоа Бајдена (Joe Biden) 2021. Њена група је такође објавила нацрт у коме предлажу Бајденову методологију за разбијање великих технолошких компанија. Након избора Бајдена, Милерова је постала председнички саветник, што је по унутрашњем политичком систему најсличније министарском именовању. Међутим, изгледа да је ова ситуација била погодна само за ућуткивање антиглобалистичких група. Распарчавање суперкорпорација није на дневном реду великих политичких сила. Ови глобални гиганти су одговорни за глобалну трговину, која узрокује бескрајно загађење, систематско сечење прашума, загађење воде и прекомерни излов мора и океана. Њихова моћ и утицај су суштински неограничени, а практично немају моралне и еколошке аспекте. Текући спор између менаџера компаније „Мета“ и Европске комисије говори доста о њиховој способности да заступају своје интересе. Шеф „Мете“ себе и своје подређене сматра довољно моћним да верује да има право да америчким компанијама продаје податке европских корисника својих платформи – друштвених медија, игноришући правила Европске уредбе о заштити података.¹⁹ Када му Комисија пријави овај проблем, он запрети да ће искључити европске кориснике са Фејсбука, Месинџера и Инстаграма. Дебата још није завршена, али је добар пример глобалне бахатости и моћи, тј. да не постоји надређени ауторитет који може да ограничи слободно деловање. Претпоставља се да се исти принципи примењују и на питање глобалних корпорација и загађења животне средине.²⁰

„Значајан део организованог криминала и, шире гледано, противправна дела која припадају овом кругу, али им није забрањена казна, остаје несанкционисан. Управо због тога што политичка и, делом, Владина моћ имају интересе за оне који стварно наносе штету, а не и за темељну ревизију ризичних понашања које са собом носе могућност проузроковања штете.“²¹

¹⁹ GDPR – General Data Protection Regulation, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

²⁰ HVG: Због овога Фејсбук прети да ће се повући из Европе. 17. 2. 2022. https://hvg.hu/tudomany/20220217_facebook_meta_google_gdpr_adatvedelem_felhasznaloi_adatok_tovabbitasa

²¹ Ferenc, I. (2016). Зелена криминологија: приступ, фокусне тачке, трендови. *Криминолошка истраживања* (2000–) 53, 9–24, 16.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ ДИСЦИПЛИНЕ ЗЕЛЕНЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ

Еколошка криминологија

Научници који се баве еколошком криминологијом углавном анализирају кривична дела из области животне средине која су регулисана кривичним правом, приказујући њихове карактеристике. Тренд се убрзо суочио са изазовима. Са догматске тачке гледишта кривичног права, било је тешко разумети шта се тачно подразумева под штетом проузрокованом у случају конкретног дела. Могуће је да штету нико неће ни приметити. Или да између радње и настале штете прође значајно време. С друге стране, делом због протеклог времена, делом због високог друштвеног статуса, финансијских могућности и стручне правне помоћи, у већини случајева није могуће утврдити конкретну личност учиниоца. Треће, могући кривични поступци такође се суочавају са изазовом како ограничити круг жртава. Због свих ових проблема, истраживачи који се баве овом темом дошли су до закључка да је неопходно напустити парадигму кривичног гоњења, која је позадина криминологије, и проширити спектар друштвених вредности од којих се треба заштитити са криминолошког гледишта.

Зелена криминологија

Зелена криминологија обухвата истраживања која се баве еколошким и другим штетама по здраву животну средину, као и правичност и неправде у вези са животном средином.²²

У оквиру зелене криминологије концепт еколошке штете се објашњава у следеће три главне области: 1. правичност заштите животне средине (нагласак на животној средини); 2. еколошка правичност (нагласак на људима); 3. правичност врста (нагласак на животињама).²³

Еко-глобална криминологија

Појам еко-глобалне криминологије означава аналитички оквир који ставља акценат на екологију, солидарност међу грађанима света и мултинационални капитал. Суштински нагласак еко-глобалне криминологије је

²² South, N., Brisman, A., Beirne, P. *A guide to a green criminology*. In: South, N., Brisman, A. (eds.): 27–42. Citira: Irk Ierenc, Zelena kriminologija: pristup, fokusne tačke, trendovi, 7.

²³ White, R., Heckenberg, D. (2014). *Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm*. Routledge, London–New York, Glossary, 298–303.

на злочинима против екосистема, људи и животиња. Добро је веровати да је еко-глобална криминологија део критичке криминологије, односно криминолошког тренда који испитује штету по људе, животиње и животну средину у контексту критичке глобалне перспективе.²⁴

Радикална зелена криминологија

Радикална зелена криминологија наглашава да је главни учинилац штете по природу моћ и неједнакост између класа, раса, етничких група и полова. Пошто су учиниоци дела против животне средине већином носиоци власти, обично имају механизме за избегавање одговорности. Ове елите моћи су реаговале на појаву еколошких покрета покушавајући да контролишу дискурс о овој теми, такође дефинишући шта је зелено (производ, процес), а шта није.

Критика зелене криминологије

Марк Хелси (Mark Halsey) износи критику „зелене“ криминологије, бар у смислу њених досадашњих напора, не спорећи постојање проблема и оправданост њихове истакнутости. Према његовим речима перцепција „зелених“ о вредностима које треба заштитити, као и значајан део анализа и предлога у овом контексту, засновани су на погрешној претпоставци и погрешном концепту. Према Хелсију присталице овог тренда једноставно не признају да поредак природе није оно што желе да заштите. Интегритет и стабилност, на пример, никако нису апсолутне карактеристике света око нас, јер вулкани, олује и друге манифестације, на пример, изазивају веома значајне промене, показујући снажну динамику.²⁵

Задатак криминологије и законодавства је да раскине са претходним шемама и дефинише концепт еколошке штете и вредности које треба заштитити на нијансиран начин. Реалност (која подразумева животну средину и понашања човека која се односе на њу), требало би да испита улогу кривичног законодавства о питању заштите животне средине.²⁶

²⁴ Larsen, G. (2012). The Most Serious Crime: Eco-genocide Concepts and Perspectives in Eco-global Criminology. У: Ellefsen, R., Sollund, R., Larsen, G. (eds.) *Eco-global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges*. Farnham, Surrey, UK; Burlington, VT: Ashgate Publishing.

²⁵ Halsey, M. (2004). Against „green“ criminology. *The British Journal of Criminology*, 44. Oxford University Press, 833–853.

²⁶ Korinek, L. (2006). „Zelena“ krimonologija: Krimonologija – specijalizovana krimonologija. *Priručnik za pravo i privredu*. Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L., Lévy Miklós (yp.). Budapest: Complex.

Приоритет људских права

У току развоја зелене криминологије и еколошких злочина, кривичне науке се често налазе у дилеми да интереси људи имају предност над интересима животиња, биљака или природе. Можда само најрадикалнији заштитници животиња доводе у питање чињеницу да ако животиња нападне човека – чак и представник заштићене, угрожене врсте – онда нападнуто лице или неко други има право да заштити живот те особе одузимањем живота тој животињи. Такође, постоји консензус да људи имају право да држе животиње за храну, а затим да их убијају и једу. Иако у случају угрожене врсте то више не можете учинити. Право човека на располагање животињама постепено се смањује ако више не служи опстанку човечанства, већ само његовом богаћењу. Споменимо још и животиње које се држе у страшним условима због крзна.

Човечанство све више схвата да смањује биодиверзитет и функционалност земље повећањем популације и животног простора, сужавањем животног простора дивљих животиња, вештачким држањем и култивисањем малог броја животињских и биљних врста. Такође, битно је истаћи да се истребљењем природних станишта, посебно у Африци, елиминишу и станишта аутохтоних етничких група које живе на таквим местима. На нивоу појединца такође постоји јасно признање да финансијски интереси појединачних људи, компанија и земаља не могу надјачати основе настањивости Земље.

Шта да радимо са кривичним делима против животне средине и њених учинилаца?

У току је дебата о томе да ли се еколошки злочини најбоље решавају кроз систем кривичног правосуђа или кроз грађанске или административне механизме. Већ су споменуте потешкоће са којима се систем кривичног правосуђа суочава када истражује еколошке злочине.

Користе се различити правни инструменти за подстицање и спровођење законске обавезе грађана, компанија и држава да брину о животној средини:

1. Кривично право: појавио се међународни покрет који обавезу бриге о природи дефинише као кривичноправно питање.
2. Спорове између парничних странака (физичка лица, удружења и организације) решавају парнични судови.
3. Тужбе приватних лица против држава.

4. Успостављање омбудсмана и парламентарних одбора за будуће генерације у земљама као што су Мађарска, Велс, Финска, Немачка и Канада.

5. Служба за накнаду штете: укључивање штетника у препознавање проузроковане штете, препознавање жртава и накнаду штете, верујући да то може спречити и ублажити даљу штету по животну средину.²⁷

Допринос обичних људи експлоатацији животне средине

Да ли грађани западних држава благостања имају удела у проузроковању штете по животну средину? У начину живота који желе западњаци, људи живе у великој кући у предграђу, загрејаној и хлађеној на угодну температуру, користе аутомобиле на бензин за превоз, купују много робе широке потрошње и редовно једу месо.²⁸ Ово се често назива „обична штета“. Током производње ових артикала доприносе уништавању природних станишта и животињског света, исцрпљивању природних ресурса и климатским променама загађујући ваздух, воду и земљиште.

Узгој животиња који подржава потрошњу меса је главни извор крчења шума, загађења воде и климатских промена; нпр. Сједињене Америчке Државе су одговорне за 18 % емисија гасова који подстичу ефекат стаклене баште, а чине само 5 % светске популације²⁹. Грађани Сједињених Америчких Држава издвајају 32 % глобалне потрошње робе. Када би сви живели на истом нивоу као грађани Сједињених Држава, свет би могао да издржава само 1,4 милијарде људи. Поента није у окривљавању појединаца за штету коју су учинили. Циљ је упознати их са штетом коју наносе и мотивисати их да учествују у смањењу ове штете.³⁰

²⁷ Wijdekop, F., van Hoek, A. (2019). Green Criminology and Restorative Justice: natural allies? У: *Environmental Justice Restoring the future Towards a restorative environmental justice praxis*. Biffi, E., Pali, B. (ур.). Leuven – Belgium: European Forum for Restorative Justice, 18–26. <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload888.pdf>

²⁸ Major, R., Tihanyi, M., Kovács, S., Vajda, A. (2014). Unapređenje subjektivnog osećaja sigurnosti gradskog stanovništva. *Belügyi szemle: stručni naučni časopis ministarstva unutrašnjih poslova* (2010–) 62: 5, 98–133, 36.

²⁹ Gossard, M. H. and York, R. (2003). „Social Structural Influences on Meat Consumption“. *Human Ecology Review*, 10 (1): 1–9. Stehfest, E., Bouwman, L., Van Vuuren, D. P., Elzen, M. G. J. den, Eickhout, B., Kabat, P. (2009). „Climate Benefits of Changing Diet“. *Climate Change*, 95, 83–102.

³⁰ Agnew, R. (2020). *The ordinary acts that contribute to ecocide. A criminological analysis*. Routledge Handbooks. Online <https://www.routledgehandbooks.com>

ЗАКЉУЧАК

Можда су многи мишљења да криминолози треба да се баве само злочинима против живота и тела, имовине, јавног реда и мира, јер се у њих заиста разумеју. Међутим, то није могуће. Зелена идеја је ушла у „крвоток“ криминологије широм света. Организују се тематске конференције и објављују тематска издања широм света. Вероватно је неизбежно да све науке ставе своје знање у службу зелене мисли. За сада се чини да профит побеђује у борби против заштите животне средине. Пораст температуре од 2 степена целзијуса годишње, који је деценијама спомињан као гранична вредност глобалног загревања након ког нема повратка, скоро је достигнут 2008. године, када је температура порасла за 1,5 степен.

ЛИТЕРАТУРА

- Agnew, R. (2012). The ordinary acts that contribute to ecocide A criminological analysis Routledge. Handbooks Online <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093658.ch3>
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Beirne, P., South N. (2007). *Issues in Green Criminology*, Willan Publishhingg.
- Dybing SS (2012): Environmental harm: Social causes and shifting legislative dynamics. У: Ellefsen, R., Sollund, R. and Larsen, G. (2012). *Eco global Crimes: Contemporary Problems and Future Challenges*, 3–294. Farnham, Surrey, UK; Burlington, VT: Ashgate Publishing, https://www.researchgate.net/publication/287897843_Of_Theory_and_Meaning_in_Green_Criminology
- Gárdonyi, Gergely, (2016). Nacionalni rezultati i mogući pravci razvoja. *Belügyi Szemle*, 64 / 7–8, 22.
- Gossard, M. H., York, R. (2003). Social Structural Influences on Meat Consumption. *Human Ecology Review*, 10 (1), 1–9.
- Halsey, M. (1997). Environmental Crime: Towards an Eco-Human Rights Approach. *Current Issues in Criminal Justice*, vol. 8, no. 3, 217–242.
- HVG: *Zbog ovoga Fejsbuk preti da će se povući iz Evrope* 17. 2. 2022. https://hvg.hu/tudomany/20220217_facebook_meta_google_gdpr_adatvedelem_felhasznaloi_adatok_tovabbitasa
- IPCC — Intergovernmental Panel on Climate Change, Report — Global Warming of 1.5 °C - IPCC, <https://www.ipcc.ch/sr15/>
- Irk, F. (2016). Zelena kriminologija: pristup, fokusne tačke, trendovi. *Kriminološka istraživanja* (2000–) 53, 9–24.
- Irk, F. Od zelene kriminologije do viktimizacije životne sredine: Kratak pojmovnik i sistematski rezime, у: Finszter, G., Kohalmi, L., Vegh, Z. (yp.) (2016). *Ostavljajući bolji svet iza sebe...: Studije u čast profesora Lasla Korineka*. Pečuj, Mađarska: Univerzitet u Pečuju AJK, Katedra za krivično pravo, 654, 337–352.

- Korinek, L. (2006). „Zelena“ kriminologija: Kriminologija – specijalizovana kriminologija. Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L., Lévy M. (yp.) (2006). Budapest: Complex, Priručnik za pravo i privredu.
- Kőhalmi L. (2010). Zaštita životne sredine u mađarskom krivičnom zakonodavstvu. Doktorska disertacija. Univerzitet u Pečuju, 119.
- Larsen, G. (2012). The Most Serious Crime: Eco-genocide Concepts and Perspectives in Eco-global Criminology. Y: Ellefsen, R., Sollund, R., Larsen, G. (eds.): *Eco global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges*. Ashgate, 40.
- Lynch, M. J., Stretesky, P. B. (2014). *Exploring Green Criminology: Toward a Green Revolution in Criminology*. Ashgate.
- Major, R., Tihanyi, M., Kovács, S., Vajda, A. (2014). Unapređenje subjektivnog osećaja sigurnosti gradskog stanovništva. *Belügyi szemle*, stručni naučni časopis ministarstva unutrašnjih poslova (2010–) 62 : 5, 98–133.
- Molnár, T. (2021). Važnost i aktuelizacija „zelene“ kriminologije y: *Iustum aequum salutare*, 17 : 2, 269–283. https://ias.jak.ppke.hu/20212sz/13_MolnarT_IAS_2021_2.pdf
- Potter, G. (2010). What is green criminology?. *Sociology Review*, 20 (2).
- Schnaiberg, A. (1980). *The environment: From surplus to scarcity*. New York: Oxford University Press.
- Snider, L. (2010). Framing e-waste regulation: The obfuscating role of power. *Criminology and Public Policy*, 9 (3), 569–577.
- South, N., Brisman, A., Beirne, P. (yp. P. South, N., Brisman, A.) (2012). *A guide to a green criminology*. London and New York: Routledge, 27–42. Irk, I. *Zelena kriminologija: pristup, fokusne tačke, trendovi: 7*.
- Stehfest, E., Bouwman, L., Van Vuuren, D. P., Elzen, M. G. J. den, Eickhout, B., Kabat, P. (2009). Climate Benefits of Changing Diet. *Climatic Change*, 95, 83–102.
- Stretesky, P. B., Long, M. A., Lynch, M. J. (2014). *The Treadmill of Crime: Political Economy and Green Criminology*. London and New York: Routledge.
- Uhm, D. P. van, Siegel, D. (2019). Green Criminology and Organized Crime, in: *Current problems of the penal law and criminology*. Beck. https://www.researchgate.net/publication/339145864_Green_Criminology_and_Organized_Crime
- Vári, V. (2014). Efikasno i delotvorno sprovođenje zakona. *Mađarska policija*, 13 (1), 87–97.
- Walters, R. (2010). *Eco crime and genetically modified food*. Publisher: Routledge-Cavendish. https://www.researchgate.net/publication/43322915_Eco_Crime_and_Genetically_Modified_Food
- White, R., Heckenberg, D. (2014). *Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm*. London and New York: Routledge, Glossary, 298–303.
- Wijdekop, F., Hoek, A. van (Yp. Biffi, E., Pali, B.). (2019). *Green Criminology and Restorative Justice: natural allies?. Y: Environmental Justice Restoring the future Towards a restorative environmental justice praxis*. European Forum for Restorative Justice. Leuven–Belgium, 18–26. http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload_888.pdf

*Mate Sivadó, Ph.D.**
Faculty of Law, University of Budapest
ORCID: 0000-0002-8296-1571

GREEN CRIMINOLOGY**

ABSTRACT: As a science, criminology initially studied actions which violated the rules imposed by the criminal code, the perpetrators, and the victims of such acts. During its development, the subject of criminology was later expanded to include illegal acts not prescribed by the criminal code and the “perpetrators” of such acts, who, for whatever reason, cannot be held criminally responsible. In the 1980s, under the influence of environmental associations, the question of whether environmental protection could be an area of interest for criminology arose. Initial research into this subject encountered a problem related to the fact that environmental endangerment is most often caused by the actions of states and large companies, which are usually not sanctioned in any way. This worsens the quality of life and, in the worst-case scenario, makes a country unfit for life. As a result of contemplating this topic, green criminology was born, whose most important views I would like to present to you in this paper.

Keywords: green criminology, environmental endangerment, globalization, environmental protection

* Docent at the Faculty of Law, Department of Public Law.

** The paper was received on September 18th, 2022, and the paper was accepted for publication on November 8th, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

INTRODUCTION

Taking into account the events that happened this summer, it is only appropriate to focus on one of the relatively new branches of criminology – green criminology. A 70-day drought, the largest drought since the beginning of domestic meteorological data recording, hit Hungary, Europe, and now China (August 2022). The water levels of major European rivers are at a record, all-time low, and some of the smaller rivers and lakes have completely dried up. The drying up of Lake Velence continued, and the rivers flowing into Lake Balaton had dried up. Farmers were forced to re-plow a significant portion of the corn crops, as they were completely dry. Keep in mind that corn cultivation accounts for the majority of domestic provender production. Consequently, many Hungarian scientists and analysts became interested in Pax's 2nd question, i.e., transitioning to using fossil fuels instead of gas and oil. Meanwhile, the brown bear, gray wolf, lynx, and golden jackal have repopulated northern Hungary. Right now, the priority seems to be stopping the war from the neighboring countries from spreading to our country, that is, preventing it from turning into a world war; solving the heating issue in the long term and making fuel affordable for the average citizen again. Nonetheless, we cannot afford to ignore current issues related to the environment if we want to leave the Earth and the world viable for future generations.

In its original and narrowest sense, criminology is based on the definitions of crime and studies the acts prescribed as “criminal”, as well as the individuals that have committed such acts. More specifically, individuals who are suspected of committing such acts and successfully prosecuted by the criminal system. Radical criminology theoreticians contested such a narrow interpretation for a long time, suggesting that the subject matter of criminology should also include people who commit illegal acts not prescribed by the criminal code, as well as people who have avoided criminal sanctions and legal prosecution.

What are we to make of the banker who rakes in millions while customers' savings are lost, or of the politicians who seem to use their position of power to improve their personal finances, despite the problems their citizens face every day? In such instances, criminal proceedings rarely occur. In a world of financial crises, fraud, corruption and abuse of power, where businessmen, journalists and politicians alike are involved in high-profile criminal proceedings, it would be naive and surprising to think that white-collar, corporate, state and war crimes are a relatively new subject of criminology studies.¹

¹ Potter, G. (2010). In: *Sociology Review*, Vol. 20, No. 2..

ACTUALIZATION OF GREEN CRIMINOLOGY

The evidence for the existence of climate change is now indisputable. The burning of fossil fuels has resulted in an unprecedented increase in global temperatures in the past and present. We are already witnessing various ecological and social consequences of climate change: droughts, floods, and storms that destroy crops, patterns of environmental change, and conflicts over resources (see IPCC, 2018²). At the same time, governments are trapped in a global economic system that, by its very nature, must continue to grow each year, while the planet is physically limited. This leads to numerous environmental consequences, many of which are unprecedented in scale. The situation is acute, and the problems are urgent. Therefore, there was a need for criminology to seriously and permanently focus on these ever-growing problems. However, climate change is only one of many environmental issues we face today. They have long been the focus of criminologists, but only since the mid-1990s have their studies been united and collected under the term “green criminology”. As a scientific discipline, green criminology takes an eco-centric (environment centred) approach to crime and affects a wide range of criminal acts (criminal offenses), damages resulting from such acts, and their respective control mechanisms. It deals with a series of issues, such as:

- wildlife trade,
- violation of animal rights,
- occupation of the state enterprises’ land by citizens
- illegal logging,
- disposal of toxic waste,
- water pollution
- air pollution, and biodiversity threats.

Criminal acts against the environment are actions that can be linked to environmental damage and natural disasters. For example, when governments pass regulations and rules that contribute to environmental damage or ignore various environmental and human rights. Another, more recent example of criminal acts is when a company (sometimes, while carrying out a highly profitable form of organized crime) transports and disposes of dangerous (toxic) substances despite bans or quotas, with the knowledge and tacit consent of the state.³

² IPCC — Intergovernmental Panel on Climate Change, Report — Global Warming of 1.5 °C – IPCC. Available at: <https://www.ipcc.ch/sr15/>.

³ Irk, F. (2016). From Green Criminology till Environmental Victimization: A Short Glossary and Taxonomic Summary. In: Finszter, G., Kohalmi, L., Vegh, Z. (editor). *Leaving a better world behind... Studies in honor of Professor László Korinek*. Pécs, Hungary, University of Pécs AJK, Department of Criminal Law, 654, 337–352, 16.

The consequences of all of the above include global warming, extinction of species, and environmental pollution.

Green criminology focuses on crimes against the environment and damage to ecosystems. The relationship between people and nature is increasingly becoming a subject of public debate. The global destruction of ancient rainforests, mass extinction of numerous animal species, and pollution of the Earth's atmosphere, surface, and waters severely impact human lives and threaten our existence and safety. In addition, the growing global scarcity of natural resources is increasingly attracting transnational criminal organizations. The increase in environmental crime at an annual rate of 5-7% shows just how important it is to acknowledge the degree of criminal group involvement in environmental crime.⁴

As South (1998) noted, there is what can loosely be called a green "perspective". The foundations of this perspective usually include issues of environmental importance, such as environmental concerns, social justice, environmental awareness, the destructive nature of global capitalism, the role of the national (as well as regional and global) regulatory bodies, as well as inequality and discrimination related to class, gender, race and non-human beings. Similarly, Dybing states that

"...pollution and environmental damage know no national borders or boundaries."

Green criminology is not easy to categorize, given the many different perspectives, such as theoretical and ideological approaches to the subject. However, the bottom line⁵ is incorporating green aspects into the science of criminology.

"As criminologists, we are not only concerned about our discipline continuing to ignore environmental issues, but also because of the fact that, as a science, criminology is unable to grasp the importance of a more serious study of environmental damage and the need for reorientation in a way that is part of the solution to the great global environmental problems we are facing."

As a science, criminology primarily deals with concepts related to the police and state-level institutions, as well as crime defined as such by

⁴ Uhm, D. P. van, Siegel, D. (2019). Green Criminology and Organized Crime. In: *Current problems of the penal law and criminology*. Beck. Available at: https://www.researchgate.net/publication/339145864_Green_Criminology_and_Organized_Crime

⁵ Dybing, S. S. (2019). Environmental Harm: Social Causes and Shifting Legislative Dynamics. In: Ellefsen, R. Sollund, R., Larsen, G. (Eds). *Eco-global Crimes: Contemporary Problems and Future Challenges*. Surrey, UK, 273–294. Available at: https://www.researchgate.net/publication/287897843_Of_Theory_and_Meaning_in_Green_Criminology

criminal legislation. However, Lynch and Stretesky emphasize that environmental damage poses a severe threat to human survival and that crimes against the environment, such as pollution, pose a significant threat to human life but continue to be ignored by the system. Accordingly, green criminology goes beyond street crime and interpersonal crime to include common sense.⁶

THE APPROACH TO GREEN CRIMINOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF CRIMINAL LAW, ECONOMICS, AND (ENVIRONMENTAL) SOCIOLOGY

Economic approach

Some scientists have attempted to explore the political economy of environmental crime, i.e., “green crime”⁷ through the “treadmill of production”⁸, for which environmental sociology has developed various theories. This is summarized very well by the ToP (treadmill of production) theory. According to this theoretical model, technological development (primarily driven by the owners of the means of labor trying to increase their profits) synergistically drives the expansion of production and consumption. This process leads to the need for greater production, as all sectors of society (the government, organized labor, and private capital) depend on continuous economic growth to solve problems such as unemployment caused by mechanization, which the economic growth itself creates in the first place. The theorists of this model claim that environmental problems cannot be solved in such a system because growth places a substantial increase in demands on the environment through the extraction of natural resources and pollution. Therefore, achieving the sustainability of a healthy environment requires a radical restructuring of the political economy and reducing its dependence on economic growth. In other words, this theory illustrates how political economic forces, and production-centered relations create an “ecological disorganization” in which humans exclude nature and speed the transformation of nature into less desirable forms that speed up environmental degradation. They turn natural resources

⁶ Lynch, M. J., Stretesky, P. B. (2014). *Exploring Green Criminology: Toward a Green Revolution in Criminology*. Ashgate

⁷ Stretesky P. B., Long, M. A., Lynch, M. J. (2014). *The Treadmill of Crime: Political Economy and Green Criminology*. London and New York: Routledge.

⁸ Schnaiberg, A. (1980). *The environment: From surplus to scarcity*. New York: Oxford University Press.

into products during production, thus, polluting the environment and releasing toxic waste that disrupts the ecosystems by reducing biodiversity, and “destroys the integrity and reproductive network of nature.”

Criminal law

By the end of the 1970s, criminal offenses established for environmental protection appeared regularly in the criminal legislation of individual states, and criminal law protection became general, showing a specific diversity. Despite slight conceptual differences in definitions, there is essentially a unanimous agreement on the ecocide nature of the actions that are the subject of research. Adverse effects occur in the ecosystem, which is fundamentally important to understand because everyone is part of the destruction of the environment, consciously or unconsciously. Modern man is both a polluter and a victim of pollution (just think of the daily use of cars emitting greenhouse gases or wearing cotton clothes, the production of which is one of the biggest polluters of clean water). Therefore, regardless of whether such behavior is legal or illegal, the resulting damage remains the same.⁹ Such actions are mostly careless behaviors, the consequences of which are difficult to quantify.¹⁰ Harmful effects are cumulative by nature, so it is often impossible to precisely determine who and to what extent participated in their production. These are usually actions that satisfy our daily needs or are financially motivated, in which the resulting damage can be spatially and temporally separated from the execution, making it difficult to define the victims of such actions. Crimes against the environment can, thus, drastically differ, and measures for suppressing and fighting against them are simultaneously culturally, socially, and economically determined.¹¹

The criminal law aspect of environmental protection faces many difficulties. On the one hand, criminal acts against the environment are most often committed by global corporations and states. However, the legislative influence of these entities is fundamental. Thus, they have the power to determine or influence which actions are considered legal, illegal or if they are even considered a crime in a given area. According to international experience, the key to a government’s survival depends on the internal political situation. Within the internal political situation, economic issues, which fundamentally affect

⁹ Halsey, M. (1997). Environmental Crime: Towards an Eco-Human Rights Approach. *Current Issues in Criminal Justice*, Vol. 8, No. 3, 217–242.

¹⁰ Kőhalmi, L. (2010). Environmental protection in Hungarian criminal legislation. Ph.D. thesis, Faculty of Law, University of Pécs, 119.

¹¹ Molnár, T. (2021). The importance and actualization of ‘green’ criminology. *IUS-TUM AEQUUM SALUTARE*, 17: (2) 269–283, 15. https://ias.jak.ppke.hu/20212sz/13_MolnarT_IAS_2021_2.pdf

the financial well-being of voters, are decisive. It is evident that, if a government finds itself in a dilemma about whether to improve the economic situation at the expense of environmental protection or take the interests of nature preservation into account and decide not to allow its pollution, it will face a significant challenge. Putting all the blame solely on the political authorities wouldn't be entirely ethical, as, faced with a similar situation, an ordinary citizen would also be in a dilemma and probably even make a similar decision. Therefore, in regard to the issue of criminal prosecution, countless questions are raised at the level of legislation itself.

It raises the question of how much importance state law enforcement agencies attach to crimes against nature, even with a legal obligation, and how many physical and human resources they are willing to dedicate to this issue, accordingly. This fundamentally decides how many crimes the police will detect and how many criminal reports they will order to be investigated and looked into, that is, how effectively they will reveal the identity of the perpetrators.¹²¹³ In this way, the public prosecutor's office significantly influences both the management of crime prevention policies and the beliefs of its employees. Of course, as a criminologist, I cannot deny that the threat of a criminal sanction usually has little to no effect on deterring one from committing a crime, according to leading research. In most cases, the "small fish" are not even familiar with the incriminations, while the "big fish" are driven by the considerable extra profit they can make by damaging the environment.

Environmental sociology

From the environmental sociology perspective, we are all potential victims, as we all need food and air to survive. In a shared environment, we are all equally vulnerable – rich or poor, old or young, black or white. An alternative analysis claims that the current social stratification is intensifying due to the harmful effects on the environment. The poor bear the brunt of the damage (mainly inflicted by the rich). According to the so-called "environmental racism" theory, victims and perpetrators of harm are of different nationalities. Similarly, women tend to suffer disproportionately more than men, while men often play a more significant role in causing environmental problems.¹⁴ Will a citizen, as a voter, support a government that treats environmental aspects as a

¹² Vári, V. (2014). Efficient and effective law enforcement. *Hungarian police*, 13 (1), 87–97.

¹³ Gárdonyi, G. (2016). Domestic results and possible directions for the development of criminal technical field. *Belügyi Szemle Journal*, 64 (7–8), 9–23.

¹⁴ Ulrich, B. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

priority when making decisions? This is probably the only solution for a more promising future. We can contribute to

“...creating a culture in which certain business activities, methods, and practices will become culturally unacceptable, publicly shamed and frowned upon, and avoided by all self-proclaimed ‘responsible’ organizations and other parties involved.”¹⁵

We can make the dangers of various activities that are harmful to the environment publicly known. Certain behaviors, habits, patterns of behavior, and practices can be more visible and presented as indicators of individual, corporate, and state social responsibility.

THE THREE “THEORETICAL DIRECTIONS” OF GREEN CRIMINOLOGY WITH REGARD TO THE RELATION BETWEEN MAN AND THE ENVIRONMENT

Environmental justice is a two-dimensional discourse centered around humans, i.e., anthropocentric. On the one hand, it assesses the equality of access and use of natural resources across social and cultural divisions. Who benefits and profits from natural resources and why? On the other hand, the question is what prevents people from sharing the environment equally? For example, toxic waste dumping, chemical spills, industrial pollution, nuclear testing, illegal fishing and wildlife hunting and contamination of drinking water have adverse side effects that do not affect everyone equally.

Such injustices mainly affect indigenous peoples, ethnic minorities, the poor, and often, women. On the other hand, environmental justice focuses on the relationship or interaction between people and nature without prioritizing people.¹⁶ When humans develop the environment for their material needs (housing, agriculture, businesses, and consumption), environmental justice insists that such activities should be evaluated in the context of potentially inflicting harm/damage to other living things. This is often referred to as an “ecocentric” view of human-nature interaction. Some might criticize this perspective as lacking “realism” since political action is always done from a human perspective. In other words, the reality of damage, existence, development, progress, etc., is always defined and answered by humans. However,

¹⁵ Snider, L. (2010). Framing e-waste regulation: The obfuscating role of power. *Criminology & Public Policy*, 9 (3), 569–577..

¹⁶ White, R. (2008). *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*, Cullompton, Willan Publishing.

environmental justice argues that an environment-centered (ecocentric) perspective that emphasizes the importance of both living and non-living things (such as land, rocks, water, and air) provides valuable insights to guide future economic and development decisions.¹⁷

Species justice is a biocentric discourse that emphasizes the importance of the rights of other animal species and the rest of non-human nature and considers the responsibility man owes to other species as part of broader ecological concerns. It is based on the claim that humans are not the only living creatures with rights, nor are they superior. In other words, it states there is no hierarchy of existence with man at the top and that all living things that exist are equally important. Birne and South¹⁸ argue that ignoring other non-human species in nature leads to inequality and denial of the value of those species.

Conversely, it can also be argued that existence or survival (and, indeed, evolution itself) depends on one species consuming another. As White¹⁹ states, looking at and analyzing things from this perspective helps to critique the types of legal protections currently in place. It allows us to question the basis for creating and protecting rights. If rights are about ensuring health and well-being while minimizing pain and suffering, then humans are not the only species that experience such emotions.

GLOBALIZATION AND GLOBAL COMPANIES

The benefits and harms of globalization have been debated for decades. Since the collapse of the Soviet Union and the unipolar world, globalization has accelerated and expanded geographically. The new Roman Empire spread the use of its language and currency widely. Global giants, mostly in American hands, have gained unprecedented power and influence worldwide. In terms of financial resources, their annual income exceeds the GDP of most countries. Because of their free trade agreements, they withdraw from national and international jurisdictions. Their litigation cases are handled exclusively by arbitration courts, which largely rule in favor of the interests of such companies. Their lobbying is tangible in transnational organizations, the UN, the European Union, the legislative bodies of the United States of America, and other countries. By exposing politicians who go against their economic

¹⁷ Walters, R. (2010). *Eco crime and genetically modified food*. Routledge-Cavendish, 1st edition. Available at: https://www.researchgate.net/publication/43322915_Eco_Crime_and_Genetically_Modified_Food.

¹⁸ Beirne, P., South, N. (2007). *Issues in Green Criminology*. Willan Publishing.

¹⁹ White, R. (2008). *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton: Willan Publishing.

interests, they are also exposed in a short time, ending their careers and, according to some, even endangering their lives. In the US, they influence the election of senators, mayors, sheriffs, prosecutors and even judges. For example, the US gun lobby monitors all local and national political biddings. They assess which candidate is more critical of gun ownership, then automatically support the opposing candidate. They also represent a severe threat to the democratic functioning of the state. Sarah Miller of the American Economic Freedom Project has worked hard to bring the issue of tech company dominance into mainstream thinking. Miller joined Joe Biden's campaign team in 2021. Her group also released a blueprint proposing Biden's methodology for breaking up big tech companies. After the election of Joe Biden, Miller became a presidential adviser, which according to the internal political system, is most similar to a ministerial appointment. However, it seems that this situation was only conducive to silencing anti-globalist groups. As it turns out, the dismemberment of super-corporations is not on the agenda of the major political forces. These global giants are responsible for international trade that causes endless pollution, systematic deforestation, water pollution, and overfishing of seas and oceans. Their power and influence are essentially unlimited, without any moral or ecological aspects. For example, the ongoing dispute between the managers of the Meta company and the European Commission speaks volumes about their ability to represent their interests. The head of Meta considers himself and his subordinates powerful enough to believe that he has the right to sell the data of European users of his social media platforms to American companies, ignoring the rules of the European General Data Protection Regulation (GDPR).²⁰ When the Commission reported this problem to him, he threatened to exclude European users from Facebook, Messenger, and Instagram. The debate is not over yet, but it is an excellent example of global arrogance and power, i.e., that no superior authority that can limit free action exists. Presumably, the same principles apply to the issue of global corporations and environmental pollution.²¹

“A significant part of organized crime and, more broadly, illegal acts that belong to this circle, but are not threatened with punishment, remain unsanctioned. Precisely because political and, in part, governmental power have interests in those who actually cause harm and not in a thorough review of risky behaviors that carry the possibility of causing harm.”²²

²⁰ GDPR General Data Protection Regulation. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>

²¹ HVG: Because of this, Facebook is threatening to withdraw its services from Europe, 17. 2. 2022. Available at: https://hvg.hu/tudomany/20220217_facebook_meta_google_gdpr_adatvedelem_felhasznaloi_adatok_tovabbitasa

²² Irk, F. (2016). Green criminology: approach, focal points, trends. In: György V. (ed.): *Criminological Studies*, 53, 9–24.

GREEN CRIMINOLOGY KEY TERMS AND CONCEPTS

Environmental criminology

Scientists dealing with this subject mainly analyze crimes within the context of the environment regulated by criminal law, showcasing their characteristics. However, this trend soon faced challenges. From the dogmatic point of view of criminal law, it was difficult to understand what is precisely meant by “damage” or “harm” caused in the case of environmental criminal offense. It is possible that no one will even notice the damage or that a significant amount of time passes between the harmful action and the resulting damage. On the other hand, partly because of the time that has passed and partly due to their high social status, financial power, and professional legal assistance, in most cases, it is not possible to determine the specific identity of the perpetrator of environmental crimes. Thirdly, the potential criminal proceedings also face the challenge of limiting the range of victims of such crimes. Due to the aforementioned issues, researchers dealing with this topic concluded that it is necessary to abandon the paradigm of criminal prosecution, which is the background of criminology, and expand the spectrum of social values that should be protected from a criminological point of view.

Green criminology

Green criminology is the study of broadly conceived harms and crimes against a healthy environment, as well as environmental justice and injustice from a criminological perspective.²³

Within the green criminology framework, the concept of ecological (environmental) harm/damage is explained in the following main points of view: 1. Environmental justice (emphasis on the environment); 2. Ecological justice (emphasis on people); and 3. Species justice (emphasis on animals).²⁴

²³ South, N., Brisman, A., Beirne, A. (2012). *A Guide to a green criminology*, in: South, N., Brisman, A. (eds.), 27–42, quoted by Irk Ferenc in *Green criminology: approach, focal points, trends*. Routledge, 7.

²⁴ White, R., Heckenberg, D. (2014). *Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm*. London–New York: Routledge, Glossary, 298–303.

Eco-global criminology

This term denotes an analytical framework that emphasizes ecology, solidarity among world citizens and multinational capital. The essential emphasis of eco-global criminology is on crimes against ecosystems, people and animals. It is good to believe that eco-global criminology is part of critical criminology, that is, a criminological trend that examines harm to people, animals and the environment in the context of a critical global conflict perspective.²⁵

Radical green criminology

Radical green criminology emphasizes that the primary perpetrator of damage to nature is power and inequality between classes, races, ethnicities, and genders. Since the perpetrators of acts against the environment are primarily power holders, they usually have mechanisms to avoid responsibility. These power elites responded to the emergence of environmental movements by trying to control the discourse on the topic, defining what is green (product, process) and what is not.

A critique of green criminology

Mark Halsey critiques “green” criminology, at least in terms of its efforts so far, without disputing the existence of problems and the justification of their prominence. According to Mark, the perception of the “greens” about the values that should be protected, as well as a significant part of the analyses and proposals in this context, is based on wrong assumptions and a wrong concept. According to Halsey, supporters of this trend simply fail to recognize that the order of nature is not what they want to protect. Integrity and stability, for example, are by no means absolute characteristics of the world around us because volcanoes, storms, and other natural manifestations, for example, cause very significant changes, showing strong dynamics.²⁶

The task of criminology and legislation is to cut ties with previous schemes and define a concept of environmental damage and the values that should be protected in a nuanced way. Reality (which implies the environment

²⁵ Larsen, G. (2012). The Most Serious Crime: Eco-genocide Concepts and Perspectives in Eco-global Criminology. In: Ellefsen, R., Sollund, R., Larsen, G. (eds.): *Eco-global Crimes: Contemporary Problems and Future Challenges*, Ashgate, 40.

²⁶ Halsey, M. (2004). Against “green” criminology. *The British Journal of Criminology*. Oxford University Press, No. 44, 833–853.

and human behavior related to it) should examine the role of criminal legislation in environmental protection.²⁷

Prioritizing human rights

In the course of the development of green criminology and environmental crimes, criminal sciences often find themselves in a dilemma regarding the interests of humans taking precedence over the interests of animals, plants, or nature. Perhaps only the most radical animal advocates would question the right of a human attacked by an animal to defend themselves and protect their life by taking the animal's life, even if it's a representative of a protected, endangered species. There is also a consensus that people have the right to keep animals for food, then kill and eat them, except for endangered species. The human right to use animals is gradually reduced if it no longer serves the survival of humanity but only its enrichment. For example, let's not forget about animals being kept in terrible conditions simply for their fur.

Humanity is increasingly realizing that it is reducing the biodiversity and functionality of the earth by increasing its population and living space, narrowing the habitats of wild animals, and artificially keeping and cultivating a small number of animal and plant species. It is also essential to point out that by exterminating natural habitats, especially those in Africa, the habitats of indigenous ethnic groups living in such places are also being eliminated.

What should we do about the crimes against the environment and its perpetrators?

There is an ongoing debate about whether environmental crimes are best dealt with through the criminal justice system or through civil or administrative mechanisms. The difficulties that the criminal justice system faces when investigating environmental crimes have already been addressed.

Various legal instruments are used to encourage and enforce the legal obligation of citizens, companies and states to care for the environment:

1. Criminal law: an international movement that defines the duty of care for nature as a criminal law issue has emerged
2. Disputes between litigants (individuals, associations and organizations) are settled by civil courts
3. Lawsuits by private individuals against states

²⁷ Korinek, L. (2006). "Green" criminology: Criminology specialized criminology. Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L., Lévay M. (eds.). *Law and economy manual*. Budapest: Complex

4. Establishing ombudsmen and parliamentary committees for future generations in countries such as Hungary, Wales, Finland, Germany and Canada

5. Damage Service: involving the harm-doer in identifying the damage caused, identifying the victims and redressing the damage, with the goal of preventing and mitigating further damage to the environment ²⁸

The contribution of ordinary people to the exploitation of the environment

In the previous chapters of the publication, we have emphasized the role of states and large companies in causing environmental damage. Now, it's time to analyze whether the citizens of Western welfare states have a share in causing environmental damage.

Within the lifestyle generally desired by Westerners, people live in large houses in the suburbs, heated and cooled to a comfortable temperature, use gasoline cars for transportation, buy a lot of consumer goods, and consume meat regularly.²⁹ This is often referred to as “ordinary damage.” By creating a need to produce these goods, they contribute to the destruction of natural habitats and animal life, the depletion of natural resources, and climate change by polluting the air, water, and soil.

Animal agriculture that supports meat consumption is a major source of deforestation, water pollution, and climate change. For example, the US is responsible for 18 percent of greenhouse gas emissions while accounting for only 5 percent of the world's population.³⁰ US citizens account for 32 percent of global consumers. If everyone lived at the same level as the citizens of the United States, the Earth would only be able to support 1.4 billion people. The point is not centered around blaming the individuals for the damage they have

²⁸ Wijdekop, F., Hoek, A. van (2019). Green Criminology and Restorative Justice: natural allies?. In: *Environmental Justice Restoring the future Towards a restorative environmental justice praxis*. Biffi, E., Pali B. (eds.). European Forum for Restorative Justice, Leuven, Belgium 18–26. Available at: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload888.pdf>

²⁹ Major, R., Tihanyi, M., Kovács, S., Vajda, A. (2014). Unapređenje subjektivnog osećaja sigurnosti gradskog stanovništva: BELÜGYI SZEMLE: *Professional scientific journal of the Ministry of Interior Affairs* (2010-) 62:5, 98–133, 36 (2014)

³⁰ Gossard, M. H., York, R. (2003). Social Structural Influences on Meat Consumption, *Human Ecology Review*, 10 (1): 1–9; Stehfest, E., Bouwman, L., Vuuren, D. van, Elzen, M. den, Eickhout, B., Kabat, P. (2009). Climate Benefits of Changing Diet. *Climatic Change*, 95, 83–102.

done. The goal is to raise their awareness of the damage they cause and entice them to participate in reducing this damage.³¹

CONCLUSION

Perhaps many think that shoemakers should go back to their workshops, and that criminologists should go back to dealing with crimes against life and limb, property, public order and peace, because that is what they “know best”. However, this is simply not possible. The green idea has entered the “blood stream” of criminology and criminologists worldwide. Thematic conferences are organized and thematic publications are published all over the world. It is probably inevitable that all sciences will have to put their knowledge at the service of the “green thought”. Hence, there may be a chance that, in the future, there will still be people left on Earth to think about anything at all. However, so far, it appears that profit is winning the battle against environmentalism – the annual temperature rise of approximately 2 degrees Celsius, which has been referred to as the “limit of global warming beyond which there is no return” for decades, was almost reached in 2008, when the global temperature rose by 1.5 degrees.

BIBLIOGRAPHY

- Agnew, R. The ordinary acts that contribute to ecocide a criminological analysis. Routledge Handbooks Online. Available at <https://www.routledgehandbooks.com>
- Beirne, P., South, N. (2007). *Issues in Green Criminology*. Willan Publishing.
- Dybing, S. S. (2019). Environmental Harm: Social Causes and Shifting Legislative Dynamics. In: Ellefsen, R. Sollund, R., Larsen, G. (Eds). *Eco-global Crimes: Contemporary Problems and Future Challenges*, Surrey, UK, 273–294. Available at: https://www.researchgate.net/publication/287897843_Of_Theory_and_Meaning_in_Green_Criminology
- Gárdonyi, G. (2016). Domestic results and possible directions for the development of criminal technical field. *Belügyi Szemle Journal*, 64 (7–8), 9–23.
- GDPR General Data Protection Regulation. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>
- Gossard, M. H., York, R. (2003). Social Structural Influences on Meat Consumption, *Human Ecology Review*, 10 (1): 1–9; Stehfest, E., Bouwman, L., Vuuren, D. van,

³¹ Agnew, R. The ordinary acts that contribute to ecocide a criminological analysis. Routledge Handbooks Online. Available at <https://www.routledgehandbooks.com>

- Elzen, M. den, Eickhout, B., Kabat, P. (2009). Climate Benefits of Changing Diet. *Climate Change*, 95: 83–102.
- Halsey, M. (1997). Environmental Crime: Towards an Eco-Human Rights Approach. *Current Issues in Criminal Justice*, Vol. 8, No. 3, 217–242.
- Halsey, M. (2004). Against “green” criminology. *The British Journal of Criminology*. Oxford University Press, No. 44, 833–853.
- HVG: Because of this, Facebook is threatening to withdraw its services from Europe, 17. 2. 2022. Available at: https://hvg.hu/tudomany/20220217_facebook_meta_google_gdpr_adatvedelem_felhasznaloi_adatok_tovabbitasa
- IPCC — Intergovernmental Panel on Climate Change, Report — Global Warming of 1.5 °C – IPCC. Available at: <https://www.ipcc.ch/sr15/>.
- Irk, F. (2016). From Green Criminology till Environmental Victimisation: A Short Glossary and Taxonomic Summary. In: Finszter, G., Kohalmi, L., Vegh, Z. (editor). *Leaving a better world behind... Studies in honor of Professor László Korinek*. Pécs, Hungary, University of Pécs AJK, Department of Criminal Law, 654, 337–352, 16.
- Irk, F. (2016). Green criminology: approach, focal points, trends. In: György V. (ed.): *Criminological Studies*, 53, 9–24.
- Kőhalmi, L. (2010). Environmental protection in Hungarian criminal legislation. Ph.D. thesis, Faculty of Law, University of Pécs, 119.
- Korinek, L. (2006). “Green” criminology: Criminology specialized criminology. Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L., Lévay M. (eds.). *Law and economy manual*. Budapest: Complex.
- Larsen, G. (2012). The Most Serious Crime: Eco-genocide Concepts and Perspectives in Eco-global Criminology. In: Ellefsen, R., Sollund, R., Larsen, G. (eds.): *Eco-global Crimes: Contemporary Problems and Future Challenges*, Ashgate, 40.
- Lynch, M. J., Stretesky, P. B. (2014). *Exploring Green Criminology: Toward a Green Revolution in Criminology*. Ashgate.
- Molnár, T. (2021). The importance and actualization of ‘green’ criminology. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*, 17: (2) 269–283, 15. https://ias.jak.ppke.hu/20212sz/13_MolnarT_IAS_2021_2.pdf
- Potter, G. (2010). In: *Sociology Review*, Vol. 20, No. 2.
- Schnaiberg, A. (1980). *The environment: From surplus to scarcity*. New York: Oxford University Press.
- Snider, L. (2010). Framing e-waste regulation: The obfuscating role of power. *Criminology & Public Policy*, 9 (3), 569–577.
- South, N., Brisman, A., Beirne, A. (2012). A Guide to a green criminology, in: N. South, A. Brisman (eds.), 27–42, quoted by Irk Ferenc in Green criminology: approach, focal points, trends. Routledge, 7.
- Stretesky P. B., Long, M. A., Lynch, M. J. (2014). *The Treadmill of Crime: Political Economy and Green Criminology*. London and New York: Routledge.
- Ulrich, B. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

- Uhm, D. P. van, Siegel, D. (2019). Green Criminology and Organized Crime. In: *Current problems of the penal law and criminology*. Beck. Available at: https://www.researchgate.net/publication/339145864_Green_Criminology_and_Organized_Crime
- Vári, V. (2014). Efficient and effective law enforcement. *Hungarian police*, 13 (1), 87–97.
- Walters, R. (2010). *Eco crime and genetically modified food*. Routledge-Cavendish, 1st edition. Available at: https://www.researchgate.net/publication/43322915_Eco_Crime_and_Genetically_Modified_Food
- White, R. (2008). *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton: Willan Publishing.
- White, R., Heckenberg, D. (2014). Green Criminology. *An introduction to the study of environmental harm*. London–New York: Routledge, Glossary, 298–303.
- Wijdekop, F., Hoek, A. van (2019). Green Criminology and Restorative Justice: natural allies?. In: *Environmental Justice Restoring the future Towards a restorative environmental justice praxis*. Biffi, E., Pali B. (eds.). European Forum for Restorative Justice, Leuven, Belgium 18–26. Available at: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload888.pdf>

*Dr Mirjana Dokmanović**
Centar za pravna istraživanja, Beograd
ORCID: 0000-0002-1070-3514

ODGOVORNO UPRAVLJANJE VODAMA** **Međunarodni i nacionalni pravni i strateški okvir**

SAŽETAK: Predmet ovog rada je međunarodni pravni i politički okvir prava na vodu i relevantna regulativa u Republici Srbiji, a fokus je na odgovornosti države za upravljanje vodama u skladu sa ostvarivanjem opšteg dobra. Polazište rada je stav da je pristup vodi ljudsko pravo, te da vodama može da upravlja jedino država i isključivo u opštem interesu.

Prvi odeljak razmatra rizike marketizacije, privatizacije i komodifikacije voda po ostvarenje prava na vodu i zaštitu ovog vitalnog prirodnog i strateškog bogatstva. U drugom delu se sumiraju aktivnosti Ujedinjenih nacija vezane za priznavanje prava na vodu kao osnovnog ljudskog prava i obaveze država u ovoj oblasti. U trećem odeljku se normativni i strateški okvir Republike Srbije u ovoj oblasti analizira iz perspektive prava na vodu i odgovornog upravljanja države. Ukazuje se na nedostatke u pogledu usaglašenosti sa međunarodnim standardima ljudskih prava i rizike koje sadašnja regulativa može da proizvede na stanovništvo, vodne resurse i državu. Nisu predviđeni efikasni instrumenti za zaštitu voda od zagađivanja, kao i od njene komodifikacije i marketizacije, a privatizacija voda i javnih preduzeća u ovoj oblasti ugrožava suverenost države nad svojim prirodnim bogatstvima. Cilj rada je da ukaže

* mirjana.dok@gmail.com, naučna saradnica na Institutu društvenih nauka.

** Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2022. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rad je primljen 19. 9. 2022, a prihvaćen je za objavljivanje 30. 11. 2022. godine.

na značaj uspostavljanja nacionalne regulative koja će obezbediti suvereno i odgovorno upravljanje nad vodnim resursima i zaštiti prava na vodu.

Ključne reči: ljudsko pravo na vodu, marketizacija vode, komodifikacija vode, privatizacija javnih preduzeća, ekocid, trgovanje vodom, fjučersi, javno-privatno vlasništvo, koncesije

UVOD

Bez vode, kao ni bez vazduha, nema života. Uprkos ovoj nepobitnoj činjenici, sve države sveta, bez obzira na stepen ekonomske razvijenosti, suočavaju se sa problemima zbog zagađivanja izvorišta, vodotokova, mora, reka i drugih vodnih resursa, što neposredno ugrožava ekosisteme i zdravlje i živote ljudi i drugih živih bića. Prema podacima Ujedinjenih nacija (UN) iz 2020. godine o realizaciji Cilja održivog razvoja br. 6 koji se odnosi na održivo upravljanje vodnim resursima, četvrtina svetske populacije nema pristupa bezbednoj pijaćoj vodi, a skoro polovina nije u mogućnosti da koristi sanitarni sistem.¹ U Evropi milion ljudi nema pristup vodi, a osam miliona nema sanitarije.² Od ukupnog broja vodnih tela koja se nadziru, 28 % nemaju dobar kvalitet vode, a svega 56 % otpadnih voda iz domaćinstva i industrije se bezbedno prečišćava.³ Nivo eksploatacije vode, odnosno udeo ukupno zahvaćenih vodnih resursa u ukupno raspoloživim vodnim resursima na globalnom nivou iznosi 17 %, a udeo integrisanog upravljanja vodnim resursima iznosi 54 %.⁴

Kvalitet vode se kontinuirano pogoršava zbog neodgovornog odnosa vlada i industrije prema ovom prirodnom bogatstvu zbog čega je ugrožena dostupnost vode u budućnosti. Podaci ukazuju na udaljavanje od cilja koji se odnosi na obezbeđivanje održive eksploatacije vode i snabdevanje slatkim vodom kao odgovor na nestašicu vode i povećanje populacije širom sveta koja se suočava sa ovim problemom. Nestašica vode ugrožava ne samo ekonomski i socijalni razvoj, već može da bude katalizator oružanih konflikata i ratova.⁵

¹ United Nations. UN Water SDG 6 Dana Portal. Sustainable Development Goal 6 on water and sanitation. Global Status. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <https://www.sdg6data.org/>

² Right2Water. Preuzeto 10. 10. 2021. sa <https://right2water.eu>

³ United Nations. *Op. cit.*

⁴ *Ibid.*

⁵ United Nations University (2011). *Former National Leaders: Water a Global Security Issue*. Preuzeto 10. 9. 2022. sa <https://unu.edu/media-relations/releases/water-called-a-global-security-issue.html>

U poslednjih pedeset godina zabeleženo je 507 međunarodnih sukoba vezanih za vodu, od čega su 20 bili oružani konflikti.⁶

Voda je postala strateški resurs XXI veka, kao što je to bila nafta u prethodnom veku. Nestajica ovog vitalnog prirodnog resursa pokrenula je i trgovanje vodom na berzi (eng. water futures market). Opštu dostupnost ovog vitalno važnog resursa ugrožavaju i sistematska krađa, eksploatacija, privatizacija i marketizacija voda od strane multinacionalnih korporacija. Ova problematika je u fokusu mnogih međunarodnih instrumenata ljudskih prava, uključujući Rezoluciju Saveta Ujedinjenih nacija za ljudska prava 7/22. Generalna skupština UN je Rezolucijom od 26. jula 2022. godine proglasila pristup čistoj, zdravoj i održivoj životnoj sredini ljudskim pravom.

Republika Srbija je bogata vodnim resursima, no izveštaj Republičke agencije za zaštitu životne sredine o statusu površinskih voda zabrinjava u pogledu njihovih kvaliteta.⁷ Monitoring površinskih voda je pokazao da se svega 3 % nalazi u dobrom ekološkom statusu; najveći broj tela ima umeren ekološki status (20 %), slab status je utvrđen kod 19 %, a loš ekološki status kod 10 % vodnih tela.⁸ Rezultati hemijskog statusa su pokazali da 16 % vodnih tela nema dobar hemijski status. Skoro 20 % stanovništva u Srbiji nije priključeno na javne sisteme vodosnabdevanja.⁹ Pokazatelji kvaliteta kontrole vode za piće su ukazali na fizičko-hemijsku i mikrobiološku neispravnost na polovini kontrolisanih centralnih vodovodnih sistema. U 2021. godini bilo je svega 69,1 % ispravnih javnih vodovoda gradskih naselja.¹⁰ Jedna od najosetljivijih društvenih grupa, stanovništvo u romskim naseljima, koristi poboljšane izvore vode za piće (98 %), 78 % koristi vodu iz vodovoda koja je dovedena do stana ili kuće, a 86 % koristi osnovne sanitarne usluge.¹¹ Prema rezultatima

⁶ Kouzminov, A. (2018). *Water as a Strategic Resource and Political Influence in the Modern World*. The 26th International Forum 'Laying the Foundation for a More Humane Future – Mut zur Ethik'. Zurich/Sirmach, Switzerland, 31 August – 2 September 2018, 2.

⁷ Čado, S. et al. (2021). *Status površinskih voda Srbije – period 2017–2019*. Beograd: Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo zaštite životne sredine Republike Srbije. Preuzeto 10. 9. 2022. sa http://www.sepa.gov.rs/download/VodeSrbije/StatusPovrsinskihVoda2017_2019.pdf

⁸ *Ibid.*, 95.

⁹ Strategija upravljanja vodama na teritoriji Republike Srbije do 2034. godine (*Službeni glasnik RS*, br. 3/2017), 48.

¹⁰ Кнежевић, Т. (2022). *Извештај о здравственој исправности воде за пиће јавних водовода и водних објеката у Републици Србији за 2021. годину*. Београд: Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, 22.

¹¹ Kuzmanov, L., Marković, J. (2021). *Položaj osetljivih grupa u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 6.

istraživanja u civilnom sektoru iz 2022. godine procenjuje se da oko milion ljudi trajno ili privremeno nema pristup vodi za piće.¹²

Predmet ovog rada je međunarodni pravni i politički okvir prava na vodu i relevantna regulativa u Republici Srbiji, a fokus je na odgovornosti države za upravljanje vodama u skladu sa ostvarivanjem opšteg dobra. Polazište rada je stav da je pristup vodi ljudsko pravo, te da vodama može da upravlja jedino država i isključivo u opštem interesu. Rad se sastoji od tri dela. Prvi odeljak razmatra problematiku tretiranja vode kao robe, što je postala učestala praksa korporacija i vlada širom sveta, kao i odgovor pojedinih država na marketizaciju i privatizaciju vode. U drugom delu se predstavljaju ključni instrumenti Ujedinjenih nacija i Evropske unije u ovoj oblasti. U trećem odeljku se normativni i strateški okvir Republike Srbije u ovoj oblasti analizira iz perspektive prava na vodu i odgovornog upravljanja države ovim prirodnim bogatstvom. U završnim razmatranjima se sumiraju sporna pitanja i zaključuje da država ima primarnu obavezu da obezbedi svojim građanima progresivnu i punu realizaciju prava na vodu. U ovom delu se predstavljaju i konkretne preporuke za unapređenje relevantnog pravnog okvira u Republici Srbiji. Cilj rada je da ukaže na značaj uspostavljanja nacionalne regulative koja će obezbediti suverenost i odgovorno upravljanje nad vodnim resursima radi zdravlja i života ljudi i zaštite životne sredine.

VODA – PRAVO ILI ROBA?

Berzansko poslovanje na Wall Street-u u decembru 2020. godine obeležilo je prvo trgovanje vodom (eng. water futures market) na berzi. Najveća svetska berza derivata pokrenula je trgovanje u vezi sa kalifornijskim tržištem vode vredno više od milijardu dolara.¹³ Voda se našla na berzi kao roba u vidu finansijskog instrumenta nazvanog fjučers (eng. futures), a njena cena varira poput cene zlata, nafte ili pšenice. Ideja o trgovini vodom nastala je zbog njene nestašice u Kaliforniji, uz obrazloženje da će služiti kao zaštita najvećih potrošača vode od porasta cena i kao pokazatelj za investitore širom sveta, te da će se zahvaljujući fjučersima smanjiti rizik za poljoprivrednike

¹² Todorović, I. (2022). Ko u Srbiji prvi dograbi vodu, taj ima primat u njenom korišćenju. *Balkan Green Energy News*, 5. septembar. Preuzeto 15. 9. 2022. sa <https://balkangreenenergynews.com/rs/ko-u-srbiji-prvi-dograbi-vodu-taj-ima-primat-u-njenom-korisćenju/>

¹³ Chipman, K. (2020). California Water Futures Begin Trading Amid Fear of Scarcity. *Bloomberg*. December 6. Preuzeto 1. 11. 2021. sa <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-06/water-futures-to-start-trading-amid-growing-fears-of-scarcity>

i gradove u slučaju nestašice vode.¹⁴ Ovo je predstavljeno kao pilot projekat koji će pokazati šta je trend, no vrlo je moguće da će se vodom redovno trgovati u budućnosti. Specijalni izvestilac za vodu i ljudska prava reagovao je izražavanjem zabrinutosti, jer će pojava vode na berzi povući berzanske i finansijske spekulacije finansijera da počnu da trguju vodom kao bilo kojom drugom robom, poput zlata i nafte.¹⁵ Za razliku od ovih proizvoda, voda se ne može tretirati kao roba, jer je javno dobro i pripada svakome. Pored toga, za razliku od nafte za koju se mogu naći alternativni izvori (prirodni gas, nuklearna, solarna energija i dr.), voda nema zamenu.

Dok korporacije i drugi zagovornici trgovine vodom fjučersima smatraju da je ekonomski opravdana, mnogi autori upozoravaju da je marketizacija vode opasna trgovina našom budućnošću.¹⁶ Treba imati u vidu da je trgovanje na berzi samo prividno slobodno, jer sagledavanje šireg konteksta u kojem se ono dešava izbacuje na površinu preovlađujući uticaj transnacionalnog finansijskog kapitala, međunarodnih finansijskih institucija, korporacija i najmoćnijih vlada. Ogroman uticaj korporacija u ovom sektoru ogleda se i u zakonima u mnogim državama koji favorizuju interese privatnih investitora, dozvoljavaju zagađivanje vodotokova i vodnih resursa i ugrožavaju njen kvalitet. Nalazi istraživanja ukazuju da se mnoge vlade neodgovorno odnose prema ovom vitalnom prirodnom dobru ne samo zbog neznanja, nekompetentnosti ili koruptivnosti, već i zbog toga što ga tretiraju kao ekonomski resurs kojim žele privući strane investitore i kreditore radi podsticanja ekonomskog rasta.¹⁷ Zanimljivo da kratkoročni pozitivni efekti na privredu mogu imati nesagledive dugoročne štetne posledice po ljude i životnu sredinu. Ovu tvrdnju su argumentovali mnogi istraživači, uključujući Mod Barlou (Maude Barlow),¹⁸ Patrika Bonda (Patrick

¹⁴ SEEBiz (2020). Na Wall Streetu počelo trgovanje vodom. *SEEBiz*, 9. decembar. Preuzeto 1. 11. 2021. sa <https://www.seebiz.eu/trzista/na-wall-streetu-pocelo-trgovanje-vodom/247054>

¹⁵ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (2020). *Water: Futures market invites speculators, challenges basic human rights – UN expert*. December 11. Preuzeto 1. 11. 2021. sa <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/12/water-futures-market-invites-speculators-challenges-basic-human-rights-un>

¹⁶ Igra reči, s obzirom da *future* u prevodu znači budućnost. Brisman, A. et al. (2020). The politics of water rights: Scarcity, sovereignty and security. *Water, Governance, and Crime Issues*. Springer, Cham, 17–29.

¹⁷ Ascher, W. (2000). Understanding Why Governments in Developing Countries Waste Natural Resources. *Environment*, 42 (2): 8.

¹⁸ Barlow, M. (2002). Commodification of water-the wrong prescription. *Water Science and Technology*, 43 (4), 79–84; Barlow, M., Clarke, T. (2002). Who owns water?. *The Nation*, 2 (9), 11–14.

Bond),¹⁹ Karen Baker (Karen Bakker),²⁰ Danijela Džafija (Daniel Jaffee),²¹ Bilera (Bieler) i Džordana (Jordan),²² Veljkovića,²³ Kia (Keough) i Jangsteda (Youngstedt).²⁴ Mnogi autori zagovaraju da se pristup vodi definiše i štiti kao osnovno ljudsko pravo.²⁵ Značaj zaštite ljudskog prava na vodu se mora posmatrati kroz prizmu činjenice da je voda nezamenljivo dobro nužno za ljudski život, te je stoga i nužan preduslov ostvarivanja drugih ljudskih prava.²⁶

Pojedini autori smatraju da se neodgovorno upravljanje vodama može definisati kao vid ekocida i zelene kriminologije.²⁷ Kriminolozi su počeli da ispituju vezu između genocida i ekocida, odnosno međupovezanost uništavanja ekosistema i ljudi i ustanovili da ova pojava odražava karakteristike

¹⁹ Bond, P. (2010). Water, health, and the commodification debate. *Review of Radical Political Economics*, 42.4, 445–464; Bond, P. (2008). Macrodynamics of globalisation, uneven urban development and the commodification of water. *Law, Social Justice and Global Development Journal*, 1–14; Bond, P. (2004). Water commodification and decommodification narratives: pricing and policy debates from Johannesburg to Kyoto to Cancun and back. *Capitalism Nature Socialism*, 15 (1), 7–25.

²⁰ Bakker, K. (2014). The business of water: Market environmentalism in the water sector. *Annual Review of Environment and Resources*, 39, 469–494.

²¹ Jaffee, D. (2020). Enclosing Water: Privatization, Commodification, and Access. U: Legun, K., Keller, J., Bell, M. and Carolan M. (eds.) (2020). *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology*, (vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press, 303–323.

²² Bieler, A., Jordan, J. (2018). Commodification and 'the commons': The politics of privatising public water in Greece and Portugal during the Eurozone crisis. *European Journal of International Relations*, 24 (4), 934–957.

²³ Veljković, N. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: javno dobro ili roba?. *Zbornik radova Međunarodna konferencija Vodovodni i kanalizacioni sistemi*. Pale, 1–18.

²⁴ Keough, S. B., Youngstedt, S. M. (2019). *Water, life, and profit: fluid economies and cultures of Niamey, Niger*. New York: Berghahn Books.

²⁵ Sarvan, D. (2017). Ljudsko pravo na vodu u hrvatskom zakonodavstvu – *de lege lata* i *de lege ferenda*. Fondacija Centar za javno pravo, 1–15; Veljković, N., Petrović, Z., Šotić, A., Hero-Gon, M. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: dezinformacije i poverenje potrošača. *Voda i sanitarna tehnika*, 48 (3–4), 37–48; Mc Adam, K. C. (2003). The Human Right to Water – Market Allocations and Subsistence in a World of Scarcity. *The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 59–85; Fiechter-Widemann, E. (2017). *The Human Right to Water: Justice... Or Sham? : The Legal, Philosophical, and Theological Background of the New Human Right to Water*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications; Bogdanović, S., Jovović, A. (2013). Ljudsko pravo na vodu i sanitaciju. *Pravo – teorija i praksa*, 1–3, 14–27.

²⁶ Mladenov, M., Milojević, G. (2019). Ljudsko pravo na vodu sa posebnim osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava. *Strani pravni život*, 63 (2), 117.

²⁷ Lorenzo, N. (2014). Green Criminology, Victimització Mediambiental i Social Harm. *El Cas d'Huelva* (Espanya). *Crítica penal y poder: una publicación del Observatorio del Sistema Penal y los Derechos Humanos*; no. 7, 5–34; Johnson, H., South, N., Walters, R. (2016). The Commodification and Exploitation of Fresh Water: Property, Human Rights and Green Criminology. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 44 (March), 146–62.

državno-korporativnog kriminala.²⁸ Prema ovim autorima, brojni savremeni genocidi su sprovedeni putem ekocida i naporima korporacija da obezbede sirovine neophodne za nezaustavljivu kapitalističku proizvodnu traku. Otuda se pojavila inicijativa koju podržavaju društveni pokreti širom sveta da ekocid bude uključen kao međunarodni zločin u Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda.²⁹ Time bi se omogućilo uspostavljanje lične i krivične odgovornosti pojedinaca za uništavanje prirode ili donošenje odluka kojima se nanosi ozbiljna šteta životnoj okolini. Zagovornici ove ideje smatraju da bi krivična odgovornost imala više uticaja na smanjivanje zagađenja prirode od podnošenja tužbi protiv korporacija, koje po pravilu već unapred imaju predviđene budžete za pokriće sudskih troškova.

Pored marketizacije i zagađivanja voda, poguban uticaj na stanje voda u svetu posledica je privatizacije vodozahvata, javnih službi i vodno-komunalnih usluga. U većini slučajeva privatizacija u ovoj oblasti se predstavlja i uvodi kao deo paketa oštih mera štednje budžeta zbog zaduženosti države i opravdava obrazloženjem da će se time ostvariti dodatni prihodi kojima se može otplaćivati dug, povećati kvalitet pijaće vode i unaprediti usluge vodonabavevanja. U praksi, svuda gde je sprovedena, privatizacija u ovoj oblasti je rezultirala porastom cena, smanjivanjem kvaliteta usluga i voda, daljom komercijalizacijom usluga i isključivanjem građana u participaciji u odlučivanju o svojim nacionalnim prirodnim bogatstvima i resursima.³⁰ Komodifikacija vode dovodi do toga da pristup vodi za piće imaju samo oni koji mogu da je

²⁸ Lynch, M. J., Fegadel, A., Long, M. A. (2021). Green Criminology and State-Corporate Crime: The Ecocide-Genocide Nexus with Examples from Nigeria. *Journal of Genocide Research*, 23 (2), 236–56.

²⁹ Stop Ecocide International. *Making Ecocide a Crime*. Preuzeto 2. 9. 2022. sa https://www.stopecocide_earth/making-ecocide-a-crime

³⁰ Hermann, Ch. (2014). Komodifikacija: posledice i alternative – Pouke iz privatizacije javnih službi u Evropi. *Pravo na grad*. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <http://pravona-grad.org/komodifikacija-posljedice-i-alternative>; Gaffney, M. (2016). Nature, Economy, and Equity: Sacred Water, Profane Markets. *American Journal of Economics & Sociology*, 75 (5), 1064–1231; Gudelj, I., Runko Luttenberber, L., Senta Marić, A. (2015). Posljedice kojima rezultira privatizacija vodno-komunalnih usluga, 6. *Hrvatska konferencija o vodama s međunarodnim sudjelovanjem, Hrvatske vode na investicijskom valu*. Preuzeto 10. 10. 2021. sa https://www.researchgate.net/publication/279528754_Consequences_resulting_from_privatization_of_water-utility_services_Posljedice_kojima_rezultira_privatizacija_vodno-komunalnih_usluga; Jaffee, D. (2020). Enclosing Water: Privatization, Commodification, and Access., 303–323, u: Legun, K., Keller, J., Bell, M., Carolan, M. (eds.), *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press; Bond, P. (2008). Macrodynamics of Globalisation, Uneven Urban Development and the Commodification of Water. *Law, Social Justice & Global Development Journal*, 1–14; Gleick, P. H., Wolf, G., Chalecki, E. L., Reyes, R. (2002). *New Economy of Water – The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water*. Oakland: Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security; McAdam, K. C. (2003).

plate, što je etički neodrživo s obzirom da je u pitanju resurs bez kojeg nema života. U cilju zaštite od korporativnog uticaja i sprečavanja komodifikacije voda, sve je više država koje su svojim ustavom zajemčile zaštitu voda kao ljudskog prava i kojima može da upravlja jedino država i isključivo u opštem interesu (Ekvador, Egipat, Bolivija, Južnoafrička Republika, Urugvaj i dr.).

U svom izveštaju o ljudskim pravima i privatizaciji voda i sanitetskih usluga od 20. jula 2020. godine, Leo Heler (Léo Heller), Specijalni izvestilac o ljudskom pravu na pijaću vodu i sanitarije, identifikovao je tri ključna faktora vezana za privatizaciju ovih usluga: maksimalizacija profita, uspostavljanje monopola nad uslugama i neravnoteža moći.³¹ Identifikovao je i različite rizike koje proizvodi privatizacija voda i usluga, koje uključuju pogoršanje usluga, nepristupačnost i nemogućnost pristupa uslugama, zanemarivanje održivosti, nedostatak odgovornosti i rast neravnopravnosti. Ovakve štetne prakse su podstakle napore Ujedinjenih nacija da razrade instrumente radi zaštite prava ljudi na vodu.

MEĐUNARODNI PRAVNI I POLITIČKI OKVIR PRAVA NA VODU

Regulativa na nivou Ujedinjenih nacija

Ujedinjene nacije (UN) su prvi put priznale vodu kao pravo na posebnoj konferenciji o ovoj temi 1977. godine. Konferencija je zaključena usvajanjem Akcionog plana u kome je naglašeno da

„...svi ljudi, bez obzira na razlike u ekonomskim i socijalnim uslovima u kojima žive, imaju pravo na pristup pijaćoj vodi u kvantitetu i kvalitetu koji odgovara njihovim osnovnim potrebama.“³²

Ovaj stav je dopunjen antidiskriminacionom odredbom koja je uključena u Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena koja se pripremala u to vreme i koja je usvojena 1979. godine. Prema čl. 14(2)(h) ove Konvencije, države potpisnice imaju obavezu da preduzimaju mere radi obezbeđenja

The Human Right to Water – Market Allocations and Subsistence in a World of Scarcity. *The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 59–85.

³¹ United Nations General Assembly. Human rights and the privatization of water and sanitation services, Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Léo Heller, of 21 July 2020, A/75/208.

³² United Nations Department of Economic and Social Affairs. The Human Right to Water and Sanitation. Preuzeto 10. 10. 2021. sa https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_milestones.pdf

da žene i muškarci imaju ravnopravan pristup i pijaćoj vodi i sanitarnoj infrastrukturi.³³ Slična odredba je uključena i u Konvenciju o pravima deteta.³⁴

Na Međunarodnoj konferenciji o vodi i održivom razvoju održanoj januara 1992. godine u Dublinu (Irska) države učesnice su usvojile osnovne principe kojima bi trebalo da se rukovode radi obezbeđenja prava na vodu.³⁵ Ti principi su sledeći:

1. sveža voda je ključni i ranjivi resurs neophodan za održavanje života, razvoja i životne okoline. Stoga efikasno upravljanje vodenim resursima zahteva holistički pristup uz povezivanje društvenog i ekonomskog razvoja sa zaštitom prirodnih ekosistema;

2. upravljanje vodama treba da bude zasnovano na participativnom principu i da uključi korisnike, planere i donosiocima odluka na svim nivoima. Ovo podrazumeva podizanje svesti o značaju vode među donosiocima odluka i u javnosti. Odluke se donose uz javne konsultacije i uključenje svih korisnika u planiranje i primenu projekata vezanih za vode;

3. žene imaju centralnu ulogu u obezbeđivanju, upravljanju i očuvanju voda. Njihova specifična uloga kao korisnica voda i zaštitnica zdrave životne sredine se retko odražava u institucionalnim aranžmanima o razvoju i upravljanju vodenim resursima, te je potrebno da se uključe u donošenje odluka u ovoj oblasti;

4. s obzirom da voda ima ekonomsku vrednost, bitno je da se pristup čistoj i zdravoj vodi i sanitarnoj infrastrukturi obezbedi uz priuštivu cenu.

Navedeni principi usvojeni na Dablinskoj konferenciji potvrđeni su i na Rio samitu UN o životnoj okolini i razvoju³⁶ koja je održana iste godine, na Međunarodnoj konferenciji o stanovništvu i razvoju 1994. godine³⁷ i Svetskom samitu o održivom razvoju 2002. godine.³⁸ Generalna skupština UN je u svojoj Rezoluciji 54/175 o pravu na razvoj potvrdila da puna realizacija ovog prava

³³ UN General Assembly, *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, 13.

³⁴ UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, 3, Article 24 (2).

³⁵ 1992 Dublin Statement on Water And Sustainable Development. Preuzeto 8. 1. 2022. sa: <http://www.cawater-info.net/library/eng/l/dublin.pdf>

³⁶ United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. Preuzeto 10. 5. 2022. sa <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>

³⁷ United Nations International Conference on Population and Development, Cairo, Egypt, 5 September 1994. Preuzeto 10. 5. 2022. sa <https://www.unfpa.org/events/international-conference-population-and-development-icpd>

³⁸ World Summit on Sustainable Development, 26 August–4 September 2002, Johannesburg. Preuzeto 10. 5. 2022. sa <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>

uključuje, između ostalih, pravo na hranu i čistu vodu kao osnovna ljudska prava čije unapređenje predstavlja moralni imperativ i za nacionalne vlade i za međunarodnu zajednicu.³⁹

Ključni značaj za ovu oblast ima Opšta preporuka br. 15 Komiteta UN za ekonomska, socijalna i kulturna prava usvojena januara 2003. godine.⁴⁰ Komitet je usvojio stanovište da pravo na odgovarajući standard življenja i pravo na najviši dostupni standard zdravlja, garantovani čl. 11. i 12. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,⁴¹ uključuju i pravo na vodu, iako ono nije decidno navedeno u odredbama ovog Pakta. S obzirom na to da je voda od osnovnog značaja za preživljavanje, ovo pravo je povezano sa pravom na život i drugim pravima garantovanim Međunarodnom poveljom ljudskih prava, jer je preduslov za realizaciju svih drugih ljudskih prava. Ovo pravo je definisano kao pravo svakog na bezbednu, fizički dostupnu i pristupačnu vodu u dovoljnim količinama za ličnu i domaću upotrebu. Pored korišćenja za ličnu i kućnu upotrebu, voda je neophodna za različite namene, od proizvodnje hrane (što je povezano sa pravom na odgovarajuću hranu) do obezbeđenja lične higijene (što je u vezi sa pravom na zdravlje). Voda je neophodna i za obezbeđenje sredstava za život (veza sa pravom na obezbeđenje sredstava za život putem rada) i ostvarivanje kulturnih praksi (veza sa pravom na učešće u kulturnom životu).

Pozivajući se na svoju Opštu preporuku br. 3,⁴² koja potvrđuje da države ugovornice imaju osnovnu obavezu da obezbede zadovoljenje barem minimuma nivoa svakog od prava sadržanog u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Komitet je identifikovao sledeće minimalne osnovne obaveze država u pogledu prava na vodu:

- a) obezbeđenje pristupa minimalnoj količini vode neophodne za ličnu i domaću upotrebu radi sprečavanja bolesti,
- b) obezbeđenje prava na pristup vodi i vodnim postrojenjima ili uslugama na nediskriminatornoj osnovi,
- c) obezbeđenje fizičkog pristupa vodnim postrojenjima ili uslugama koji će osigurati dovoljnu količinu bezbedne vode,

³⁹ United Nations General Assembly Resolution A/RES/54/175 the Right to Development, Article 12.

⁴⁰ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, E/C.12/2002/1

⁴¹ United Nations General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, 3.

⁴² United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23

- d) obezbeđenje da lična sigurnost neće biti ugrožena prilikom fizičkog pristupa vodi,
- e) obezbeđenje pravične distribucije svih raspoloživih resursa i usluga,
- f) usvajanje i primenu nacionalne strategije i akcionog plana u ovoj oblasti,
- g) nadziranje realizacije ovog prava,
- h) usvajanje relativno jeftinih ciljanih programa radi zaštite ranjivih grupa,
- i) sprovođenje mera radi sprečavanja i kontrole bolesti koje su povezane sa vodom, uključujući pristup odgovarajućim sanitarijama.

Opšta preporuka br. 15 ističe da pravo na vodu sadrži određene slobode:

1. pravo na obezbeđenje pristupa raspoloživim vodnim resursima,
2. pravo na nesmetano korišćenje, kao što je pravo da se bude slobodan od proizvoljnih isključenja ili kontaminacije vodnih resursa, i
3. pravo na sistem snabdevanja vodom koji će obezbediti jednake mogućnosti ljudima da uživaju pravo na vodu.

U ovoj Opštoj preporuci Komitet UN za ekonomska, socijalna i kulturna prava je naglasio da voda treba prvenstveno da se tretira kao socijalno i kulturno dobro, a ne kao ekonomska roba. Shodno ovome, države članice UN treba da preduzimaju mere radi obezbeđenja pristupačnosti, dostupnosti i kvaliteta vode, uključujući fizičku i ekonomsku pristupačnost, nediskriminaciju i pristup informacijama o svim pitanjima koja se odnose na vode. Treći odeljak Opšte preporuke br. 15 nabroja dužnosti država. Pravne obaveze uključuju dužnost preduzimanja svih mera radi pune realizacije ovog prava. Kao i u pogledu svakog drugog ljudskog prava, specifične pravne obaveze država uključuju obaveze da poštuju, štiti i realizuje ovo pravo. Konkretno, u vezi sa pravom na vodu te obaveze su sledeće:

1. Obaveza da *poštuje* zahteva od država da se uzdrže od bilo kakve aktivnosti kojom mogu neposredno ili posredno ugroziti uživanje prava na vodu. Ova zabrana se odnosi na zabranu zagađivanja, ograničavanja ravnopravnog pristupa vodi, uništavanja vodnih resursa i infrastrukture itd.

2. Obaveza da *štiti* zahteva od država da se sprečavaju treća lica (pojedinci, grupe i korporacije) da na bilo koji način ugroze uživanje prava na vodu. Tamo gde usluge vezane za vode, kao što su vodozahvati, vodovodne mreže i pristup rekama, kontrolišu ili se vrše od strane trećih lica, države moraju sprečiti uticaje kojima bi se moglo ugroziti pravo na vodu. U tom cilju države treba da usvoje efikasni pravni okvir koji uključuje nezavisna nadzorna tela, učešće javnosti i sankcionisanje kršenja regulative.

3. Obaveza da *realizuje* uključuje obavezu usvajanja odgovarajućih pravnih, administrativnih, strateških, budžetskih i drugih mera neophodnih za

punu realizaciju prava na vodu. Dužnost je država da obezbede pravnu zaštitu ovog prava, da usvajaju i primenjuju strategije i planove za punu realizaciju ovog prava, sa naročitim naglaskom na ruralna područja.

Opšta preporuka br. 15 Komiteta UN za ekonomska, socijalna i kulturna prava uključuje i međunarodne obaveze država članica UN. One moraju poštovati pravo na vodu i van svojih granica i u tom cilju ne smeju dozvoliti da njihovi državljani i kompanije krše ovo pravo u drugim zemljama. Zabranjeno je da se voda koristi kao instrument političkog ili ekonomskog pritiska. Štaviše, istaknuta je obaveza međunarodne saradnje u cilju obezbeđenja prava na vodu. Prilikom sklapanja međunarodnih sporazuma, države ugovornice moraju voditi računa da ti instrumenti neće negativno uticati na realizaciju prava na vodu. Sporazumi o liberalizaciji trgovine ne smeju da ugroze kapacitet države da obezbedi punu realizaciju ovog prava. Ova obaveza se odnosi i na međunarodne finansijske institucije.

Potkomisija Komisije UN za ljudska prava za unapređenje i zaštitu ljudskih prava je 2005. godine usvojila Smernice za realizaciju prava na pijaću vodu koje je pripremio Specijalni izvestilac El Hadi Gise (El Hadji Guissé).⁴³ Cilj ovih Smernica je da pomognu vladama da formulišu pravni i strateški okvir za implementaciju prava na vodu. Ključne komponente regulative treba da budu sprečavanje diskriminacije u ostvarivanju ovog prava, pristupačna i ravnopravna distribucija voda, poboljšanje pristupa pijaćoj vodi i obezbeđenje njenog kvaliteta. Voda mora biti pristupačna svima, uključujući siromašne i pripadnike drugih marginalizovanih grupa. S obzirom da niko ne može biti uskraćen za minimalnu količinu vode nužnu za piće i pristup sanitetsko-zdravstvenim uslugama, država mora da subvencionise ove usluge ili da preduzme druge mere kako bi svima obezbedila dostupnost vode. Pored toga, Smernice ukazuju na potrebu obezbeđenja prava učešća svih građana o pitanjima koja se tiču voda i sanitetsko-zdravstvenih usluga, uključujući učešće žena i drugih ranjivih grupa. Zajednice imaju pravo da odrede kakve su im usluge vodosnabdevanja i kanalisanja potrebne. Svako ima pravo na ravnopravni pristup potpunim i transparentnim informacijama koje se odnose na vode, sanitarno-zdravstvene usluge i životnu sredinu.

I pored ovih brojnih aktivnosti UN vezanih za primenu i unapređenje prava na vodu, svetska kriza ovog resursa se nije smanjivala, tako da je Generalna skupština UN proglasila period 2005–2015. Međunarodnom dekadom za akciju „Voda za život“.⁴⁴ Savet UN za ljudska prava je 2008. godine imenovao

⁴³ United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Realization of the right to drinking water and sanitation. Report of the Special Rapporteur, El Hadji Guissé, 11 July 2005, E/CN.4/Sub.2/2005/25

⁴⁴ United Nations General Assembly Resolution A/RES/58/2017

nezavisnog eksperta za pitanja obaveza država u pogledu ostvarivanja ovog prava,⁴⁵ a 2011. godine ga je preimenovao u Specijalnog izvestioca o ljudskim pravima na bezbednu pijaću vodu i sanitarije.⁴⁶ Njegova ovlašćenja uključuju sprovođenje tematskih istraživanja, prikupljanje dobrih praksi i terenske misije državama članicama UN radi sagledavanja stanja prava na vodu.⁴⁷

Prvi međunarodni instrument koji priznaje pravo na bezbednu i čistu pijaću vodu i sanitaciju kao ljudsko pravo nužno za puno uživanje života i drugih ljudskih prava je Rezolucija 64/292 koju je Generalna skupština UN usvojila 2010. godine.⁴⁸ Pet godina kasnije, u svojoj Rezoluciji 70/169 Generalna skupština UN je priznala pravo na bezbednu pijaću vodu i pravo na sanitacije kao dva odvojena prava s obzirom da zahtevaju različiti tretman u njihovoj implementaciji.⁴⁹ Ova prava su potvrđena kao komponente prava na odgovarajući standard življenja i koji su neophodni za puno uživanje prava na život i drugih ljudskih prava. Ona su uključena i među ciljeve Agende 2030 za održivi razvoj (Cilj br. 6),⁵⁰ a formiran je i Nadzorni odbor Inicijative za integrisani monitoring ovog Cilja održivog razvoja.⁵¹ Osnovni cilj je da se obezbedi dostupnost i održivo upravljanje vodom i sanitacijama za svo stanovništvo, a što je u tesnoj vezi sa odgovornim upravljanjem i sprečavanjem zagađivanja ovog prirodnog resursa. Potciljevi uključuju postizanje univerzalnog i jednakog pristupa bezbednoj i priušljivoj vodi za sve, adekvatan i jednak pristup sanitarnim i higijenskim uslovima za sve, unapređenje kvaliteta vode smanjivanjem zagađenja, povećanje efikasnosti korišćenja vode u svim sektorima, integralno upravljanje vodnim resursima na svim nivoima, obnovu vodno povezanih ekosistema, međunarodnu saradnju u ovoj oblasti i jačanje učešća lokalnih zajednica u upravljanju vodosnabdevanjem i sanitacijom. Savet UN

⁴⁵ United Nations Human Rights Council Resolution 7/22, Human rights and access to safe drinking water and sanitation, 28 March 2008, A/HRC/RES/7/22

⁴⁶ United Nations Human Rights Council Resolution 16/2, The human right to safe drinking water and sanitation, 8 April 2011, A/HRC/RES/16/2

⁴⁷ Do 2020. godine na osnovu misija na terenu objavljeni su izveštaji o stanju prava na vodu i sanitarije u 30 država. United Nations Office of High Commissioner for Human Rights. Country visits. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <https://www.ohchr.org/EN/Issues/WaterAndSanitation/SRWater/Pages/CountryVisits.aspx>

⁴⁸ United Nations General Assembly Resolution 64/292, The human rights to safe drinking water and sanitation, 3 August 2010, A/RES/64/292

⁴⁹ United Nations General Assembly Resolution 70/169, The human rights to safe drinking water and sanitation, 22 February 2016, A/RES/70/169

⁵⁰ United Nations General Assembly Resolution Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1

⁵¹ United Nations. UN Water – Monitoring SDG on water and sanitation. Preuzeto 15. 6. 2022. sa <https://www.sdg6monitoring.org>

za ljudska prava je u svojoj Rezoluciji 45/8⁵² pozvao sve države da sprovedu ove međunarodno dogovorene ciljeve u skladu sa svojim obavezama koje proističu iz međunarodnog prava. Ovaj poziv na poštovanje međunarodnog prava i zaustavljanje zagađivanja prirodnih resursa, uključujući vodu, ponovljen je u Rezoluciji Generalne skupštine UN od 26. jula 2022. godine kojom je pristup čistoj, zdravoj i održivoj životnoj sredini proglašen ljudskim pravom.⁵³

Kratak pregled rada UN vezanih za pravo na vodu ukazuje na opredeljenost međunarodne zajednice da stvori čvrst normativni i politički okvir radi zaštite voda i prava na bezbednu pijaću vodu.

Regulativa na nivou Evropske unije

Na evropskom nivou pravni okvir za delovanje država u oblasti politike voda uspostavljen je revidiranom Okvirnom direktivom o vodama Evropskog parlamenta i Saveta od 16. decembra 2020. godine o kvalitetu vode namenjene za ljudsku potrošnju.⁵⁴ Direktiva je stupila na snagu 12. januara 2021. godine, a države članice Evropske unije su dužne da je prenesu u nacionalno zakonodavstvo u roku od dve godine. Cilj ove Direktive je da zaštiti zdravlje ljudi od negativnih efekata bilo kakvog zagađenja vode namenjene za ljudsku potrošnju putem obezbeđenja njene zdravstvene ispravnosti i čistoće, kao i da poboljša pristup pijaćoj vodi. Prihvaćen pristup za bezbednost vode zasnovan je na riziku kojim se obuhvata celi lanac snabdevanja od područja sliva, zahvatanja, obrade, skladištenja i distribucije vode.

Ovom Direktivom Evropska komisija je delimično usvojila zahtev evropske građanske inicijative Right2Water u čijoj osnovi je zahtev za formulisanje regulative na osnovu prava na vodu i sanitarije kako je to priznato od strane Ujedinjenih nacija.⁵⁵ Kao reakcija na ovu građansku inicijativu, Direktiva o vodama je uključila obavezu država članica da preduzimaju potrebne mere za poboljšanje ili održavanje pristupa vodi namenjenoj za ljudsku potrošnju za sve, a posebno za ranjive i marginalizirane društvene grupe (čl. 16).⁵⁶

⁵² United Nations Human Rights Council Resolution, The human rights to safe drinking water and sanitation, 6 October 2020, A/HRC/RES/45/8

⁵³ United Nations General Assembly Resolution 76/300, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 26 July 2022, A/RES/76/300

⁵⁴ Directive (EU) 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the quality of water intended for human consumption. Ovaj instrument se naslanja na prethodnu direktivu u ovoj oblasti, Direktivu o pijaćoj vodi 98/83/EC koja je od donošenja pretrpela nekoliko izmena.

⁵⁵ Right2Water. Preuzeto 10. 10. 2021. sa <https://right2water.eu>

⁵⁶ European Citizen's Initiative. „Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!“ Preuzeto 10. 10. 2021. sa https://europa.eu/citizens-initiative/water-and-sanitation-are-human-right-water-public-good-not-commodity_en

PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR ODGOVORNOG UPRAVLJANJA VODAMA U REPUBLICI SRBIJI

Kao država ugovornica instrumenata ljudskih prava Ujedinjenih nacija, uključujući Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Republika Srbija je dužna da poštuje, štiti i primenjuje obaveze koje se odnose na pravo na vodu, shodno Opštim preporukama br. 3 i 15 Komiteta UN za ekonomska, socijalna i kulturna prava. Kao država kandidatkinja za članstvo u Evropskoj uniji, dužna je da u nacionalno zakonodavstvo implementira Okvirnu direktivu o vodi (EU)2020/2184 i ostale „čerke“ direktive. U ovom odeljku se analizira nacionalni normativni i strateški okvir odgovornog upravljanja vodama iz perspektive ovih prihvaćenih međunarodnih obaveza države.

Ustav Republike Srbije⁵⁷ ne sadrži posebnu odredbu koja bi garantovala zaštitu voda kao ljudskog prava i kojima može da upravlja jedino država. Pravo na vodu se može podvesti kao element prava na život (čl. 24) i prava na zdravu životnu sredinu (čl. 74). Prema čl. 87. Ustava, prirodna bogatstva su u državnoj svojini i koriste se pod uslovima i na način predviđen zakonom, no stranci mogu steći pravo koncesije na prirodnim bogatstvima i dobrima od opšteg interesa (čl. 85, st. 2). Preduzetništvo se može ograničiti zakonom radi zaštite zdravlja ljudi, životne sredine i prirodnih bogatstava (čl. 83, st. 2). Vode, vodotoci i njihovi izvori, resursi podzemnih voda, geotermalni i drugi geološki resursi su zakonom određeni kao prirodna bogatstva i u svojini su Republike Srbije.⁵⁸

Osnovni pravni akt u oblasti voda je Zakon o vodama.⁵⁹ Pored Zakona o vodama, vodama i sistemima zavisnim od voda bave se i zakoni koji regulišu zaštitu životne sredine, zaštitu prirode, rudarstvo i geološka istraživanja, komunalnu delatnost, lokalnu samoupravu, plovidbu, javna preduzeća, javno zdravlje, vanredne situacije, javnu svojinu i javno-privatno partnerstvo. Zakon o zaštiti životne sredine⁶⁰ sadrži posebne odredbe o zaštiti voda (čl. 23), a režimi zaštite voda i vodotokova predviđeni su i Zakonom o zaštiti prirode,⁶¹ Zakonom o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine,⁶² Zakonom o

⁵⁷ *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006. i 115/2021.

⁵⁸ Zakon o javnoj svojini, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016. – dr. zakon, 108/2016, 113/2017, 95/2018. i 153/2020.

⁵⁹ *Službeni glasnik RS*, br. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018. i 95/2018. – dr. zakon.

⁶⁰ *Službeni glasnik RS*, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009. – dr. zakon, 72/2009. – dr. zakon, 43/2011. – odluka US, 14/2016, 76/2018, 95/2018. – dr. zakon i 95/2018. – dr. zakon

⁶¹ *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010. – ispr., 14/2016, 95/2018. – dr. zakon i 71/2021.

⁶² *Službeni glasnik RS*, br. 135/2004. i 25/2015.

strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu,⁶³ kao i drugim propisima i podzakonskim aktima kojima se uređuje sistem zaštite prirode i životne sredine.

Zakon o vodama uređuje

„...pravni status voda, integralno upravljanje vodama, upravljanje vodnim objektima i vodnim zemljištem, izvori i način finansiranja vodne delatnosti, nadzor nad sprovođenjem ovog zakona, kao i druga pitanja značajna za upravljanje vodama“ (čl. 1).

Odredbe ovog zakona odnose se na sve površinske i podzemne vode na teritoriji Republike Srbije, uključujući termalne i mineralne vode, osim podzemnih voda iz kojih se mogu dobiti korisne mineralne sirovine i geotermalna energija, zatim na vodotoke koji čine ili presecaju državnu granicu Republike Srbije i njima pripadajuće podzemne vode, kao i na eksploataciju rečnih nanosa koji ne sadrže primese drugih korisnih mineralnih sirovina (čl. 2). Prema čl. 5. ovog Zakona vode su prirodno bogatstvo u državnoj svojini, javno vodno dobro koje je neotuđivo i koje se koristi na način kojim se ne utiče štetno na vode i priobalni ekosistem i ne ograničavaju prava drugih. Pravo na njihovo korišćenje se može steći pod uslovima utvrđenim ovim Zakonom i posebnim zakonom.

Upravljanje vodama je u nadležnosti države i zasniva se na načelima održivog razvoja, celovitosti, jedinstva vodnog sistema, obezbeđivanja zaštite od štetnog dejstva voda, načela „korisnik plaća“, načela „zagađivač plaća“, uvažavanja najboljih dostupnih tehnika i učešća javnosti i prava na informacije o stanju voda i radu nadležnih organa (čl. 25). Upravljanje vodama mora biti zasnovano na dugoročnoj zaštiti raspoloživih vodnih resursa po količini i kvalitetu. Načelo „korisnik plaća“ podrazumeva da svako ko koristi vodno dobro i vodni objekat, odnosno vodni sistem, kao dobro od opšteg interesa, dužan je da za njegovo korišćenje plati realnu cenu. S druge strane, svako ko svojim aktivnostima prouzrokuje zagađenje vode dužan je da snosi troškove mera za otklanjanje zagađenja. Voda za piće mora ispunjavati uslove u pogledu zdravstvene ispravnosti (čl. 75, st. 1), a javno preduzeće, odnosno drugo pravno lice koje obavlja poslove snabdevanja vodom, dužno je da preduzima mere za obezbeđenje zdravstvene ispravnosti vode za piće (čl. 74).

Zakon o vodama obavezuje i na korišćenje niza mera i aktivnosti radi zaštite voda od zagađivanja radi očuvanja života i zdravlja ljudi, kao i zaštite vodnih i priobalnih ekosistema i postizanja standarda kvaliteta životne sredine (od. 4.3). Odredbe uključuju i zabrane i obaveze zagađivača (čl. 97–104) i sistematsko praćenje statusa voda i zaštićenih oblasti (čl. 107–111), kao i zabrane, ograničavanje prava i obaveza vlasnika i korisnika vodnog zemljišta

⁶³ *Službeni glasnik RS*, br. 135/2004. i 88/2010.

i vodnih objekata (čl. 133–139). Pomak u pogledu prava na učešće građana u upravljanju vodama i na informisanje predstavlja uključenje javnosti u procese pripreme i donošenja planova upravljanja vodama i osnivanje Nacionalne konferencije za vode (čl. 142–146). Nacionalnu konferenciju čine predstavnici jedinica lokalne samouprave sa svakog vodnog područja, predstavnici korisnika voda i udruženja građana.⁶⁴

Izmenama i dopunama Zakona o vodama iz 2010. godine usvojenim 2012. godine omogućeno je da se vodno zemljište u javnoj svojini daje u zakup, a ova problematika je dodatno regulisana izmenama i dopunama Zakona 2016. i 2018. godine (čl. 10a, 10b, 10v, 10g, 10d i 10đ).⁶⁵

Prema važećim rešenjima, vodno zemljište u javnoj svojini se može dati u zakup pravnim licima, preduzetnicima i fizičkim licima za namene utvrđene čl. 10. Zakona. Raspon namena vodnog zemljišta je veoma širok i uključuje, pored sporta, rekreacije i turizma, izgradnju, rekonstrukciju i sanaciju vodnih objekata, održavanje korita vodotoka i vodnih objekata, izgradnju i održavanje objekata za proizvodnju električne energije korišćenjem vodnih snaga i vršenja eksploatacije mineralnih sirovina. Rešenje o davanju u zakup i ugovor o zakupu vodnog zemljišta u javnoj svojini donosi, odnosno zaključuje javno vodoprivredno preduzeće. Izuzetak od ovog pravila je slučaj ako se radi o vodnom zemljištu u javnoj svojini na teritoriji grada Beograda za postavljanje plutajućih objekata, u kom slučaju ugovor o zakupu zaključuje nadležni organ grada Beograda (čl. 10a).

Vodno zemljište u javnoj svojini se daje u zakup u postupku javnog nadmetanja ili prikupljanja pismenih ponuda putem javnog oglašavanja (čl. 10b), a postupak se bliže određuje aktom Vlade (čl. 10v, st. 1). Odredbe Zakona o vodama o davanju vodnog zemljišta u zakup ne isključuju davanje vodnog zemljišta na korišćenje po posebnim propisima o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama (čl. 10v, st. 5). Rok na koji se vodno zemljište daje u zakup ne može biti duži od 15 godina, izuzev za izgradnju objekata u kom slučaju rok ne može biti duži od 50 godina (čl. 10g, st. 1–5). Zakon omogućuje i ustanovljavanje prava stvarne službenosti na vodnom zemljištu i vodnom objektu u javnoj svojini za izgradnju linijskih infrastrukturnih objekata, postavljanje cevovoda, podzemnih i nadzemnih vodova, optičkih kablova i drugih instalacija, kolektora, vodozahvata/pregrade u koritu vodotoka, kao i pravo službenosti prolaza (čl. 10đ).

⁶⁴ Do završetka pisanja ovog rada Nacionalna konferencija za vode nije formirana.

⁶⁵ Narodna skupština Republike Srbije je usvojila dodatne Izmene i dopune Zakona o vodama u julu 2021. godine. Predviđene izmene, koje su se odnosile da se vodno zemljište može dati u zakup i neposrednom pogodbom za plutajuće objekte koji su na vodnom zemljištu grada Beograda, izazvale su proteste građana i ekoloških aktivista. Predsednik Republike Srbije je odbio da potpiše zakon i vratio dokument Narodnoj skupštini.

Pravna regulativa omogućava komercijalno korišćenje voda od strane domaćih i stranih pravnih lica. Zakon o javnoj svojini omogućuje da se na prirodnim bogatstvima, pa tako i na vodama, može steći koncesija ili pravo korišćenja, odnosno iskorišćavanja (čl. 9) o čemu odlučuje Vlada (čl. 40). Prema Zakonu o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama,⁶⁶ koncesija je ugovorno ili institucionalno javno-privatno partnerstvo u kome je javnim ugovorom uređeno komercijalno korišćenje prirodnog bogatstva i dobra u opštoj upotrebi koja su u javnoj svojini,

„...koje javni partner ustupa privatnom partneru, na određeno vreme, pod posebno propisanim uslovima, uz plaćanje koncesione naknade od strane privatnog, odnosno javnog partnera, pri čemu privatni partner snosi rizik vezan za komercijalno korišćenje predmeta koncesije“ (čl. 10, st. 1).

Koncesija radi komercijalnog korišćenja prirodnog bogatstva, uključujući vode, može se dati i za eksploataciju geoloških resursa, pojedine delatnosti unutar zaštićenih područja prirode, kao i za korišćenje drugih zaštićenih prirodnih bogatstava. U slučaju kada privatni partner ne sprovodi mere i radnje neophodne radi zaštite dobra u opštoj upotrebi i radi zaštite prirode, javni partner može jednostrano raskinuti javni ugovor (čl. 54, st. 1, t. 3). Nisu, međutim, predviđene mere da komercijalno korišćenje predmeta koncesije ne ugrožava ostvarivanje ljudskog prava na vodu, zaštitu javnog interesa i obezbeđenje od samovolje privatnog partnera.

Vlada Republike Srbije je 2017. godine usvojila Strategiju upravljanja vodama do 2034. godine, a 2021. Akcioni plan za sprovođenje ove strategije za period od 2021. do 2023. godine.⁶⁷ U pogledu korišćenja voda, osnovni strateški cilj je obezbeđenje dovoljnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za različite kategorije stanovništva, pri čemu se ne sme ugroziti životna sredina. Oblast zaštite voda od zagađivanja cilja na zaštitu zdravlja ljudi, očuvanja vodnih ekosistema i zadovoljavanja potreba korisnika voda. U pogledu nastavka pravne reforme u ovoj oblasti, Strategija i Akcioni plan predviđaju usaglašavanje sa regulativom Evropske unije, ali ne i sa ključnim instrumentima i standardima vezanim za pravo na vodu usvojenim na nivou Ujedinjenih nacija. Prema ovim dokumentima planira se porast cene vode i usluga radi dostizanja ekonomske cene snabdevanja vodom i kanalisanja naselja, koje bi trebalo da bude prilagođeno ekonomskoj moći stanovništva i privrede. Pored toga, planira se rekonstruiranje javnih komunalnih preduzeća i smanjivanje broja javnih vodoprivrednih preduzeća, jačanje privatno-javnog partnerstva i podsticanje privatnih investicija u ovoj oblasti. Nacionalna strategija odr-

⁶⁶ *Službeni glasnik RS*, br. 88/2011, 15/2016. i 104/2016.

⁶⁷ *Službeni glasnik RS*, br. 79/2021.

životog korišćenja prirodnih resursa i dobara⁶⁸ takođe predviđa da se pravo na posebno korišćenje voda stiče po osnovu koncesije.

Ovakve politike, podržane zakonskim ovlašćenjima o javno-privatnom partnerstvu i sticanju koncesija i prava korišćenja nad vodama, izazivaju zabrinutost zbog nesagledivih štetnih posledica po građane i državu. Ova zabrinutost je tim veća što se procenjuje da su do sada već 90 % resursa pijaće vode date pod koncesiju ili privatizovane od strane stranih korporacija.⁶⁹ Privatizacije ovog vitalnog prirodnog bogatstva i strateškog resursa su se u svim zemljama u kojima su primenjene prouzrokovale pogubne posledice po stanje voda kao i po zdravlje i živote stanovništva.

Navedene relevantne odredbe Zakona o vodama i drugih zakona i strategija vezanih za odgovorno upravljanje vodama ukazuju da država nije poštovala svoju obavezu usvajanja pravnih i strateških mera neophodnih za punu realizaciju prava na vodu i ravnopravan pristup bezbednoj i priuštivoj vodi za sve. Štaviše, propisi o javno-privatnom partnerstvu ukazuju na jasnu političku odluku da se javni sektor otvori privatnom kapitalu, uključujući u oblasti vodosnabdevanja i sanitacija. Propisi, međutim, ne predviđaju mere da se to desi na način koji ne ugrožava ostvarivanje ljudskog prava na vodu i socijalnih ciljeva, zaštitu javnog interesa, transparentnost procesa i obezbeđenje od samovolje privatnog partnera.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Voda je ključni, nezamenljiv i ranjivi resurs neophodan za održavanje života i preduslov za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava. Ujedinjene nacije su priznale pravo na bezbednu pijaću vodu i sanitacije i usvojile niz dokumenata u cilju zaštite ovog prava i obezbeđenja dostupnosti i priuštivosti vode svima. Pravne obaveze država u ovom pogledu uključuju obavezu da poštuje, štiti i realizuje pravo na vodu, kao i u pogledu svakog drugog ljudskog prava, što je u tesnoj vezi sa odgovornim upravljanjem i sprečavanjem zagađivanja ovog prirodnog bogatstva. Države su obavezne da se uzdrže od aktivnosti koje mogu neposredno ili posredno ugroziti uživanje prava na vodu, što podrazumeva

⁶⁸ *Službeni glasnik RS*, br. 33/2012.

⁶⁹ Vidović, N. Voda kao javno dobro svih građana. *Zrenjaninski socijalni forum*. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <http://www.zsf.rs/analize/voda-kao-javno-dobro-svih-gradana/>; Pudar, M. i Stevanović, M. N. (2016). Srbija je u tišini prodala izvorišta. *Danas*, 3. jun. Preuzeto 10. 10. 2021. sa <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-je-u-tisini-prodala-i-zvorista/>; Zrenjanin danas (2019). Strane kompanije poseduju skoro 80 % izvora čiste vode u Srbiji. *Zrenjanin danas*, 25. mart. Preuzeto 10. 10. 2021. sa <https://www.zrenjanindanas.rs/strane-kompanije-poseduju-skoro-80-izvora-ciste-vode-u-srbiji/>

zagađivanje, marketizaciju i komodifikaciju voda i usluga povezanih s njom. Obaveze države uključuju zaštitu od neposrednih ili posrednih uticaja trećih lica koja mogu ugroziti ovo pravo i obavezu usvajanja odgovarajućih pravnih, strateških i drugih mera neophodnih za punu realizaciju ovog prava.

Analiza normativnog i strateškog okvira Republike Srbije za odgovorno upravljanje vodama ukazuje na mnoge nedostatke u pogledu usaglašenosti sa međunarodnim standardima ljudskih prava u ovoj oblasti. Rešenja u ovoj oblasti imaju potencijal da proizvedu negativne efekte na stanovništvo, vodne resurse i državu. Voda nije prepoznata i definisana kao ljudsko pravo. Nisu predviđeni instrumenti za zaštitu i potpunu primenu ovog prava, posebno za osetljive društvene grupe. Propisi o koncesijama i javno-privatnom partnerstvu otvaraju put privatizaciji voda i javnog sektora u ovoj oblasti, uprkos činjenici da je privatizacija ovog vitalnog prirodnog resursa prouzrokovala negativne efekte po stanje voda i stanovništvo u svim zemljama u kojima je primenjena. Ovakva regulativa direktno ugrožava suverenost države nad svojim prirodnim bogatstvima i dobrima u opštoj upotrebi. Nisu predviđeni efikasni instrumenti za zaštitu voda od zagađivanja, kao i od njene komodifikacije i marketizacije.

S obzirom da se radi o vitalnom dobru bez kojeg nema života, neophodno je što pre unaprediti pravni i strateški okvir radi sprečavanja negativnih efekata na uživanje prava na vodu i stanje ovog prirodnog bogatstva. Ove mere bi trebalo da uključe, između ostalih:

- uvođenje instituta ljudsko pravo na vodu i odgovornosti države za savesno, etičko i odgovorno upravljanje i zaštitu voda u skladu sa ostvarivanjem opšteg dobra u Ustav Republike Srbije;

- uvođenje insituta lične odgovornosti javnih funkcionera (od razrešenja do krivične odgovornosti) za činjenje i nečinjenje kojima se ugrožava pravo na vodu;

- zamenjivanje koncepta „zagađivač plaća“ konceptom zabrane i sankcionisanja zagađivanja;

- pooštavanje kaznene politike prema zagađivačima;

- zabrana privatizacije i davanja u zakup izvorišta, vodozahvata, jezera, reka, priobalja itd. stranim i privatnim domaćim kompanijama;

- zabranu privatizacije javnih vodoprivrednih i javnih komunalnih preduzeća;

- zabrana privrednih aktivnosti kojima se ugrožavaju podzemne i nadzemne vode;

- zabrana delatnosti multinacionalnih korporacija koje su u bilo kakvoj vezi sa vodama i drugim prirodnim bogatstvima;

- zabrana trgovine vodom na berzi;

- revizija zakona kojim se reguliše pitanje korišćenja voda, koncesija za korišćenje voda i koncesija za korišćenje vode radi stavljanja na tržište

u izvornom obliku ili u prerađenom obliku, u bocama ili u ambalaži iz perspektive obezbeđenja i zaštite vode kao ljudskog prava i zaštite opšteg dobra, uključivši zabranu davanja koncesija stranim fizičkim i pravnim licima.

Za Republiku Srbiju i njene građane je od vitalne važnosti da uspostavi regulativu koja će obezbediti suverenost nad vodama i zaštitu ostvarivanja ljudskog prava na vodu.

LITERATURA

- Ascher, W. (2000). Understanding Why Governments in Developing Countries Waste Natural Resources. *Environment*, 42 (2): 8.
- Bakker, K. (2014). The business of water: Market environmentalism in the water sector. *Annual Review of Environment and Resources*, 39, 469–494.
- Barlow, M. (2002). Commodification of water – the wrong prescription. *Water Science and Technology*, 43 (4), 79–84.
- Barlow, M., and Clarke, T. (2002). Who owns water?. *The Nation*, 2 (9), 11–14.
- Bieler, A., Jordan, J. (2018). Commodification and 'the commons': The politics of privatising public water in Greece and Portugal during the Eurozone crisis. *European Journal of International Relations*, 24 (4), 934–957.
- Bognanović, S., Jovović, A. (2013). Ljudsko pravo na vodu i sanitaciju. *Pravo – teorija i praksa*, 1–3, 14–27.
- Bond, P. (2010). Water, health, and the commodification debate. *Review of Radical Political Economics*, 42 (4), 445–464.
- Bond, P. (2008). Macrodynamics of Globalisation, Uneven Urban Development and the Commodification of Water. *Law, Social Justice & Global Development Journal*, 1–14.
- Bond, P. (2004). Water commodification and decommodification narratives: pricing and policy debates from Johannesburg to Kyoto to Cancun and back. *Capitalism Nature Socialism*, 15 (1), 7–25.
- Brisman, A. et al. (2020). The politics of water rights: Scarcity, sovereignty and security. *Water, Governance, and Crime Issues*. Springer, Cham, 17–29.
- Chipman, K. (2020). California Water Futures Begin Trading Amid Fear of Scarcity. *Bloomberg*, December 6. Preuzeto 1. 11. 2021. sa <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-06/water-futures-to-start-trading-amid-growing-fears-of-scarcity>
- Чађо, С. et al. (2021). *Стјајтис површинских вода Србије – период 2017–2019*. Београд: Агенција за заштиту животне средине, Министарство заштите животне средине Републике Србије. Preuzeto 10. 9. 2022. sa http://www.sepa.gov.rs/download/VodeSrbije/StatusPovrsinskihVoda2017_2019.pdf
- European Citizen's Initiative. Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity! Preuzeto 10. 10. 2021. sa https://europa.eu/citizens-initiative/water-and-sanitation-are-human-right-water-public-good-not-commodity_en

- Fiechter-Widemann, E. (2017). *The Human Right to Water: Justice... Or Sham?. The Legal, Philosophical, and Theological Background of the New Human Right to Water*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications.
- Gaffney, M. (2016). Nature, Economy, and Equity: Sacred Water, Profane Markets. *American Journal of Economics & Sociology*, 75 (5), 1064–1231.
- Gleick, P. H., Wolf, G., Chalecki, E. L., Reyes, R. (2002). *New Economy of Water – The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water*. Oakland: Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security.
- Gudelj, I., Runko Luttenberber, L., Senta Marić, A. (2015). *Posljedice kojima rezultira privatizacija vodno-komunalnih usluga, 6. Hrvatska konferencija o vodama s međunarodnim sudjelovanjem, Hrvatske vode na investicijskom valu*. Preuzeto 10. 10. 2021. sa https://www.researchgate.net/publication/1279528754_Consequences_resulting_from_privatization_of_water-utility_services_Posljedice_kojima_rezultira_privatizacija_vodno-komunalnih_usluga.
- Hermann, Ch. (2014). Komodifikacija: posljedice i alternative – Pouke iz privatizacije javnih službi u Evropi. *Pravo na grad*. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <http://pravona-grad.org/komodifikacija-posljedice-i-alternative>
- Jaffee, D. (2020). *Enclosing Water: Privatization, Commodification, and Access*. 303–323. U: Johnson, H., South, N., Walters, R. (2016). *The Commodification and Exploitation of Fresh Water: Property, Human Rights and Green Criminology. International Journal of Law, Crime and Justice*, 44 (March), 146–162.
- Keough, S. B., Youngstedt, S. M. (2019). *Water, life, and profit: fluid economies and cultures of Niamey, Niger*. New York: Berghahn Books.
- Кнежевић, Т. (2022). *Извештај о здравственој исправности воде за пиће јавних водовода и водних објеката у Републици Србији за 2021. годину*. Београд: Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“.
- Kouzmanov, A. (2018). Water as a Strategic Resource and Political Influence in the Modern World. *The 26th International Forum Laying the Foundation for a More Humane Future – Mut zur Ethik*. Zurich/Sirnach, Switzerland, 31 August – 2 September 2018.
- Kuzmanov, L., Marković, J. (2021). *Položaj osetljivih grupa u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Legun, K., Keller, J. C., Bell, M. M., Carolan, M. (eds.). *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology* (vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Legun, K., Keller, J. C., Bell, M. M., Carolan, M. (eds.). *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology* (vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorenzo, N. (2014). Green Criminology, Victimització Mediambiental i Social Harm. El Cas d'Huelva (Espanya). *Crítica penal y poder: una publicación del Observatorio del Sistema Penal y los Derechos Humanos*, No. 7, 5–34.
- Lynch, M. J., Fegadel, A., Long, M. A. (2021). Green Criminology and State-Corporate Crime: The Ecocide-Genocide Nexus with Examples from Nigeria. *Journal of Genocide Research*, 23 (2), 236–56.

- McAdam, K. C. (2003). „The Human Right to Water – Market Allocations and Subsistence in a World of Scarcity“. *The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 59–85.
- Mladenov, M., Milojević, G. (2019). Ljudsko pravo na vodu sa posebnim osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava. *Strani pravni život*, 63 (2), 109–119.
- Pudar, M., Stevanović, M. N. (2016). Srbija je u tišini prodala izvorišta. *Danas*, 3. jun. Preuzeto 10. 10. 2021. sa <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-je-u-tisini-prodala-izvorista/>
- Right2Water. Preuzeto 10. 10. 2021. sa <https://right2water.eu>
- Sarvan, D. (2017). *Ljudsko pravo na vodu u hrvatskom zakonodavstvu – de lege lata i de lege ferenda*. Fondacija Centar za javno pravo, 1–15.
- SEEBiz (2020). Na Wall Streetu počelo trgovanje vodom. SEEBiz, 9. decembar. Preuzeto 1. 11. 2021. sa <https://www.seebiz.eu/trzista/na-wall-streetu-pocelo-trgovanje-vodom/247054>
- Sociology* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stop Ecocide International. *Making Ecocide a Crime*. Preuzeto 2. 9. 2022. sa <https://www.stopecocide.earth/making-ecocide-a-crime>
- Todorović, I. (2022). Ko u Srbiji prvi dograbi vodu, taj ima primat u njenom korišćenju. *Balkan Green Energy News*, 5. septembar. Preuzeto 15. 9. 2022. sa <https://balkangreenenergynews.com/rs/ko-u-srbiji-prvi-dograbi-vodu-taj-ima-primat-u-njenom-koriscenju/>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. *The Human Right to Water and Sanitation*. Preuzeto 10. 10. 2021. sa https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_milestones.pdf
- United Nations Office of High Commissioner for Human Rights. *Country visits*. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <https://www.ohchr.org/EN/Issues/WaterAndSanitation/SRWater/Pages/CountryVisits.aspx>
- United Nations University (2011). *Former National Leaders: Water a Global Security Issue*. Preuzeto 10. 9. 2022. sa <https://unu.edu/media-relations/releases/water-called-a-global-security-issue.html>
- United Nations. *UN Water – Monitoring SDG on water and sanitation*. Preuzeto 15. 6. 2022. sa <https://www.sdg6monitoring.org>
- Veljković, N. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: javno dobro ili roba?. *Zbornik radova Međunarodna konferencija Vodovodni i kanalizacioni sistemi*. Pale, 1–18.
- Veljković, N., Petrović, Z., Šotić, A., Hero-Gon, M. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: dezinformacije i poverenje potrošača. *Voda i sanitarna tehnika*, 48 (3–4), 37–48.
- Vidović, N. Voda kao javno dobro svih građana. *Zrenjaninski socijalni forum*. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <http://www.zsf.rs/analize/voda-kao-javno-dobro-svih-gradana/>
- Zrenjanin danas (2019). Strane kompanije poseduju skoro 80% izvora čiste vode u Srbiji. *Zrenjanin danas*, 25. mart. Preuzeto 10. 10. 2021. sa World Summit on Sustainable Development, 26 August – 4 September 2002, Johannesburg. Preuzeto 10. 5. 2022. sa <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>

Domaći pravni izvori

- Strategija upravljanja vodama na teritoriji Republike Srbije do 2034. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 3/2017.
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006. i 115/2021.
- Zakon o javnoj svojini, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016. – dr. zakon, 108/2016, 113/2017, 95/2018. i 153/2020.
- Zakon o vodama, *Službeni glasnik RS*, br. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018. i 95/2018. – dr. Zakon.
- Zakon o zaštiti životne sredine, *Službeni glasnik RS*, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009. – dr. zakon, 72/2009. – dr. zakon, 43/2011. – odluka US, 14/2016, 76/2018, 95/2018. – dr. zakon i 95/2018. – dr. Zakon.
- Zakon o zaštiti prirode, *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010. – ispr., 14/2016, 95/2018. – dr. zakon i 71/2021.
- Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, *Službeni glasnik RS*, br. 135/2004. i 25/2015.
- Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, *Službeni glasnik RS*, br. 135/2004. i 88/2010.
- Zakon o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2011, 15/2016. i 104/2016.
- Akcioni plan za sprovođenje Strategije upravljanja vodama na teritoriji Republike Srbije za period od 2021. do 2023. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 79/2021.
- Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, *Službeni glasnik RS*, br. 33/2012.

Međunarodni izvori

- United Nations. UN Water SDG 6 Dana Portal. Sustainable Development Goal 6 on water and sanitation. Global Status. Preuzeto 15. 10. 2021. sa <https://www.sdg-6data.org/>
- United Nations General Assembly. Human rights and the privatization of water and sanitation services, Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Léo Heller, of 21 July 2020, A/75/208
- UN General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249.
- UN General Assembly, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577.
- 1992 Dublin Statement on Water And Sustainable Development. Preuzeto 8. 1. 2022. sa: <http://www.cawater-info.net/library/eng/l/dublin.pdf>
- United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. Preuzeto 10. 5. 2022. sa <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>

- United Nations International Conference on Population and Development, Cairo, Egypt, 5 September 1994. Preuzeto 10. 5. 2022. sa <https://www.unfpa.org/events/international-conference-population-and-development-icpd>
- United Nations General Assembly Resolution A/RES/54/175, The Right to Development.
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, E/C.12/2002/1.
- United Nations General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993.
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23.
- United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Realization of the right to drinking water and sanitation. Report of the Special Rapporteur, El Hadji Guissé, 11 July 2005, E/CN.4/Sub.2/2005/25.
- United Nations General Assembly Resolution A/RES/58/2017.
- United Nations Human Rights Council Resolution 7/22, Human rights and access to safe drinking water and sanitation, 28 March 2008, A/HRC/RES/7/22.
- United Nations Human Rights Council Resolution 16/2, The human right to safe drinking water and sanitation, 8 April 2011, A/HRC/RES/16/2.
- United Nations General Assembly Resolution 64/292, The human rights to safe drinking water and sanitation, 3 August 2010, A/RES/64/292.
- United Nations General Assembly Resolution 70/169, The human rights to safe drinking water and sanitation, 22 February 2016, A/RES/70/169.
- United Nations General Assembly Resolution Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.
- United Nations Human Rights Council Resolution, The human rights to safe drinking water and sanitation, 6 October 2020, A/HRC/RES/45/8.
- United Nations General Assembly Resolution 76/300, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 26 July 2022, A/RES/76/300.
- Directive (EU) 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the quality of water intended for human consumption
- Directive (EC) on Drinking Water 98/83/EC.

*Mirjana Dokmanović, Ph.D.**
Institute of Social Sciences, Belgrade
ORCID: 0000-0002-1070-3514

RESPONSIBLE WATER MANAGEMENT**

International and national legal and strategic frameworks

ABSTRACT: The subject of this paper is the international legal and political framework of the right to water and relevant regulations in the Republic of Serbia, and the focus is on the state's responsibility for water management in accordance with the realization of the common good. The starting point of the paper is the position that access to water is a human right and that water can be managed only by the state and exclusively in the general interest.

The first part of the paper discusses the risks of marketization, privatization and commodification of water for the realization of the right to water and the protection of this vital natural and strategic resource. The second part summarizes the activities of the United Nations related to the recognition of the right to water as a basic human right and the obligations of states in this sense. The third part analyses the normative and strategic framework of the Republic of Serbia in this area from the perspective of the right to water and responsible state management. Deficiencies in terms of the compli-

* mirjana.dok@gmail.com, Research assistant at the Institute of Social Sciences.

** The paper was written as part of the Research Program of the Institute of Social Sciences for 2022, which is supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. The paper was received on September 19th, 2022, and the paper was accepted for publication on November 30th, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

ance with international human rights standards and the risks that the current regulation can produce for the population, water resources and the state are pointed out. No effective instruments have been envisaged for the protection of water from pollution, nor against commodification and marketization, while the privatization of water and public companies in this area threatens the sovereignty of the state over its natural resources. The goal of the paper is to point out the importance of establishing national regulations that will ensure sovereign and responsible management of water resources and protection of the right to water.

Keywords: human right to water, marketization of water, commodification of water, privatization of public companies, ecocide, water trading, water futures, public-private partnership, concessions

INTRODUCTION

Without water, like without air, there is no life. Despite this undeniable fact, all countries of the world, regardless of the level of economic development, face problems due to the pollution of springs, watercourses, seas, rivers and other water resources, which directly threatens ecosystems and the health and lives of people and other living beings. According to United Nations' (UN) data from 2020 on the implementation of Sustainable Development Goal number 6, which refers to the sustainable management of water resources, a quarter of the world's population does not have access to safe drinking water, and almost half are unable to use a sanitary system.¹ In Europe, one million people do not have access to water, and eight million do not have sanitary ware.² Of the total number of monitored water bodies, the water quality in 28 % of them is not good and only 56 % of household and industrial waste water is safely treated.³ The level of water exploitation, i.e., the share of the total affected water resources out of the total available global water resources is 17 %, and the share of integrated water resources management is 54 %.⁴

The quality of water is continuously deteriorating due to the irresponsible attitude of governments and industry towards this natural resource, which

¹ United Nations. UN Water SDG 6 Dana Portal. Sustainable Development Goal 6 on water and sanitation. Global Status. Available at: <https://www.sdg6data.org/>, accessed on 15 October, 2021.

² Right2Water. Available at: <https://right2water.eu>, accessed on 10 October, 2021.

³ United Nations. UN Water SDG 6 Dana Portal. Sustainable Development Goal 6 on water and sanitation. Global Status. Available at: <https://www.sdg6data.org/>, accessed on 15 October, 2021.

⁴ *Ibid.*

threatens the availability of water in the future. The data indicates that we have been drifting away from the goal of ensuring sustainable water exploitation and fresh water supply in response to water scarcity and an increasing population around the world that is facing this problem. Water shortage threatens not only economic and social development, but can be a catalyst for armed conflicts and wars.⁵ In the last fifty years, 507 international conflicts related to water have been recorded, 20 of which were armed conflicts.⁶

Water has become a strategic resource of the 21st century, as oil was in the previous century. The shortage of this vital natural resource has triggered water trading on the stock exchange (*water futures market*). The general availability of this vitally important resource is threatened by the systematic theft, exploitation, privatization and marketization of water by multinational corporations. This problem is the focus of many international human rights instruments, including United Nations Human Rights Council Resolution 7/22. The UN General Assembly declared access to a clean, healthy and sustainable environment a human right by the Resolution of July 26, 2022.

The Republic of Serbia is rich in water resources, but the report of the Republic Environmental Protection Agency on the status of surface waters shows that the quality of the water is worrisome.⁷ Surface water monitoring showed that only 3% is of a good ecological status; the largest number of bodies has a moderate ecological status (20%), a weak status was determined in 19%, and a poor ecological status in 10% of water bodies.⁸ The results of the chemical status showed that 16% of water bodies do not have a good chemical status. Almost 20% of the population in Serbia is not connected to public water supply systems.⁹ Indicators of drinking water quality control indicated physico-chemical and microbiological defects in half of the controlled central water supply systems. In 2021, there were only 69.1% of

⁵ United Nations University (2011). *Former National Leaders: Water a Global Security Issue*. Available at: <https://unu.edu/media-relations/releases/water-called-a-global-security-issue.html>, accessed on 10 September, 2022.

⁶ Kouzminov, A. (2018). *Water as a Strategic Resource and Political Influence in the Modern World*. The 26th International Forum 'Laying the Foundation for a More Humane Future – Mut zur Ethik', Zurich/Sirnach, Switzerland, 31 August – 2 September 2018, 2.

⁷ Čađo, S. et al. (2021). *Status površinskih voda Srbije – period 2017–2019*. Belgrade: Environmental Protection Agency, Ministry of Environmental Protection of the Republic of Serbia. Available at: http://www.sepa.gov.rs/download/VodeSrbije/StatusPovrsinskihVoda2017_2019.pdf, accessed on 10 September, 2022.

⁸ *Ibid.*, 95.

⁹ Water management strategy on the territory of the Republic of Serbia until 2034 (*Official Gazette of the RS*, no. 3/2017), 48.

working public water supply systems in urban areas.¹⁰ One of the most sensitive social groups, the population in Roma settlements, uses improved sources of drinking water (98%), 78% use tap water that is delivered to the apartment or house and 86% use basic sanitation services.¹¹ According to the results of research in the civil sector from 2022, it is estimated that around one million people permanently or temporarily do not have access to drinking water.¹²

The subject of this paper is the international legal and political framework of the right to water and relevant regulations in the Republic of Serbia, and the focus is on the state's responsibility for water management in accordance with the realization of the common good. The starting point of the paper is the position that access to water is a human right, and that water can be managed only by the state and only in the general interest. The paper consists of three parts. The first part deals with the problem of treating water as a commodity, which has become a frequent practice of corporations and governments around the world, as well as the response of individual countries to the marketization and privatization of water. The second part presents the key instruments of the United Nations and the European Union in this area. The normative and strategic framework of the Republic of Serbia in this area is analysed in the third part of the paper, from the perspective of the right to water and the responsible state management of this natural resource. The final considerations summarize the relevant issues and conclude that the state has a primary obligation to provide its citizens with a progressive and full realization of the right to water. This part also presents specific recommendations for improving the relevant legal framework in the Republic of Serbia. The goal of the paper is to point out the importance of establishing national regulations that will ensure sovereignty and responsible management of water resources to protect the health and lives of people, as well as the environment.

¹⁰ Knežević, T. (2022). *Izveštaj o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće javnih vodovoda i vodnih objekata u Republici Srbiji za 2021. godinu*. Belgrade: Institute of Public Health of Serbia "Dr Milan Jovanovic Batut", 22.

¹¹ Kuzmanov, L., Marković, J. (2021). *Položaj osetljivih grupa u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji*. Belgrade: Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Republic of Serbia, 6.

¹² Todorović, I. (2022). *Ko u Srbiji prvi dograbi vodu, taj ima primat u njenom korišćenju*. *Balkan Green Energy News*, 5 September. Available at: <https://balkangreenenergynews.com/rs/ko-u-srbiji-prvi-dograbi-vodu-taj-ima-primat-u-njenom-korisćenju/>, accessed on 15 September, 2022.

WATER – RIGHT OR COMMODITY?

The stock exchange business on Wall Street in December 2020 marked the first water trading (*water futures market*) on the stock exchange. The world's largest derivatives exchange has launched the California water market trading worth more than \$1 billion.¹³ Water has appeared on the stock market as a commodity in the form of a financial instrument called futures and its price varies like the price of gold, oil or wheat. The idea of water trading arose because of the water shortage in California, with the rationale that it would serve as a hedge for the largest water consumers against rising prices and as an indicator for investors around the world, and that futures would reduce the risk to farmers and cities in the event of water shortages.¹⁴ This is presented as a pilot project to show what the trend is, but it is very possible that water will be regularly traded in the future. The Special Rapporteur on Water and Human Rights reacted by expressing concern, since the appearance of water on the stock market will lead stock market and financial speculation financiers to start trading water like any other commodity, such as gold and oil.¹⁵ Unlike these products, water cannot be treated as a commodity, because it is a public good and belongs to everyone. In addition, unlike oil, for which alternatives can be found (natural gas, nuclear, solar energy, etc.), water has no substitute.

While corporations and other proponents of water futures trading consider it economically justified, many authors warn that water marketization is a dangerous trade of our future.¹⁶ One should keep in mind that trading on the stock market is only apparently free, because looking at the wider context in which it takes place reveals the prevailing influence of transnational financial capital, international financial institutions, corporations and the most powerful governments. The enormous influence of corporations in this sector is also reflected in laws in many countries that favour the interests of private inves-

¹³ Chipman, K. (2020). California Water Futures Begin Trading Amid Fear of Scarcity. *Bloomberg*, 6 December. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-06/water-futures-to-start-trading-amid-growing-fears-of-scarcity>, accessed on 1 November, 2021.

¹⁴ SEEBiz (2020). Na Wall Streetu počelo trgovanje vodom. *SEEBiz*, 9 December. Available at: <https://www.seebiz.eu/trzista/na-wall-streetu-pocelo-trgovanje-vodom/247054>, accessed on 1 November, 2021.

¹⁵ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (2020). *Water: Futures market invites speculators, challenges basic human rights – UN expert*. December 11. Available at: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/12/water-futures-market-invites-speculators-challenges-basic-human-rights-un>, accessed on 1 November, 2021.

¹⁶ A word game, since *future* also indicates the time ahead of us. Brisman, A. et al. (2020). The politics of water rights: Scarcity, sovereignty and security. *Water, Governance, and Crime Issues*. Springer, Cham, 17–29.

tors, allow the pollution of watercourses and water resources and endanger its quality. Research findings indicate that many governments treat this vital natural asset irresponsibly not only because of ignorance, incompetence, or corruption, but also because they treat it as an economic resource to attract foreign investors and creditors to stimulate economic growth of their countries.¹⁷ They ignore that short-term positive effects on the economy can have incalculable long-term adverse effects on people and the environment. This claim has been argued by many researchers, including Maude Barlow,¹⁸ Patrick Bonda,¹⁹ Karen Bakker,²⁰ Daniel Jaffee,²¹ Bieler and Jordan,²² Veljković,²³ Keough and Youngstedt.²⁴ Many authors advocate that access to water be defined and protected as a basic human right.²⁵ The importance of protecting the human right to water must be considered through the prism of the fact that water is an

¹⁷ Ascher, W. (2000). Understanding Why Governments in Developing Countries Waste Natural Resources. *Environment* 42 (2): 8.

¹⁸ Barlow, M. (2002). Commodification of water – the wrong prescription. *Water Science and Technology*, 43 (4), 79–84; Barlow, M., Clarke, T. (2002). Who owns water?. *The Nation*, 2 (9), 11–14.

¹⁹ Bond, (2010). Water, health, and the commodification debate. *Review of Radical Political Economics*, 42.4, 445–464; Bond, (2008). Macrodynamics of globalization, uneven urban development and the commodification of water. *Law, Social Justice and Global Development Journal*, 1–14; Bond, (2004). Water commodification and de-commodification narratives: pricing and policy debates from Johannesburg to Kyoto to Cancun and back. *Capitalism Nature Socialism*, 15 (1), 7–25.

²⁰ Bakker, K. (2014). The business of water: Market environmentalism in the water sector. *Annual Review of Environment and Resources*, 39, 469–494.

²¹ Jaffee, D. (2020). Enclosing Water: Privatization, Commodification, and Access. 303–323. In Legun, K., Keller, J., Bell, M., Carolan, M. (eds.). *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.

²² Bieler, A. and Jordan, J. (2018). Commodification and ‘the commons’: The politics of privatizing public water in Greece and Portugal during the Eurozone crisis. *European Journal of International Relations*, 24 (4), 934–957.

²³ Veljković, N. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: javno dobro ili roba? Collection of papers, *International Conference for Plumbing and Sewage Systems*, Pale, 1–18.

²⁴ Keough, S. B., Youngstedt, S. M. (2019). *Water, life, and profit: fluid economies and cultures of Niamey, Niger*. New York: Berghahn Books.

²⁵ Sarvan, D. (2017). Ljudsko pravo na vodu u hrvatskom zakonodavstvu – *de lege lata* i *de lege ferenda*. Foundation Public Law Centre, 1–15; Veljković, N., Petrović, Z., Šotić, A., Hero-Gon, M. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: dezinformacije i poverenje potrošača. *Voda i sanitarna tehnika*, 48 (3–4), 37–48; McAdam, K. C. (2003). The Human Right to Water – Market Allocations and Subsistence in a World of Scarcity. *The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 59–85; Fiechter-Widemann, E. (2017). *The Human Right to Water: Justice... Or Sham?: The Legal, Philosophical, and Theological Background of the New Human Right to Water*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications; Bognanović, S., Jovović, A. (2013). Ljudsko pravo na vodu i sanitaciju. *Pravo – teorija i praksa*, 1–3, 14–27.

irreplaceable good necessary for human life, and is therefore a necessary precondition for the realization of other human rights.²⁶

Certain authors believe that irresponsible water management can be defined as a form of ecocide and green crime.²⁷ Criminologists began to examine the connection between genocide and ecocide, i.e., the interconnectedness of the destruction of ecosystems and people, and found that this phenomenon reflects the characteristics of state-corporate crime.²⁸ According to these authors, numerous modern genocides have been carried out through ecocide and corporate efforts to ensure the raw materials necessary for the unstoppable capitalist production line. Hence the initiative, supported by social movements around the world, to include ecocide as an international crime in the Rome Statute of the International Criminal Court.²⁹ This would enable establishing personal and criminal responsibility of individuals for destroying nature or making decisions that cause serious damage to the environment. Proponents of this idea believe that criminal liability would have a greater impact on reducing environmental pollution than filing lawsuits against corporations, which as a rule already have budgets planned in advance to cover court costs.

In addition to marketization and water pollution, the disastrous impact on the state of water in the world is a consequence of the privatization of water intakes, public services and water utilities. In the majority of cases, privatization in this area is presented and introduced as part of a package of drastic budget saving measures due to the indebtedness of the state and justified by the explanation that this will generate additional revenues that can be used to pay off the debt, increase the quality of drinking water and improve water supply services. In practice, wherever it has been carried out, privatization in this area has resulted in rising prices, decreasing the quality of services and water, further commercialization of services and exclusion of citizens from participation in

²⁶ Mladenov, M., Milojević, G. (2019). Ljudsko pravo na vodu sa posebnim osvrtnom na praksu Evropskog suda za ljudska prava. *Strani pravni život*, 63 (2), 117.

²⁷ Lorenzo, N. (2014). Green Criminology, Victimització Mediambiental i Social Harm. El Cas d'Huelva (Espanya). *Crítica penal y poder: una publicación del Observatorio del Sistema Penal y los Derechos Humanos*; No. 7, 5–34; Johnson, H., South, N., Walters, R. (2016). The Commodification and Exploitation of Fresh Water: Property, Human Rights and Green Criminology. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 44 (March), 146–62.

²⁸ Lynch, M. J., Fegadel, A., Long, M. A. (2021). Green Criminology and State-Corporate Crime: The Ecocide-Genocide Nexus with Examples from Nigeria. *Journal of Genocide Research*, 23 (2), 236–56.

²⁹ Stop Ecocide International. "Making Ecocide a Crime". Available at: <https://www.stopecocide.earth/making-ecocide-a-crime>, accessed on 2 September, 2022.

decision-making about their national natural wealth and resources.³⁰ The commodification of water leads to the situation in which only those who can pay for it have access to drinking water, which is ethically unsustainable considering that it is a resource without which life is not possible. In order to protect against corporate influence and prevent the commodification of water, there are more and more countries whose constitutions guarantee the protection of water as a human right that can only be managed by the state and exclusively in the general interest (Ecuador, Egypt, Bolivia, South Africa, Uruguay, etc.).

In his report on human rights and the privatization of water and sanitation services of 20 July 2020, Léo Heller, Special Rapporteur on the human right to safe drinking water and sanitation, identified three key factors related to the privatization of these services: profit maximization, the establishment of monopolies over services and power imbalance.³¹ Also, he identified various risks caused by privatization of water and services, which include deterioration of services, inaccessibility and unaffordability of access to services, neglect of sustainability, lack of accountability and growth of inequality. Such harmful practices have fuelled efforts by the United Nations to develop instruments to protect people's rights to water.

³⁰ Hermann, Ch. (2014). Komodifikacija: posljedice i alternative – Pouke iz privatizacije javnih službi u Evropi. *Pravo na grad*. Available at: <http://pravonagrad.org/komodifikacija-posljedice-i-alternative>, accessed on 15 October, 2021; Gaffney, M. (2016). Nature, Economy, and Equity: Sacred Water, Profane Markets. *American Journal of Economics & Sociology*, 75 (5), 1064–1231; Gudelj, I., Runko Luttenberber, L., Senta Marić, A. (2015). Posljedice kojima rezultira privatizacija vodno-komunalnih usluga. 6. *Croatian water conference with international participation, Hrvatske vode na investicijskom valu*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/279528754_Consequences_resulting_from_privatization_of_water-utility_services_Posljedice_kojima_rezultira_privatizacija_vodno-komunalnih_usluga, accessed on 10 October, 2021; Jaffee, D. (2020). Enclosing Water: Privatization, Commodification, and Access, 303–323. In: Legun, K., Keller, J., Bell, M., Carolan, M. (eds.). *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press; Bond, (2008). Macrodynamics of Globalisation, Uneven Urban Development and the Commodification of Water. *Law, Social Justice & Global Development Journal*, 1–14; Gleick, H., Wolf, G., Chalecki, E. L., Reyes, R. (2002). *New Economy of Water – The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water*. Oakland: Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security; McAdam, K. C. (2003). The Human Right to Water – Market Allocations and Subsistence in a World of Scarcity. *The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 59–85.

³¹ United Nations General Assembly. Human rights and the privatization of water and sanitation services, Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Léo Heller, of 21 July 2020, A/75/208

THE INTERNATIONAL LEGAL AND POLITICAL FRAMEWORK OF THE RIGHT TO WATER

Regulation at the level of the United Nations

The United Nations (UN) first recognized water as a right at a special conference on this topic in 1977. The conference concluded by adopting the Action Plan, which emphasized that

“...all people, regardless of the differences in the economic and social conditions in which they live, have the right to access drinking water in the quantity and quality that meets their basic needs.”³²

This position was supplemented by an anti-discrimination provision that was included in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, which was being prepared at that time and was adopted in 1979. According to Article 14(2)(h) of this Convention, the signatory states must take measures to ensure that women and men have equal access to drinking water and sanitary infrastructure.³³ A similar provision is included in the Convention on the Rights of the Child.³⁴

At the International Conference on Water and Sustainable Development held in Dublin (Ireland) in January 1992, the participating states adopted the basic principles to follow in order to ensure the right to water.³⁵ Those principles are as follows:

1. Fresh water is the crucial and vulnerable resource necessary for sustaining life, development and the environment. Therefore, effective management of water resources requires a holistic approach, linking social and economic development with the protection of natural ecosystems.

2. Water management should be based on the participatory principle and involve users, planners and decision-makers at all levels. This includes raising awareness of the importance of water among decision makers and the public. Decisions are made with public consultations and the involvement of all users in the planning and implementation of water-related projects.

³² United Nations Department of Economic and Social Affairs. The Human Right to Water and Sanitation. Available at: https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_milestones.pdf, accessed on 10 October, 2021.

³³ UN General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, 13.

³⁴ UN General Assembly. *Convention on the Rights of the Child*. 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, 3, Article 24 (2).

³⁵ 1992 Dublin Statement on Water and Sustainable Development. Available at: <http://www.cawater-info.net/library/eng/l/dublin.pdf>, accessed on 8 January, 2022.

3. Women play a central role in the providing, managing and preserving water. Their specific role as users of water and protectors of the environment is rarely reflected in institutional arrangements for the development and management of water resources, and they need to be involved in decision-making in this area.

4. Given that water has an economic value, it is important that access to clean and healthy water and sanitation infrastructure is provided at an affordable price.

The aforementioned principles adopted at the Dublin Conference were also confirmed at the UN Rio Summit on Environment and Development³⁶ held in the same year, at the International Conference on Population and Development in 1994³⁷ and the World Summit on Sustainable Development in 2002.³⁸ In its Resolution 54/175 on the right to development, the UN General Assembly confirmed that the full realization of this right includes, among others, the right to food and clean water as basic human rights, and that improving them represents a moral imperative for both national governments and the international community.³⁹

General Recommendation no. 15 of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights adopted in January 2003⁴⁰ is of crucial importance for this area. The Committee adopted the position that the right to an adequate standard of living and the right to the highest available standard of health, guaranteed by Articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights,⁴¹ include the right to water, although it is not clearly stated in the provisions of this Covenant. Given that water is of fundamental importance for survival, this right is linked to the right to life and other rights guaranteed by the Universal Declaration of Human Rights,

³⁶ United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. Available at: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>, accessed on 10 May, 2022.

³⁷ United Nations International Conference on Population and Development, Cairo, Egypt, 5 September 1994. Available at: <https://www.unfpa.org/events/international-conference-population-and-development-icpd>, accessed on 10 May, 2022.

³⁸ World Summit on Sustainable Development, 26 August– 4 September 2002, Johannesburg. Available at: <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>, accessed on 10 May, 2022.

³⁹ United Nations General Assembly Resolution A/RES/54/175 The Right to Development, Article 12.

⁴⁰ United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, E/C.12/2002/1.

⁴¹ United Nations General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, 3.

as it is a prerequisite for the realization of all other human rights. This right is defined as the right of everyone to safe, physically available and affordable water in sufficient quantities for personal and domestic use. In addition to personal and domestic use, water is necessary for a variety of purposes, from food production (which is related to the right to adequate food) to maintaining personal hygiene (which is related to the right to health). Water is also necessary for the provision of means of livelihood (connection with the right to provision of means of livelihood through work) and the realization of cultural practices (connected to the right to participate in cultural life).

Referring to its General Recommendation no. 3⁴² which confirms that the contracting states have a basic obligation to ensure the satisfaction of at least the minimum level of each of the rights contained in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Committee has identified the following minimum basic obligations of the states with regard to the right to water:

- a) ensuring access to the minimum amount of water necessary for personal and domestic use in order to prevent disease,
- b) ensuring the right to access water and water facilities or services on a non-discriminatory basis,
- c) ensuring physical access to water facilities or services that will ensure a sufficient amount of water safe for usage,
- d) ensuring that personal safety will not be compromised during physical access to water,
- e) ensuring fair distribution of all available resources and services,
- f) adoption and implementation of the national strategy and action plan in this area,
- g) monitoring the realization of this right,
- h) adoption of relatively inexpensive targeted programs to protect vulnerable groups,
- i) implementation of measures to prevent and control water-related diseases, including access to adequate sanitation.

General recommendation no. 15 points out that the right to water entails certain freedoms:

1. the right to ensure access to available water resources,
2. the right to unimpeded use, such as the right to be free from arbitrary exclusion or contamination of water resources, and
3. the right to a water supply system that will ensure equal opportunities for people to enjoy the right to water.

⁴² United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23.

In this General Recommendation, the UN Committee for Economic, Social and Cultural Rights emphasized that water should primarily be treated as a social and cultural asset, not as an economic commodity. Accordingly, UN member states should take measures to ensure accessibility, availability and quality of water, including physical and economic accessibility, non-discrimination and access to information on all water-related issues. The third section of General Recommendation no. 15 lists the duties of states. Legal obligations include the duty to take all measures for the full realization of this right. As with any other human right, the specific legal obligations of states include obligations to respect, protect and realize this right. Specifically, in relation to the right to water, these obligations are as follows:

1. The obligation to *respect* requests from states to refrain from any activity that may directly or indirectly threaten the realization of the right to water. This prohibition refers to the prohibition on pollution, restriction on equal access to water, destruction of water resources and infrastructure, etc.

2. The obligation to *protect* requires states to prevent third parties (individuals, groups and corporations) from jeopardizing the realization of the right to water in any way. Where water-related services, such as water intakes, water networks and access to rivers, are controlled or provided by third parties, the state must prevent impacts that could threaten the right to water. With that aim, states should adopt an effective legal framework that includes independent oversight bodies, participation of the public, and sanctions for regulatory violations.

3. The obligation to *implement* includes the obligation to adopt appropriate legal, administrative, strategic, budgetary and other measures necessary for the full realization of the right to water. It is the duty of states to ensure legal protection of this right, to adopt and implement strategies and plans for the full realization of this right, with a special emphasis on rural areas.

General Recommendation no. 15 of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights includes international obligations of UN member states. They must respect the right to water beyond their borders and, to that end, must not allow their citizens and companies to violate this right in other countries. It is forbidden to use water as an instrument of political or economic pressure. What is more, the obligation of international cooperation in order to ensure the right to water was emphasized. When concluding international agreements, the contracting states must take care that these instruments will not negatively affect the realization of the right to water. Agreements on trade liberalization must not jeopardize the state's capacity to ensure the full realization of this right. This obligation also applies to international financial institutions.

In 2005, the Sub-Commission of the UN Human Rights Commission's for the Promotion and Protection of Human Rights adopted the Guidelines for

the Implementation of the Right to Drinking Water prepared by Special Rapporteur El Hadji Guissé.⁴³ The aim of these Guidelines is to help governments create a legal and strategic framework for the implementation of the right to water. The key components of the regulation should be the prevention of discrimination in the exercise of this right, accessible and equal distribution of water, improving access to drinking water and ensuring its quality. Water must be accessible to all, including the poor and members of other marginalized groups. Since no one can be denied the minimum amount of water necessary for drinking and access to sanitary and health services, the state must subsidize these services or take other measures to ensure that water is available to all. In addition, the Guidelines indicate the need to ensure the right of participation of all citizens when it comes to issues related to water and sanitation services, including the participation of women and other vulnerable groups. Communities have the right to determine what water and sewerage services they need. Everyone has the right to equal access to complete and transparent information related to water, sanitation and health services and the environment.

Despite these numerous UN activities related to the implementation and promotion of the right to water, the world crisis in terms of this resource has not become less serious, so the UN General Assembly declared the period 2005-2015 as the International Decade for the action “Water for Life”.⁴⁴ In 2008, the UN Human Rights Council appointed an independent expert on issues of states’ obligations regarding the realization of this right,⁴⁵ and in 2011, the expert was renamed into Special Rapporteur on human rights to safe drinking water and sanitation.⁴⁶ The Special Rapporteur is authorized to conduct thematic research, collect good practices and conduct field missions to UN member states to assess the state of the right to water.⁴⁷

The first international instrument that recognizes the right to safe and clean drinking water and sanitation as a human right necessary for fully exercising the right to life and other human rights is Resolution 64/292, adopted by the

⁴³ United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Realization of the right to drinking water and sanitation. Report of the Special Rapporteur, El Hadji Guissé, 11 July 2005, E/CN.4/Sub.2/2005/25.

⁴⁴ United Nations General Assembly Resolution A/RES/58/2017.

⁴⁵ United Nations Human Rights Council Resolution 7/22, Human rights and access to safe drinking water and sanitation, 28 March 2008, A/HRC/RES/7/22.

⁴⁶ United Nations Human Rights Council Resolution 16/2, The human right to safe drinking water and sanitation, 8 April 2011, A/HRC/RES/16/2.

⁴⁷ By 2020, based on field missions, reports on the state of the right to water and sanitation in 30 countries have been published. United Nations Office of High Commissioner for Human Rights. Country visits. Available at: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/WaterAndSanitation/SRWater/Pages/CountryVisits.aspx>, accessed on 15 October, 2021.

UN General Assembly in 2010.⁴⁸ Five years later, in its Resolution 70/169, the UN General Assembly recognized the right to safe drinking water and the right to sanitation as two separate rights, taking into consideration that they require different treatment in their implementation.⁴⁹ These rights are confirmed as components of the right to an adequate standard of living and as necessary for fully exercising the right to life and other human rights. They are also included among the goals of the 2030 Agenda for Sustainable Development (Goal No. 6),⁵⁰ and the Supervisory Board of the Initiative for Integrated Monitoring of this Sustainable Development Goal was formed.⁵¹ The main goal is to ensure the availability and sustainable management of water and sanitation for the entire population, which is closely related to the responsible management and prevention of pollution of this natural resource. The sub-goals include achieving universal and equal access to safe and affordable water for all, adequate and equal access to sanitary and hygienic conditions for all, improving water quality by reducing pollution, increasing the efficiency of water usage in all sectors, integral management of water resources at all levels, restoration of water-related ecosystems, international cooperation in this area and strengthening the participation of local communities in the management of water supply and sanitation. In its Resolution 45/8,⁵² the UN Human Rights Council called on all states to implement these internationally agreed goals in accordance with their obligations arising from international law. This call to respect international law and stop the pollution of natural resources, including water, was reiterated in the UN General Assembly Resolution of July 26, 2022, which declared access to a clean, healthy and sustainable environment as a human right.⁵³

A brief overview of the work of the UN related to the right to water indicates the determination of the international community to create a solid normative and political framework for the protection of water and the right to safe drinking water.

⁴⁸ United Nations General Assembly Resolution 64/292, The human rights to safe drinking water and sanitation, 3 August 2010, A/RES/64/292.

⁴⁹ United Nations General Assembly Resolution 70/169, The human rights to safe drinking water and sanitation, 22 February 2016, A/RES/70/169.

⁵⁰ United Nations General Assembly Resolution Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.

⁵¹ United Nations. UN Water – Monitoring SDG on water and sanitation. Available at: <https://www.sdg6monitoring.org>, accessed on 15 June, 2022.

⁵² United Nations Human Rights Council Resolution, The human rights to safe drinking water and sanitation, 6 October 2020, A/HRC/RES/45/8.

⁵³ United Nations General Assembly Resolution 76/300, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 26 July 2022, A/RES/76/300.

Regulation at the level of the European Union

At the European level, the legal framework for the action of states in the field of water policy was established by the revised Water Framework Directive of the European Parliament and the Council of December 16, 2020 on the quality of water intended for human consumption.⁵⁴ The Directive entered into force on January 12, 2021, and the member states of the European Union are required to transpose it into national legislation within two years. The aim of this Directive is to protect human health from the negative effects of any pollution of water intended for human consumption by ensuring its healthiness and cleanliness, as well as to improve access to drinking water. The accepted approach to water security is based on risk, which covers the entire supply chain from the catchment area, abstraction, treatment, storage and distribution of water.

With this Directive, the European Commission partially adopted the request of the European citizen initiative Right2Water, which is based on the request for creating regulations based on the right to water and sanitation as recognized by the United Nations.⁵⁵ As a reaction to this citizens' initiative, the Water Directive included the obligation of Member States to take the necessary measures to improve or maintain access to water intended for human consumption for all, and especially for vulnerable and marginalized social groups (Article 16).⁵⁶

THE LEGAL AND STRATEGIC FRAMEWORK FOR RESPONSIBLE WATER MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA

As a contracting state of the human rights instruments of the United Nations, including the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Republic of Serbia is obliged to respect, protect and implement obligations related to the right to water, in accordance with General

⁵⁴ Directive (EU) 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the quality of water intended for human consumption. This instrument builds on the previous directive in this area, the Drinking Water Directive 98/83/EC, which has undergone several changes since its adoption.

⁵⁵ Right2Water. Available at: <https://right2water.eu>, accessed on 10 October, 2021.

⁵⁶ European Citizen's Initiative. "Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!" Available at: https://europa.eu/citizens-initiative/water-and-sanitation-are-human-right-water-public-good-not-commodity_en, accessed on 10 October, 2021.

Recommendations no. 3 and 15 of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. As a candidate country for membership in the European Union, Serbia is obliged to implement the Water Framework Directive (EU) 2020/2184 and other “daughter” directives into the national legislation. In this section, the national normative and strategic framework for responsible water management is analysed from the perspective of these accepted international obligations of the state.

The Constitution of the Republic of Serbia⁵⁷ does not contain a special provision that would guarantee the protection of water as a human right that can only be managed by the state. The right to water can be subsumed as an element of the right to life (Article 24) and the right to a healthy environment (Article 74). According to Article 87 of the Constitution, natural resources belong to the state and are used under the conditions and in the manner provided by law, but foreigners can acquire the right to concession on natural resources and goods of general interest (Article 85, paragraph 2). Entrepreneurship can be limited by law in order to protect human health, the environment and natural resources (Article 83, paragraph 2). Water, water-courses and their sources, underground water resources, geothermal and other geological resources are defined by law as natural resources and are owned by the Republic of Serbia.⁵⁸

The main legal act in the field of water is the Water Law.⁵⁹ In addition to the Water Law, laws that regulate environmental protection, nature protection, mining and geological research, communal activities, local self-government, navigation, public enterprises, public health, emergency situations, public property and public – private partnership also deal with water and water-dependent systems. The Law on Environmental Protection⁶⁰ contains special provisions on water protection (Article 23), and water and watercourse protection regimes are provided for in the Law on Nature Protection,⁶¹ the Law on Integrated Prevention and Control of Environmental Pollution,⁶² the Law on

⁵⁷ *Official Gazette of the RS*, no. 98/2006 and 115/2021.

⁵⁸ Law on Public Property, *Official Gazette of the RS*, no. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016 – other law, 108/2016, 113/2017, 95/2018 and 153/2020.

⁵⁹ *Official Gazette of the RS*, no. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018 and 95/2018 – other law.

⁶⁰ *Official Gazette of the RS*, no. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – other law, 72/2009 – other law, 43/2011 – US decision, 14/2016, 76/2018, 95/2018 – other law and 95/2018 – other law.

⁶¹ *Official Gazette of the RS*, no. 36/2009, 88/2010, 91/2010 – corrected, 14/2016, 95/2018 – other law and 71/2021.

⁶² *Official Gazette of the RS*, no. 135/2004 and 25/2015.

Strategic Environmental Impact Assessment,⁶³ as well as other regulations and by-laws governing the system of nature and environmental protection.

The Water Law regulates

“...the legal status of water, integral water management, management of water facilities and water areas, sources and methods of financing water activities, supervision over the implementation of this law, as well as other issues important for water management” (Article 1).

The provisions of this law refer to all surface and groundwaters on the territory of the Republic of Serbia, including thermal and mineral waters, except for groundwaters from which useful mineral raw materials and geothermal energy can be obtained, then to watercourses that form or cross the state border of the Republic of Serbia and groundwaters belonging to them, as well as the exploitation of river sediments that do not contain admixtures of other useful mineral raw materials (Article 2). According to Article 5 of this law, water is a state-owned natural resource, a public water resource that is inalienable and that is used in a way that does not adversely affect the water and coastal ecosystem and does not limit the rights of others. The right to utilize waters can be acquired under the conditions established by this Law and a separate law.

Water management is the state’s responsibility and is based on the principles of sustainable development, integrity, unity of the water system, ensuring protection against the harmful effects of water, the “user pays” and “polluter pays” principles, considering the best available techniques and public participation and the right to information on the state of waters and the work of competent authorities (Article 25). Water management must be based on the long-term protection of available water resources in terms of quantity and quality. The “user pays” principle implies that anyone who uses a water resource and a water facility, i.e., a water system, as a resource of general interest, is obliged to pay a realistic price for its use. On the other hand, anyone whose activities cause water pollution is obliged to bear the costs of measures to eliminate the pollution. Drinking water must meet appropriate health conditions (Article 75, paragraph 1), and the state-owned company, that is, another legal entity that performs water supply operations, is obliged to take measures to ensure that drinking water meets necessary health conditions (Article 74).

The Water Law makes it mandatory to use a number of measures and activities to protect water from pollution in order to preserve human life and health, as well as to protect aquatic and coastal ecosystems and achieve environmental quality standards (section 4.3). The provisions include prohibitions

⁶³ *Official Gazette of the RS*, no. 135/2004 and 88/2010.

and obligations of polluters (Articles 97–104) and systematic monitoring of the status of water and protected areas (Articles 107–111), as well as prohibitions, rights limitations and obligations of owners and users of water areas and water facilities (Articles 133–139). A step forward in terms of the right to information and citizens' participation in water management is the inclusion of the public in the processes of preparation and adoption of water management plans and the establishment of the National Conference on Water (Articles 142–146). The national conference consists of representatives of local self-government units from each water area, water users representatives and citizens' associations.⁶⁴

Amendments to the Water Law from 2010, adopted in 2012, made it possible to lease publicly owned water areas, and this issue was additionally regulated by amendments to the Law in 2016 and 2018 (Articles 10a, 10b, 10v, 10g, 10d and 10dj).⁶⁵

According to valid decisions, water areas in public ownership can be leased to legal entities, entrepreneurs and natural persons for the purposes established in Article 10 of the law. The range of ways in which a water area is used is very wide and includes, in addition to sports, recreation and tourism, the construction, reconstruction and rehabilitation of water facilities, maintenance of watercourse beds and water facilities, construction and maintenance of facilities for the production of electricity using water power and the exploitation of mineral raw materials. The decision on leasing and the contract on the lease of water areas in public ownership is made, that is, concluded by the state-owned water management company. An exception to this rule is the case of water areas in public ownership on the territory of the city of Belgrade for the installation of floating objects, in which case the lease agreement is concluded by the competent authority of the city of Belgrade (Article 10a).

A water area in public ownership is leased in the process of public bidding or collection of written bids through public advertising (Article 10b), and the procedure is determined in more detail by an act of the Government (Article 10 v, paragraph 1). The provisions of the Water Law on the leasing of water areas do not exclude giving water areas for use under special regulations on public-private partnerships and concessions (Article 10c, paragraph 5). The time for which a water area is leased cannot be longer than 15 years, except in

⁶⁴ By the time this paper was finished, the National Conference on Water had not been formed.

⁶⁵ The National Assembly of the Republic of Serbia adopted additional amendments to the Water Law in July of 2021. The changes related to the fact that water areas could be leased through a direct contract for floating objects that are on the water area of the city of Belgrade caused protests from citizens and environmental activists. The President of the Republic of Serbia refused to sign the law and returned the document to the National Assembly.

case of building construction, in which case it cannot be leased for more than 50 years (Article 10g, paragraph 1). The law also enables the establishment of the right of easement on water areas and water facilities in public ownership for the construction of linear infrastructure facilities, the installation of pipelines, underground and overhead lines, optical cables and other installations, collectors, water intakes/partitions in the watercourse bed, as well as the right of easement of passage. (Article 10d).

Legal regulation enables the commercial use of water by domestic and foreign legal entities. The Law on Public Property makes it possible to acquire concessions or the right to use or exploit natural resources, including water (Article 9), which is decided by the Government (Article 40). According to the Law on Public-Private Partnership and Concessions⁶⁶, a concession is a contractual or institutional public-private partnership in which a public contract regulates the commercial use of natural wealth and goods in general use that are in public ownership,

“which the public partner cedes to the private partner, for a certain period of time, under specially prescribed conditions, with the payment of the concession fee by the private or public partner, whereby the private partner bears the risk related to the commercial use of the object of the concession” (Article 10, paragraph 1).

A concession for the commercial use of natural resources, including water, can also be granted for the exploitation of geological resources, certain activities within protected nature areas, as well as for the use of other protected natural resources. If a private partner does not implement measures and actions necessary for the protection of goods in general use and for the protection of nature, the public partner can unilaterally terminate the public contract (Article 54, paragraph 1, item 3). However, no measures have been envisaged for ensuring that the commercial use of the concession object does not jeopardize the realization of the human right to water, the protection of the public interest and security against the arbitrariness of the private partner.

In 2017, the Government of the Republic of Serbia adopted the Water Management Strategy until 2034, and the Action Plan for the implementation of this strategy for the period from 2021 to 2023⁶⁷ was adopted in 2021. Regarding the use of water, the main strategic goal is to ensure sufficient quantities of water of appropriate quality for different categories of the population, while the environment must not be endangered. Water protection against pollution aims to protect human health, preserve water ecosystems and meet the needs of water users. Regarding the continuation of the legal reform in

⁶⁶ *Official Gazette of the RS*, no. 88/2021.

⁶⁷ *Official Gazette of the RS*, no. 79/2021.

this area, the Strategy and the Action Plan envisage harmonization with the regulation of the European Union, but not with the key instruments and standards related to the right to water adopted at the level of the United Nations. According to these documents, an increase in the price of water and services is planned in order to reach the economic price of water supply and for the channelization of settlements, which should be adapted to the economic power of the population and the economy. In addition, it is planned to restructure public utility companies and reduce the number of public water companies, strengthen private-public partnership and encourage private investments in this area. The national strategy for the sustainable use of natural resources and assets⁶⁸ also envisages that the right to special use of water is acquired on the basis of a concession.

Such policies, supported by legal authorizations on public-private partnerships and the acquisition of concessions and rights of use over water, cause concern due to unforeseeable adverse consequences for citizens and the state. This concern is all the greater as it is estimated that up to now 90 % of drinking water resources have been consigned or privatized by foreign corporations.⁶⁹ Privatization of this vital natural wealth and strategic resource has caused disastrous consequences for the state of water as well as for the health and lives of the population in all the countries where they have been implemented.

The aforementioned relevant provisions of the Water Law and other laws and strategies related to responsible water management indicate that the state did not respect its obligation to adopt legal and strategic measures necessary for the full realization of the right to water and equal access to safe and affordable water for all. What is more, the regulations on public-private partnerships indicate a clear political decision to open up the public sector to private capital, including the areas of water supply and sanitation. The regulations, however, do not envisage measures for this to happen in a way that does not jeopardize the realization of the human right to water and social goals, the protection of the public interest, the transparency of the process and the security against the arbitrariness of the private partner.

⁶⁸ *Official Gazette of the RS*, no. 33/2012.

⁶⁹ Vidović, N. Voda kao javno dobro svih građana. *Public Forum in Zrenjanin*. Available at: <http://www.zsf.rs/analize/voda-kao-javno-dobro-svih-gradana/>, accessed on 15 October, 2021; Pudar, M., Stevanović, M. N. (2016). Srbija je u tišini prodala izvorišta. *Danas*, 3 June. Available at: <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-je-u-tisini-prodala-izvorista/>, accessed on 10 October, 2021; Zrenjanin danas (2019). Strane kompanije poseduju skoro 80 % izvora čiste vode u Srbiji. *Zrenjanin danas*, 25 March. Available at: <https://www.zrenjanindanas.rs/strane-kompanije-poseduju-skoro-80-izvora-ciste-vode-u-srbiji/>, accessed on 10 October, 2021;

CONCLUSION

Water is a key, irreplaceable and vulnerable resource necessary for sustaining life and a prerequisite for the realization of all other human rights. The United Nations have recognized the right to safe drinking water and sanitation and adopted multiple documents aimed at protecting this right and ensuring the availability and affordability of water for all. The legal obligations of states in this respect include the obligation to respect, protect and realize the right to water, as with any other human right, which is closely related to the responsible management and prevention of pollution of this natural resource. Governments are obliged to refrain from activities that may directly or indirectly threaten practicing the right to water, which implies pollution, marketization and commodification of water and services related to it. The obligations of the state include protection from direct or indirect influences of third parties that may threaten this right and the obligation to adopt appropriate legal, strategic and other measures necessary for the full realization of this right.

The analysis of the normative and strategic framework of the Republic of Serbia for responsible water management indicates many shortcomings in terms of complying with international human rights standards in this area. Solutions in this area have the potential to produce negative effects on the population, water resources and the state. Water is not recognized and defined as a human right. No instruments are provided for the protection and full implementation of this right, especially for marginalized social groups. Regulations on concessions and public-private partnerships pave the way for the privatization of water and the public sector in this area, despite the fact that the privatization of this vital natural resource has caused negative effects on the state of water and the population in all countries where it has been implemented. This type of regulation directly threatens the sovereignty of the state over its natural resources and goods in general use. There are no effective instruments for protecting water from pollution, as well as from its commodification and marketization.

Given that it is a vital asset without which there is no life, it is necessary to improve the legal and strategic framework as soon as possible in order to prevent negative effects on the enjoyment of the right to water and the state of this natural resource. These measures should include, among others:

- introducing the institute of the human right to water and the responsibility of the state for the conscientious, ethical and responsible management and protection of water in accordance with the realization of the common good in the Constitution of the Republic of Serbia;
- introducing the institute of personal responsibility of public officials (from dismissal to criminal liability) for actions and omissions that threaten the right to water;

- replacing the “polluter pays” concept with the concept of banning and sanctioning pollution;
- making the penal policy towards polluters stricter;
- prohibiting the privatization and leasing of springs, water intakes, lakes, rivers, coasts, etc. to foreign and private domestic companies;
- prohibiting the privatization of state-owned water management and utility companies;
- prohibiting economic activities that threaten underground and surface waters;
- prohibiting activities of multinational corporations that have any connection with water and other natural resources;
- prohibiting water trading on the stock exchange;
- revision of laws that regulate the issue of water use, concessions for water use and concessions for the use of water for the purpose of placing it on the market in its original or processed form, in bottles or in packaging, from the perspective of securing and protecting water as a human right and protecting the common good, including the prohibition of granting concessions to foreign individuals and legal entities.

It is vitally important for the Republic of Serbia and its citizens to establish regulations that will ensure sovereignty over waters and protections on practicing the human right to water.

BIBLIOGRAPHY

- Ascher, W. (2000). Understanding Why Governments in Developing Countries Waste Natural Resources. *Environment*, 42 (2): 8.
- Bakker, K. (2014). The business of water: Market environmentalism in the water sector. *Annual Review of Environment and Resources*, 39, 469–494.
- Barlow, M. (2002). Commodification of water-the wrong prescription. *Water Science and Technology*, 43 (4), 79–84.
- Barlow, M., Clarke, T. (2002). Who owns water?. *The Nation*, 2 (9), 11–14.
- Bieler, A., Jordan, J. (2018). Commodification and 'the commons': The politics of privatizing public water in Greece and Portugal during the Eurozone crisis. *European Journal of International Relations*, 24 (4), 934–957.
- Bognanović, S., Jovović, A. (2013). Ljudsko pravo na vodu i sanitaciju. *Pravo – teorija i praksa*, 1–3, 14–27.
- Bond, P. (2004). Water commodification and decommodification narratives: pricing and policy debates from Johannesburg to Kyoto to Cancun and back. *Capitalism Nature Socialism*, 15 (1), 7–25.

- Bond, P. (2008). Macrodynamics of globalisation, uneven urban development and the commodification of water. *Law, Social Justice and Global Development Journal*, 1–14.
- Bond, P. (2010). Water, health, and the commodification debate. *Review of Radical Political Economics*, 42.4, 445–464.
- Brisman, A. et al. (2020). The politics of water rights: Scarcity, sovereignty and security. *Water, Governance, and Crime Issues*. Springer, Cham, 17–29.
- Chipman, K. (2020). California Water Futures Begin Trading Amid Fear of Scarcity. *Bloomberg*, December 6. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-06/water-futures-to-start-trading-amid-growing-fears-of-scarcity>, accessed on 1 November, 2021.
- Čado, S. et al. (2021). *Status površinskih voda Srbije – period 2017–2019*. Belgrade: Environmental Protection Agency, Ministry of Environmental Protection, Republic of Serbia. Available at: http://www.sepa.gov.rs/download/VodeSrbije/Status-Površinskih-Voda2017_2019.pdf, accessed on 10 September, 2022.
- European Citizen's Initiative. Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity! Available at: https://europa.eu/citizens-initiative/water-and-sanitation-are-human-right-water-public-good-not-commodity_en, accessed on 10 October, 2021.
- Fiechter-Widemann, E. (2017). *The Human Right to Water: Justice... Or Sham?: The Legal, Philosophical, and Theological Background of the New Human Right to Water*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications.
- Gaffney, M. (2016). Nature, Economy, and Equity: Sacred Water, Profane Markets. *American Journal of Economics & Sociology*, 75 (5), 1064–1231.
- Gleick, P. H., Wolf, G., Chalecki, E. L., Reyes, R. (2002). *New Economy of Water – The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water*. Oakland: Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security.
- Gudelj, I., Runko Luttenberber, L., Senta Marić, A. (2015). Posljedice kojima rezultira privatizacija vodno-komunalnih usluga, 6. Croatian water conference with international participation, Hrvatske vode na investicijskom valu. Available at: https://www.researchgate.net/publication/279528754_Consequences_resulting_from_privatization_of_water-utility_services_Posljedice_kojima_rezultira_privatizacija_vodno-komunalnih_usluga, accessed on 10 October, 2021.
- Hermann, Ch. (2014). Komodifikacija: posljedice i alternative – Pouke iz privatizacije javnih službi u Evropi. *Pravo na grad*. Available at: <http://pravonagrad.org/komodifikacija-posljedice-i-alternative>, accessed on 15 October, 2021.
- Jaffee, D. (2020). Enclosing Water: Privatization, Commodification, and Access, 303–323. In Katherine Johnson, H., South, N., Walters, R. (2016). The Commodification and Exploitation of Fresh Water: Property, Human Rights and Green Criminology. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 44 (March), 146–62.
- Keough, S. B., Youngstedt, S. M. (2019). *Water, life, and profit: fluid economies and cultures of Niamey, Niger*. New York: Berghahn Books.

- Knežević, T. (2022). *Izveštaj o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće javnih vodovoda i vodnih objekata u Republici Srbiji za 2021. godinu*. Belgrade: Institute of Public Health of Serbia “Dr Milan Jovanovic Batut”.
- Kouzminov, A. (2018). *Water as a Strategic Resource and Political Influence in the Modern World*. The 26th International Forum ‘Laying the Foundation for a More Humane Future – Mut zur Ethik’, Zurich/Sirnach, Switzerland, 31 August – 2 September 2018.
- Kuzmanov, L., Marković, J. (2021). *Položaj osetljivih grupa u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji*. Belgrade: Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Republic of Serbia.
- Legun, Julie Keller, Michael Bell, and Michael Carolan (eds.), *The Cambridge Handbook of Environmental Sociology* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorenzo, N. (2014). Green Criminology, Victimització Mediambiental i Social Harm. El Cas d’Huelva (Espanya). *Crítica penal y poder: una publicación del Observatorio del Sistema Penal y los Derechos Humanos*; no. 7, 5–34.
- Lynch, M. J., Fegadel, A., Long, M. A. (2021). Green Criminology and State-Corporate Crime: The Ecocide-Genocide Nexus with Examples from Nigeria. *Journal of Genocide Research*, 23 (2), 236–56.
- McAdam, K. C. (2003). The Human Right to Water – Market Allocations and Subsistence in a World of Scarcity. *The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 59–85.
- Mladenov, M., Milojević, G. (2019). Ljudsko pravo na vodu sa posebnim osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava. *Strani pravni život*, 63 (2), 109–119.
- Pudar, M., Stevanović, M. N. (2016). Srbija je u tišini prodala izvorišta. *Danas*, 3 June. Available at: <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-je-u-tisini-prodala-izvorista/>, accessed on 10 October, 2021.
- Right2Water. Available at: <https://right2water.eu>, accessed on 10 October, 2021.
- Sarvan, D. (2017). Ljudsko pravo na vodu u hrvatskom zakonodavstvu – *de lege lata* i *de lege ferenda*. Fondacija Centar za javno pravo, 1-15.
- SEEBiz (2020). Na Wall Streetu počelo trgovanje vodom. *SEEBiz*, 9 December. Available at: <https://www.seebiz.eu/trzista/na-wall-streetu-pocelo-trgovanje-vodom/247054>, accessed on 1 November, 2021.
- Sociology* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stop Ecocide International. Making Ecocide a Crime. Available at: <https://www.stopecocide.earth/making-ecocide-a-crime>, accessed on 02 September, 2022.
- Todorović, I. (2022). Ko u Srbiji prvi dogradi vodu, taj ima primat u njenom korišćenju. *Balkan Green Energy News*, 5 September. Available at: <https://balkangreenenergynews.com/rs/ko-u-srbiji-prvi-dograbi-vodu-taj-ima-primat-u-njenom-koriscenju/>, accessed on, accessed on 15 September, 2022.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. *The Human Right to Water and Sanitation*. Available at: https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_milestones.pdf, accessed on 10 October, 2021.

- United Nations Office of High Commissioner for Human Rights. Country visits. Available at: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/WaterAndSanitation/SRWater/Pages/CountryVisits.aspx>, accessed on 15 October, 2021.
- United Nations University (2011). *Former National Leaders: Water a Global Security Issue*. Available at: <https://unu.edu/media-relations/releases/water-called-a-global-security-issue.html>, accessed on 10 September, 2022.
- United Nations. UN Water – Monitoring SDG on water and sanitation. Available at: <https://www.sdg6monitoring.org>, accessed on 15 June, 2022.
- Veljković, N. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: javno dobro ili roba? Collection of papers *International Conference for Plumbing and Sewage System*, Pale, 1–18.
- Veljković, N., Petrović, Z., Šotić, A., Hero-Gon, M. (2018). Voda za piće i ljudsko pravo: dezinformacije i poverenje potrošača. *Voda i sanitarna tehnika*, 48 (3–4), 37–48.
- Vidović, N. (2021). Voda kao javno dobro svih građana. *Public Forum in Zrenjanin*. Available at: <http://www.zsf.rs/analize/voda-kao-javno-dobro-svih-gradana/>, accessed on 15 October, 2021.
- Zrenjanin danas (2019). “Strane kompanije poseduju skoro 80 % izvora čiste vode u Srbiji.” *Zrenjanin danas*, 25 March. Available at: <https://www.zrenjanindanas.rs/strane-kompanije-poseduju-skoro-80-izvora-ciste-vode-u-srbiji/>, accessed on 10 October, 2021.
- World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg. Available at: <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>, accessed on 10 May, 2022.

Domestic legal sources

- Water Management Strategy of the Territory of the Republic of Serbia until 2034, *Official Gazette of the RS*, no. 3/2017
- Constitution of the Republic of Serbia, *Official Gazette of the RS*, no. 98/2006 and 115/2021
- Law on Public Property, *Official Gazette of the RS*, no. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016 – state law, 108/2016, 113/2017, 95/2018 and 153/2020.
- Water Law, *Official Gazette of the RS*, no. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018 and 95/2018 – other law.
- Law on Environmental Protection, *Official Gazette of the RS*, no. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – other law, 72/2009 – other law, 43/2011 – decision of the CC, 14/2016, 76/2018, 95/2018 – other law and 95/2018 – other law.
- Law on Nature Protection, *Official Gazette of the RS*, no. 36/2009, 88/2010, 91/2010 – amd., 14/2016, 95/2018 – other law and 71/2021.
- Law on Integrated Prevention and Control of Environmental Pollution, *Official Gazette of RS*, no. 135/2004 and 25/2015.
- Law on Strategic Environmental Impact Assessment, *Official Gazette of the RS*, no. 135/2004 and 88/2010.

Law on Public – Private Partnerships and Concessions, *Official Gazette of the RS*, no. 88/2011, 15/2016 and 104/2016.

Action plan for the implementation of the Water Management Strategy on the territory of the Republic of Serbia for the period from 2021 to 2023, *Official Gazette of the RS*, no. 79/2021.

National strategy for the sustainable use of natural resources and goods, *Official Gazette of the RS*, no. 33/2012.

International sources

United Nations. UN Water SDG 6 Dana Portal. Sustainable Development Goal 6 on water and sanitation. Global Status. Available at: <https://www.sdg6data.org/>, accessed on 15 October, 2021.

United Nations General Assembly. Human rights and the privatization of water and sanitation services, Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Léo Heller, of 21 July 2020, A/75/208.

UN General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249.

UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577.

1992 Dublin Statement on Water And Sustainable Development. Available at: <http://www.cawater-info.net/library/eng/l/dublin.pdf>, accessed on 8 January, 2022.

United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. Available at: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>, accessed on 10 May, 2022.

United Nations International Conference on Population and Development, Cairo, Egypt, 5 September 1994. Available at: <https://www.unfpa.org/events/international-conference-population-and-development-icpd>, accessed on 10 May, 2022.

United Nations General Assembly Resolution A/RES/54/175, The Right to Development.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, E/C.12/2002/1.

United Nations General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23.

United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Realization of the right to drinking water and sanitation. Report of the Special Rapporteur, El Hadji Guissé, 11 July 2005, E/CN.4/Sub.2/2005/25.

United Nations General Assembly Resolution A/RES/58/2017.

- United Nations Human Rights Council Resolution 7/22, Human rights and access to safe drinking water and sanitation, 28 March 2008, A/HRC/RES/7/22.
- United Nations Human Rights Council Resolution 16/2, The human right to safe drinking water and sanitation, 8 April 2011, A/HRC/RES/16/2.
- United Nations General Assembly Resolution 64/292, The human rights to safe drinking water and sanitation, 3 August 2010, A/RES/64/292.
- United Nations General Assembly Resolution 70/169, The human rights to safe drinking water and sanitation, 22 February 2016, A/RES/70/169.
- United Nations General Assembly Resolution Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.
- United Nations Human Rights Council Resolution, The human rights to safe drinking water and sanitation, 6 October 2020, A/HRC/RES/45/8.
- United Nations General Assembly Resolution 76/300, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 26 July 2022, A/RES/76/300.
- Directive (EU) 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the quality of water intended for human consumption.
- Directive (EC) on Drinking Water 98/83/EC.

*Академик др Миодраг Н. Симовић**

Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине

*Др Марина М. Симовић***

Факултет правних наука Универзитета „Апеирон” Бања Лука

ПРЕВЕНЦИЈА ПРИРОДНИХ КАТАСТРОФА И ЗАШТИТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА**

САЖЕТАК: Виктимолошке мјере превенције злочина пружају темељ за свеобухватан и, надамо се, дуготрајан приступ рјешавању ризика јавности да буде жртва и помаже појединцима који су „означени“ да буду жртве злочина. Овај рад се бави питањем „еколошких виктимизација“ (штетама које је појединац претрпио као резултат еколошки штетних активности) и прогнозира какву улогу ће морати играти виктимолози у спрјечавању посљедица климатских промјена и других еколошких деградација у будуће.

Кључне речи: превенција виктимизације, зелена виктимологија, природна богатства, екологија

* miodrag.simovic@pf.unibl.org, члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине.

** marina.simovic@gmail.com, ванредни професор.

*** Рад је примљен 18. 9. 2022, а прихваћен за објављивање 2. 12. 2022. године.

ПРИРОДНА БОГАТСТВА И ЗАШТИТА ПРИРОДЕ

Природне шуме задовољавају потребе рекреације и екотуризма. Међутим, многе владе у свијету успоставиле су рекреацијске шуме као стратегију за очување и управљање предметним подручјима на одржив начин. Шуме могу испоручити функције заштите или очувања која се од њих очекује само ако су у природном стању и у добрим природним еколошким условима, или када се користе у одрживом смислу.¹ У САД је шумска рекреација основана 1905. године као мјесто за растуће урбано становништво – због индустријског раста, док је у Европи кориштена за рекреацију аристократије још у средњем вијеку. Шумски крајолици се могу кретати од великих, континуираних шума које се користе за вишеструке намјене (производња, културне, рекреацијске или еколошке услуге и сл.) до мозаика шума и блокова дрвећа у руралном крајолику.² Шума је заједница биљака, животиња и микроорганизама, док су стабла кључна компонента система, која међусобно дјелују једни с другима и са неживим дијелом околине – укључујући земљиште, воду и минерале.³

Геологија, рељеф, вегетација, тло, вода и фауна су компоненте природног крајолика. При томе, природни ресурси су земља, вода, клима и природна вегетација коју пољопривредници користе за производњу пољопривредних производа. За оцјену квалитета и одрживости управљања природним ресурсима важно је оцијенити примјереност институционалних аранжмана њихове алокације. О начинима на који се у европским земљама управља заједничким добрима постоји данас систематизована литература,⁴ а посебно дио литературе који се бави специфичном улогом локалних и других заједница у управљању том врстом добара.⁵ Bravo (Bravo) и Де Мур⁶ (De Moor) показују да, иако је током времена нестало цијели низ традиционалних облика управљања заједничким добрима, и даље постоји сразмјерно велик број примјера у којима заједничким

¹ Stepánková, et al. (2012). *Design Principles of public and recreational areas in the urban environment*. Nitra, Slovakia. Slovak University of Agriculture.

² Bodin, Ö., Crona, B. I. (2009). The role of social networks in natural resource governance: what relational patterns make a difference?. *Global Environmental Change*, 19 (3), 366–374. <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha>.

³ Stepánková, *Op. cit.*

⁴ Bravo, G., De Moor, T. (2008). The commons in Europe: from past to future. *International Journal of the Commons*, vol. 2, no 2, 155–161.

⁵ Selfa, T., Endter-Wada, J. (2008). The Politics of Community-Based Conservation in Natural Resource Management: A Focus for International Comparative Analysis. *Environment and Planning A*, vol. 40, issue 4, 948–965; Laerhoven, F., Barnes, C. (2014). Role of community development support in sustaining the commons. *Economis*.

⁶ Bravo, G., De Moor, T. (2008). *Op. cit.*, 155–161.

ресурсима управљају асоцијације корисника и различите врсте институција везане уз локалне заједнице.⁷

Научници су повезали катастрофалне промене у окружењу са технократским начином размишљања и вриједностима потрошачког друштва, које су уграђене у еколошке праксе потрошње ресурса. Због тога имамо недостатак екокултуре или интегрисаног знања о околини и недостатак научно развијених начина рјешавања ових питања.

Виктимолози у XXI стољећу морају бити браниоци права на живот и с тим у вези права на здраву животну средину и заштиту јавних добара као општих добара. Јавна добра (public goods или social good или collective good) су она која су намијењена кориштењу јавности и свих појединаца. Она уживају уставну заштиту, те на њима није могуће власништво приватноправних субјеката (физичких или правних особа) јер је ријеч о добрима која служе свима грађанима. Проблем јавних добара постаје посебно актуалан у новије вријеме, нарочито под утицајем процеса приватизације и глобализације, усљед елементарних непогода и катастрофа, али и као посљедица појава као што су корупција и изостанак преузимања одговорности (или пребацивање одговорности) који се примарно одражава у некавалитетној регулацији и/или имплементацији прописа.⁸

Природни ресурси су заједничка или општа добра (commons)⁹ или заједнички ресурси (common-pool resources – CPR),¹⁰ који се битно разликују од јавних добара.¹¹ Значи, природна и јавна добра нису синоними нити уживају исту правну заштиту. Општа или заједничка добра у власништву су државе и не могу се дијелити са сусједним државама попут океана, или атмосфере, или интернета, који су такође заједничка добра, али добра која припадају једнако свим грађанима свијета, док природни ресурси попут воде, ријека и шума – припадају грађанима државе на чијој територији ти грађани живе. Тачније, титулар права на воду или власник је држава, док ови природни ресурси једнако припадају свим грађанима једне државе. Управљачки механизми могу укључивати различите врсте

⁷ Simonetti, P. (2010). Vlasništvo i njegove transformacije, jamstvo i zaštita. *Zbornik Pravnog fakulteta*. Rijeka (1991), v. 31, br. 1, Suppl., 253.

⁸ Petak, Z. (2011). Upravljanje prirodnim resursima kao zajedničkim dobrima: Teorijski pristup razlikovanju javnih dobara i zajedničkih resursa. Forum za javnu upravu. *Izazovi upravljanja javnim dobrima*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Ured za Hrvatsku. [www.fes.hr/Institut za javnu upravu, www.iju.hr](http://www.fes.hr/Institut%20za%20javnu%20upravu); 10.

⁹ Azzellini, D. (2018). Labour as a Commons: The Example of Worker-Recuperated Companies, *Critical Sociology*, 44 (4–5), 763–776.

¹⁰ Araral, E. (2014). Ostrom, Hardin and the Commons: A Critical Appreciation and Revisionist View. *Environmental Science and Policy*, vol. 36, 1–92.

¹¹ Anomaly, J. (2015). Public Goods and Government Action. *Politics, Philosophy & Economics*, 14 (2), 109–128.

неформалних норми и локално одређених правила, заснованих на вриједностима које су доминантне у одређеној заједници. Свјесно занемаривање природе и свега што она нуди доводи до снижавања квалитета живота и, прије свега, повећава ризик од настанка разних болести. Одатле долази и одговорност за властито понашање и посљедице поступака сваког од судионика у томе.¹²

Без чисте воде и ваздуха нема живота, због чега право на воду и чист ваздух морају бити уставом гарантована права – као саставни дио елементарног људског права или права на живот. Загађење воде или ваздуха узрокује загађење тла, а све заједно доводи до обољевања како биљног и животињског свијета, тако и човјека, а може проузроковати и нестанак неких врста (флора и фауна) или масовне смрти људи.

Управо због тога у овом раду посебна пажња посвећена је основним природним ресурсима, без којих нема опстанка како биљних и животињских врста, тако ни човјека. Задаћа виктимологије је да усмјери друштво на најбоље виктимолошке мјере угрожавања како људи, тако и животиња, с тим да је пожељно ова размишљања виктимолога усмјерити и према опстанку будућих генерација, али и биљног и животињског свијета. Иако је екологија наука која нуди већину мјера у вези са заштитом од угрожавања животне средине, она не успијева да сагледа могућности примарне и секундарне виктимизације људи, како кроз угрожавања природних богатстава, тако и животне средине.

Управљање природним вриједностима остварује се планирањем одрживог коришћења и очувања њиховог квалитета и разноврсности, у складу са условима и мјерама заштите животне средине утврђених законом. Природне вриједности су: 1) природни ресурси као обновљиве или необновљиве геолошке, хидролошке и биолошке вриједности које се, директно или индиректно, могу користити или употребити, а имају реалну или потенцијалну економску вриједност; 2) заштићена природна добра; 3) јавна природна добра.

Одрживо управљање природним вриједностима и заштита животне средине уређују се законом, посебним законима и другим прописима којима се регулише: 1) процјена утицаја планова, програма и пројеката на животну средину; 2) интегрисано спрјечавање и контрола загађивања; 3) заштита природе; 4) заштита ваздуха, вода, земљишта, шума, геолошких ресурса; 5) управљање хемикалијама; 6) управљање отпадом; 7) јонизујућа и нејонизујућа зрачења; 8) заштита од буке и вибрација; 9) контрола опасности од великог удеса који укључује опасне супстанце; 10) прекогранични промет и трговина дивљим врстама.

¹² Чекрлија, С. (2017). Екотуризам, заблуде и одрживо управљање ресурсима. *Свароџ*, научно стручни часопис, 14, 227–235. Независни универзитет Бања Лука, 232.

НАУКА О ЖИВОТНОЈ СРЕДИНИ

Први извјештај Јоргена Рандерса, једног од аутора „Ограничења раста“ у издању Римског клуба, објављен је 1972. године. У извјештају „2052: Глобална прогноза за наредних 40 година“ он говори о неколико тема, укључујући величину популације, климатске промјене, производњу и раст, те ресурсе и дивљину.¹³ Такође, испитује последњи извјештај Међувладиног панела о климатским променама „Климатске промене 2013: основа физичких наука. Сажетак за креаторе политике“ (2013).

Први аргумент је традиционално домен „плитке екологије“.¹⁴ Када јасно сагледамо проблеме које изазовемо и последице су непосредне, очигледно је у нашем интересу да их ублажимо. Оваква „политика заштите животне средине“ нам није јако занимљива, јер тражимо Хобсову теорију о заштити околине, а то би подразумевало предузимање мјера опреза против прекомјерне експлоатације и уништавања природе.¹⁵

Други аргумент је много занимљивији. Тешко је заговорати одрживост на моралној одговорности заснованој на инхерентним правима животиња и природе у хобсијанском окружењу. Међутим, пронашли смо још један хобсовски пут ка одрживости. Суверен је задужен да осигура мир и сигурност и да допусти субјектима сав садржај који је компатибилан с тим. Суверен би такође требало да створи заједницу која траје колико и човјечанство (осим вањског насиља). Ови захтјеви из Хобса би искључили могућност свјесног вођења неодрживих политика. Први разлог је да су неодрживе политике у супротности са „вјечним“ заједништвом, јер је природа предуслов за људски живот. Такође смо пронашли додатни аргумент: може се тврдити да неодрживе краткорочне политике доводе до социјалне нестабилности. Дугорочно уништавање околине може довести до друштвених немира.

Трећи аргумент за заштиту околине састоји се од више дијелова. Биолошка разноликост је економски корисна, јер храна коју једемо и побољшање намирница и продуктивности зависе од здравих екосистема и очувања разноликости. Разноликост може допринијети здрављу (и

¹³ Randers, J. (2012). *2052: a global forecast for the next forty years*. Paperback – illustrated.

¹⁴ Према Naessu, разлика између „плитке“ и „дубоке екологије“ је што се плитка екологија тек бори против загађења и исцрпљивања природних богатстава, а главни су јој циљеви здравље и богатство становника развијених земаља. Насупрот томе, „дубинска екологија“ је осјетно радикалнија јер одбацује антропоцентризам који је довео до тренутног стања.

¹⁵ Lalović, D. (2006). *Politička teorija Thomasa Hobbesa. Politička misao*, vol. XLIII, br. 1, 3–27.

економији) кроз допринос природе фармацеутској индустрији, а биолошка разноликост има генетски елемент који наглашава ризике губитка будућих генетских варијација ако се смањи биолошка разноликост.

Дивљина је дијелом питање у вези са очувањем биодиверзитета,¹⁶ јер су различити облици дивљине природно станиште безбројних животних облика за које се тешко може претпоставити да ће усвојити људску урбанизацију. Велика количина животних облика ће једноставно изумријети, ако људи наставе да шире своја насеља и пољопривредна земљишта.

Истраживање о високим захтјевима слободног простора одређених сисаваца, успут речено, указује на то да су теоретичари људског урбанизма у великој мјери потцјењивали захтјеве људског животног простора. Симптоми преоптерећења понашања (неурозе, агресивност, губитак традиције...) углавном су исти међу сисавцима.¹⁷

ЕКОЛОШКЕ ПРАКСЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

У свијету је до сада 179 земаља потписало два кључна документа на Конференцији УН у Рио де Жанеиру: Декларацију из Рија о животној средини и одрживом развоју,¹⁸ која је имала за циљ успостављање новог глобалног партнерства између земаља у циљу одржавања здравог партнерства ради стварања здравог окружења за све људе широм свијета, и Агенду 21 или Акциони план у погледу одрживог развоја. Потреба управљања природним ресурсима, очување биодиверзитета, еколошка употреба високих технологија, промјена образаца потрошње, постизање равнотеже између друштва и природног окружења, усклађивање њихових односа на основу усклађености са законима развоја биосфере¹⁹ – основни

¹⁶ Биодиверзитет (биолошка разноврсност) представља разноврсност свих живих бића на планети Земљи, односно, свеукупност: гена, генетички диверзитет врста, диверзитет врста (специјски диверзитет) и екосистема, екосистемски диверзитет.

¹⁷ Naess, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*, 16 (1), 96.

¹⁸ Декларација из Рија о животној средини и одрживом развоју (Rio Declaration on Environment and Development), познатија као Декларација из Рија, представља кратки документ настао 1992. године на Конференцији о животној средини и развоју Уједињених нација (UNCED), неформално позната као Самит о земљи. Рио декларација се састоји од 27 принципа са циљем да воде будућем одрживом развоју широм свијета. Неки од принципа садржаних у Декларацији из Рија могу се сматрати као „трећа генерације права“ од стране европских правних научника.

¹⁹ Биосфера (из старогрчког βίος, биос = живот и σφαίρα, сфаира = лопта) означава простор или подручје на небеском тијелу у којем се налазе живи организми. Састоји се од горњег дијела (литосфера), подручја воде (хидросфера) и слоја ваздуха (атмосфера).

су закључци и захтјеви упућени према владама свих држава потписница, ради заштите животне средине за будуће генерације.²⁰

Рад *Тезе о Фојербаху*²¹ К. Маркса и Ф. Енгелса обраћа пажњу на везу између друштва и природе, која се изражава у раду и практичној промјени природе од стране људи. Технолошке могућности нам омогућавају да уђемо у еколошки прихватљиву индустрију и диверзифицирану, децентрализовану биотехнолошку производњу која чува ресурсе и остварујемо транзицију ка хуманитарној економији, са циљем рекреације и очувања природног окружења.

„Право природе“, коју писци обично називају *jus naturale*, јесте слобода коју сваки човек има, да користи своју властиту моћ, као што ће и сам, за очување сопствене природе, тј. свог властитог живота, чинити било шта, што ће, према његовом властитом просуђивању и разуму, замислити као најприкладније средство у томе.²² Заједничко за већину природних закона је њихова експлицитна перспектива у будућности. Чини се да Хобс каже да, да би се добило будуће добро, тј. мир, морамо игнорисати наше импулсе да се фокусирамо на прошлост или садашњост. Колико далеко треба да гледамо даље, остаје да се види, и то је оно што одређује да ли су наше наде за еколошку хобсијанску теорију дворац на небу.²³ Моралност од нас захтијева да, као минимум, оставимо своје потомке са довољно ресурса, да будућим људима омогућимо пристојан живот. Али, то би захтијевало да имамо нижи материјални стандард живљења него што бисмо могли да добијемо исцрпљивањем ресурса и загађењем животне средине, кад год је то прикладно. Ако нас будуће генерације не могу казнити за немилосрдно искориштавање Земље на овај начин, зар то не тражи од нас разумна разборитост?²⁴

Примјер добре еколошке праксе: екосела

Екосела су настала као нови модел алтернативног начина живота, у складу са природом, ради побољшања квалитета живота стварањем повољног окружења и социјалних услова. Екосело чине добровољно удружени људи који поштују принципе екологије и враћају еколошку

²⁰ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, (2017). vol. 8. Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

²¹ https://www.wikiwand.com/pl/Tezy_o_Feuerbachu, приступљено 15. 8. 2022.

²² Hobbes, T. (1946) *Leviathan*. Oxford, Basil Blackwell, 84.

²³ *Ibid.*, 100.

²⁴ Kavka, G. S. (1968). *Hobbesian Moral and Political Theory*. Princeton: Princeton University Press, Published online by Cambridge University Press, 1 January 2020, 443.

равнотежу околине кроз: 1) органску пољопривреду, 2) еколошке акције, пројекте, 3) алтернативну енергију, 4) управљање отпадом, 5) вегетаријанску прехранбenu праксу, 6) самоодржање, 7) употребу еколошки прихватљивих материјала при градњи куће.

Зелену ограду можемо у екоселима сматрати добром еколошком праксом која са садњом шуме представља неопходни елемент имања. Приликом градње села сачувани су неки елементи, као што су мале шуме, шумске плантаже, језера, потоци са околном вегетацијом у облику природних пејзажа, а органска пољопривреда при томе је врста социјалне еколошке праксе.

Примјер добре еколошке праксе: Њемачка

Њемачка, признати ауторитет на подручју еколошког законодавства, такође се сматра државом са развијеним системским законодавством и подзаконским актима у области заштите околине, и то прије него што су се друге државе суочиле са потребом суштинског ширења скале активности заштите природе. Његови политички аспекти укључују: правну регулацију антропогених утицаја,²⁵ информисање становништва о стању околине, протекционизам у погледу ресурсно штедљивих и еколошки сигурних технологија, подршку основних и примичењених истраживања у области екологије и заштите околине, еколошко образовање и формирање свих сегмената становништва. Искуство Њемачке представља несумњиво значај и за Босну и Херцеговину.

Стимулација заштите природе, према мишљењу једног аутора, повећава интересовање њихових адресата, што је позитиван аспект. Према другим ауторима, недостатак субвенционирања састоји се у бесплатном коришћењу федералних средстава и нарушавању принципа конкуренције. У сваком случају, мора се извршити субвенционирање активности заштите природе, али круг њених адресата мора бити прецизно дефинисан, као и да се врши строга контрола трошења ових средстава од стране органа власти.²⁶

²⁵ *Antropogeno* (anthropogenic, енгл.) је термин грчког поријекла, настао од двије ријечи: *antropos* (човјек) и *logos* (наука). Од поменутих ријечи је изведен придјев – антропогено и он се употребљава за развијање човјечанства, за она дјеловања која су настала посредством човјека. Антропогени фактори промјене климатских услова припадају научном термину који се везује за сва стања у природи (углавном негативна), која су преиначена под људским дјеловањем и лошим управљањем. Антропогени фактори земљишта обухватају све негативне ефекте који се односе на животну средину, а посљедица су људских активности. Они могу бити посредни и непосредни.

²⁶ Nutzinger H. G. (1996). *Ökologisch orientierte Steuern als umweltpolitische Instrumente // Reformperspektiven im Umweltrecht*. Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 162.

Још један позитиван тренутак у сфери подршке заштити животне средине Њемачке су акти савезне владе Њемачке о подршци организацијама за заштиту природе, кроз додјелу бесповратних средстава за пројекте у области заштите животне средине и заштите природе усмјерене на раст степена знања и активирање активности у овој сфери. Конкретно, они садрже пројекте о горућим проблемима, пројекте за дјецу и младе, пројекте којима служи подстицање понашања, заједничке интересе природе и заштите околине и пројекте у сфери еколошких консултација и обуке.²⁷

У Њемачкој постоји класификација плаћања за заштиту природе чији дио има фискални облик и долази у буџет. Остала плаћања стижу на provedбу одређених програма заштите природе и еколошких програма.²⁸ Стварање економске основе остваривања еколошких права грађана, подршке еколошког бизниса, увођење нових технологија, датирање и субвенционирање физичких и правних лица – неопходни су за рјешавање еколошких задатака, повећање нивоа отворености, транспарентност поступка формирања и трошење финансијских средстава у еколошке сврхе. Нацрт Еколошког кодекса развијен у Њемачкој садржи норме које регулишу све скупове односа, повезаних с природом. У будућем еколошком кодексу ће бити укључене и материјалне и процедуралне одредбе.²⁹

У односу на законско уређење отпада, сада је у Њемачкој регулација отпада утврђена Законом о отпаду (*Kreislaufwirtschaftsgesetz*) који је ступио на снагу 6. октобра 1996. године.³⁰ Циљ закона је обезбјеђивање механизма адресирања отпада и испуњавање еколошких захтјева (ст. 1).

Данас је механизам употребе секундарних ресурса прешао на нови ниво. Захваљујући рециклажи (преради) цинка, црног метала и алуминијума, 2006. године Њемачка је зарадила више од четири милијарде евра. То је узроковано тиме што је Њемачка мање зависна од увоза примарних ресурса. Штавише, Њемачка је водећи извозник технологија и опреме за прераду отпада. Поред тога, изградњом нових постројења за прераду отпада, број радних мјеста се повећао приближно за 300 хиљада.³¹

Механизми ручног и механичког сортирања отпада у Њемачкој уређени су Законом о затвореним циклусима производње и отпада. Рециклирање не само да ће смањити трошкове увоза примарних сировина, већ ће и повећати приходе од секундарног увоза.

²⁷ Nutzinger H. G. (1996). *Ökologisch orientierte Steuern als umweltpolitische Instrumente // Reformperspektiven im Umweltrecht*. Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 162.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Vetter, A. (2012). „*Das Kreislaufwirtschaftsgesetz*“, *VBIBW*, 33. Jg., Н. 6, 201.

³¹ Stehling, F. (2007). „*Umweltökonomik*. Ulm: Distribooks Int'l + inc“, 167. *Ekologija i sigurnost*, том 8, ISSN 1314–7234 (Online). <http://www.scientific-publications.net:167>.

Сваки грађанин Њемачке, захваљујући еколошком осјећају правде, прије употребе, сортира отпад, у зависности од означавања на паковању (на примјер, производи од папира, пластике, метала имају различиту ознаку на паковању). У Њемачкој је буквално све изложено рециклажи: од папира и стакла, до акумулатора и старих аутомобила. Сигурно је да ће се у будућности Њемачка ослободити уличних спремника за смеће са пет отвора за дистрибуцију смећа различите структуре.

За повећање нивоа свијести друштва у области екологије њемачка влада пропагира разне материјале у циљу повећања нивоа свијести о проблемима животне средине. То се постиже и путем штампаних издања и преко веб-страница. На примјер, едукацију координира Служба за образовање Федералног министарства околине, очувања и сигурности реактора.

ДИСКУСИЈА О ЗАШТИТИ ВОДЕНИХ РЕСУРСА

„Вода је од темељног значаја за живот и здравље. Право на воду је пријекно потребно за вођење здравог и достојанственог живота. Оно је предуслов за реализовање свих других људских права.“³²

Поморско добро чине унутрашње морске воде, територијално море, њихово дно и подземље, те дио копна који је по својој природи намијењен општој употреби или је проглашен таквим, као и све што је с тим дијелом копна трајно спојено на површини или испод ње. У дијелове копна убрајају се: морска обала, луке, насипи, прудови, хриди, гребени, плаже, ушћа ријека које се излијевају у море, канали спојени с морем, те у мору и морском подземљу жива и нежива природна богатства.³³

„Болести повезане са некавалитетним водоснабдијевањем и збрињавањем отпадних вода још увијек имају веома велики значај на стање здравствених прилика, посебно у земљама у развоју. Тако је, на примјер, у 2003. години процијењено да је 4% свих болести у свијету и 1,6 милиона смртних случајева повезано са неодговарајућим водоснабдијевањем и збрињавањем отпадних вода, као и лошом хигијеном.“³⁴

У најраширеније инфективне болести узроковане водом и лошим санитарним условима спадају дијареја, тифус и колера, које су водећи

³² Комитет Уједињених нација о економским, културним и друштвеним правима, 2002.

³³ Staničić, F. (2019). Koncesije na pomorskom dobru – nužnost usklađivanja Zakona o pomorskom dobru i morskim lukama sa Zakonom o koncesijama. *Informator*, br. 6367. Zagreb, 23.

³⁴ World Health Organization – WHO, 2003.

узрочници болести и смрти у земљама у развоју, док се бактерије попут *Cryptosporidium*, *Campylobacter* и *Escherichia coli* – *E. coli* појављују и у индустријским земљама широм свијета. Према подацима УН, сваке године умре преко три милиона људи од болести узрокованих кориштењем загађене и нечисте воде.³⁵

Око 1,8 милиона дјеце умре сваке године од болести узрокованих нечистом водом и лошим санитарним условима, што значи да у просјеку дневно умире чак пет хиљада дјеце из ових разлога. Болест узрокована водом је други најбројнији убица дјеце широм свијета, одмах иза акутних инфекција респираторног тракта, као што је туберкулоза.³⁶

У Босни и Херцеговини је ситуација у погледу пружања ових услуга значајно лошија у односу на Западну Европу. Тако је јавним системима за водоснабдијевање покривено свега 56 % становништва у Федерацији БиХ и 48 % у Републици Српској (ФБиХ/РС, 2003). Пружање услуга прикупљања и третмана отпадних вода је на још нижем нивоу. Јавним канализацијским системима обухваћено је око 56 % становништва у урбаним срединама (ФБиХ/РС, 2003), док се у мањим мјестима обухват процјењује на мање од 10 %. Највећи дио отпадних вода испушта се у водотоке без прочишћавања, а само један мањи број градова у БиХ посједује постројења за третман отпадних вода која су у функцији (Челинац, Читлук, Градачац, Груде, Љубушки, Неум, Сребреник, Требиње) или захтијевају озбиљнију реконструкцију (Сарајево, Трново). Све ово указује на значајан ризик по јавно здравље, посебно с аспекта ризика појаве заразних или цријевних болести.³⁷

Индекс квалитета воде даје број који изражава укупни квалитет воде на одређеној локацији и времену, на основу неколико параметара квалитета воде. То даје јавности општу идеју о могућим проблемима са водом у региону. Мјере би углавном требало да буду усмјерене на:

1) Мјере за очување водних ресурса, које укључују:

- осигурање управљања водним ресурсима како би се обезбиједило најефикасније коришћење и заштита водних ресурса, као и заштита националних интереса;
- регулацију одлива;
- обезбјеђивање еколошког одлива у ријеку;

³⁵ Vučijak, B., Čerić, A., Silajdžić, I., Midžić Kurtagić, S. (2011). *Voda za život: Osnove integralnog upravljanja vodnim resursima*. Sarajevo: Institut za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Sarajevu: 141.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

- очување или елиминацију бушења које ослобађају подземне воде које се не користе;

- осигурање третмана отпадних вода у водним тијелима, тј. пројектовање и изградњу инфраструктуре за прикупљање и прочишћавање отпадних вода;

- актуализацију система мониторинга вода и прогнозе за њихове промјене;

- побољшање газдовања шумама у зонама водоснабдијевања;

- контролу ерозије и смањење количине неискориштене воде.

2) Мјере за осигуравање воде за наводњавање:

- унапређење управљања, коришћења и очувања водних ресурса;

- поновна процјена изграђених система наводњавања у смислу њихове воде и квалитета воде;

- подстицање примјене штедње воде, уштеде енергије и еколошких технологија и техника за наводњавање пољопривредних култура;

- развој поља за наводњавање, са обезбјеђењем локалних извора воде;

- увођење одговарајућих метода и алата за мјерење количине и квалитета воде;

- кориштење прочишћених отпадних вода и испитивање и поновна употреба за наводњавање вода из дренажних система;

- проучавање рањивости усјева на климатске промјене (суше);

- употреба одговарајућих технологија за сакупљање и чување воде за вријеме снијега и топљења снијега.

3) Развијање знања и свијести о најбољем могућем искориштавању водних ресурса:

- процјена ризика од поплава, израда мапа регија у којима постоје ризици од поплава;

- процјена ризика од суше и њеног утицаја на квалитет ријечних вода;

- ефикасно управљање водним ресурсима, у складу са европским прописима о стандардима за узроковање, анализу и процјену квалитета воде, чиме би се добили упоредиви подаци;

- спровођење активности предвиђених постојећим плановима управљања заштићеним подручјима уз Дунав;

- побољшање сакупљања и транспорта отпада;

- смањивање ризика примјеном одрживих мјера против поплава.

Код располагања водним добром прописан је низ ограничења која се свде на то да су власници водног добра ограничени у вршење садржаја свог субјективног права у сврху одржавања и побољшања водног режима. Отуђење или пренос права власништва код јавног водног добра није могуће,

те је јавно водно добро заправо изван промета. Изричито је искључена могућност стицања права власништва досјелошћу или на било који други начин, те нема могућности стицања посједа других особа. Намјена водног добра је да служи одржавању и побољшању водног режима, и то посебно за грађење и одржавање регулацијских и заштитних водних грађевина, одржавање корита и обала водотока, одржавање и уређење инундацијског подручја,³⁸ грађење и одржавање унутрашњих водних путева, provedбу одбране од поплава, те кориштење и заштити изворишта вода.³⁹

Бране и управљање водама водећа су опасност слатководних риба у Хрватској. Једна од мјера којом је могуће ублажити утицај преграђивања водотока јесте начин да се осигура уздужни континуитет изградње пролаза за рибе. У Хрватској су изузетак пролази за рибе на објектима који фрагментирају водоток, а нити једна од постојећих рибљих стаза није функционална. Нажалост, рибље стазе нису пројектоване и изведене сагласно свим правилима струке.⁴⁰ Схватајући да ће се неки циљеви управљања водама мијењати с временом, мора се разматрати прилагодљивост данас планираног система. Како је одрживост функција различитих економских, околишних, еколошких, друштвених и физичких циљева, управљање водама мора неизоставно укључивати мултидисциплинарни процес доношења одлука.⁴¹

Општа дефиниција одрживог развоја јесте:

„Развој који задовољава садашње потребе, а не угрожава могућност да и будуће генерације задовоље своје потребе.“

Кад се говори о природним ресурсима, односно водним ресурсима, дефиниција је још одређенија:

„Бит одрживог развоја је да се природни ресурси морају користити тако да их једнако или боље могу користити будуће генерације. У складу с тим, одрживи развој водних ресурса захтијева поштовање хидролошког циклуса тако да се капацитет обновљивих водних ресурса не смањи након дуготрајнога кориштења.“⁴²

³⁸ Подручје око природног корита водотока у које се разлијевају његове поплавне воде.

³⁹ Staničić, F. (2019). Koncesije na pomorskom dobru – nužnost usklađivanja Zakona o pomorskom dobru i morskim lukama sa Zakonom o koncesijama. *Informator*, br. 6367. Zagreb, 23.

⁴⁰ Mrakovčić, M., Z. Marčić, Z. (2018). *Monitoring i ispitivanje riba rijeke Kupe (MHE Ilovac) kod pregrade Zaluka iznad Ozlja*. Sveučilište u Zagrebu, PMF, Biološki odsjek.

⁴¹ Gereš, D. (2004). *Održivi razvoj vodnoga gospodarstva*. Hrvatski savez građevinskih inženjera, Sabor hrvatskih graditelja. Cavtat, od 22. do 24. travnja 2004. godine, 926.

⁴² *Ibid.*, 927.

Европски парламент и Комисија Европске уније усвојили су 23. октобра 2000. године Смјернице о водама чиме се Европска унија одредила за дугорочну политику у подручју вода. Поред тога, Конвенција о заштити и одрживом кориштењу Дунава (Convention for Protection and Sustainable Use of the Danube, 1994) и Конвенција УН о праву кориштења међународних водотока за непловидбене сврхе, усвојена 1997. године, представљају законски оквир за сарадњу земаља у оквиру ријечних сливних подручја. Интегрално управљање водама у бити је управљање понудом и потражњом воде, уз коју су везани одрживост и критерији одрживости вода.

Расположивост воде може се повећати изградњом акумулација и повезивањем подручја с високом и ниском расположивом количином воде. Остале мјере за повећање расположивости воде укључују поновно кориштење прочишћених отпадних вода, те алтернативних изворишта. На крају, смањивање губитака у дистрибуцијском систему такође може повећати количину воде у систему – без повећаног захватања воде из природе.⁴³

Вода је заједничко добро и не би смјела да се наплаћује у земљама које обилују овим природним ресурсом. Међутим, према закону Федерације Босне и Херцеговине, од 1. јануара 2008. године извршен је прелаз на систем наплате опште и посебних водних накнада. Водне накнаде (опште и посебне) распоређују се на сљедећи начин: надлежној агенцији за воде 40 %, у корист буџета кантона 45 % и у корист Фонда за заштиту околине 15 %. Припадајућа средства од општих и посебних водних накнада, те из осталих извора, агенције за воде реализују у складу са годишњим плановима.⁴⁴ Дакле, само 15 % прикупљених средстава користи се за заштиту или очување водених ресурса, а то је премало за одрживост постојећих водних капацитета и недостатно за одрживи развој. При томе, посебан проблем су анализе и извјештаји који представљају потрошњу прикупљених средстава на кантоналном и федералном нивоу и који јасно указују на злоупотребу моћи и власти кроз злоупотребу водених ресурса у Босни и Херцеговини, а што свједоче неуспјеле мјере санација штета и смањења ризика од поплава.

Оквир за смањење ризика од катастрофа из Сендаија за период од 2015. до 2030. године усвојен је на Трећој свјетској конференцији УН

⁴³ Gereš, D. (2004). *Održivi razvoj vodnoga gospodarstva*. Hrvatski savez građevinskih inženjera, Sabor hrvatskih graditelja. Cavtat, od 22. do 24. travnja 2004. godine, 930.

⁴⁴ Strategija razvoja Federacije 2010–2020, Federalni zavod za programiranje razvoja. Sarajevo, 42.

која је одржана у Сендаију, Јапан, 18. марта 2015. године.⁴⁵ То је инструмент који представља наставак Хјого (Нуго) оквира за дјеловање (ХФА) 2005–2015: Изградња отпорности нација и заједница на катастрофе.

Хјого оквир је подршка глобалним активностима везаним за Међународни оквир за дјеловање за међународну деценију за смањење природних непогода из 1989. године и Јокохама (Јокохама) стратегију за сигурнији свијет: Смјернице за превенцију, приправност и ублажавање последица од природних катастрофа и план дјеловања, усвојену 1994. године, те Међународну стратегију за смањење катастрофа из 1999. године. Овим оквиром идентификоване су најзначајније промјене, као што су: а) управљање ризицима од катастрофа у односу на управљање катастрофама, б) седам глобалних циљева, в) смањење ризика од катастрофа, г) спрјечавање настајања новог ризика, д) смањење постојећег ризика и њ) јачање отпорности.

Као један од основних принципа истакнута је одговорност држава за превенцију и смањење ризика од катастрофа, ангажман цјелокупног друштва и свих државних институција. Обим смањења ризика од катастрофа проширен је како би се усредредио на природне опасности, и то: а) на оне изазване људским фактором, б) повезане еколошке и технолошке и в) биолошке опасности.

Као један од основних циљева у реализацији Стратегије за сигурнији свијет јесте здравствена отпорност становништва држава. Оквир из Сендаија такође артикулише: потребу за побољшаним разумијевањем ризика и признавање Глобалне платформе за смањење ризика од катастрофа и регионалних платформи за смањење ризика од катастрофа.

Хитно је и од кључног значаја да државе предвиде и израде планове за смањење ризика од катастрофа како би се ефикасније заштитиле особе, заједнице и државе, њихова егзистенција, здравље, културна баштина, социоекономска имовина и екосистеми. Одговорност за стварање ризика од катастрофа и мјере како би се смањила изложеност и рањивост, представљају основне мјере смањења нових ризика од катастрофа. Због тога све активности држава треба да буду усмјерене на рјешавање основних покретача ризика од катастрофа, као што су последице сиромаштва и неједнакости, климатске промјене и варијабилности, непланиране и брзе урбанизације, лоше управљање земљиштем и сл. Добро управљања у стратегијама смањења ризика од катастрофа на националном нивоу подразумева усклађивање са стратегијама и активностима на регионалном

⁴⁵ То је међународни документ глобалног карактера који је усвојило 187 земаља чланица Уједињених нација (укључујући и Босну и Херцеговину) и који је прихватила Генерална скупштина Уједињених нација.

и глобалном нивоу и побољшање приправности и националне координације за одговор на катастрофе, санацију и обнову, са примјеном принципа „Build Back Better“⁴⁶ за опоравак и обнову након катастрофе.

У фази опоравка након катастрофа, обнове и санације од кључне је важности спријечити поновно стварање ризика од катастрофа, као и смањити тај ризик кроз:

а) ефикасно и значајно глобално партнерство и даљње јачање међународне сарадње;

б) адекватно, одрживо и благовремено пружање подршке, поред осталог и финансирањем, трансфером технологије и изградњом капацитета од развијених земаља и партнера;

в) дјеловање унутар сектора и између њих на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу на следећа четири приоритетна подручја: 1) разумијевање ризика од катастрофа, 2) јачање управљања ризицима од катастрофа, 3) улагање у смањење ризика од катастрофа ради повећања отпорности и 4) јачање приправности на катастрофе.

Како би се то постигло, потребно је уградити мјере за смањење ризика од катастрофа у мултилатералне и билатералне програме (међународна сарадња и споразуми) развојне помоћи унутар сектора и међу свим секторима, те усмјерити се према смањењу сиромаштва и одрживом развоју кроз управљање природним ресурсима, околину, урбани развој и прилагођавање климатским промјенама.

Према норми HRN EN ISO 14001⁴⁷ – системи управљања околином, аспект околине елемент је дјелатности, производа или услуга неке организације који може дјеловати узајамно с околином. Аспекти околине су темељ система управљања околином и повезани су с дјелатношћу предузећа. Препознавање и одређивање важности аспеката околине битан је корак у разумијевању утицаја предузећа на локалном и глобалном нивоу.⁴⁸ Промјене у околини, позитивне или негативне, које су сасвим или дјелимично посљедица аспеката околине, називају се утицајима на околину. Однос између аспеката и утицаја на околину једнак је односу узрока и посљедица.⁴⁹

⁴⁶ Овај термин је први пут је уведен у УН у Економском и социјалном савету Уједињених нација (ECOSOC) у јулу 2005. године.

⁴⁷ Environmental management systems – Specifications with guidance for use (ISO 14001:1996; EN ISO 14001 :1996).

⁴⁸ Ваџун, Д., Матешић, М., Омацић, М. А. (2012). *Лексикон одрживог развоја*. Загреб: Хрватски пословни савјет за одрживи развој.

⁴⁹ *Ibid.*

Примјер еколошке праксе: Русија

Према Уставу Руске Федерације, Русија је држава социјалне заштите, која има за циљ да створи услове који пружају добар животни стандард и слободан развој особе. Реформе које се проводе у земљи усмјерене су на коришћење природних ресурса на одржив начин.⁵⁰ Али, заједно са сложеним процесом модернизације, одвија се институционализација еколошких питања и потреба становништва на основу еколошке свијести или тако што социјална пракса заштите животне средине пружа простор за одражавање строгих захтјева за развој, који су утврђени као „еколошки императив“.

Одбор Министарства природних ресурса и заштите животне средине Руске Федерације је 1992. године одобрио Стратегију развоја еколошког образовања у Руској Федерацији, гдје се еколошка култура дефинише као скуп искустава интеракције грађана с природом, а социјални и економски развој региона и земаља нераздвојно је повезан са „сигурношћу“. Према већем броју радова,⁵¹ Русија треба да изврши прелазак на одрживи развој с обзиром на различите природне и људске опасности које се у последњих десет година повећавају. Подаци Министарства Руске Федерације за цивилну одбрану, управљање ванредним ситуацијама и реаговање у случају природних катастрофа показују да се у Русији годишње деси око 1.500 ванредних ситуација – за 70 % од тог броја се чини да су их изазвали људи.

Радови на процјени ризика добили су значајан статус у Русији средином 90-их година прошлог вијека када је развијен Државни научни програм „Популација и сигурност комерцијалних објеката у погледу ризика од настанка природних и узрокованих катастрофа“. Прво фундаментално истраживање ризика разрађено је у неколико институција Руске академије наука. Затим су истраживања проширена са институтима за истраживање и развој и индустријским корпорацијама укљученим у процес. Након неколико највећих природних опасности, технолошких незгода у нуклеарним електранама, фабрикама нафтног гаса и ваздухопловства, приступило се процјенама територије у смислу нивоа безбједности. Да би се процијенио ниво безбједности територије, потребно је дефинисати факторе ризика кроз три комплексна фактора:

⁵⁰ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, vol. 8, Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

⁵¹ Shaparev, N.Ya (2010). *Introduction to the issues of sustainable development*. Krasnoyarsk: KSPU Publishing House, 368; Levkevich, V. E., Moskvichev, V. V., Nikitenko, P. G., Solodovnikov, S. Yu., Shaparev, N. Ya., Shokin, Yu. I. (2010). *Sustainable development and natural and industrial territory safety (Belarus and Siberia)*. Krasnoyarsk: KSPU Publishing House, 322.

карактеристике локације (физиографски,⁵² природни и климатски); особитости људских активности (карактеристике техносфере) и доступност снага и објеката за организовање хитних радова за трагање и спасавање у оквиру инспекцијског подручја.⁵³ Процјена опасности, рањивости и сигурности сматра се софистицираним питањем које захтијева комплексан приступ и дубинску анализу прегледаних територија.

Методe рангирања територија су у широкој употреби за развој еколошких, сеизмичких карата и визуализације индикатора у различитим областима економије и социјалне сфере. Подручје територије је приказано у смислу нивоа еколошког интензитета. Земљописне карте сеизмичког ризика генерирају се у складу с обновљеним каталогом сеизмичких догађаја.⁵⁴

Мапирање⁵⁵ индикатора опасности на територији може се постићи на два начина: састав дигиталног отиска територије који приказује просјечне вриједности за одређене локације и визуализација дистрибуције индикатора сигурности на основу рачунске мреже. Поступак мапирања укључује сљедеће кораке:

1) скалирање⁵⁶ презентације карте чини процјена опасности на одређеној територији на макро нивоу (на примјер, сеизмичка активност територије, појава природне опасности и други фактори ризика који не захтијевају детаљизацију) које су приказане на малим картама;

2) израда предметног распореда мапирања вриједности фактора ризика на основу карактеристика с даљњим геокодирањем опасности, угрожених објеката и инфраструктуре отпорности територија;

3) избор и дизајн „основног слоја“ са описним подацима који показују вриједност комплексног индекса сигурности специфичне територије. Као основни слој могу се користити географске јединице (општинске, шумске фарме, геолошка провинција) или регуларна мрежа.

⁵² Физиографија (грч. *phýsis* = природа, *graphia* = опис) описивање, опис природе.

⁵³ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, vol. 8, Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

⁵⁴ Simonov, P. S. (2004). *Anthropogenic influence on the landscape-zonal distribution of rodents of the Sikhote-Alin*. Materials of the XII Meeting of Geography of Siberia and the Far East, 5–7 October 2004. Vladivostok: Pacific Institute of Geography, 365–366.

⁵⁵ *Мапирање* представља најбољи начин за утврђивање квалитета одржавања стабилности жељеног параметра, као и распореда вриједности мјереног параметра у мапираном простору.

⁵⁶ Латински *scala* – начин састављања и ређања истоветних питања.

Због описане процедуре, израђен је Атлас красногарског територија сличан Федералном атласу опасности и ризика⁵⁷ који укључује следеће карте:

1) преглед територије: административна подјела, становништво, инфраструктура;

2) сигурносне карактеристике: локације на терену за спасилачке екипе са дефинисаним зонама одговорности, мрежа за праћење стања, здравствене установе, складишта са инвентаром, транспортне компаније итд.;

3) опасност од ситуација изазваних људима: поријекло радиоактивних и хемијских опасности, експлозивни и запаљиви објекти, рута за транспорт опасног терета, цјевоводи;

4) природне опасности: сеизмичке зонске карте, природни извори пожара, поплавно подручје, подручја лавина, проточни прагови, блато, крш и друге катастрофе типичне за територију;

5) опасан природни феномен (неправилна температура, падавине, урагани, итд.);

6) биолошке и социјалне опасности: подручја људи, епидемије животиња и биљака, мапе употребе земљишта угрожене различитим пријетњама, итд.;

7) карте еколошког мониторинга: извори емисија у атмосферу, загађење воде и тла, свеукупно стање околине;

8) комплексне карте ризика (индивидуални и социјални ризици) које прате поједине показатеље ризика сваке ванредне ситуације.⁵⁸

Хијерархијски аранжман фактора ризика укључује: 1) комплексни индекс сигурности територије, кључеве мапа, слојеве тачака, линеарне и површинске слојеве, растер покриће, табелу података; 2) опасност, рањивост, сигурност; 3) сезонске и географске факторе, ниво обуке посјетилаца, информисање, реакција; 4) водене путеве, љетње руте, класификацију пејзажа, зимске руте, дистрибуцију посјетилаца, ефикасност порука, упозорење о опасности, ефикасност одговора, приступ здравственој заштити; 5) ријечне мреже, планинарење, љуљање, површинске падине, смјер падина, скијање на води, скијање, надграђивање, станице, логор, подручје покривености сигналом, штандове, навигацију, станице за спасавање, базу случајева, јединице за лијечење.

⁵⁷ Anisimov, O. A., Lavrov, S. A. (2004). „Global warming and permafrost melting: assessment of risks to production facilities of fuel and energy complex“. *Fuel and energy complex technologies*, 3, 78–83.

⁵⁸ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, vol. 8, Published at: <http://www.scientific-publications.net>

Декомпозиција фактора је разрађена на другом нивоу хијерархијског распореда:

– контрола безбједности на територији одређена је параметрима упозоравања на опасност и ефикасности одговора који су доступни у случају несреће;

– опасност територија карактерише разнолик спектар природних и климатских, физиографских и антропогених⁵⁹ параметара опасности који утичу на туристе.

Процјена природних и климатских параметара територије, кроз просторну анализу, захтијева посматрачку мрежу и статистички валидну базу података о временском мониторингу.

Трећи ниво декомпозиције дефинише критерије који омогућују нумеричку процјену параметара информисања и одговора. Они карактеришу факторе сигурности територије и критеријуме евалуације који у потпуности приказују физиографске и антропогене параметре у смислу повреда карактеристичних за сваку специфичну област туристичких активности.

Урађена је статистичка анализа повреда туриста ради дефинисања физиографских и антропогених параметара опасности у тајгама и планинским подручјима. Коришћени су подаци из литературе и извјештаји о трагању и спасавању које је израдио Сибирски регионални центар за спортске перформансе и рехабилитацију спасилаца (Сибирский региональный центр спортивной подготовки и реабилитации спасателей „Ергаки“).

Разматрана специфична питања (падање стијена, пад камена и несреће с лавинама, озљеде на скијашким стазама) не пружају могућност да се јасно дефинишу критерији за квантитативну процјену опасности за тајгу и планинска подручја, будући да ће резултати вјеројатно постати парцијални и без индикација. Постоје многи радови који описују различите несреће са догађајима који су тешко упоредиви у смислу разлога и посљедица. Сходно томе, поријекло повреда је окарактерисано у складу са типовима туристичких активности типичних за тајгу и планинска подручја (планинско скијање, водене туре, планинарење и пењање по стијенама). Формиране су групе извора опасности (које узрокују повреде) и већина туристичких активности.

Четврти ниво аранжмана хијерархије приказује картографске еквиваленте критерија процјене. То су „атомски“ индикатори који описују

⁵⁹ Антропогено (*anthropogenic*, енгл.) је термин грчког поријекла настао од двије ријечи: *antropos* (човјек) и *logos* (наука), а од поменутих ријечи је изведен придев – антропогено и он се употребљава за она дјеловања која су настала посредством човјека.

квантитативне спецификације са примјењивом просторном дистрибуцијом. За израчунавање индикатора кориштене су семантичке информације⁶⁰ топографских и тематских слојева. Допринос сваког атомског индикатора је стандардизован захваљујући стручној анализи.

Подаци о регистрованим незгодама за период од 2010, до 2013. године коришћени су за провјеру тачности добијених процјена индекса комплексних опасности. Линеарна зависност густоће расподеле туристичких несрећа прати се у складу са зонама угрожености територије. Коefицијенти детерминације $R^2 = 0,83$ зимског туристичког периода и $R^2 = 0,89$ љетњег туристичког периода показују одговарајућу конзистентност података. Функција зависности густине туристичких несрећа (са зонирањем територија) описује примарне податке са више од 80 % вјероватноће. То омогућава да се закључи о адекватности и релевантности методе процјене и зонирања разрађене за тајгу и планинско подручје погодно за туристичке активности.

Развијен геоинформациони систем процјене територије имплементиран је у активностима Сибирског тима за трагање и спасавање (Сибирский региональный поисково-спасательный отряд МЧС России).⁶¹ Прикупљање података о несрећама и анализе и спасилачки радови могу пружити позадину за додатно јачање информацијске подршке за доношење одлука на различитим нивоима управљања у ванредним ситуацијама.

Прегледане су двије методе процјене безбједности територије. Да би се повећала тачност и рјешивост добијених резултата, потребно је: прикупљање и структурирање примарних података који описују факторе сигурности и рањивости територија представљених као статистика; мониторинг и просторни подаци; разрада и потврда експертске анализе у референтним књигама које се примјењују у моделима као коefицијент тежине фактора ризика; размотрена интерконекција, те развој (побољшање) метода просторне анализе за локалну процјену индекса сигурности комплексне територије са другим физиографским карактеристикама и опасним локацијама.

⁶⁰ Семантичке информације су оне које се *могу пренијети истинитим или лажним изјавама*. Семантика се односи на све што је повезано са значењем или тумачењем језичних знакова као симбола, ријечи или израза.

⁶¹ Од 5. фебруара 2004. године Сибирский региональный поисково-спасательный отряд МЧС России преименован је у Федеральное государственное учреждение Сибирский региональный поисково-спасательный отряд МЧС России.

Бјелорусија и Македонија

У циљу подржавања одрживог развоја Република Бјелорусија има основни систем прописа и подстицаја који су описани у сљедећим прописима: Закон о обновљивим изворима енергије бр. 204-3 од 27. децембра 2010. године; Инвестициони кодекс Републике Бјелорусије бр. 37-3 од 22. јуна 2001. године; Директива председника Републике Бјелорусије бр. 3 од 14. јуна 2007. године „Штедња и економија као главни фактори економске сигурности земље“; Декрет председника Републике Бјелорусије бр. 6 од 7. маја 2012. године „О подстицању пословне активности на територији средњих и малих градова и руралних подручја“; Декрет председника Републике Бјелорусије бр. 10 од 6. августа 2009. године „О стварању додатних услова за инвестиционе активности у Републици Бјелорусији“; Едикт председника Републике Бјелорусије бр. 667 од 27. децембра 2007. године „О ускраћивању и одобравању земљишних парцела“; Резолуција Вијећа министара бр. 1058 од 6. августа 2011. године „О мјерама за provedбу Уредбе председника Републике Бјелорусије бр. 4 од 6. јуна 2011. године“; Резолуција Министарства економије бр. 100 од 30. јуна 2011. године „О тарифама за електричну енергију произведену из обновљивих извора енергије“; Одлука Државног одбора за стандардизацију Републике Бјелорусије бр. 10 од 27. фебруара 2009. године „О усвајању Упутства о поступку издавања закључака о додјели увезене робе опреми која се користи у производњи или пријему, трансформацији акумулација и (или) пренос енергије произведене из неконвенционалних и обновљивих извора енергије“.

Европска унија је пружила техничку помоћ Бјелорусији под називом „Подршка имплементацији Свеобухватне енергетске стратегије за Републику Бјелорусију“ према којој је постојао посебан дио који се бави *feed-in*-тарифама:⁶² „Ц.1.4 Развој (израчун) хране – *in*-тарифе за ОИЕ“ са сљедећим активностима: развој и консултације о методологији; израда

⁶² Систем обавезујућих цијена, односно *feed-in sistem* (енгл. *feed-in tariff*, скраћено FiT) у оквиру кога се накнада углавном додељује административно. Према систему FiT-а, произвођачи обновљивих извора енергије добијају укупну фиксну накнаду по киловат-часу произведене енергије. Држава склапа уговор с оператером електране на темељу ког током одређеног броја година плаћа унапријед дефинисану цијену за сваку испоручену јединицу електричне енергије, а стицањем статуса повлашћеног произвођача, оператер електране добија право приоритета на мрежи, што значи да је оператер преноса дужан преузети сву испоручену енергију. Дакле, повлашћени произвођач у систему FiT-а није изложен промјенама на тржишту електричне енергије, него је заштићен купопродајним уговором са гарантованом откупном цијеном. Такође, у већини случајева повлашћени произвођач у FiT систему није одговоран за одступања од плана производње и проузроковану неравнотежу у електроенергетском систему.

препорука и консултација о категоријама ОИЕ за које ће се обрачунавати различите тарифе за feed-in; прикупљање података везаних за трошкове (Бјелорусија и међународни подаци); развој претпоставки и израчун feed-in-тарифе.

У близини Новогрудока биће изграђена вјетроелектрана у оквиру пројекта међународне техничке помоћи Бјелорусије и Европске уније („Зелена економија у Бјелорусији“). Према споразуму, Бјелорусија планира да спроведе око 20 мањих зелених пројеката. Биће предузете активности на побољшању институционалног и законодавног оквира. Пажња ће бити посвећена размјени знања и искустава у области зелене економије, малих зелених иницијатива и минипројеката. Међутим, веза између енергетских потенцијала, укључујући енергетску инфраструктуру, и процјена ризика је нераскидиво везана са концептом сигурности државе кроз рационалну употребу сопственог енергетског потенцијала и физичку сигурност или заштиту природних ресурса.

У Републици Македонији су 2001. године, као чин тероризма, затворени отвори бране Липково. Куманово је остало без питке воде дужи временски период, чиме су водни ресурси постали функцијом постизања одређених терористичких и војнополитичких циљева, али и чином угрожавања енергетске сигурности на једном дијелу националне територије.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Климатске промјене и еколошки изазови обликују окружење у којем се послује. Финансијске институције, као посредници на тржишту које олакшавају потребе фирми и домаћинстава, треба да преузму изазове прилагођавајући се новим специфичностима животне средине. Само на тај начин они ће бити у стању да задовоље потребе друштва.

Управљање ризиком животне средине у кредитном портфолију⁶³ је предуслов да се добију средства и гаранције од одређених међународних финансијских институција. Двије водеће институције у свијету у области стручности за управљање ризиком животне средине – EBRD (The European Bank for Reconstruction and Development – Европска банка за обнову и развој) и IFC (The International Finance Corporation – Међуна-

⁶³ Кредитни портфолио је показатељ који одражава типичне активности финансијске институције. Кредит по повлашћеним цијенама не може испунити тај критериј. Кредитним портфолиом пословне банке дефинише се стратегија превентивног ризика с аспекта појединачног кредита и укупне кредитне активности банке.

родна финансијска корпорација) – развиле су веома сличне методологије како би водиле финансијски свијет у овом новом подручју свог рада. Обје методологије су интуитивне и лако разумљиве и примјенљиве. Од ове двије, можда је најпогоднија за потребе банака, посебно у југоисточној Европи, методологија EBRD-а. То је због чињенице да је она створена да служи потребама клијената док дјелују као корисници за кредитне линије од EBRD-а. IFC методологија је прикладнија за велика предузећа која се труде да испуне флексибилне захтјеве промјенљивог законодавног и финансијског окружења и желе искористити финансијску помоћ Свјетске банке. Напори да се прилагоде ове методологије нису мали, али ће учинити процес имплементације много лакшим и прихватљивијим за особље које га треба примијенити.

Методологије управљања ризицима околине и социјалним ризицима које нуде EBRD и ММФ (Међународни монетарни фонд) су изузетно корисне за сваку банку која настоји да управља овим ризицима у својим основним банкарским активностима. Оне олакшавају послове банке, поготово зато што је ова врста активности за њих нова и потребна им је смјерница за почетак имплементације. Будући да су те методологије развијене како би се помогло банкама, потребно их је преиспитати и прилагодити прије примјене – како би се осигурала одговарајућа и брза примјена.

Заштита воде обухвата не само заштиту од загађења, већ и заштиту од поплава и других временских непогода попут суше, али и заштиту изворишта, ријека, језера и поморског добра од прекомјерне експлоатације. Или, обухвата и интегрално управљање водама усмјерено ка очувању постојећих капацитета и њиховом повећању кроз прочишћавање муља, или дестилацију воде, или прикупљање кишнице и с тим у вези неопходних резервоара. У најразвијенијим земљама свијета ова заштита воде, без које нема живота, иде до произвођење воде, док је у Босни и Херцеговини и дестилација воде скуп метод. Међутим, чишћење ријечних корита, садња дрвећа, заштита шума и изградња резервоара за прикупљање воде (посебно кишнице и снијега) изводљиви су пројекти, као што је могуће кроз добре планове превенције од поплава смањити губитке и ублажити штете за околину и становништво у хазард зонама.

Примјери Бјелорусије и Македоније сугеришу да је главни предмет интересовања забиљежен кроз енергетске потенцијале кроз које се манифестује моћ и служе за постизање политичких циљева. У том контексту, за постизање високог нивоа енергетске сигурности прије свега је потребна модернизација енергетске инфраструктуре и изградња нових енергетских објеката на начин да се максимално искористе обновљиви извори енергије. С тим у вези, неопходно је предузети мјере за сузбијање

монопола у одређеним енергетским секторима, што подразумева успостављање тржишних норми и одговорности и води до усвајања законских правила која се односе на производњу и дистрибуцију енергије.

На крају, потребна је регионална сарадња у изградњи заједничких производних објеката која треба да ријеше проблем са снабдијевањем електричном енергијом балканских држава, јер земље Балкана све више постају зависне од увоза енергије. Управо због тога регионални капитални енергетски пројекти ће омогућити подјелу трошкова и смањити зависност од увезене енергије и претпоставља се да ће утицати на принцип диверсификације⁶⁴ ресурса и капацитета. Поред тога, неопходна је потпуна посвећеност проналажењу економске могућности за изградњу соларних и вјетроелектрана, али и омогућавање становништву правне и финансијске подршке у примјени обновљивих извора енергије у властитим домаћинствима. Постепена замјена електричне енергије природним гасом, соларним и вјетроелектранама омогућиће економске и еколошке бенефиције кроз успостављање активног учешћа и сарадњу у оквиру Енергетске заједнице за Југоисточну Европу.⁶⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Azzellini, D. (2018). Labour as a Commons: The Example of Worker-Recuperated Companies, *Critical Sociology*, 44 (4–5), 763–776.
- Anisimov, O. A., Belolutskaia, M. A. (2002). Assessment of the impact of climate change and permafrost degradation on infrastructure in Northern regions of Russia. *Meteorology and hydrology*, 6, 15–22.
- Anisimov, O. A., Lavrov, S. A. (2004). Global warming and permafrost melting: assessment of risks to production facilities of fuel and energy complex. *Fuel and energy complex technologies*, 3, 78–83.
- Anisimov, O. A. (2010). *Evaluation report. The main natural and socio-economic impacts of climate change in the regions with permafrost: a prognosis based on a synthesis of observations and modelling*. OMNNO „Sovet Greenpeace“.
- Anomaly, J. (2015). Public Goods and Government Action“. *Politics, Philosophy & Economics*, 14 (2), 109–128.

⁶⁴ Диверсификација (*diversification*, lat.) у изворном значењу подразумева стварање разноврсности, супротно од појма специјализације. У економској науци диверсификација подразумева настојање државе или неке компаније да прошири свој асортиман производа или услуга, кроз обезбјеђивање разноврсности, односно различитости, чиме се обезбјеђује стабилније привређивање и смањују ризици.

⁶⁵ Енергетска заједница за Југоисточну Европу (ЈИЕ) основана је Уговором о оснивању Енергетске заједнице, који је потписан 25. октобра 2005. године у Атини, а ступио је на снагу 1. јула 2006. године.

- Araral, E. (2014). Ostrom, Hardin and the Commons. A Critical Appreciation and Revisionist View. *Environment Science and Policy*, vol. 36, 1–92.
- Assessment report on climate changes and their effects on the territory of the Russian Federation, <http://www.aari.ru/main.php> (приступљено 12. 11. 2016).
- Baćun, D. et al. (2018). *Leksikon održivog razvoja*. Zagreb: Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj, www.ciklopea.com.
- Bodin, Ö., Crona, B. I. (2009). The role of social networks in natural resource governance: what relational patterns make a difference?. *Global Environmental Change*, 19 (3), 366–374.
- Bravo, G., De Moor, T. (2008). The commons in Europe: from past to future. *International Journal of the Commons*, vol. 2, no 2, 155–161.
- Vetter, A. (2012). *Das Kreislaufwirtschaftsgesetz*. *VBIBW*, 33. Jg., H. 6.
- Vučijak, B., Čerić, A., Silajdžić, I., Midžić Kurtagić, S. (2011). *Voda za život: osnove integralnog upravljanja vodnim resursima*. Sarajevo: Institut za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Sarajevu.
- Gereš, D. (2004). *Održivi razvoj vodnoga gospodarstva*. Hrvatski savez građevinskih inženjera, Sabor hrvatskih graditelja. Cavtat, od 22. do 24. travnja 2004. godine, 926.
- Dutschke, M. (2009). Climate change 2007: Mitigation of climate change. *Journal of Environmental Psychology*.
- Engels, F., Feuerbach, L. (1947). *Kraj klasične njemačke filozofije*. Zagreb: Kultura.
- Kavka, G. S. (1968). *Hobbesian Moral and Political Theory*. Princeton: Princeton University Press, Published online by Cambridge University Press, 1 January 2020.
- Laerhoven, F., Barnes, C. (2014). Role of community development support in sustaining the commons. *Economis*.
- Lalović, D. (2006). Politička teorija Thomasa Hobbesa. *Politička misao*, vol. XLIII, br. 1, 3–27.
- Levkevich, V. E., Moskvichev, V. V., Nikitenko, P. G., Solodovnikov, S. Yu., Shaparev, N. Ya., Shokin, Yu. I. (2010). *Sustainable development and natural and industrial territory safety (Belarus and Siberia)*. Krasnoyarsk: KSPU Publishing House.
- Mrakovčić, M., Marčić, Z. (2018). *Monitoring i ispitivanje riba rijeke Kupe (MHE Ilovac) kod pregrade Zaluka iznad Ozlja*. Sveučilište u Zagrebu, PMF, Biološki odsjek.
- Naess, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*, 16, 1, 95–100.
- Nutzinger, H. G. (1996). *Ökologisch orientierte Steuern als umweltpolitische Instrumente // Reformperspektiven im Umweltrecht*. Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 162.
- Petak, Z. (2011). Upravljanje prirodnim resursima kao zajedničkim dobrima: teorijski pristup razlikovanju javnih dobara i zajedničkih resursa. Forum za javnu upravu. *Izazovi upravljanja javnim dobrima*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Ured za Hrvatsku. www.fes.hr Institut za javnu upravu, www.iju.hr; 10.

- Randers, J. (2012). *2052: a global forecast for the next forty years*. Paperback – illustrated.
- Selfa, T., Endter-Wada, J. (2008). The Politics of Community-Based Conservation in Natural Resource Management: A Focus for International Comparative Analysis. *Environment and Planning A*, vol. 40, issue 4, 948–965.
- Shaparev, N. Ya (2010). *Introduction to the issues of sustainable development*. Krasnoyarsk: KSPU Publishing House.
- Simonetti, P. (2010). Vlasništvo i njegove transformacije, jamstvo i zaštita. *Zbornik Pravnog fakulteta. Rijeka* (1991), vol. 31, br. 1, Suppl., 333–364.
- Simonov, P. S. (2004). *Anthropogenic influence on the landscape-zonal distribution of rodents of the Sikhote-Alin*. Materials of the XII Meeting of Geography of Siberia and the Far East, 5–7 October 2004, Pacific Institute of Geography, Vladivostok.
- Staničić, F. (2011). Upravljanje pomorskim dobrom: kako ga poboljšati?. *Forum za javnu upravu. Izazovi upravljanja javnim dobrima*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Ured za Hrvatsku, www.fes.hr Institut za javnu upravu, www.iju.hr, 23.
- Stehling F. (2007). *Umweltökonomik*. Ulm: Distribooks Int'l + inc., 167; *Ekologija i sigurnost*, tom 8, <http://www.scientific-publications.net>, 163.
- Stepánková, et al. (2012). *Design Principles of public and recreational areas in the urban environment*. Nitra, Slovakia: Slovak University of Agriculture.
- Hobbes, T. (1946). *Leviathan*. Oxford, Basil Blackwell.
- Hrvoje-Šipek, Z. (2018). *Rješavanje vlasničkih sporova u kojima je stranka Republika Hrvatska izvansudskim putem*. Zagreb: Ured Glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske.
- Чекрлија, С. (2017). Екотуризам, заблуде и одрживо управљање ресурсима. *Свароџ*, 14, 227–235. Бања Лука.

*Miodrag N. Simović, Ph.D.**

Faculty of Law in Bihać

*Marina M. Simović, Ph.D.***

Faculty of Legal Sciences, Apeiron University of Banja Luka

THE PREVENTION OF NATURAL CATASTROPHES AND THE PROTECTION OF NATURAL RESOURCES*

ABSTRACT: Victimological measures for the prevention of crimes provide the foundation for an all-encompassing and hopefully long-lasting approach to solving the risk of the public being victimized and assist the individuals “designated” to be victims of a crime. This article deals with the question of “ecological victimization” (the damages that an individual has endured as a result of ecologically harmful activities) and predicts the role that victimologists will have to play in preventing the consequences of climate change and other ecological degradations in the future.

Keywords: victimization prevention, green victimology, natural resources, ecology

* miodrag.simovic@pf.unibl.org, Member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina.

** marina.simovic@gmail.com, Associate professor.

*** The paper was received on September 18th, 2022, and the paper was accepted for publication on December 2nd, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

NATURAL RESOURCES AND THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

Natural forests satisfy recreational and eco-tourist needs. However, numerous governments in the world have defined recreational forests as a strategy for the preservation and management of these areas in a sustainable way. Forests can fulfill the function of protection or preservation which is expected from them only if they are in their natural state and good natural and ecological conditions or when they are used in a sustainable way.¹ In the US, forest recreation was founded in 1905 as a place for a growing urban population - because of industrial development while in Europe, it was used for recreation by the aristocracy as early as in the middle ages. Forest landscapes range from extensive continuous forests used for diverse purposes (production, cultural, recreational, or ecological services, etc.) to forest mosaics and blocks of trees in a rural landscape.² Forest is a community of plants, animals, and microorganisms. At the same time, trees are the key component of the system, which interact among each other and with the inanimate elements of the environment including the land, water, and minerals.³

Geography, terrain, vegetation, soil, water, and fauna are the components of the natural landscape. Moreover, soil, water, climate, and natural vegetation are natural resources that agricultural producers use in the production of agricultural goods. To assess the quality and sustainability of the management of natural resources, it is important to evaluate the application of institutional arrangements for their allocation. There is a body of systematic literature on the ways in which common goods are managed in European countries,⁴ and especially a part of the literature that deals with the specific roles of local and other communities in the management of this kind of goods.⁵ Bravo and DeMoor (2008) show that even though an entire array of traditional forms of

¹ Stepánková, et al. (2012). *Design Principles of public and recreational areas in the urban environment*. Nitra, Slovakia: Slovak University of Agriculture, 2012.

² Bodin, Ö., Crona, B. I. (2009). The role of social networks in natural resource governance: what relational patterns make a difference?. *Global Environmental Change*, 19 (3), 366–374. Available at: [http:// dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha](http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha).

³ Stepánková, et al. *Ibid.*

⁴ Bravo, G., De Moor, T. (2008). The commons in Europe: from past to future. *International Journal of the Commons*, vol. 2, no 2, 155–161.

⁵ Selfa, T., Endter-Wada, J. (2008). The Politics of Community-Based Conservation in Natural Resource Management: A Focus for International Comparative Analysis. *Environment and Planning A*, vol. 40, issue 4, 948–965; Laerhoven, F. van, Barnes, C. (2014). Role of community development support in sustaining the commons. *Community Development Journal*, Volume 49, Issue suppl_1, January 2014, Pages i118–i132. doi:10.1093/cdj/bsu005.

management of the common goods has disappeared over time, there is still a relatively large number of examples in which common goods are managed by the associations of users and various kinds of institutions linked with the local communities.⁶

Scientists have demonstrated the association between catastrophic changes in the environment with the technocratic ways of thinking and the values of the consumer. This is the reason why there is a shortage of eco-culture or integrated knowledge about the environment and the lack of developed scientific ways of resolving these questions.

In the 21st century, victimologists must be defenders of the right to life and in that vein the right to a healthy environment and the protection of public goods as collective goods. Public goods (social goods or collective goods) are those that are intended for the public use of all individuals. They enjoy constitutional protection, which is why they cannot be the property of the subjects of private law (natural or legal persons) because these are goods that serve all the citizens. The problem of public goods becomes an especially acute issue in recent years under the influence of the processes of privatization and globalization and as a result of natural disasters, but also as a consequence of the phenomena such as corruption or the lack of accountability (or shifting responsibility), which manifests itself primarily in the low quality of the regulations and/or implementation of these regulations (Petak, 2011: 10).

Natural resources are collective goods or the *commons*⁷ or *common-pool resources* (CPR)⁸ which are significantly different from public goods.⁹ Therefore, natural and public goods are not synonyms nor do they enjoy the same legal protection. General or common goods are the property of the state and they cannot be shared with neighboring countries like oceans or the earth's atmosphere or the internet, which are also collective goods, but these goods belong to all the citizens of the world while natural resources such as water, rivers, and forests belong to the citizens of the country on whose territory those citizens reside. More precisely, the holder of the right to water or the owner is the state, while these resources belong in equal measures to all the citizens of that state. Administrative mechanisms can include different kinds of informal norms and locally-defined rules based on values that are dominant in a given

⁶ Simonetti, P. (2010). Vlasništvo i njegove transformacije, jamstvo i zaštita. *Annual Review of the Faculty of Law in Rijeka*. Rijeka (1991), v. 31, no. 1, 333–364.

⁷ Azzellini, D. (2018). Labour as a Commons: The Example of Worker-Recuperated Companies, *Critical Sociology*, 44 (4–5), 763–776, doi:10.1177/0896920516661856.

⁸ Araral, E. (2014). Ostrom, Hardin and the Commons. A Critical Appreciation and Revisionist View. *Env Science and Policy*, volume 36, 1–92.

⁹ Anomaly, J. (2015). Public Goods and Government Action. *Politics, Philosophy & Economics*, 14 (2), 109–128.

community. Conscious neglect of the natural environment and everything that it offers leads to a reduction in the quality of life and, above all, increases the risk of the occurrence of various diseases. This is the basis for the responsibility for one's behavior and the consequence for each participant in it.¹⁰

Without clean water and air, there is no life which is why the right to water and clean air must be constitutionally guaranteed rights - as an integral part of elementary human rights or the right to life. The pollution of water or air causes the pollution of the soil and all of this together can lead to diseases that affect plant and animal life as well as humans, and it can cause the extinction of some species (flora and fauna) or massive loss of human life.

Precisely for this reason, this article devotes special attention to the basic natural resources without which the survival of plant and animal species as well as human beings would be impossible. The task of victimology is to direct society towards the best victimological measures to protect humans as well as animals whereby it is also important for victimologists to take into account the survival of future generations as well as future plant and animal life. Even though ecology as a science provides the majority of measures related to the protection of the environment, it does not succeed in taking into account all the possibilities of primary as well as secondary victimization of people by means of harming the natural resources as well as the environment.

The management of natural wealth is realized by planning the sustainable use and the preservation of their quality and diversity in accordance with the conditions and measures for the protection of the environment defined by law. Natural wealth consists of 1) natural resources, renewable as well as non-renewable, geological, hydrological, and biological wealth, which can be used, directly or indirectly, and they have a real or potential economic value; 2) protected natural goods; 3) public natural goods.

Sustainable management of natural wealth and the protection of the environment are legally defined by means of special laws and other regulations targeting: 1) the assessment of the impact of plans, programs, and projections on the environment; 2) integral prevention and control of pollution; 3) the protection of the environment; 4) the protection of air, water, soil, forests, and geological resources; 5) management of chemicals; 6) waste management; 7) ionizing and non-ionizing radiation; 8) protection from noise and vibration; 9) the control of the risk of large accidents involving dangerous substances; 10) international traffic and trade in wild species.

¹⁰ Čekrlija, S. (2017). *Ekoturizam, zablude i održivo upravljanje resursima*. Svarog, 14. Banja Luka: 227–235.

THE SCIENCE OF THE ENVIRONMENT

Jorgen Randers (2012), who was one of the authors of the well-known Club of Rome for Limited Growth, published his first report in 1972. In the report titled “2052: A Global Forecast for the Next Forty Years”, he speaks about several subjects including population size, climate change, production, and growth, as well as resources and wildlife.¹¹ Furthermore, he questions the last report of the Intergovernmental Panel on Climate Change 2013 “Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Summary for Policy-Makers” (2013).

The first argument is in the traditional domain of “shallow ecology.”¹² When we take a clear look at the problems which we are causing and the consequences are direct, it is obviously in our interest to mitigate them. This form of “politics of environmental protection” is not particularly interesting to us because we are looking for a Hobbesian theory of environmental protection, and that would presuppose undertaking measures against the exploitation and destruction of nature.¹³

The second argument is a lot more interesting. It is difficult to advocate sustainability on moral responsibility based on the inherent rights of animals and nature in a Hobbesian setting. However, we have found another Hobbesian route toward sustainability. The sovereign is responsible to ensure peace and security and allow his subjects everything else that is compatible with that. The sovereign should also create a community that lasts as much as mankind (barring external violence). These requirements would exclude the possibility of a conscious practice of unsustainable politics from the Hobbesian view. The first reason is that unsustainable politics are in contradiction with the “eternal” community because nature is the precondition for human life. We have also found an additional argument: one can claim that unsustainable short-term politics lead to social instability. Long-term destruction of the environment can lead to social unrest.

The third argument for the protection of the environment consists of several layers. Biological diversity is economically useful because the food we eat and the improvement of food and productivity depend on healthy ecosystems

¹¹ Randers, J. (2012). *2052: a global forecast for the next forty years*. Paperback – illustrated.

¹² According to Naess, the differences between shallow and deep ecology lies in the fact that shallow ecology merely fights against pollution and the exploitation of natural resources and its main goal is the health and economic well-being of the population of the developed countries. By contrast, deep ecology is significantly more radical because it rejects anthropocentrism which was the cause of the current situation.

¹³ Lalović, D. (2006). Politička teorija Thomasa Hobbesa. *Political Thought*, vol. XLIII, br. 1, 3–27.

and the preservation of diversity. Diversity can contribute to health (and the economy) through the natural products in the pharmaceutical industry while biological diversity has a genetic component which underscores the risk of losing future genetic variations if biological diversity is reduced.

Wildlife is partly a question in relation to the preservation of biodiversity¹⁴ because various wildlife forms represent a natural habitat for innumerable forms of life for which it is difficult to expect that they could accommodate to human urbanization. A large portion of life forms will simply disappear if humans continue to spread their settlements and agricultural land.

Research on high demands for free space of particular species of mammals points to the conclusion that the theorists of human urbanism have significantly underestimated the needs for human living space. The symptoms of behavioral overload (neurosis, aggression, loss of tradition ...) are mostly the same among mammals.¹⁵

ECOLOGICAL PRACTICES FOR THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

So far, 179 countries have signed the two crucial documents at the UN Conference in Rio De Janeiro: “Rio Declaration on Environment and Development,”¹⁶ which had the goal of establishing a new global partnership between countries with the aim of creating and maintaining a healthy environment for all the people around the world and the “Agenda 21” or the action plan pertaining to sustainable development. The need to manage natural resources, preserve biodiversity, use high technology ecologically, change the patterns of consumption, achieve a balance between society and the natural environment, and harmonize their relationship on the basis of a balance with the laws of the development of the biosphere¹⁷ - the basic conclusions and

¹⁴ Biodiversity (biological diversity) represents the diversity of all the living species on the planet Earth, that is, the totality of genes, genetic diversity of species, the diversity of species (species diversity) and the diversity of ecosystems.

¹⁵ Naess, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*, 16, 1, 95–100.

¹⁶ Rio Declaration on Environment and Development better known as the Rio Declaration represents a short document created in 1992 at the United Nations Conference on the Environment and Development informally known as the Earth Summit. The Rio Declaration consists of 27 principles with the aim of leading toward future sustainable development throughout the world. Some of the principles contained in the Rio Declaration are seen as “the third generation of rights” by European legal scholars.

¹⁷ The biosphere (from Ancient Greek βίος, *bios* = life and σφαίρα, *sphaira* = ball) denotes the space or area on a celestial body populated by living organisms. It consists

demands were directed towards the governments of all the signatory states in order to protect the environment for future generations.¹⁸

Marx and Engels's work "Theses on Feuerbach"¹⁹ pays attention to the relationship between society and nature, which is expressed in labor and the practical change of nature on the part of humans. Technological possibilities allow us to enter into ecologically acceptable industries and diversified, decentralized, biotechnological production which preserves resources and enables a transition toward a humane economy with the goal of recreation and the preservation of the natural environment.

Natural right, which authors often label using the Latin phrase *jus naturale* is a freedom which every human being has to use their own power and do everything in their abilities to protect their nature, i.e. their life, and do anything that, in their judgment, would constitute a suitable means towards that end.²⁰ What is common to most natural laws is their explicit perspective in the future. It seems that Hobbes says that to gain a future good, i.e. peace, we must ignore our impulses to focus on the past or the present. How far ahead we have to look remains to be seen, and this is what determines whether our hopes for a Hobbesian ecological theory remain a castle in the sky.²¹ Morality requires us to, at the bare minimum, leave our descendants with enough resources to allow them to live decent lives. However, this would force us to have a lower standard of living than we could have had if we opted for exploiting natural resources and polluting the environment. If the future generations cannot punish us for the ruthless exploitation of the Earth in this way, does not reasonable common sense require us to do so?²²

An example of good ecological practice – eco-villages

Eco-villages have been created as a new model of an alternative way of life in accordance with nature for the purpose of improving the quality of life by creating a beneficial environment and social conditions. Eco villages consist of people who are drawn together voluntarily in order to restore

of the upper layer (lithosphere), the areas of water (hydrosphere) and the layer of air (atmosphere).

¹⁸ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, Volume 8, (Online). Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

¹⁹ https://www.wikiwand.com/pl/Tezy_o_Feuerbachu, accessed on 15. 8. 2022.

²⁰ Hobbes, T. (1946). *Leviathan*. Oxford: Basil Blackwell.

²¹ *Ibid.*, 100.

²² Kavka, G. S. (1968). *Hobbesian Moral and Political Theory*. Princeton: Princeton University Press, Published online by Cambridge University Press, 1 January 2020.

independent sustainable communities of people who respect the principles of ecology and the renewal of the ecological balance of the environment through: 1) organic agriculture, 2) ecological actions and projects, 3) alternative energy, 4) waste management, 5) vegetarian diet, 6) sustainability, 7) the use of ecologically acceptable materials in the construction of houses.

Green hedging plants in ecovillages can be considered a good ecological practice, which, together with forestation represents an obligatory element of a household. In the process of constructing the village, some elements are preserved, such as small forests, plantations of trees, lakes, and streams with the surrounding vegetation in the shape of natural landscapes, and on top of this, organic agriculture is a form of social-ecological practice.

An example of good ecological practice: Germany

Germany – a recognized authority in the domain of ecological legislation – is also considered to be a country with a developed system of legislation and regulation in the domain of environmental protection even before other countries confronted the need for expanding the scale of activities aimed at protecting the eBnvironment. Its political aspects include the legal regulation of anthropogenic influences,²³ informing the population about the state of the environment, protectionism in the domain of resource-saving and ecologically safe technologies, support for basic and applied research in the domain of ecology and the protection of the environment, ecological education and training of all segments of the population. The experience of Germany is undoubtedly of great significance for Bosnia and Herzegovina.

Stimulation of the protection of the environment, according to one author, increases the interest of its addressees, which is a positive aspect. According to other authors, one drawback of subsidies is in the free use of federal funds and the violation of the principle of free competition. In any case, subsidies for activities that protect the environment are necessary, but the circle of their receivers must be defined precisely and strict control of spending needs to be instituted by the authorities.²⁴

²³ Anthropogenic is a term of Greek origin comprised of two words: *antropos* (man) and *geny* (born/originating). This adjective is used to denote: the development of mankind and those effects that arose as a consequence of human activity. Anthropogenic factors of climate fall under the scientific term which is associated with all the conditions in the natural world (mostly negative ones), which are altered as a consequence of human activity and bad management. Anthropogenic factors in the soil comprise all the negative effects that are related to the environment while being consequences of human activity. They can be indirect and direct.

²⁴ Nutzinger H.G. (1996). *Ökologisch orientierte Steuern als umweltpolitische Instrumente // Reformperspektiven im Umweltrecht*. Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 162.

An additional positive moment in the sphere of support for the environment in Germany comes from the acts of the federal government of Germany concerning the support for the organizations for the protection of the environment aimed at increasing the degree of knowledge and prompting activities in this domain. In particular, they contain projects regarding burning issues, projects aimed at children and the young, projects aimed at incentivizing behaviors, common interests of the environment, and projects in the sphere of ecological consulting and training.²⁵

Germany has a classification of payments for the protection of the environment, one part of which has a fiscal form and goes into the government budget. Other payments are directed toward implementing certain programs for ecology and environmental protection.²⁶ The creation of the economic basis for the realization of the ecological rights of citizens, support for ecological business, the introduction of new technologies, and subsidies for natural and legal persons - are necessary for solving ecological tasks, increasing the degree of openness, transparency of forming and spending ecological funds. The draft of the Ecological Code was written in Germany and it contains the norms that regulate all sets of relationships associated with the environment. The future ecological code will include both material and procedural provisions.²⁷

Regarding the legal regulation of waste, Germany relies on A Waste Act („Kreislaufwirtschaftsgesetz“) which entered into law on October 6, 1996.²⁸ The goal of this law was to secure the mechanisms for managing waste and meeting ecological demands (Paragraph 1).

Today, the mechanism for the use of secondary resources has reached a new level. Owing to the recycling of tin, black metal, and aluminum, in 2006, Germany earned more than 4 billion euros. This is a consequence of the fact that Germany is now less dependent on imports for primary resources. Moreover, Germany is a leading exporter of technologies and equipment for waste management. Also, with the construction of new facilities for waste processing, the number of jobs has increased to almost 300,000.²⁹

In Germany, the mechanisms for manual and mechanical waste sorting are regulated in the Act on closed production and waste cycles. Not only does recycling reduce the costs of importing primary resources, but it also increases the revenue from secondary imports.

²⁵ Nutzinger H.G. (1996). *Ökologisch orientierte Steuern als umweltpolitische Instrumente // Reformperspektiven im Umweltrecht*. Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 162.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Vetter, A. (2012). „Das Kreislaufwirtschaftsgesetz“, *VBlBW*, 33. Jg., H. 6.

²⁹ Stehling F. (2007). *Umweltökonomik*. Ulm: Distribooks Int'l + inc, 167. *Ekologija i sigurnost*, vol. 8, (Online). Available at: <http://www.scientific-publications.net>, 163.

Each German citizen, owing to the sense of ecological justice, sorts used products in accordance with the labels on the packaging (e.g. products made of paper, plastic, metal, etc. have different labels on their packaging). In Germany, literally everything is subject to recycling: from paper and glass to batteries and used cars. It is certain that in the future, Germany will eliminate street waste containers with five openings for the distribution of waste of various structures.

For the increase in the level of social awareness in the sphere of ecology, the German government promotes various materials aimed at environmental consciousness-raising. This is achieved both through print and through web pages. For example, education is coordinated by the Bureau for Education of the Federal Ministry of Environment, Protection, and Security of Reactors.

DISCUSSION ON THE PROTECTION OF WATER RESOURCES

“Water is of fundamental importance for life and health. The right to water is profoundly necessary for leaving a healthy and decent life. It is a precondition for the realization of all other human rights.”³⁰

Marine goods consist of internal sea water, territorial sea, its seabed, and the earth’s crust under the seafloor, as well as the part of the land which is intended for general use or is declared as such together with everything that is permanently linked with that area of the land either on the surface or below it. Parts of land include: seacoast, ports, dams, piers, rocks, reefs, beaches, mouths of rivers that flow into the sea, canals attached to the sea as well as animate and inanimate resources inside the sea or under the seafloor.³¹

“Diseases associated with a disturbed supply of water and improper management of waste water still have a significant impact on public health, especially in developing countries. For instance, in 2003, it was estimated that 4 % of all diseases in the world and 1.6 million deaths are linked to inappropriate water supply and wastewater management as well as poor hygiene.”³²

Some of the most widespread infectious diseases caused by water and poor sanitary conditions are diarrhea, typhoid, and cholera, which are among

³⁰ The Committee of the United Nations on Economic, Cultural, and Social Rights, 2002.

³¹ Staničić, F. (2011). Upravljanje pomorskim dobrom: kako ga poboljšati?. *Izazovi upravljanja javnim dobrima*. Forum for Public Governance, Friedrich-Ebert-Stiftung, Office for Croatia, www.fes.hr. Institute for Public Governance, www.iju.hr, 23.

³² World Health Organization – WHO, 2003

the leading causes of infirmity and death in developing countries while bacteria such as *Cryptosporidium*, *Campylobacter*, and *Escherichia coli* - *E. coli* also occur in the industrialized countries across the world. According to the UN data, over three million people die each year from illnesses caused by the use of polluted or impure water.³³

Around 1.8 million children die each year from diseases caused by impure water and bad sanitary conditions, which means that, on average, 5,000 children from these causes die each day. Diseases caused by water are the second most important cause of death among children throughout the world, after acute infections of the respiratory tract such as tuberculosis.³⁴

In Bosnia and Herzegovina, the situation with regard to the availability of these services is significantly worse in comparison to Western Europe. In this vein, public distribution systems cover just 56 % of the population of the Federation of Bosnia and Herzegovina and 48 % of Republika Srpska (FBiH/RS, 2003). The availability of services related to the collection and processing of waste water is at an even lower level. Public sewage systems cover around 56 % of the population in urban areas (FBiH/RS, 2003) while this reach is estimated to be less than 10 % in smaller towns and villages. The largest part of sewage water is pumped into streams and rivers without purification, and only a small number of cities in Bosnia and Herzegovina own fully functioning facilities for the treatment of wastewater (Čelinac, Čitluk, Gradačac, Grude, Ljubuški, Neum, Srebrenik, Trebinje) or those that require significant reconstruction (Sarajevo, Trnovo). All of this points to a significant risk for public health, especially from the perspective of the risk of the occurrence of infectious or intestinal diseases.³⁵

The index of water quality is a figure that expresses the total quality of water in a specific location and at a given time on the basis of several parameters. This provides the public with a general idea about the possible problems with water in the region. Measures should mostly be directed towards:

1) *Measures for the preservation of water resources, which include:*

- ensuring water resource management in order to secure the most efficient use and protection of water resources as well as the protection of national interests;
- the regulation of waste;

³³ Vučijak, B., Čerić, A., Silajdžić, I., Midžić Kurtagić, S. (2011). *Water for life: the foundations of integral water resource management*. Sarajevo: Institute for Hydrothechnology of the Faculty of Civil Engineering in Sarajevo.

³⁴ *Ibid.*, 141.

³⁵ *Ibid.*, 141.

- securing the ecological disposal of waste water into rivers;
- preservation or elimination of out-of-use drilling sites that release underground waters
- ensuring the treatment of waste waters in water bodies, i.e. the planning and construction of the infrastructure for collecting and processing waste water;
- updating water monitoring systems and forecasting their changes;
- improving the management of forests in water distribution zones;;
- controlling soil erosion and the reduction of the amount of water waste;

2) Measures for ensuring water for irrigation

- improving the management, use, and preservation of water resources
- re-evaluation of the existing systems in terms of water quality;
- incentivizing the application of water saving and energy saving and ecological technologies and techniques for the irrigation of agricultural crops;
- the development of irrigation fields with ensured water sources;
- the introduction of appropriate methods and tools for measuring the quantity and quality of water;
- the use of purified waste water and the analysis and recycling of water from drainage systems for irrigation;
- studying the vulnerability of crops to climate change (droughts);
- the use of appropriate technologies for the collection and storage of water during snowfall and snow melting;

3) Developing knowledge and awareness about the best possible use of water resources:

- assessing the risk of floods, creating maps of regions with increased flood risk;
- assessing the risk of drought and its impact on the quality of water in rivers;
- efficient management of water resources in accordance with European regulations about the standards for sampling, analysis, and assessment of water quality, which would generate comparable data;
- implementing activities prescribed in the existing plans for the management of protected areas by the Danube;
- improving waste collection and transportation;
- reducing risks by implementing sustainable measures against floods.

When it comes to managing water goods, there are a range of prescribed legal restrictions which can be reduced to the fact that owners of those goods are constrained in the way in which they can execute their subjective rights with the purpose of preserving and improving the water regime. The transfer

of ownership rights over public water goods is impossible, which means that water goods are actually kept outside the commercial exchange. The possibility of gaining ownership rights through acquisitive prescription or in any other way is explicitly prohibited so there is no possibility of obtaining ownership rights of other persons. The purpose of a water good is to preserve and improve the water regime and especially for building and maintaining regulation and protection facilities, maintaining the riverbed and riverbanks, maintaining and regulating the inundation area,³⁶ building and maintaining internal waterways, carrying out flood prevention, and using and protecting the water source (Staničić, 2019: 23).

Dams and water management are one of the leading dangers for the freshwater fish in Croatia. One of the measures which could mitigate the effect of watercourse changes is to secure a longitudinal continuity of passages for the fish. In Croatia, fish passages on objects that fragment the watercourse are an exception and none of the existing fish paths is functional. Unfortunately, fish passages were not designed and constructed in accordance with professional standards.³⁷ Given that some goals of water management will change over time, the adaptability of a system designed today must be considered. Since sustainability is a function of different economic, environmental, ecological, social, and physical goals, water management must include a multidisciplinary approach to decision-making.³⁸

A general definition of sustainable development is that it is the

“...development that satisfies the demands of the present without damaging the possibility for future generations to satisfy their needs.”

When it comes to natural resources, i.e. water resources, the definition is even more precise:

“...the essence of sustainable development is that natural resources must be used in a way that would allow future generations to use them in an equally good or better way. In accordance with this statement, sustainable development of water resources requires us to respect the hydrological cycle in order to avoid reducing the capacity of renewable resources as a result of extended use.”³⁹

³⁶ The area around the natural watercourse which is occasionally flooded.

³⁷ Mrakovčić, M., Z. Marčić, Z. (2018). Monitoring and control of fish in the Kupa River (MHE Ilovac) at the Zaluka dam above Ozlje. Zagreb: University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Biology.

³⁸ Gereš, D. (2004). *Održivi razvoj vodnoga gospodarstva*, Croatian Association of Civil Engineers, the Conference of Croatian Builders. Cavtat: 22–24 April 2004, 926.

³⁹ *Ibid.*, 927.

The European Parliament and the EU Commission adopted the Water Framework Directive on October 23, 2000, whereby the EU committed itself to a long-term policy in the domain of waters. Moreover, the Convention for Protection and Sustainable Use of the Danube (1994) and The Convention on the Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses adopted in 1997 represent a legal framework for the cooperation of countries within a confluence of a river. Integral water management is essentially the management of water supply and water demand, which is linked to sustainability and the criteria of water sustainability.

The availability of water can be increased by constructing accumulations and linking areas with high and low water availability. Other measures for increasing the availability of water include the recycling of wastewater as well as alternative sources. In the end, the reduction of losses in the distribution system can also increase the amount of water in the system without increasing the exploitation of water from the environment.⁴⁰

Water is a common good and it should not be charged in countries that abound in this natural resource. However, according to a law of the Federation of Bosnia and Herzegovina from January 1, 2008, a system of general and specific water fees has been introduced. Water fees (general and specific) are distributed in the following way: the agency for waters receives 40 %; the canton budget receives 45 % and 15 % goes to the Fund for the Protection of the Environment. The water agencies realize the funds from general and specific water fees and other sources according to their yearly plans.⁴¹ Therefore, only 15 % of the received funds are used for the protection and preservation of water resources which is too little for the sustainability of existing sources and insufficient for sustainable development. In addition, the analyses and reports on the spending of allocated funds at the level of the canton and at the federal level raise a significant issue because they clearly point to the abuse of power and authority through the misuse of water resources in Bosnia and Herzegovina as evidenced by the failed measures of reconstruction after floods and flood risk reduction.

The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction for the period between 2015 and 2030 was adopted at the Third UN World Conference in Sendai, Japan on March 18, 2015.⁴² This is an instrument that represents a

⁴⁰ Gereš, D. (2004). *Održivi razvoj vodnoga gospodarstva*, Croatian Association of Civil Engineers, the Conference of Croatian Builders. Cavtat: 22–24 April 2004, 930.

⁴¹ The Strategy of the Development of the Federation 2010–2020. The Federal Development Programming Institute.

⁴² This is an international document of global character which was adopted by 187 UN member countries (including Bosnia and Herzegovina) and which was accepted by the General Assembly of the United Nations.

continuation of the Hyogo Framework for Action (HFA) 2005–2015: Building the Resilience of Nations and Communities to Disaster.

The Hyogo Framework is a tool of support for global activities related to the International Framework for the International Decade for Natural Disaster Reduction from 1989 and the Yokohama Strategy and Plan of Action: Guidelines to Natural Disaster Prevention, Preparedness and Mitigation adopted in 1994 and the International Strategy for Risk Reduction from 1999. This framework identifies the most significant changes such as a) the management of disaster risk in relation to disaster management, b) seven global aims, c) disaster risk reduction, d) preventing the emergence of new risks, e) the reduction of existing risks and f) increasing resilience.

The responsibility of countries for the prevention and reduction of disaster risk and the engagement of society as a whole and all state institutions was highlighted as one of the basic principles. The scope of disaster risk reduction was broadened in order to focus on natural disasters, and specifically, a) those caused by the human factor, b) those that are related to both technology and ecology, and c) biological dangers.

Public health resilience of the populations of individual countries is one of the main goals in the realization of the Strategy for a Safer World. The Sendai Framework also articulates the need for an improved understanding of risks and the acknowledgment of the Global Platform for Disaster Risk Reduction and Regional Platforms for Disaster Risk Reduction.

It is of crucial and urgent significance that countries should prescribe and develop plans for disaster risk reduction in order to protect individuals, communities, states, their existence, health, cultural heritage, socioeconomic wealth, and ecosystems. The responsibility for creating disaster risks and measures to decrease exposure and vulnerability represents the basic measures for the reduction of new risks and disasters. For this reason, all activities of countries should be directed at solving the basic causes of disaster risk such as the consequences of poverty and inequality, climate change and variability, unplanned and rapid urbanization, poor land management, etc. Good management in disaster risk management strategies at the national level presupposes compatibility with the strategies and activities at the regional and global levels and the improvement of preparedness and national coordination for disaster response, renovation, and renewal, and the application of the principle “Build Back Better”⁴³ for recovery and renewal after a disaster.

⁴³ This term was first introduced into the UN in the Economic and Social Council of the United Nations (ECOSOC) in July of 2005.

In the phase of recovery, renewal, and renovation following a disaster it is of crucial importance to prevent the creation of new disaster risks and reduce these risks through

a) efficient and meaningful global partnership and further strengthening of international cooperation,

b) adequate, sustainable, and timely support, among other things, through financing, technology transfer and the capacity improvement on the part of the developed countries and partners,

c) acting within sectors and across them on a local, national, regional, and global level in the following four priority areas: 1) understanding disaster risks, 2) strengthening disaster risk management, 3) investment in disaster risk reduction in order to build resilience and 4) strengthening disaster risk preparedness.

In order to achieve this, it is necessary to implement measures for disaster risk reduction into the multilateral and bilateral programs (international cooperation and agreements) of developmental assistance within and across sectors and direct oneself towards poverty reduction and sustainability through natural resource management, the environment, urban development and adaptation to climate change.

According to the norm HRN EN ISO 14001⁴⁴ – the system of environmental management, the aspect of the environment is an element of industry, products, and services of a particular organization that can interact with the environment. The aspects of the environment are the foundation of the system of environmental management and they are linked with the organization's industry. The recognition and identification of the importance of the aspects of the environment are important steps in understanding the company's impact at a local and global level.⁴⁵ Changes in the environment, positive or negative, which are completely or partially the consequences of the aspects of the environment are called environmental impacts. The relationship between aspects and impact on the environment amounts to the relationship between cause and effect.⁴⁶

⁴⁴ Environmental management systems – Specifications with guidance for use (ISO 14001:1996; EN ISO 14001:1996).

⁴⁵ Bačun, D. et al. (2018). *Leksikon održivog razvoja*. Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj. Zagreb, www.ciklopea.com.

⁴⁶ *Ibid.*

An example of ecological practice: Russia

According to the Constitution of the Russian Federation, Russia is a country of social protection, which has a goal to create conditions that would ensure a good standard of living and free development of an individual. The reforms that are being carried out in the country are aimed at using the natural resources in a sustainable way.⁴⁷ However, together with the complex process of modernization, the government is carrying out the process of the institutionalization of ecological questions and needs of the population on the basis of ecological consciousness or through the social practice of environmental protection which creates room for the manifestation of stronger requirements for growth that are defined as an “ecological imperative”.

In 1992, the Committee of the Ministry of Natural Resources and Environmental Protection of the Russian Federation adopted the Strategy of the Development of Ecological Education in the Russian Federation, where the ecological culture is defined as a set of experiences of interactions between the citizens and the natural world, and the social and economic development of the regions and countries is inseparably linked with “security”. According to a number of authors,⁴⁸ Russia should carry out a transition to sustainable development given the different natural and human risks that have been growing in the last decade. The data of the Ministry of Civil Defense, Emergency Management and Response to Natural Disasters of the Russian Federation show that about 1500 emergencies take place in Russia each year and 70 % of that number are caused by humans.

Efforts regarding risk assessment received a significant status in Russia in the mid-1990s when the Governmental Scientific Program titled “Population and Security of Commercial Objects Regarding Natural and Human-Caused Disasters” was developed. The first fundamental research on risk was carried out at several institutions of the Russian Academy of Sciences. Subsequently, research was expanded to institutes for research and development in industrial corporations which were included in the process. Having dealt with several of the largest natural risks, technological accidents in nuclear power plants, natural gas factories, and avionics, the assessment of the degrees of security according to territory was tackled. In order to assess the level of security on a given territory, it is necessary to define risk factors through three complex

⁴⁷ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, Volume 8, (Online), Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

⁴⁸ Shaparev, N.Ya (2010). *Introduction to the issues of sustainable development*, Krasnoyarsk, KSPU Publishing House; Levkevich et al. (2010). *Sustainable development and natural and industrial territory safety (Belarus and Siberia)*. Krasnoyarsk: KSPU Publishing House.

factors: the characteristics of the location (physiographic,⁴⁹ natural, and climate-related); the characteristics of human activity (the characteristics of the “technosphere”), and the availability of forces and objects for organizing emergency locating and saving procedures within the area of inspection.⁵⁰ The assessment of risk, vulnerability, and security is considered to be a sophisticated question that demands a complex approach and detailed analysis of the territories in question.

The methods of ranking territories are widely used in developing ecological and seismic maps and visualizing indicators in different areas of the economy and society. The area of the territory is depicted in the sense of the level of ecological intensity. Geographical maps of seismic risk are generated in accordance with the updated catalog of seismic events.⁵¹

The mapping⁵² of risk indicators on a territory can be achieved in two ways: the content of the digital blueprint of the territory which shows the average values for specific locations and the visualization of the distribution of security indicators based on a computer network. The mapping procedure includes the following steps:

1) the scaling⁵³ of the map presentation consists of the estimate of risk on a given territory on a macro level (e.g. seismic activity of the territory, the occurrence of natural risks, and other risk factors which do not require more detailed representations) which is shown on smaller maps;

2) The creation of the given distribution of risk factor value mapping on the basis of the characteristics with further geocoding of risks, vulnerable objects and resilience infrastructure of the territory;

3) choosing and designing the “basic layer” with descriptive data pointing to the value of the complex index of security of a particular territory. Geographic units (municipal, forest farms, geological province) or regular networks can be used as the basic layer.

⁴⁹ Physiography (Greek, *phýsis* – nature; *graphia* – description) the description of nature; describing nature.

⁵⁰ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, Volume 8, (Online). Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

⁵¹ Simonov, P. S. (2004). *Anthropogenic influence on the landscape-zonal distribution of rodents of the Sikhote-Alin*, Materials of the XII Meeting of Geography of Siberia and the Far East, 5–7 October 2004, Pacific Institute of Geography, Vladivostok.

⁵² Mapping represents the best way to establish the quality of maintaining the stability of a given parameter as well as the distribution of the values of the measured parameter in the mapped space.

⁵³ Latin *scala* – the manner of arranging and ordering identical questions.

Because of the described procedure, the atlas of the Krasnoyarsk territory was created. It was similar to the federal atlas of danger and risk,⁵⁴ which includes the following maps:

- a) overview of the territory: administrative division, population, infrastructure;
- b) security characteristics: field locations for rescue teams with defined responsibility zones, networks for situation tracking, healthcare facilities, inventory warehouses, transport companies, etc.;
- c) the risk of situations caused by the human factor: the origin of radioactive and chemical dangers, explosive and flammable objects, dangerous freight transportation routes, pipelines;
- d) natural disaster risks: seismic zone maps, natural fire sources, flood prone areas, avalanche-prone areas, flooding thresholds, mud, rocks and other hazards that are typical for the territory;
- e) dangerous natural phenomenon (irregular temperatures, rainfall, hurricanes, etc.);
- f) biological and social dangers: population areas, plant and animal epidemics, maps of the use of soil vulnerable to different hazards, etc.;
- g) ecological monitoring maps: sources of emissions into the atmosphere: sources of emissions into the atmosphere, water and soil pollution, overall status of the environment;
- h) complex risk maps (individual and social risks) which track individual risk parameters of every emergency situation⁵⁵.

The hierarchical arrangement of risk factors includes: 1) complex index of security of territory, map keys, point layers, linear and surface layers, bitmap covers, and data tables; 2) risk, vulnerability, and security; 3) seasonal and geographic factors, the level of training of visitors, information, reactions; 4) waterways, summer routes, landscape classification, winter routes, visitor distribution, messaging efficiency, risk warnings, response efficiency, access to healthcare; 5) river network, mountaineering, swinging, surface slopes, slope directions, water skiing, skiing, upgrading, stations, camps, signal covered areas, stands, navigation, rescue stations, case basis, treatment units.

The decomposition of factors was developed at the second level of the hierarchical distribution:

⁵⁴ Anisimov, O. A., Lavrov, S. A. (2004). Global warming and permafrost melting: assessment of risks to production facilities of fuel and energy complex. *Fuel and energy complex technologies*, 3, 78–83.

⁵⁵ *Journal of International Scientific Publications: Ecology and Safety*, Volume 8, (Online), Published at: <http://www.scientific-publications.net>.

– the control of security on a territory is defined by parameters that warn about risks and the efficiency of responses that are available in case of an accident;

– the territory risk is characterized by a diverse spectrum of natural, climate, physiographic and anthropogenic⁵⁶ parameters of risk which affect tourists.

The assessment of climate parameters of territory through space analysis requires an oversight network and a statistically valid database of time monitoring.

The third level of decomposition defines the criteria that enable a numerical assessment of the parameters of information and response. They characterize the factors of security of territory and evaluation criteria that provide a clear picture of the physiographic and anthropogenic parameters in the sense of injuries that are characteristic of each specific domain of tourist activity.

A statistical analysis of tourist injuries has been carried out in order to define the physiographic and anthropogenic parameters of danger in the taigas and mountain areas. The data that were used came from research literature and reports on find and rescue missions that were produced by the Siberian Regional Center for Sports Performances and Rescuer Rehabilitation “Ergaki”.

The specific questions that were addressed (falling rocks, falling stones, avalanche-related accidents, skiing injuries) do not make it possible to clearly define the criteria for a quantitative risk assessment for the taigas and mountain areas given that the results would probably be partial and without indications. There are numerous studies that describe various accidents with events that are difficult to compare in the sense of reasons and consequences. Therefore, the origin of the injury is characterized in accordance with the types of tourist activities typical for the taiga and mountain areas (mountain skiing, water tours, mountaineering, rock climbing). Groups of risk sources (that can cause injuries) and the majority of tourist activities have been formed.

The fourth level of the hierarchical arrangement shows cartographic equivalents of the assessment criteria. These are “atomic” indicators that describe the quantitative specifications with an applicable spatial distribution. Semantic information⁵⁷ and topographic and thematic layers were used to

⁵⁶ Anthropogenic is a term of Greek origin comprised of two words: *antropos* (man) and *geny* (born/originating). This adjective is used to denote: the development of mankind and those effects that arose as a consequence of human activity.

⁵⁷ Semantic information is the type of information that can be transmitted through true or false statements. Semantics denotes everything that is related to the meaning or interpretation of linguistic signs as symbols, words or expressions.

calculate the indicators. The contribution of each atomic indicator was standardized owing to an expert analysis.

The data on registered injuries for the period between 2010 and 2013 were used to check the accuracy of the obtained estimates of the complex risk index. The linear dependency of the density of accident distribution is tracked according to the zones of territorial vulnerability. The determination coefficient of the winter tourist season ($R^2 = 0.83$) and the summer tourist season ($R^2 = 0.89$) show a satisfactory level of consistency. The dependency function for tourist accidents (with territorial zoning) describes the primary data with a probability of over 80 %. This makes it possible to conclude that the method of assessment and zoning created for the taiga and the mountainous area suitable for tourist activity is adequate and relevant.

A developed geoinformational system of territorial assessment was implemented in the activities of the Siberian Team for Search and Rescue⁵⁸. Collection of data on accidents and analysis and rescue activities can provide a background for the additional strengthening of information support for decision making at different levels of emergency management.

Two methods of territorial security assessment have been analyzed. In order to improve the accuracy and solvability of obtained results, it is necessary to: collect and structure primary data that describe security and vulnerability factors of territories presented as statistics; develop and confirm the expert analysis in reference books that are applied to models as a coefficient of risk factor significance; analyze interconnections and develop (improve) the methods of spatial analysis for the local assessment of the security of a complex territory with other physiographic characteristics and dangerous locations.

Belarus and Macedonia

In order to support sustainable development, the Republic of Belarus has a basic system of regulations and incentives that are described in the following legal acts: The Act on Renewable Energy Sources (No. 204-3 dated December 27, 2010); Investment Code of the Republic of Belarus (No. 37-3 dated June 22, 2001); Directive of the President of the Republic of Belarus No. 3 dated June 14, 2007 titled "Savings and economics as the main factors of economic security of a country"; Decree of the President of the Republic of Belarus No.

⁵⁸ Since February 5, 2004, Сибирский региональный поисково-спасательный отряд МЧС России (The Siberian Regional Search and Rescue Unit of the EMERCOM of Russia) was renamed as Федеральное государственное учреждение Сибирский региональный поисково-спасательный отряд МЧС России (The Federal State Institution Siberian Regional Search and Rescue Unit of the EMERCOM of Russia) .

6 dated May 7, 2012, titled “On the incentivization of economic activity on the territories of middle and smaller towns and rural areas”, Decree of the President of the Republic of Belarus No. 10 from August 6, 2009, titled “On the creation of additional conditions for investment in the Republic of Belarus”, Edict of the President of Belarus No. 667 dated December 27, 2007, titled “On denying and confirming land plots”; Resolution of the Council of Ministers No. 1058 dated August 6, 2011, titled “On the measures for the implementation of the Decree of the President of Belarus No. 4 dated June 6, 2011”; The Resolution of the Ministry of the Economy No. 100 dated June 30, 2011, titled “On the tariffs on electric energy produced from renewable energy sources”; The Resolution of the State Committee for Standardization of the Republic of Belarus No. 10 from February 27, 2009, titled “On the adoption of the Instructions for the procedure for reaching decisions on awarding the imported goods status for the equipment used for the production or preparation, the transformation of accumulation and/or distribution of energy produced from non-conventional and renewable energy sources”.

The EU provided technical support to Belarus under the title “Support for the Implementation of the Comprehensive Energy Strategy for the Republic of Belarus” which included a special section dealing with *feed-in* tariffs:⁵⁹ “C.1.4 Development (calculation) of feed-in tariffs for OIE” with the following activities: development and consulting on methodology; development of recommendations and consultations on the categories for OIE for which different tariffs for feed-in will be used; the collection of data related to expenses (Belarus and International Data); the development of assumptions and the calculation of feed-in-tariffs.

Near Novogrudok, a wind power plant will be built as part of the project of international technical assistance to Belarus and the European Union (“Green Economy in Belarus”). According to the agreement, Belarus is planning to carry out about 20 smaller green projects. Activities to improve the institutional and legal framework will be carried out. More attention will be directed towards the exchange of knowledge and experience in the domain

⁵⁹ The system of obligatory prices, i.e the feed-in system (feed-in tariff, abbreviated as FiT) within which the prices are usually assigned administratively. According to the FiT system, the producers of renewable energy resources receives the total pre-determined price per kilowatt/hour of produced energy. The government creates an agreement with the power plant operator on the basis of which it pays a pre-defined price for each unit of electricity supplied over a number of years, which means that the distribution operator is obliged to receive all the energy that is supplied. Therefore, the privileged producer in the FiT system is not exposed to fluctuations in the electricity market. Instead, it is protected by the sales contract with the guaranteed price. Also, in most cases, the privileged supplier in the FiT system is not responsible for the deviations from the production plan and the consequent imbalances in the electricity supply system.

of green economy, smaller green initiatives, and mini-projects. However, the connection between energy potentials, including energy infrastructure and risk assessment is inextricably linked to the concept of state security through the rational use of domestic energy potentials and physical security or the protection of natural resources.

In 2001, the openings of the Lipkovo dam were closed in an act of terrorism in the Republic of Macedonia. The city of Kumanovo was left without drinking water for a significant period of time whereby water resources became a means of achieving certain terrorist and military-political goals as well as an act of endangering energy security in one part of the country's territory.

CONCLUDING REMARKS

Climate change and ecological challenges shape the environment in which business is done. Financial institutions, as intermediaries in the market that facilitate the needs of companies and households, should answer to the challenges by adapting to the new particularities of the environment. Only in this way will they be able to satisfy the demands of society.

Environmental risk management in the credit portfolio⁶⁰ is the precondition for obtaining funds and guarantees from certain international financial institutions. The two leading institutions in the world in the domain of expertise for the management of environmental risks – EBRD (The European Bank for Reconstruction and Development) and IFC (The International Finance Corporation) – have developed very similar methodologies to lead the financial world in this new area of work. Both methodologies are intuitive and easily understandable and applicable. Out of these two, the most suitable one for the needs of banks, especially in Eastern Europe, is the methodology of EBRD. This is due to the fact that it was created to serve the needs of clients while they act as users of the credit line of EBRD. The IFC methodology is more suitable for large companies which are trying to meet the flexible demands of the changing legal and financial environment and want to use the financial aid of the World Bank. The efforts to adjust to these methodologies are not small but they will make the process of implementation a lot easier and more acceptable for the persons who are supposed to apply it.

⁶⁰ Credit portfolio is an indicator that reflects the typical activities of a financial institution. Credit issued under privileged prices does not meet this criterion. The credit portfolio of a commercial bank defines the strategy of preventive risk from the aspect of a particular loan and the overall credit activity of a bank.

The methodologies of environmental risk and social risk management offered by the EBRD and the IMF are extremely useful for every bank that seeks to manage these risks in its banking activities. They facilitate the work of a bank especially because this kind of activity is new for them and they need guidelines to start implementing it. Given that these methodologies were developed to assist banks, it is necessary to assess and adjust them before implementation in order to ensure suitable and fast application.

Water protection comprises not just the protection against pollution but also the protection from floods and other weather hazards such as droughts, but also the protection of springs, rivers, lakes, and marine goods from over-exploitation. Also, it encompasses the integral management of waters directed towards the preservation of existing capacities, and their enlargement through the purification of sludge or water distilling or rainwater collection and related to that, the necessary reservoirs. In the most developed countries of the world, water protection, which is the basic precondition of life, extends to the production of water, while in Bosnia and Herzegovina, water distilling is an expensive method. However, cleaning watercourses, planting trees, forest protection, and construction of water collection reservoirs (especially for rainwater and snow) represent manageable projects just like it is possible to reduce the losses and damage to the population and the environment caused by floods in hazard zones through good prevention plans.

The examples of Belarus and Macedonia suggest that the main object of interest was observed for those energy potentials through which power can be exercised and which can be used to achieve political goals. In that context, to achieve high levels of energy security, the modernization of the energy infrastructure and the construction of new energy facilities in a way that makes maximal use of renewable sources is needed. Related to this, it is necessary to undertake measures to suppress monopolies in certain energy sectors, which presupposes the establishment of market rules and responsibilities and leads to the adoption of legal rules that target the production and distribution of energy.

Finally, what is necessary is regional cooperation in the construction of common production facilities which would solve the problem of electricity supply of the countries in the Balkans, because these countries are becoming more and more dependent on energy imports. Precisely for these reasons, regional large-scale energy projects will enable the sharing of expenses and the reduction in the dependency on imported energy, and it is assumed that they would have an impact on the principle of diversification⁶¹ of resources

⁶¹ Diversification, in its original meaning, refers to the creation of diversity, which is the opposite of specialization. In economics, diversification denotes the efforts of a state or a company to expand the array of goods or services by ensuring diversity or variety, which secures more stable revenue and lowers risks.

and capacities. Further, a full dedication to finding economic possibilities for the construction of solar and wind plants as well as providing the population with legal and financial assistance in the implementation of renewable energy sources in individual households are necessary. A gradual replacement of electric energy with natural gas, solar, and wind plants will enable economic and ecological benefits through the establishment of active participation and cooperation within the framework of the Energy Community of South Eastern Europe.⁶²

BIBLIOGRAPHY

- Anisimov, O.A., Belolutsкая, M.A. (2002). Assessment of the impact of climate change and permafrost degradation on infrastructure in Northern regions of Russia, *Meteorology and hydrology*, 6, 15-22.
- Anisimov, O.A., Lavrov, S.A. (2004). Global warming and permafrost melting: assessment of risks to production facilities of fuel and energy complex, *Fuel and energy complex technologies*, 3, 78-83.
- Anisimov, O.A. (2010). *Evaluation report. The main natural and socio-economic impacts of climate change in the regions with permafrost: a prognosis based on a synthesis of observations and modelling*, OMNNO "Sovet Greenpeace".
- Anomaly, J. (2015). *Public Goods and Government Action, Politics, Philosophy & Economics*, 14 (2), 109–128, doi:10.1177/1470594X13505414.
- Araral, E. (2014). Ostrom, Hardin and the Commons. A Critical Appreciation and Revisionist View, *Env Science and Policy*, volume 36, 1–92.
- Assessment report on climate changes and their effects on the territory of the Russian Federation*. Available at: <http://www.aari.ru/main.php> (accessed on 12.11.2016).
- Azzellini, D. (2018). Labour as a Commons: The Example of Worker-Recuperated Companies, *Critical Sociology*, 44 (4–5), 763–776, doi:10.1177/0896920516661856.
- Baćun, D. et al. (2018). *Leksikon održivog razvoja*, Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj, Zagreb, www.ciklopea.com.
- Bodin, Ö., Crona, B.I. (2009). The role of social networks in natural resource governance: what relational patterns make a difference?, *Global Environmental Change*, 19(3), 366-374. [http:// dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha](http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha).
- Bravo, G., De Moor, T. (2008). The commons in Europe: from past to future, *International Journal of the Commons*, vol. 2, no 2, 155–161.
- Čerkrljija, S. (2017). Ekoturizam, zablude i održivo upravljanje resursima, *Banja Luka: Svarog*, 14, 227- 235.

⁶² The Energy Community of South Eastern Europe was founded by the Agreement on the founding of the Energy Community, which was signed on October 25, 2005, in Athens and entered into force on July 1, 2006.

- Dutschke, M. (2009). Climate change 2007: Mitigation of climate change, *Journal of Environmental Psychology*.
- Engels, F., Feuerbach, L. (1947). *Kraj klasične njemačke filozofije*, Zagreb: Kultura.
- Gereš, D. (2004). *Održivi razvoj vodnoga gospodarstva*, Croatian Association of Civil Engineers, the Conference of Croatian Builders. Cavtat: 22-24 April 2004, 926.
- Hobbes, T. (1946). *Leviathan*, Oxford, Basil Blackwell.
- Hrvoje-Šipek, Z. (2018). *Rješavanje vlasničkih sporova u kojima je stranka Republika Hrvatska izvansudskim putem*, Zagreb: The Office of the State Attorney of the Republic of Croatia.
- Kavka, G. S. (1968). *Hobbesian Moral and Political Theory*. Princeton: Princeton University Press, Published online by Cambridge University Press, 1 January 2020.
- Laerhoven, F., Barnes, C. (2014). Role of community development support in sustaining the commons, *Economis*, doi:10.1093/cdj/bsu005.
- Lalović, D. (2006). Politička teorija Thomasa Hobbesa, *Political Thought*, vol. XLIII, br. 1, 3–27.
- Levkevich, V.E., Moskvichev, V.V., Nikitenko, P.G., Solodovnikov, S.Yu., Shaparev, N.Ya., Shokin, Yu.I. (2010). *Sustainable development and natural and industrial territory safety (Belarus and Siberia)*, Krasnoyarsk, KSPU Publishing House.
- Mrakovčić, M., Z. Marčić, Z. (2018). Monitoring and control of fish in the Kupa River (MHE Ilovac) at the Zaluka dam above Ozlje. Zagreb: University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Biology.
- Naess, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary, *Inquiry*, 16, 1, 95-100.
- Nutzinger H.G. (1996). *Ökologisch orientierte Steuern als umweltpolitische Instrumente // Reformperspektiven im Umweltrecht*, Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 162.
- Petak Z. (2011). Upravljanje prirodnim resursima kao zajedničkim dobrima: teorijski pristup razlikovanju javnih dobara i zajedničkih resursa, *Izazovi upravljanja javnim dobrima*, Forum for Public Governance, Friedrich-Ebert-Stiftung, Office for Croatia, www.fes.hr, Institute for Public Governance, www.iju.hr; 10.
- Randers, J. (2012). *2052: a global forecast for the next forty years*, Paperback – illustrated.
- Selfa, T., Endter-Wada, J. (2008). The Politics of Community-Based Conservation in Natural Resource Management: A Focus for International Comparative Analysis, *Environment and Planning A*, vol. 40, issue 4, 948-965.
- Shaparev, N.Ya (2010). *Introduction to the issues of sustainable development*, Krasnoyarsk, KSPU Publishing House.
- Simonetti, P. (2010). Vlasništvo i njegove transformacije, jamstvo i zaštita, *Annual Review of the Faculty of Law in Rijeka*, Rijeka (1991), v. 31, br. 1, Suppl., 333-364.
- Simonov, P. S. (2004). *Anthropogenic influence on the landscape-zonal distribution of rodents of the Sikhote-Alin*, Materials of the XII Meeting of Geography of Siberia and the Far East, 5–7 October 2004, Pacific Institute of Geography, Vladivostok.

- Staničić, F. (2011). Upravljanje pomorskim dobrom: kako ga poboljšati?, Izazovi upravljanja javnim dobrima, Forum for Public Governance, Friedrich-Ebert-Stiftung, Office for Croatia, www.fes.hr, Institute for Public Governance, www.iju.hr, 23.
- Stehling F. (2007). Umweltökonomik. Ulm: Distribooks Int'l + inc, 167., *Ekologija i sigurnost*, vol. 8, ISSN 1314-7234 (Online), <http://www.scientific-publications.net>, 163.
- Stepánková, et al. (2012). *Design Principles of public and recreational areas in the urban environment*, Nitra, Slovakia, Slovak University of Agriculture.
- Vetter, A. (2012). *Das Kreislaufwirtschaftsgesetz*, *VBIBW*, 33. Jg., H. 6.
- Vučijak, B., Čerić, A., Silajdžić, I., Midžić Kurtagić, S (2011). *Water for life: the foundations of integral water resource management*, Sarajevo: Institute for Hydrotechnology of the Faculty of Civil Engineering in Sarajevo.

*Dr Dragiša Drakić**
Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu

TOTALITARIZAM, PSIHLOGIJA MASE I KOLEKTIVNA ODGOVORNOST**

SAŽETAK: U radu se autor bavi povezanim temama: totalitarizmom, psihologijom mase i kolektivnom odgovornošću. U uvodnom delu rada on precizira predmet kojim će se u radu baviti. Potom pojmovno određuje fenomen totalitarizma i navodi moguće razloge njegovog univerzalnog karaktera i trajanja.

Drugi deo rada autor posvećuje analizi psihologije mase, kao neizbežnog pratioca totalitarizma. Ova analiza korisno će poslužiti za svestrano razmatranje pitanja odgovornosti, koje čini treći, a isto vreme i centralni deo rada.

Problemu kolektivne odgovornosti u kontekstu zločina vršeni u ime totalitarističkih režima, autor posvećuje posebnu pažnju i pridaje veliki značaj. On ovo pitanje razvija postupno i dolazi do odgovarajućih zaključaka, preko kojih zaokružuje svoje istraživanje u jednu celinu.

Ključne reči: totalitarizam, psihologija mase, kolektivna odgovornost, individualna odgovornost

* d.drakic@pf.uns.ac.rs, redovni profesor.

** Rad je napisan u okviru projekta „Biomedicina, zaštita životne sredine i pravo“, br. 179079, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Rad je primljen 12. 1. 2022, a prihvaćen je za objavljivanje 7. 4. 2022. godine.

UVOD

Zbog širine teme koju smo formulisali naslovom, postoji potreba da na početku preciziramo i ograničimo predmet interesovanja u radu. Naš zadatak neće biti detaljna analiza totalitarizma kao političkog pojma i sociološkog fenomena, već razmatranje situacije običnog čoveka, koji je, nošen bujicom dešavanja koju sa sobom nosi totalitarizam, prinuđen da se prilagodi životnim okolnostima na koje ne može, ili veoma malo može da utiče. Ovo razmatranje ima za krajnji cilj da odgovori na pitanje, da li se ovakav čovek može pozvati na odgovornost za kriminalna dešavanja ili patološke procese u kojima nije učestvovao, ali ih je predvideo i spoznao, ili mogao spoznati, i shodno tome, eventualno, uskladiti svoje postupanje. Ne bavimo se odgovornošću onih koji su vršili kaznena dela, bilo činjenjem ili propuštanjem, u ime totalitarističke ideologije i prakse koja takvu ideologiju sprovodi u delo. Ne govorimo ni o odgovornosti državnih službenika ili predstavnika javne vlasti koji su postupajući po važećim zakonima, koji su međutim bili nedemokratski i društveno štetni, ili čak nečovečni, vršili zlodela prema drugima. Odgovor na ovo pitanje zadire u problematiku valjanosti važećih zakona, čije razjašnjenje zavisi od toga da li pod vladavinom prava podrazumevamo samo puku zakonitost, ili pak i poredak slobode.¹

Nakon što smo ograničili predmet interesovanja u radu, hteli bismo da postavimo pitanje da li čovek u gorepomenutoj situaciji uopšte može biti pozvan na odgovornost i, ako može, o kakvoj odgovornosti je ovde reč. Drugim rečima, da li ćemo njegovo postupanje u datim istorijskim prilikama opravdati sudbinskom neumitnošću, ili ćemo ga pod određenim uslovima proglasiti odgovornim? Generalizacija u oba smisla može biti veoma opasna. S jedne strane, abolirati unapred i apriori pomenute pojedince od bilo kakve odgovornosti značilo bi ukinuti princip odgovornosti, u krajnjem ishodištu odreći se apela savesti kao organa empatije, otkazati mu poslušnost, poništiti legitimitet njegovog dejstva, a time i moralni kredibilitet razlikovanja dobra i zla. Nasuprot tome, proglasiti ih bez izuzetka odgovornim, a naročito pravno odgovornim, ne uzimajući u obzir prilikom ove konstatacije okolnosti njihove konkretne situacije, značilo bi proglasiti odgovornim i one građane koji ne snose nikakvu ličnu krivicu za konkretna dešavanja. To bi bila čista i „slepa“ objektivna odgovornost, koja ne vodi računa o ličnim prilikama čoveka pojedina, već jedino o nekakvoj „apstraktnoj“ pravičnosti koja je sama sebi svrha. Ovakav stav mogao bi značiti zalaganje za kolektivnu odgovornost naroda kao celine u određenoj državi, koji bi u svojoj ekstremnoj varijanti mogao dovesti

¹ V.: Čavoški, K. (2005). *Pravo kao umeće slobode – ogled o vladavini prava*. Beograd: Službeni glasnik, 153–162.

čak i do pozivanja na odgovornost ljudi koji su se rodili nakon vremenskog perioda u kojem su se odvijala kompromitujuća dešavanja.

POJEDINI ASPEKTI TOTALITARIZMA

Ne ulazeći u pojedinosti pojma totalitarizma i pojavnih oblika totalitarističkih pokreta, treba reći da je njihova zajednička karakteristika – organizovana, zloupotrebom monopola državne sile sprovedena i nasilno nametnuta kolektivna ideološko-politička matrica. Ne samo da je svaka kolektivna ideologija štetna, „jer predstavlja arsenal argumenata nekakve grupne agresivnosti“², već se kao garant njenog sprovođenja u delo ovde javlja još i državni aparat prinude. To može dovesti do besprizorne „idolatrije sile“³. Premda se totalitaristički može u širem smislu vladati u bilo kojoj instituciji, organu, organizaciji, ili njenim delovima, totalitarizam u pravom smislu reči vezan je dakle za državu, pa se u cilju pojmovne preciznosti može govoriti još i o „državnom totalitarizmu“.

Pojedini autori smatraju da je totalitarizam „izum“ Zapada koji obeležava gotovo celokupnu njegovu istoriju, iako je „upravo Grčka misao bila prva koja je priznala pravo na egzistenciju i dostojanstvo drugačijem od sebe“⁴.

Bliži smo stavu da bi se, uprkos tome što postoje neke zajedničke karakteristike autokratskih vlastodržaca koje se kao niti provlače od davnina do danas, moglo tvrditi da je totalitaristička država moderni fenomen,⁵ da je to najnoviji oblik autokratije, čiji su izdanci i opštepoznati obrasci – fašizam, nacional-socijalizam i staljinizam.⁶ Koren njenog nastanka seže u vreme nakon okončanja Prvog svetskog rata⁷, „kada je Evropu zapljusnuo snažan antidemokratski, prodiktatorski talas plutotalitarnih i totalitarnih pokreta“⁸.

² Konrad, Đ. (2001). *Nevidljivi glas – razmišljanja o jevrejstvu* (prevod sa mađarskog). Novi Sad: Stylos, 10.

³ V.: Božović, R. (2020). *Geometrija mišljenja*. Beograd: Čigoja, 83.

⁴ Fini, M. (2007). *Podanici* (prevod sa italijanskog). Beograd: Centar za izučavanje tradicije Ukronija, 11.

⁵ Pojedini autori smatraju da je Hobs, kao pobornik policijske države i državnog apsolutizma, udario ideološke temelje modernog totalitarizma. O Hobsovom političkom učenju videti više: Đurić, M. (2010). *Istorija političke filozofije*. Beograd: Albatros plus, 272–297.

⁶ Tako, Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Beograd: Dosije, 175, 176. O ovome detaljnije, Vajs, A. (1965). *Razvitak civilizacije*. Beograd: Narodna knjiga, 403–421.

⁷ „Je li krivo pomisliti kako je naše stoleće bilo vreme velikih spoznaja o čoveku i velikih zabluda o društvu?“, s pravom se pita Sbutega. V.: Sbutega, B. (2009). *Kurosavin nemir svijeta*. Beograd: Plavi jahač, 133, 134.

⁸ Arent, H. (2013). *Totalitarizam* (prevod sa engleskog). Beograd: Štampar Makarije, 16.

Još tada je nagovešten, kako je rekao Markuze (Herbert Marcuse), novi politički pogled na svet u formi „herojsko-narodnog realizma“. U njegovim okvirima

„...ustaje krv protiv formalnog razuma, rasa protiv racionalne težnje sa ciljem, čast protiv profita, vezivanje protiv svojevolje nazvane 'sloboda', organska celina protiv individualističkog razlaganja, sposobnost za odbranu protiv građanske bezbednosti, politika protiv primata privrede, država protiv društva, narod protiv pojedinačnog čoveka i mase“⁹.

Premda se totalitarne ideologije neprestano menjaju,¹⁰ neke njihove konstante ostaju. U tom smislu, „totalitarna država je nezdrava i neprirodna tvorevina“¹¹,

„...to je osiona, neograničena i sveobuhvatna država koja umesto slobode nudi sigurnost, umesto lične akcije – akciju masa, i sve to podržano militantnim shvatanjem demokratije i razvijanjem borbenog duha koji oblikuje nesporni vođa“¹².

„U takvoj državi postoji samo jedna zvanična ideologija, samo jedna masovna partija, tajna policija koja sve drži pod kontrolom, potpuna kontrola partije nad masovnim medijima, partijski monopol nad oružanom silom i državna kontrola nad privredom“¹³.

Ona u potpunosti guši političke slobode i lična prava¹⁴ svojih podanika. Jer, politička sloboda postoji jedino tamo „gde pojedinačni članovi društvene zajednice nisu samo potčinjeni državnoj vlasti, već i sudeluju u obrazovanju državne volje“¹⁵. A gde nema političke slobode, tu nema ni slobode uopšte, s obzirom na to „da se 'prirodna sloboda' štiti upravo kroz političku slobodu od zloupotreba moći prava“¹⁶.

To sve dovodi do egzistencijalne neslobode,¹⁷ to jest nemogućnosti duhovnog samoodređenja kao i autonomnog rasuđivanja i samostalnog odlučivanja, što ima za posledicu – poništavanje digniteta ličnosti čoveka.

⁹ Markuze, H. (1977). *Kultura i društvo* (prevod sa nemačkog). Beograd: BIGZ, 13.

¹⁰ Ovo primećuje veliki engleski pisac Orvel u svom esejističkom tekstu objavljenom 1946. godine. Videti, Orvel, Dž. (2016). *U utrobi kita – eseji, priče, članci* (prevod sa engleskog). Beograd: Lom, 127.

¹¹ Orvel, Dž. (2016). *Ibid.*

¹² Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Beograd: Dosije, 175.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Ovde „opšte dobro“ stupa na mesto ličnih prava.

¹⁵ Huber, E. (1925). *Recht und Rechtsverwirklichung*, 2. Auflage. Basel: Verlag von Helbing & Lichtenhahn. 185.

¹⁶ *Ibid.*, 187.

¹⁷ O tome šta je egzistencijalna sloboda v.: Kaufmann, A. (1972). *Rechtsphilosophie im Wandel*, Athenäum Verlag, Frankfurt am Main, 324.

U posljednje vreme se ističe da je najnoviji oblik totalitarizma državna ideologija militantnog islamizma, koja je poduprta mrežom terorističkih organizacija.¹⁸ Ne ulazeći u pojedinosti, ovde je potrebno naglasiti da, koliko se fašizam (kao i njemu bliski oblici) razlikuje od autoritarizama iz prošlosti, toliko se moderni islamski fundamentalizam razlikuje od fašizma¹⁹ i njemu sličnih totalitarističkih projekata. Stoga se, samo uz iznetu rezervu, među njima može staviti znak jednakosti, te se naše dalje izlaganje neće odnositi na ovaj novi oblik totalitarizma.

Napred smo pomenuli da je totalitarizam u širem smislu, kao forma tiranske vladavine,²⁰ univerzalni fenomen. On je postojao, postoji i danas, a svi su izgledi da će postojati i u budućnosti, sve dok je ljudi i njihovih država. Postavlja se pitanje kako je to moguće i zbog čega se to događa. Odgovor bi mogao glasiti da se tiranije dešavaju zbog postojanja ljudskog zla u svetu, ljudske gluposti i neslobode²¹ kao trajnih pojavnosti, gotovo nepromenljivih datosti, koji se s vremena na vreme javljaju u istoriji čoveka i čovečanstva.

Istorija nam svakako pokazuje jedan kontinuitet postojanja zla.²² Kant je rekao da, ako bismo analizirali ljudska dela na velikoj svetsko-istorijskoj sceni, došli bismo do zaključka da su ista, umnogome satkana od ludila, detinje sujete, pakosti i destruktivnosti. I da sve to može da dobije neki smisao jedino „ako pretpostavimo da postoji tajna namera prirode u ovom besmislenom toku ljudskih stvari“²³.

Slažemo se sa stavom da je „zlo na neki način prisutno u celokupnoj ljudskoj kulturi,²⁴“ te je očigledno da ga se nikada nećemo rešiti. Bogoljub

¹⁸ Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Beograd: Dosije, 177.

¹⁹ Tako i Magris. „Fundamentalizam nije tradicionalna pojava, ukorenjena u prošlost, već je isključivo moderna pojava, svojstvena društvima, odnosno masama i globalizaciji, jednako kao što je – da navedemo samo jedan primer – fašizam moderni totalitarni fenomen, potpuno različit od autoritarizama iz prošlosti“. V.: Magris, C. (2016). *Al' povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost* (prevod sa italijanskog). Zaprešić: Fraktura, 263.

²⁰ V.: Snajder, T. (2018). *O tiraniji* (prevod sa engleskog). Beograd: Dosije.

²¹ O sklonosti čoveka ka neslobodi v.: Bojanović, R. (2009). *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike, 69–90.

²² Ovim ne mislimo na to da je ljudska priroda zla, već da ljudi čine zla dela.

²³ V.: Arendt, H. (1991). *Ljudi u mračnim vremenima* (prevod sa engleskog). Gornji Milanovac: Dečje novine, 103.

²⁴ S tim u vezi, „može postojati i kultura alogizama, predrasuda, netrpeljivosti, mitologizovane svesti i moralnih izopačenja, kultura samorazarajućeg praznoverja, zatvorenosti i neslobode. Drugim rečima, mogli bismo zaključiti da kultura jednako trpi nešto što je dobro, kao i nešto što već jeste ili će se pokazati da je zlo“, te se kulturom mogu nazvati i stanja ili procesi koji bi zapravo bili „ne-kultura“ ili „anti-kultura“. Tako, Beljanski, S. (2011). *Druga obala – ogledi o zlu kulture i kulturi iskupljenja*. Beograd: Pešćanik, 58.

Šijaković kaže da je to tako, jer ono pripada nama, a mi pripadamo njemu.²⁵ Čovek živi „rame uz rame sa zlom“, ono uvek „vreba“, a nekada je i „zastrašujuće aktivno“, te postoji mogućnost da se „iskali u bilo kojem neočekivanom trenutku“,²⁶ kao i u najrazličitijoj formi. Na zlo se nadovezuje ljudska glupost, kao i nesloboda. Jer, nijedno zlo nije „pametno“, ono je uvek beskrajno glupo, prazno i banalno. Ne samo zato što ne služi zadovoljenju i ispunjenju čovekovih kreativnih snaga i moralnih stremljenja, jer se ispoljava u formi razaranja i svodi na ništavilo, već i zato što je svaka destrukcija, „svaki ekstremizam, lišen razuma.“²⁷ To sve rađa ljudsku duhovnu pustoš i neslobodu.

Sve ovo važi i za totalitarizam, kao ideologiju i kao državni patološki oblik vladavine. I on, kao jedan od kolektivnih oblika strukturiranja zla, suspenduje razum i ukida slobodu. Ne samo da on ostavlja malo prostora „za duboke duhovne spoznaje i izražavanje osećanja“,²⁸ već vremenom dovodi i do atrofiranja ljudskosti.

Ovde bi trebalo naglasiti da, koliko je tačna tvrdnja da „svaka totalitarna ideologija razara ljudskost“,²⁹ toliko je tačno i to da razorena ljudskost u jednom momentu rađa totalitarističku ideologiju i praksu. Jer, koliko spoljne okolnosti utiču na čoveka, toliko čovek utiče na spoljne okolnosti. Drugim rečima, „priroda i istorija su usko povezane; sama priroda je istorijska.“³⁰ Encensberger (Hans Magnus Enzensberger) stoga ukazuje na to da

„...gubitak realnosti i *moral insanity* ne bivaju uneti u normalno stanje samo spolja, ne bivaju usuti u glave samo odozgo, od strane visokokvalifikovanih proizvođača mediokriteta, visokih sveštenika industrije i tehnike“;

oni se javljaju sasvim spontano i nalaze plodno tlo upravo u onim sredinama u kojima većina ljudi živi „polusvesnim“, mediokritetskim životima,³¹ udobno

²⁵ Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Beograd: Čigoja štampa, 69.

²⁶ V.: Magris, C. (2016). *Al' povijesti nije kraj – Etika, politika, svetovnost* (prevod sa italijanskog). Zaprešić: Fraktura, 262.

²⁷ Ortega, H., Gaset, (2015). *Struktura krize* (prevod sa kastiljanskog). Sremski Karlovc – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 179.

²⁸ Orvel, Dž. (2016). *U utrobi kita – eseji, priče, članci* (prevod sa engleskog). Beograd: Lom, 127.

²⁹ Kiš, D. (2012). *Gorki talog iskustva*. Beograd: Arhipelag, 260.

³⁰ Vajczecker, K. F. fon (1994). *Ram i slika: Evropa među svetskim kulturama, svetskim silama, na svetskom tržištu. Čovek Evrope* (priređio Tomislav Gavrić). Novi Sad: Pro-metej, 68.

³¹ S tim u vezi, „mnoštvo malih, nepriličnih navika, predstavljaju ustajalu žabokrečicu za ljudsku dušu, ako ih čovek u sebi utvrđuje ili smatra neizbežnim zlom, protiv koga se ne može boriti“. Tako: Šahovskoj, Arhiepiskop Jovan (2015). *Apokalipsa nezatnog greha*. Beograd: Čuvari, 6.

ušuškana u svojoj „srećnoj svakodnevicu“³². Glupost i banalnost življenja preduslov su moralnog propadanja³³, a ono svakako predstavlja plodno tlo za razvoj totalitarizma.³⁴

Shodno napred rečenom, ne postoje „zla vremena“ po sebi i za sebe, jer ih takvima upravo čine ljudi.

„Zlo vreme, zao sistem, zle strukture ne nose sami sebe, već ih nose i podupiru individue koje aktivno učestvuju u zlu, bilo da ga kao autori proizvode, ili ga kao zastupnici dalje prenose.“³⁵

Dakle,

„...može se osnovano govoriti o socijalnom zlu u smislu društvenih okolnosti koje pogoduju formiranju i ispoljavanju rdavih ljudi i loših karaktera. Stvar je opšteg iskustva da uhodan i banalan mehanizam lako odvodi ljude od najmanjih slabosti do opakih podlosti. Ali priroda zla ipak nije socijalna već personalna...“³⁶

O tom međusobnom uticaju spoljnih životnih prilika i unutrašnjih karakteristika čoveka italijanski pisac Magris kazao je sledeće:

„Nijedno biće ne dolazi s Meseca. U svakoga je utkan svet u kojem on živi, pa bio on usamljeni mizantrop ili najdruštenije biće od svih ljudi; to biće živi na svetu i barem delimično apsorbuje taj svet u svoj DNK, meša ono što svesno ili nesvesno uđe iz stvarnosti. Nema tu ideje, strasti, navika, želja, straha ni ponašanja koji su isključivo i samo naši; istina je da je, kao što rekoše sholastički filozofi, svaka individua nedokučiva, ili barem da u svakoj ima nešto što je nedokučivo, ali je istina i to da je neuhvatljivost pokretna sena našeg srca isprepletana društvenošću.“³⁷

I upravo se u tom mešanju i preplitanju unutrašnjih nastrojenosti ljudi i specifičnih spoljnih okolnosti može javiti totalitarizam u određenom društvu i određenom istorijskom trenutku.

Postoji još nekoliko razloga koji objašnjavaju činjenicu zbog čega je totalitarizam toliko ukorenjen u ljudskoj istoriji. Poljski filozof Kolakovski

³² Encensberger, Hans Magnus (1994). „Osrednjost i ludilo“. *Ogledi* (prevod sa nemačkog). Novi Sad: Svetovi, 160.

³³ S tim u vezi Danilo Kiš je izjavio da je banalnost nemoralna, „jednako nemoralna ako je potekla iz neznanja kao i onda, pogotovo onda, ako je potekla iz kukavičluka“. Tako, Kiš, D. (2012). *Gorki talog iskustva*. Beograd: Arhipelag, 63.

³⁴ Bezanson, A. (1999). *Zla kob stoljeća* (prevod sa francuskog). Čačak: Gradac, 27.

³⁵ Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Beograd: Čigoja štampa, 86.

³⁶ *Ibid.*, 89.

³⁷ Magris, C. (2016). *Al' povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost* (prevod sa italijanskog). Zaprešić: Fraktura, 262.

(Leszek Kolakowski) primetio je naime da „totalitarizam nije nužno u protivrečnosti sa ljudskim potrebama“³⁸. On ističe da „ljudima treba sloboda, ali im je potrebna i sigurnost“. Između slobode i sigurnosti, međutim, može postojati nepodudaranje, pa i konflikt.³⁹ Istina je da sloboda često znači ličnu nesigurnost, jer je povezana sa stalnim ličnim izborima koji zahtevaju angažman i povlače za sobom odgovornost. A nije lako živeti pod većitim teretom odgovornosti i u tom smislu biti slobodna ličnost. Iz iskustva znamo koliko je malo samosvojnih i slobodoumnih ljudi koji se ne daju „dovesti u red“, koji ne žele da se priklone ovoj ili onoj grupi ili stranci, već insistiraju da čvrsto stoje na svojim nogama i samostalno se probijaju kroz život.⁴⁰ Kod „prosečnog čoveka motiv za sigurnošću jači je od potrebe za samostalnošću i stvaralaštvom“⁴¹. Zbog toga se čak i tiranija, kao ideološki ekstremni oblik kolektivne psihoze, može zavoleti,⁴² jer, kako je rekao Sioran (Emil Cioran), čovek više voli da trune u strahu kolektivne sigurnosti, „nego da se suoči sa strepnjom što je oseća pred zahtevom da bude slobodna ličnost“⁴³. Nevolja je, dakle, u tome što svaki totalitarizam podanicima koji su se priklonili njegovoj dogmi donosi veštački stvorenu psihičku sigurnost i samo privid slobode, njen lažni osećaj, dok u stvari neumitno vodi ka potpunom ličnom ropstvu.⁴⁴ A do konačnog kraha u tom kontekstu dolazi, „nakon polaganog truljenja ljudske savesti unutar političkog tela“, kazao je Mariten (Jacques Maritain), poučen dešavanjima koja su prethodila izbijanju Drugog svetskog rata.⁴⁵ Ovo „truljenje ljudske savesti“ doživelo je kulminaciju u vreme nacizma, koji je proklamovao, neopozivo i sveobuhvatno „ideološko ukidanje empatije“⁴⁶. U poslednjoj

³⁸ Kolakovski, L. (2012). „Koliko izama treba čoveku?“ (intervju). *Fragmenta philosophica I*. Loznica: Karpos, 167.

³⁹ *Ibid.*, 169.

⁴⁰ Slično: Eriksen, T. B. (2014). *Niče i moderna* (prevod sa norveškog). Loznica: Karpos, 193.

⁴¹ Bojanović, R. (2009). *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike, 78.

⁴² S tim u vezi, „pristajanje uz staljinističku teoriju i praksu nije samo, ni pre svega, posledica običnog straha ili težnje da se čovek zakloni od bede i fizičkog uništenja, već potiče iz želje za unutrašnjom harmonijom i srećom“. Tako: Česlav, M. (1985). *Zarobljeni um* (prevod sa poljskog). Beograd: BIGZ, 254.

⁴³ Sioran, E. (2009). *Istorija i utopija* (prevod sa francuskog). Čačak: Gradac, 50.

⁴⁴ Slično: Kami, A. (2021). *Pobunjeni čovek* (prevod sa francuskog). Beograd: Kontrast, 270. On tvrdi da je „ropstvo istinska strast dvadesetog veka“, 271.

⁴⁵ V.: Maritain, J. (1992). *Čovjek i država* (prevod sa francuskog). Zagreb: Globus – Školska knjiga, 78.

⁴⁶ Tako: Konrad, Đ. (2001). *Nevidljivi glas – razmišljanja o jevrejstvu* (prevod sa mađarskog). Novi Sad: Stylos, 101.

fazi nacional-socijalističke vladavine ludilo je, u perfidno skrivenom ruhu *Weltanschauung*-a,⁴⁷ u potpunosti zamenilo stvarnost, što je imalo za posledicu konačnu „katastrofu slobode“⁴⁸ i „totalno žrtvovanje pojedinca“⁴⁹.

Dalji razlog istorijske postojanosti totalitarizma leži u njegovoj perfidnosti i prikrivenosti, koji skrivaju i zamagljuju njegovu pravu prirodu. Naime, nijedan totalitarizam ne nastupa naprečac i iznebuha u svojoj snazi i ogođenosti spoljnih manifestacija, već se razvija postepeno, da bi tek na kraju, kada se po pravilu više ne može obuzdati, pokazao svoje pravo lice. U tom smislu Hana Arendt (Hannah Arendt) ističe da

„...ne treba smetnuti s uma da teror, kao forma vladavine jednog režima, postaje očigledan samo u njegovom poslednjem stadijumu, te da ovom stadijumu nužno prethodi čitav niz etapa, u kojima se on mora ideološki opravdati⁵⁰. Stoga ideologija ima zadatak da mnoge, ako ne i većinu, ubedi u svoju ispravnost, pre nego što se teror u potpunosti sprovede u delo“⁵¹.

Konrad (György Konrad) je tim povodom rekao da uzrok zločina totalitarizma „ne treba tražiti u zlu koje prebiva na dnu ljudskog srca, već u jeziku, u retorici koja je dovela do opšteg zaglupljivanja ljudi“⁵².

Može biti da cilj totalitarne indoktrinacije i nije stvaranje određenih ubeđenja, već pre „uništavanje sposobnosti stvaranja ubeđenja uopšte“⁵³. Polazeći od toga da su se zločini u dvadesetom veku često vršili u ime neke kolektivne totalitarističke ideologije, Kami (Albert Camus) je primetio da je „zločin nekada bio usamljeni čin, nalik na čin pobune, a danas je opšti čin, poput nauke“⁵⁴.

⁴⁷ O tome v.: Rùthers, B., Fischer, C. (2010). *Rechtstheorie*, 5. München: Auflage, Verlag C. H. Beck, 361–377.

⁴⁸ V.: detaljno o tome, Zafranski, R. (2005). *Zlo ili drama slobode* (prevod sa nemačkog). Beograd: Službeni list SCG, 183–198.

⁴⁹ Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija* (prevod sa engleskog). Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost, 346.

⁵⁰ Česlav Miloš smatra da se autoritarni društveni poreci razlikuju među sobom upravo prema stepenu prinude odnosno manipulacije koje primenjuju. „Dok kasni, moderni kapitalizam oličava istorijski dosad najtipičniji primer manipulativne tehnike upravljanja, dotle staljinizam, zajedno sa nacizmom, oličava dosad najradikalniji vid prevage terora nad manipulacijom“. V.: Česlav, M. (1985). *Zarobljeni um* (prevod sa poljskog). Beograd: BIGZ, 257.

⁵¹ Arendt, H. (2014). *Denken ohne Geländer – Texte und Briefe*, 7. München: Auflage, Piper Verlag, 151.

⁵² Konrad, Đ. (2001). *Nevidljivi glas – razmišljanja o jevrejstvu* (prevod sa mađarskog). Novi Sad: Stylos, 134.

⁵³ Arendt, H. Preuzeto iz: Svensen, L. (2006). *Filozofija zla* (prevod sa norveškog). Beograd: Geopoetika, 144.

⁵⁴ Kami, A. (2021). *Pobunjeni čovek* (prev. sa francuskog). Beograd: Kontrast, 11.

Ideologija totalitarizma dakle teži tome da abolira zločin time što će ga učiniti neškodljivim i oprostivim, ali i da ga predstavi opravdanim i poželjnim, jer navodno služi „višim“ ciljevima. I nije najparadoksalnije to što se svi totalitarizmi pozivaju na ideju „dobra“⁵⁵ i na svetlu budućnost, koja navodno nužno iz nje sledi, već to što još i svečano proklamuju da za sve to dugujemo zahvalnost bezgraničnoj darežljivosti i humanosti glavnih protagonista totalitarizma.⁵⁶ Njihov manir da nanose zlo – „u ime nekog dobra i pod okriljem jednog morala“, Bezanson (Alain Besancon) kvalifikuje kao oličenje „demonskog“⁵⁷ u ljudima.

Postoji još jedan razlog dugovečnosti totalitarnih ideja. Ovaj razlog je upravo paradoksalan, jednako iracionalan kao što je iracionalna i ideologija na kojoj počiva totalitarizam, i on glasi – baš zbog njegove neostvarivosti, zbog osuđenosti totalirizma na poraz. Paradoks je u tome što ga „opijeni tim idejama ne razumeju kao definitivan poraz, nego samo kao privremeni neuspeh, kao promašaj“⁵⁸. Ovakav sado-mazohistički mehanizam funkcionisanja čoveka, koji svakako zahteva psihijatrijsku analizu, možda bi se mogao objasniti, ali ne i opravdati, psihoanalitičkom dubinsko-psihološkom konstatacijom, da „radnje čoveka potiču iz dubina koje su njemu nedostupne“⁵⁹ i na koje većina ljudi ne može ili veoma teško može uticati.

I konačno, mogući uzrok učestalosti fenomena totalitarizma u novijoj istoriji možemo tražiti u umišljenosti i egoističnosti modernog čoveka, njegovoj nekritičkoj ekspanzionističkoj težnji, ka unutra i ka spolja, koja u značajnoj meri menja konfiguraciju njegove dotadašnje psihičke strukture. Novom ekspanzionistički nastrojenom i izmenjenom psihičkom ustrojstvu ličnosti modernog čoveka upravo odgovara njegova patološka težnja za totalitetom ideje o državi.⁶⁰ Jedna hipertrofija – unutrašnja, rađa drugu – spoljašnju.

⁵⁵ „Nečovečnosti su se često vršile u ime ljudskosti i čovečnosti“. Tako: Schneider, P. (1969). NS-Verbrechen und Verjährung. *Festschrift für Oscar Adolf Germann zum 80.* Bern: *Geburtstag*, Verlag Stämpfli&Cie AG, 206.

⁵⁶ Slično: Kopic, M. (2013). *Tortura nadom. Otkucaji drugoga.* Beograd: Službeni glasnik, 194.

⁵⁷ Bezanson, A. (1999). *Zla kob stoljeća* (prevod sa francuskog). Čačak: Gradac, 28.

⁵⁸ Kopic, M. (2013). *Op. cit.*, 193.

⁵⁹ V.: Lüderssen, K. (1995). *Abschaffen des Strafens?*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 74.

⁶⁰ Slično: Jung, K. G. (1984). *Psihološke rasprave* (prevod sa nemačkog). Novi Sad: Matica srpska, 176.

PSIHOLOGIJA MASE

Bilo kako bilo, činjenica je da su se totalitarističke ideologije, pokreti i forme državne strahovladavine održali do danas. Pored toga, prognoze da bi se ovim pojavama moglo stati na put u bližoj budućnosti veoma su pesimističke.

U daljem tekstu rada osvrnućemo se na specifičan fenomen koji je neizbežni pratilac totalitarizma, a koji se u literaturi naziva psihologijom mase. Premda su postojali autori koji su osporavali samosvojnost ovog fenomena i negirali mogućnost da „masa“ može posedovati sopstvenu psihologiju i iz nje rezultirajuću „kolektivnu svest“⁶¹, većina je ipak saglasna u tome da prosečan čovek u grupi podleže specifičnim psihološkim zakonitostima. One utiču na to da njegov odnos prema spoljnjem svetu i percepciji stvarnosti poprimi karakteristike koje su zajedničke sa ostalim pripadnicima iste grupe i koje čine deo njihove „kolektivne psihologije“, to jest „psihologije mase“.

Činjenica je da se „totalitarni režimi, dokle god su na vlasti, i totalitarne vođe, dokle god su žive, oslanjaju na mase i vladaju zahvaljujući podršci masa,⁶² sve do samog kraja“⁶³. U svrhu održavanja svoje borbene gotovosti i držanja svoje ratobornosti u pripravnosti, sve „totalne države“ upućene su na niske strasti masa kojima vladaju.⁶⁴ Postavlja se pitanje šta je masa i kakva je njena psihologija? Fenomen masa svima je poznat iz životnog iskustva. Pre svega, njeno nelogično rasuđivanje i polusvesno ili nesvesno delovanje, koje apsorbuje i poništava smislenost rasuđivanja i svesnost delovanja pojedinaца koji čine masu.⁶⁵ Francuski sociolog Serž Moskovici (Serge Moskovici) u svojoj knjizi *Doba gomile* na maestralan način je proniknuo u pojedinosti ovog fenomena, te ćemo se u daljem izlaganju osloniti na njegovo mišljenje. On primećuje da

„...svaki put kad se jedinke okupe, vidimo gomilu u njenom izviranju i bujanju. One se mešaju, nastaju vrenje i preobražavanje. Stiču zajedničku prirodu

⁶¹ Tako na primer: Berns, D. (1993). *Politički ideali* (prevod sa engleskog). Niš: Gradina, 244, 245.

⁶² Kaneti tvrdi da „kada je izbio Prvi svetski rat, celokupni nemački narod postao je jedna jedinstvena otvorena masa“... „Ti prvi avgustovski dani 1914. godine bili su, međutim, istovremeno i momenat začeća nacionalsocijalizma“. Tako: Kaneti, E. (2010). *Masa i moć* (prevod sa nemačkog). Novi Sad: Mediterran publishing, 194.

⁶³ Arent, H. (2013). *Totalitarizam* (prevod sa engleskog). Beograd: Štampar Makarije, 11.

⁶⁴ Tako i: Fechner, E. (1962). *Rechtsphilosophie*, 2. Tübingen: Auflage, Mohr Siebeck, 269.

⁶⁵ Francuski pisac Flober u priči *Kuga u Firenci* na jednom mestu kaže da se čovek mase ponaša „kao osuđenik na smrt koji se opija pre izvršenja kazne“. V.: Flober, G. (2015). *Bibliomanija – rane i pozne priče* (prevod sa francuskog). Beograd: Bukefal, 26.

koja guši njihovu vlastitu, biva im nametnuta kolektivna volja koja učutkuje njihovu pojedinačnu. Taj pritisak predstavlja stvarnu opasnost i mnogi ljudi imaju osećaj kao da su progutani.⁶⁶

Ovaj osećaj uranjanja pojedinca u masu čijem dejstvu je izložen opisao je i francuski pisac Mopasan (Guy de Maupassant):

„Osobine svakog izdvojenog čoveka, preduzimljivost uma, sloboda izbora, mudro promišljanje, pa čak i pronicljivost, uglavnom iščezavaju čim se taj čovek nađe umešan u mnoštvo ljudi.“⁶⁷

Kao posledica uranjanja pojedinca u gomilu dolazi do „poravnavanja inteligencija, paralize inicijativa, kolonizovanja duše pojedinca od strane duše kolektiva“⁶⁸.

Našavši se kao učesnik u gomili, pojedinac neminovno doživljava dubok preobražaj svoje ličnosti. „Ne bivajući uvek svestan toga, on postaje neko drugi.“ Pogrešno držeći da je „uzrok nečega čija je on samo posledica, glas nečega čiji je samo odjek“, pojedinac postepeno gubi svoj identitet, te „kroz njegovo Ja, progovara Mi“⁶⁹.

Industrijska revolucija i nastanak velikih gradova predstavljali su pogodno tlo za nastanak novog čoveka i masovnost navedenog fenomena. Taj novi čovek postaje sćušna, anonimna čestica, odlivak zamišljeno-poželjnog modela čoveka, čija spoljašnost postaje uniformna, a misli i osećanja standardizovani.⁷⁰ Ljudi postaju odlivci duhova u uniformnim kalupima koji odgovaraju nametnutom uzorku. „Standardizacija načina mišljenja i delovanja dostiže nacionalne, ili čak kontinentalne razmere.“⁷¹ Novo doba nesumnjivo je doba iracionalnih, beslovesnih i sugestibilnih masa, koje potiskuju racionalnog, promišljenog i trezvenog pojedinca sa društvene scene. Hajdeger ga naziva dobom „zaboravljenosti“, „napuštenosti“ unutrašnjeg bića čoveka, njegove odbačenosti u prošlost vremena.⁷² Brojni totalitaristički režimi koji su postojali u dvadesetom veku (a u dvadeset prvom veku kao da postaju pravilo) to potvrđuju. Jer, društvo u kojem preovlađuju slobodoumni, dostojanstveni, samosvojni i angažovani pojedinci nije pogodno tlo za nastanak i sprovođenje

⁶⁶ Moskovici, S. (1997). *Doba gomile*, 1 (prevod sa francuskog). Beograd: Biblioteka XX vek, 30, 31.

⁶⁷ Preuzeto iz: *Ibid.*, 31.

⁶⁸ *Ibid.*, 32.

⁶⁹ *Ibid.*, 33, 35.

⁷⁰ Na to je upozoravao Niče u više svojih dela. V.: Niče, F. (1998). *Čovek i njegova senka* (prevod sa nemačkog). Beograd: Paideia, 106.

⁷¹ V.: detaljnije: Moskovici, S. (1997). *Op. cit.*, 41.

⁷² V.: Weischedel, W. (2011). *Die philosophische Hintertreppe*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 309.

u život totalitarističkih ideja. Nasuprot tome, skupine atomizovanih, jednoobraznih, duhovno siromašnih i moralno indiferentnih pojedinaca, pogonsko su gorivo kojim se hrane ovakve ideje i pokreti. Štaviše, bez njihovog postojanja totalitarizmi nisu mogući.

ODGOVORNOST „ČOVEKA MASE“

Imajući u vidu do sada navedeno nameće se i pitanje odgovornosti ovakvog „čoveka mase“. I to čoveka koji nije vršio zločine u ime i za račun totalitarističke vlasti kojoj je pripadao ili posredno služio. Kaznena odgovornost ovih drugih očigledna je i neosporna. Nas ovde zanima moguća odgovornost onih ljudi koji su bili potčinjeni totalitarističkom režimu sopstvene države, ali nisu bili njegov sastavni deo, niti su mu služili. Da li se tu uopšte može govoriti o odgovornosti i, ako može, o kakvoj odgovornosti je ovde reč. Ovo pitanje ćemo pretresti na primeru nacističke Nemačke, kao najradikalnijem primeru. Pri tome, zaključci do kojih ovde dođemo ne mogu se u potpunosti primeniti i na druge totalitarističke države, njihove režime i građane. Jer, uprkos zajedničkim karakteristikama, svaki totalitarizam ima i neke svoje osobenosti po kojima se razlikuje od onog drugog. Specifikum nemačkog nacionalsocijalizma je to što je, „pevajući hvalospeve masama“, uspeo da na jedan skaredan način sopstveni narod dovede u svojevršno „predracionalno, prirodno stanje“⁷³.

Temelj naše analize činiće tekst profesora i pisca Bernharda Šlinka koji je posvećen pitanju kolektivne krivice nemačkog naroda za zločine i dešavanja u Nemačkoj između 1933. i 1945. godine. U ovom tekstu Šlink je jezgrovito i precizno odredio slojeve krivice nemačkog naroda za dešavanja u naznačenom periodu. Podstaknut često ostrašćenom i neprikladnom raspravom u tadašnjoj nemačkoj javnosti o pitanju njihove kolektivne krivice, Šlink preciznom računom dolazi do pomalo ironičnog zaključka da „2025. godine neće više biti živ nijedan Nemač koji u pravnom smislu može da bude kriv za ono što se dogodilo pre 9. maja 1945. godine.“

Prema ovoj računici, Nemci bi tobože mogli, ama baš ništa ne preduzimajući, da sačekaju da im krivica sama prođe samo zbog sopstvenog poznog rođenja.⁷⁴ A da li pitanje krivice može biti stvar matematičke računice? Svakako da ne može, odgovara Šlink. On na ovaj način želi da animira nemačku

⁷³ Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija* (prevod sa engleskog). Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost, 345, 346.

⁷⁴ Tako: Šlink, B. (2013). „Kolektivna krivica?“. *Na Granici – eseji* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 5.

javnost, da je podstakne na razmišljanje, da razbije stereotipne odgovore i preispita uvrežene stavove, kao i da apeluje na savest.

Na početku svog izlaganja on poučava sopstvenu javnost o pravnom pojmu krivice, te ističe da

„...u pravnom smislu, kriv može da bude samo pojedinac, i to samo za svoje vlastito ponašanje. Ako i nije izvršilac dela, već saučesnik, kriv je zbog vlastitog podstrekačkog ponašanja ili pomoći koju je pružio. Pravo ne dozvoljava da se zaključak o krivici nekog čoveka donosi na osnovu krivice nekog drugog: krivica se ne prenosi ni horizontalno, među pripadnicima jedne generacije, a ni vertikalno, s jedne generacije na drugu. Kolektivna krivica, u okviru koje su svi članovi kolektiva krivi zato što su krivi neki od njih, nespojiva je s pravnim pojmom krivice.“⁷⁵

Drugim rečima, krivica u krivičnom pravu je personalne prirode, ili nije krivica. Projicirajući ovo na konkretnu ravan moguće krivice sopstvenog naroda, Šlink zaključuje da se

„...kao krivci, pored onih koji su činili zločine ili u njih bili uključeni, mogu se identifikovati i oni koji nisu pružili otpor ili izrazili protivljenje, mada su bili u stanju da to učine.“⁷⁶ Pretpostavka takvog stava je prihvatanje norme koja zahteva ne samo da se zločin ne izvrši ili da se u njemu ne saučestvuje, već i da se u odnosu na njega pruži otpor i izrazi protivljenje.“⁷⁷

Premda je onaj prvi segment krivice nesporan, ovaj drugi u najmanju ruku može izazvati polemike i zahteva preciziranje. Šlink je ovoga svestan, te ističe da ne snosi svaki Nemačkinac ovu drugu vrstu krivice, da on ne zagovara ovde neku kolektivnu odgovornost, ali da insistira na poštovanju norme, da svako ima obavezu da pruži otpor i izrazi protivljenje vršenju zločina, da se od njih ogradi, ne samo za sebe i u sebi, već da to manifestuje na odgovarajući način u spoljnjem svetu. Prekor krivice se u tom smislu može podići samo u odnosu na onog ko je bio u mogućnosti da se ponaša u skladu sa ovom imperativnom normom,⁷⁸ ali ništa nije učinio. Ovakvo nečinjenje Krepon

⁷⁵ Šlink, B. (2013). Kolektivna krivica?. *Na Granici – eseji* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 6.

⁷⁶ S tim u vezi, ukoliko ova ravnodušnost naspram života uopšte, ova neosetljivost za potrebe i interese drugih, poprimi hroničan karakter i masovnu pojavnost, život čoveka kao postojbina čoveštva biće okončan. From smatra da tu nema više nade za afirmaciju principa dobra u čoveku i svetu, da ogrublost srca i osećanja kod ljudi neminovno dovodi do kraja „život“ čoveka i čovečanstva u celini. Tako: Fromm, E. (2016). *Die Seele des Menschen – Ihre Fähigkeit zum Guten und zum Bösen*. Nördlingen: C. H. Beck, 198.

⁷⁷ Šlink, B. (2013). *Op. cit.*, 6.

⁷⁸ *Ibid.*, 6.

(Marc Crepon) naziva „smrtonosnim ćutanjem“⁷⁹. Ipak, čini se da ni ovakvo Šlinkovo obrazloženje u potpunosti ne zadovoljava, da se autor nije do kraja izrazio, da je mislio da se to podrazumeva i ne zahteva dalje preciziranje. Stoga ne bi bilo na odmet izvršiti ovo preciziranje. S tim u vezi, odgovoran bi mogao biti samo onaj čovek koji nije ništa preduzeo u tom kontekstu, a mogao je nešto preduzeti, pod uslovom da bi to što preduzima moglo promeniti tok događaja i usmeriti ga u drugom smeru. U suprotnom, ako se na konkretni tok događaja nije moglo ni najmanje uticati, a preduzimanje neke aktivnosti bi dovelo u opasnost život i bezbednost određenog čoveka i članova njegove porodice, ne bi moglo biti govora o njegovoj krivično-pravnoj, pa ni pravnoj odgovornosti uopšte. Nemački pisac Hajnrih Bel (Heinrich Böll) kaže da ovde nema ni moralne krivice, već samo nekakve udaljene metafizičke krivice, krivice svakog savremenika „što se nije ponudio toj kobi kao žrtva“, „što je preživeo“, što mu je nedostajala „hrabrost, srce i ludost da se ustremi protiv te kobi“, premda je unapred bio osuđen na poraz.⁸⁰ Kao da se Bel ovde poziva na čuvenu parolu nemačkog pesnika Helderlina: „Biti blag u pravo vreme, to je verovatno lepo, ali biti blag u pogrešno vreme, to je ružno jer je kukavički.“⁸¹

Šlink govori o još jednom aspektu krivice. On zavisi od stava prema zločinima, u čijem vršenju određeni čovek nije učestvovao ni neposredno, niti posredno, ni činjenjem, a ni propuštanjem. S tim u vezi

„...u zločinima počinjenim pre 1945. godine nije bilo samo izvršilaca, podstrekača, pomagača, kao i onih koji nisu pružili otpor niti se usprotivili, mada su za to bili u stanju“.

Bilo je naime i onih koji zločince, kao i one koji su u zločine na ovaj ili onaj način bili uključeni, nisu zbog toga isključili iz „zajednice solidarnosti“, nisu se ogradili od njihovih nepodopština, nisu ih se odrekli, niti optužili za ono što su učinili. Princip je sledeći: neodricanjem od zločina svojih sunarodnika, njihovim izričitim ili prećutnim opravdavanjem, pristajanjem da se svrstamo i da nas drugi svrstaju u isti tabor sa njima, „uplićemo se u tuđu krivicu“ za počinjena nedela i time zasnivamo sopstvenu.⁸² Na ovu vrstu krivice jednog dela nemačkog naroda upozoravao je pisac Tomas Man (Thomas Mann) svoje sunarodnike, tokom čitavog trajanja Drugog svetskog rata. On je

⁷⁹ V.: Krepon, M. (2019). *Smrtonosno ćutanje* (prevod sa francuskog). Beograd: Plavi krug.

⁸⁰ V.: Bel, H. (2008). *Cena pomirenja* (prevod sa nemačkog). Beograd: Fondacija „Hajnrih Bel“, 19–22.

⁸¹ Preuzeto iz: Bloch, E. (1979). *Politička mjerenja* (prevod sa nemačkog). Sarajevo: Svjetlost, 286.

⁸² Videti više: Šlink, B. (2013). Kolektivna krivica?. *Na Granici – eseji* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 15.

ukazivao na pomenutu praksu snishodljivog povlađivanja ludilu nacionalsocijalizma, koja je bila uvrežena čak i u intelektualnim krugovima, posebno u prvim godinama rata. U maju 1942. godine on se u tom smislu obraća svojim sunarodnicima preko radija iz inostranstva sledećim rečima:

„Ono bedno orgijanje kojem su se njegovi obrazovani ljudi prepustili kada je 1933. godine došlo do promene i kada je nacionalsocijalizam zavladao u zemlji, ne može tek tako da se zaboravi. Verovati da je ta ništarija pozvana da vaspostavi nacionalno dostojanstvo i nacionalnu čast; ne videti da je njihova vlast od prvih dana značila rat, katastrofu i ponor i ništa drugo; učenom perverznošću zagovarati neobuzdano zločinstvo kao nešto što okrepljuje narodno biće – takva neizmerna raspamećenost je nedopustiva, takva opijenost kažnjiva je...“⁸³

U ovom primeru Tomasa Mana reč je nesumnjivo o pozivanju na moralnu krivicu. Postoje mišljenja da čak i one koji nisu na ovaj način posredno opravdavali zločine može, izuzetno, pogoditi prekor krivice. To svakako nije moralna krivica, već jedan drugi njen vid. O tome je čini se govorio nemački filozof Vindelband (Wilhelm Windelband) 1924. godine, naslućujući da je potrebno dodatno apelovati na savest naroda u jednom nesigurnom vremenu u kojem je živeo. On je upozoravao na to da „za zrelog kulturnog čoveka postoji ne samo moralna, već i logička i estetička savest“. Ova savest mu govori da li se u procesu svog mišljenja i osećanja kreće poželjnim stazama. Ukoliko on u tom smislu skrene sa puta prihvatljivog i poželjnog, za očekivati je da sebe učini odgovornim i to, dakle, ne samo za svoje htenje i postupanje, nego, takođe, i za svoje mišljenje i osećanje.⁸⁴

Prema tome, prema mišljenju Šlinka,

„...Nemci bi, i ukoliko do 1945. godine nisu bili krivi kao počiniozi zločina ili kao uključeni u njih, mogli postati krivi zato što se kasnije nisu odrekli počinilaca i drugih uključenih.“⁸⁵

Ali, kada ovo kaže, Šlink ne misli samo na predmetnu krivicu savremenika, već i na moguću krivicu budućih generacija. Kada je to u pitanju, nesumnjivo je da

„...pravne norme dozvoljavaju generacijama što dolaze da, barem kada je reč o zločinima nacionalsocijalizma, zakorače u budućnost neopterećene krivicom.“⁸⁶

⁸³ Man, T. (2007). *Nemačkim slušaocima* (prevod sa nemačkog). Vršac: KOV, 78.

⁸⁴ Tako, Vindelband, V. (2002). *Šta je filozofija i drugi spisi* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 50.

⁸⁵ Šlink, B. (2013). Kolektivna krivica?. *Na Granici – eseji* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato.

⁸⁶ *Ibid.*, 19.

Kada je međutim u pitanju napred pomenuta krivica budućih generacija, koja ulazi u duhovni domen njihove lične etike, situacija može biti drugačija. Prema njegovom mišljenju, svako ko je rođen nakon rata ima pravo da odluči da li će vlastiti identitet definisati na osnovu istorije, ili će zakoračiti u svoju budućnost u potpunosti oslobođen njenog balasta. Ukoliko se ipak odluče za „identitet natopljen istorijom, ili ih pak pripadnici drugih naroda zadržavaju u granicama tog identiteta“, u tom slučaju moraće da se suoče sa krivicom prošlih generacija. Jer, krivica jedne generacije nije neumitno nestala sa prošlošću u koju je pohranjena, već je „sačuvana u istoriji“, a „sa njom ostaje živa i u budućnosti“⁸⁷.

Onaj ko se suoči sa krivicom svojih predaka i prihvati na sebe njeno breme, kao njenu posledicu osetiće – „pogođenost i pometenost, mučninu i stid“⁸⁸, ističe Šlink.

ZAKLJUČAK

Premda niko ne može drugog naterati da se suoči sa istorijom naroda i države kojima pripada, pa ni sa njihovom krivicom, moglo bi se ipak tvrditi da postoji i kolektivno nasleđe, kao psihološko-duhovni fenomen, koje, hteli mi to ili ne, neumitno utiče na svakog pojedinca. U tom smislu, niko ne bi mogao da se u potpunosti oslobodi balasta prošlosti, da trajno i konačno pokida sve niti koje ga vežu za prošlost, kojoj svaki pojedinac nesumnjivo pripada, pa i kada on žudi da je se odrekne i okrene joj leđa. Benjamin (Walter Benjamin) je jednom kazao da „svaki momenat u svetskoj istoriji okrivljuje i okrivljavajući je“⁸⁹. Složili bismo se sa njim. Uostalom, čovek je sklon da se identifikuje sa zajednicom kojoj pripada samo kada je u pitanju njena slavna prošlost. Ali, kada treba podeliti odgovornost za neslavne stranice njene istorije, situacija je drugačija. Po sebi se razume, onaj ko prihvati tradiciju njenih vrlina, trebalo bi da se oseća i „baštinikom dela tradicije njenih grehova“. Jer, „vrline se rađaju uvek u borbi sa grehom, one nikada nisu samostojne, čiste“⁹⁰.

Da se čovek mnogo ne pita o tome da li želi ili ne da prihvati svoju prošlost, ali i kolektivno nasleđe svojih predaka, mišljenja je i napred pomenuti

⁸⁷ O napred rečenom videti više: Šlink, B. (2013). *Kolektivna krivica?. Na Granici – eseji* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 19, 20.

⁸⁸ V.: *Ibid.*, 7.

⁸⁹ Benjamin, V. (2017). *Anđeo istorije* (prevod sa nemačkog). Beograd: Službeni glasnik, 12.

⁹⁰ Konrad, Đ. (2001). *Nevidljivi glas – razmišljanja o jevrejstvu* (prevod sa mađarskog). Novi Sad: Stylos, 76.

Kolakovski. On smatra da je sasvim prirodno što se čovek identifikuje sa svojim kolektivitetom, što oseća da je sudbina tog kolektiva istovremeno i njegova. Ovo zbog toga „što je taj kolektiv u našim očima određeno moralno telo, nešto dragoceno“, te zbog toga verujemo u „zajedničku sudbinu“ koju delimo sa njegovim pripadnicima i osećamo „prirodnu solidarnost“ koja nas sa njima spaja. Stoga je „normalno da imamo osećanje učešća u onome što je taj kolektiv činio i čini“, bilo da je reč o dobru ili zlu.⁹¹ Kolakovski dalje tvrdi da svaki evropski narod ima u svojoj prošlosti sramne stranice koje bi voleo da zaboravi, te postavlja pitanje smemo li da zahtevamo od ljudi, koji u tim sramnim delima lično ni na koji način nisu učestvovali, da se zbog toga osećaju krivim ili da se stide. On odgovara – „ne, to se ne može zahtevati od drugih, ali se može i mora zahtevati od sebe samih, jer to pogoduje našem duhovnom zdravlju“, kao i duhovnom zdravlju naroda kojem pripadamo. Dakle,

„...nismo lično odgovorni za svoje pretke, ali ako verujemo u to da je narod duhovna i moralna celina, da kroz vreme čuva svoj identitet, iako pokole-nja umiru i druga dolaze umesto njih, onda je dobro verovati da pored lične odgovornosti postoji i kolektivna, to jest, odgovornost naroda kao kontinuirane celine“⁹².

Drugim rečima, da ne dobijamo u nasleđe samo blagodat vrlina svojih predaka, već i teret težine njihovih grehova.⁹³ Moglo bi se reći da je ovakva odgovornost – i individualna, jer je oseća svako za sebe, ali i kolektivna, jer se svaki pojedinačni osećaj stida i krivice za nedela naših predaka stapa u zajedničku oblast odgovornosti naroda kao duhovne celine, od njegovog postanka pa do danas. Reč je o nekoj vrsti metafizičke krivice, kao svojevrsnog akta milosrđa i preduslova duhovnog spasenja.

„Misliti na drugog, imati odgovornost za drugog, odgovornost i za zlo drugog, dati žrtvu za drugog kao trijumf ljubavi – to je put u spasenje od zla.“⁹⁴

⁹¹ Videti više: Kolakovski, L. (2001). *Mini predavanja o maksii stvarima* (prevod sa poljskog). Beograd: Plato, 41.

⁹² Kolakovski, L. (2012). „Koliko izama treba čoveku?“ (intervju). *Fragmenta philosophica I*. Loznica: Karpos, 42.

⁹³ Slično, Bon, G. le (1995). *Psihološki zakoni razvoja naroda* (prevod sa francuskog). Novi Sad: Papirus – Trgokom, 15.

⁹⁴ Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Beograd: Čigoja štampa, 90.

LITERATURA

- Arendt, H. (2014). *Denken ohne Geländer – Texte und Briefe*, 7. München: Auflage, Piper Verlag, 151.
- Arent, H. (2013). *Totalitarizam* (prevod sa engleskog). Beograd: Štampar Makarije, 16.
- Arent, H. (1991). *Ljudi u mračnim vremenima* (prevod sa engleskog). Gornji Milanovac: Dečje novine, 103.
- Bel, H. (2008). *Cena pomirenja* (prevod sa nemačkog). Beograd: Fondacija „Hajnrh Bel“, 19–22.
- Benjamin, V. (2017). *Anđeo istorije* (prevod sa nemačkog). Beograd: Službeni glasnik, 12.
- Beljanski, S. (2011). *Druga obala – ogledi o zlu kulture i kulturi iskupljenja*. Beograd: Pešćanik, 58.
- Berns, D. (1993). *Politički ideali* (prevod sa engleskog). Niš: Gradina, 244, 245.
- Bezanson, A. (1999). *Zla kob stoljeća* (prevod sa francuskog). Čačak: Gradac, 27.
- Bloch, E. (1979). *Politička mjerenja* (prevod sa nemačkog). Sarajevo: Svjetlost, 286.
- Bojanović, R. (2009). *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike, 69–90.
- Bon, G. le (1995). *Psihološki zakoni razvoja naroda* (prevod sa francuskog). Novi Sad: Papyrus – Trgokom, 15.
- Božović, R. (2020). *Geometrija mišljenja*. Beograd: Čigoja, 83.
- Čavoški, K. (2005). *Pravo kao umeće slobode – ogled o vladavini prava*. Beograd: Službeni glasnik, 153–162.
- Đurić, M. (2010). *Istorija političke filozofije*. Beograd: Albatros plus, 272–297.
- Encensberger, H. M. (1994). *Osrednjost i ludilo. Ogledi* (prevod sa nemačkog). Novi Sad: Svetovi, 160.
- Eriksen, T. B. (2014). *Niče i moderna* (prevod sa norveškog). Loznica: Karpos, 193.
- Fechner, E. (1962). *Rechtsphilosophie*, 2. Tübingen: Auflage, Mohr Siebeck, 269.
- Fini, M. (2007). *Podanici* (prevod sa italijanskog). Beograd: Centar za izučavanje tradicije Ukronija, 11.
- Flober, G. (2015). *Bibliomanija – rane i pozne priče* (prevod sa francuskog). Beograd: Bukefal, 26.
- Fromm, E. (2016). *Die Seele des Menschen – Ihre Fähigkeit zum Guten und zum Bösen*. Nördlingen: C. H. Beck, 198.
- Herbert Markuze, *Kultura i društvo* (prevod sa nemačkog). BIGZ, Beograd 1977, 13.
- Huber, E. (1925). *Recht und Rechtsverwirklichung*, 2. Basel: Auflage, Verlag von Helbing & Lichtenhahn, 185.
- Jung, K. G. (1984). *Psihološke rasprave* (prevod sa nemačkog). Novi Sad: Matica Srpska, 176.
- Kami, A. (2021). *Pobunjeni čovek* (prevod sa francuskog). Beograd: Kontrast, 270, 271.
- Kaneti, E. (2010). *Masa i moć* (prevod sa nemačkog). Novi Sad: Mediterran publishing, 194.

- Kaufmann, A. (1972). *Rechtsphilosophie im Wandel*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 324.
- Kiš, D. (2012). *Gorki talog iskustva*. Beograd: Arhipelag, 260.
- Kolakovski, L. (2012). Koliko izama treba čoveku? (intervju). *Fragmenta philosophica I*. Loznica: Karpos, 167.
- Konrad, Đ. (2001). *Nevidljivi glas – razmišljanja o jevrejstvu* (prevod sa mađarskog). Novi Sad: Stylos, 10.
- Kopić, M. (2013). Tortura nadom. *Otkucaji drugoga*. Beograd: Službeni glasnik, 194.
- Krepon, M. (2019). *Smrtonosno ćutanje* (prevod sa francuskog). Beograd: Plavi krug.
- Lešek Kolakovski, *Mini predavanja o maksu stvarima* (prevod sa poljskog), Plato, Beograd 2001, 41.
- Lüderssen, K. (1995). *Abschaffen des Strafens?*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 74.
- Man, T. (2007). *Nemačkim slušaocima* (prevod sa nemačkog). Vršac: KOV, 78.
- Magris, C. (2016). *Al' povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost* (prevod sa italijanskog). Fraktura, Zaprešić, 263.
- Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija* (prevod sa engleskog). Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost, 346.
- Maritain, J. (1992). *Čovjek i država* (prevod sa francuskog). Zagreb: Globus – Školska knjiga, 78.
- Miloš, Č. (1985). *Zarobljeni um* (prevod sa poljskog). Beograd: BIGZ, 254.
- Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Beograd: Dosije, 175, 176.
- Moskovici, S. (1997). *Doba gomile I* (prevod sa francuskog). Beograd: Biblioteka XX vek, 30, 31.
- Niče, F. (1998). *Čovek i njegova senka* (prevod sa nemačkog). Beograd: Paideia, 106.
- Ortega, H. Gaset, (2015). *Struktura krize* (prevod sa kastiljanskog). Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 179.
- Orvel, Dž. (2016). *U utrobi kita – eseji, priče, članci* (prevod sa engleskog). Beograd: Lom.
- Rüthers, B., Fischer, C. (2010). *Rechtstheorie*, 5. München: Auflage, Verlag C. H. Beck, 361–377.
- Sbutega, B. (2009). *Kurosavin nemir svijeta*. Beograd: Plavi jahač, 133, 134.
- Schneider, P. (1969). NS-Verbrechen und Verjährung. *Festschrift für Oscar Adolf Ger-
mann zum 80. Geburtstag*. Bern: Verlag Stämpfli&Cie AG, 206.
- Sioran, E. (2009). *Istorija i utopija* (prevod sa francuskog). Čačak: Gradac, 50.
- Snajder, T. (2018). *O tiraniji* (prevod sa engleskog). Beograd: Dosije.
- Svensen, L. (2006). *Filozofija zla* (prevod sa norveškog). Beograd: Geopoetika, 144.
- Šahovskoj, J. (2015). *Apokalipsa nezatnog greha*. Beograd: Čuvari, 6.
- Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Beograd: Čig-
ja štampa, 69.
- Šlink, B. (2013). Kolektivna krivica?. *Na Granici – eseji* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 5.

- Vajczeker, K. F. fon (1994). Ram i slika: „Evropa među svetskim kulturama, svetskim silama, na svetskom tržištu“. *Čovek Evrope* (priređio Tomislav Gavrić). Novi Sad: Prometej, 68.
- Vajs, A. (1965). *Razvitak civilizacije*. Beograd: Narodna knjiga, 403–421.
- Vindelband, V. (2002). *Šta je filozofija i drugi spisi* (prevod sa nemačkog). Beograd: Plato, 50.
- Weischedel, W. (2011). *Die philosophische Hintertreppe*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 309.
- Zafranski, R. (2005). *Zlo ili drama slobode* (prevod sa nemačkog). Beograd: Službeni list SCG, 183–198.

*Dragiša Drakić, Ph.D.**
Faculty of Law, University of Novi Sad

TOTALITARIANISM, CROWD PSYCHOLOGY AND COLLECTIVE RESPONSIBILITY^{**}

ABSTRACT: In this article, the author examines related topics: totalitarianism, crowd psychology and collective responsibility. The subject matter of the paper is specified in the introduction. Then, the phenomenon of totalitarianism is defined and the possible reasons for its universal nature and longevity are listed. The second segment of the article is devoted to an analysis of mass psychology, as an inevitable companion of totalitarianism. This analysis serves to comprehensively examine the question of responsibility, which makes up the third and central segment of the article. The issue of collective responsibility in the context of crimes committed in the name of totalitarian regimes is stressed and paid particular attention to. This issue is developed gradually and conclusions are drawn, which finalizes this research into a comprehensive whole.

Keywords: totalitarianism, crowd psychology, collective responsibility, personal responsibility

* d.drakic@pf.uns.ac.rs, professor.

** This article was written for the project "Biomedicina, zaštita životne sredine i pravo" (eng. Biomedicine, environmental protection and law), no. 179079, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

The paper was received on January 12th, 2022, and the paper was accepted for publication on April 7th, 2022. The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*

INTRODUCTION

Due to the scope of the topic named in the title, there is a need to specify and limit the subject matter of the article at the very beginning. My aim will not be to provide a detailed analysis of totalitarianism as a political notion or a sociological phenomenon, but an examination of the situation a regular person finds themselves in, who, caught in the current of events brought on by totalitarianism over which they have little to no control, is forced to adapt to life's circumstances. The purpose of this deliberation is to answer whether such a person can be held responsible for criminal actions or pathological processes that they did not participate in but anticipated and had knowledge of, or could have had knowledge of, and, as a result of that knowledge, could have potentially altered their actions. This article does not deal with the responsibility of those who have committed criminal acts, either actively or by allowing them to happen, in the name of a totalitarian ideology and the practice that implements the given ideology. The article does not even deal with the responsibility of state officials or public representatives who, behaving pursuant to the laws in force at the time, even though they were undemocratic and socially damaging, committed misdeeds. The answer to this question would delve into the issue of the validity of existing laws, the resolution of which depends on whether the rule of law is defined as mere legality or the constitution of liberty.¹

As the scope of the article has been limited, I would like to pose the question – can a person in the above-mentioned circumstances be held responsible and, if they can, what type of responsibility is in question? In other words, will their actions in the given historical circumstances be justified by the inevitability of fortune or can they be declared responsible under certain conditions? Generalizing in either direction can be dangerous. On one hand, freeing these individuals from any responsibility in advance and a priori would necessitate abolishing the principle of responsibility, as a final outcome denying the appeal to conscience as a part of empathy, disavow it, annul the legitimacy of its influence, and by doing so annul its moral credibility in distinguishing between good and evil. Conversely, declaring them responsible without exception, and legally responsible in particular, without accounting for the circumstances of their specific situation, would mean holding responsible even those citizens who are not personally guilty of any specific actions. This would be pure and “blind” objective responsibility which does not consider the individual circumstances of a person, but only deals with an abstract righteousness that is the goal in and of itself. This stance could support the argument for the

¹ For more details, see: Čavoški, K. (2005). *Pravo kao umeće slobode – ogleđ o vladavini prava*. Belgrade: Službeni glasnik, 153–162.

collective responsibility of a people as a whole in a given state, which could lead to, in an extreme interpretation, holding people that were born after the period when the compromising events happened responsible.

PARTICULAR ASPECTS OF TOTALITARIANISM

Without going into the specifics of the notion of totalitarianism and the manifestations of totalitarian movements, it should be stated that their common characteristic is an organized, through the misuse of the monopoly of a states' power implemented, and violently imposed collectivist ideological-political matrix. Not only are all collectivist ideologies harmful, "as they represent an arsenal of arguments of some type of group aggression,"² but the guarantor of their execution in practice is the state apparatus of coercion. This can lead to an unsupervised "idolatry of force"³. In the wider sense, totalitarianism can be applied to the governance of any institution, body, organization, or its parts, however, in the true sense of the word, totalitarianism is linked with the state, so in the name of notional accuracy, we can use "state totalitarianism".

Certain authors believe that totalitarianism is an "invention" of the West that marks almost all of its history, even though

"...it was precisely Greek philosophy that was the first to acknowledge the right to existence and dignity to those different then oneself."⁴

I am closer to the position that, despite the fact that there are some common characteristics of autocratic rulers that stretch from ancient times to today, it could be argued that the totalitarian state is a modern phenomenon⁵, that it is the newest form of autocracy, whose progeny and widely-known patterns are fascism, national socialism and Stalinism.⁶ Its roots are in the period after the end of World War I⁷, when Europe was hit by a strong antidemo-

² Konräd, G. (2001). *The Invisible Voice: Meditations on Jewish Themes* (Serbian translation). Novi Sad: Stylos, 10.

³ See: Božović, R. (2020). *Geometrija mišljenja*. Belgrade: Čigoja, 83.

⁴ Fini, M. (2007). *Podanici*. Belgrade: Centar za izučavanje tradicije Ukronija, 11.

⁵ Some authors believe that Hobbes, as a supporter of a police state and state absolutism, set the foundation for modern totalitarianism. For more on Hobbes' political teachings, see: Đurić, M. (2010). *Istorija političke filozofije*. Belgrade: Albatros plus, 272–297.

⁶ Similarly, Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Belgrade: Dosije, 175, 176. For more details, see: Vajs, A. (1965). *Razvitak civilizacije*. Belgrade: Narodna knjiga, 403–421.

⁷ "Is it wrong to think that our century was a time of great insight about man and great misconceptions about society?", Sbutega rightly asks. See: Sbutega, B. (2009). *Kuro-savin nemir svijeta*. Belgrade: Plavi jahač, 133, 134.

cratic, pro-dictatorship wave of semi-totalitarian and totalitarian movements.⁸ Even then there were hints of, in the words of Herbert Marcuse, a new political worldview which in the form of “heroic-folkish realism”. Within its framework,

“...blood rises up against formal understanding, race against the rational pursuit of ends, honour against profit, bonds against the caprice that is called ‘freedom’, organic totality against individualistic dissolution, valour against bourgeois security, politics against the primacy of the economy, state against society, folk against the individual and the mass.”⁹

Although totalitarian ideologies consistently change,¹⁰ some constants remain. In that sense,

“...a totalitarian state is an unhealthy and unnatural creation,”¹¹ a

“...belligerent, limitless and all-encompassing state that offers security, instead of personal activity – collective activity, and all of that is supported by a militant understanding of democracy and the development of a combative spirit that is shaped by the incontestable leader.”¹²

“In such a state, there is only one official ideology, only one massive party, a secret police that keeps it all under control, complete control of mass media by the party, the party’s monopoly over armed force and state control of the economy.”¹³

It fully stifles the political freedoms and individual rights¹⁴ of its subjects, as political freedom only exists when

“...individual members of a society are not purely subjected to a state’s authority, but participate in the creation of its political will.”¹⁵

Where no political freedom exists, there is no freedom in general, because “natural freedom is protected from abuse by the power of law through political freedom.”¹⁶

⁸ Arendt, H. (2013). *Totalitarianism, and the Social Sciences* (Serbian translation). Belgrade: Štampar Makarije, 16.

⁹ Marcuse, H. (1977). *Kultura i društvo*. Belgrade: BIGZ, 13.

¹⁰ This is noted by the great English novelist Orwell in his essay published in 1946. See: Orwell, G. (2016). *Inside the whale* (Serbian translation). Belgrade: Lom, 127.

¹¹ *Ibid.*

¹² Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Belgrade: Dosije, 175.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ The common good replaces individual rights.

¹⁵ Huber, E. (1925). *Recht und Rechtsverwirklichung*, 2. Auflage, Verlag von Helbing & Lichtenhahn, Basel, 185.

¹⁶ *Ibid.*, 187.

This leads to existential non-freedom¹⁷, that is, the inability of spiritual self-determination and autonomous reasoning and independent judgement, which leads to the nullification of the dignity of personhood as a result.

Lately, it has been stressed that the newest form of totalitarianism is the state ideology of militant Islamism that is backed by a network of terrorist organizations.¹⁸ Without delving into the specifics, it should be stated that as much as fascism (and its related forms) differs from historical authoritarianism, so much does modern Islamic fundamentalism differ from fascism¹⁹ and similar totalitarian movements. Consequently, they can be equated only with the given caveat and the rest of the paper will not deal with this new form of totalitarianism.

Before, it was stated that totalitarianism in the wider sense, as a form of tyrannical governance²⁰, is a universal phenomenon. It has existed in the past, exists today and chances are that it will exist in the future, for as long as there are people and states. This begs the questions, how is this possible and why does it happen? The answer could be that tyranny happens because of the existence of human evil in the world, human stupidity and non-freedom²¹ as consistent events, a nearly unchangeable condition, that occasionally transpire through the history of man and humankind.

History certainly demonstrates the continuous existence of evil.²² Kant stated that if human actions were to be analysed on the global-historical scale, it would be concluded that those actions were in large part driven by insanity, childish vanity, malice and destructive tendencies. All of this would have meaning only “if we assume that there is some secret purpose of nature for this senseless course of human feats.”²³ I agree with the position that “evil is in some form present in the entirety of human culture,”²⁴ and that it is clear

¹⁷ For more on existential freedom, see: Kaufmann, A. (1972). *Rechtsphilosophie im Wandel*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 324.

¹⁸ Similarly, Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Belgrade: Dosije, 177.

¹⁹ Similarly, Magris. “Fundamentalism is not a traditional occurrence, based in the past, but is an exclusively modern phenomenon, characteristic of societies, that is, of masses and globalizations, similarly like – to provide one example – fascism is a modern totalitarian phenomenon, fully separate from historical authoritarianism.” See: Magris, C. (2016). *Al’ povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost*. Zaprešić: Fraktura, 263.

²⁰ See, Snyder, T. (2018). *O tiraniji*. Belgrade: Dosije.

²¹ On the tendency of man towards non-freedom, see: Bojanović, R. (2009). *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike, 69–90.

²² By this, I do not claim that the nature of humankind is evil, but that people commit evil acts.

²³ Arendt, H. (1991). *Men in Dark Times* (Serbian translation). Gornji Milanovac: Dečje novine, 103.

²⁴ In relation, “there can also exist a culture of alogism, prejudice, intolerance, mythologised consciousness and moral perversion, a culture of self-destructive superstition,

that we can never abolish it. Bogoljub Šijaković claims that this is so because it belongs to us and we belong to it.²⁵ Man lives “side by side with evil,” it always “lurks” and sometimes it is “frighteningly active,” thus there is the possibility that it will “present itself unexpectedly at any moment,”²⁶ as well as in different forms. Human stupidity is attached to evil, as well as non-freedom. No evil is “smart,” it is always immeasurably stupid, empty and banal; not only because it does not serve to fulfil man’s creative forces and moral aspirations, as it manifests as destruction and leads to oblivion, but also because each ruination, “every extremism is devoid of reason.”²⁷ This breeds spiritual desolation and non-freedom.

All of this applies to totalitarianism, both as an ideology and as a pathological form of governance of a state. It, as one of the collectivist forms of structuring evil, suspends reason and arrests freedom. Not only does it leave little room for deep spiritual comprehension and the expression of emotion,²⁸ but leads to the atrophy of humanness.

Here, it should be noted that as much as the claim that “every totalitarian ideology annihilates humanity”²⁹ is true, it is equally as true that destroyed humanity breeds totalitarian ideology and practice. As much as external circumstances affect a person, so too does a person affect external circumstances. In other words, “nature and history are closely linked; nature itself is historical.”³⁰ Thus, Enzensberger notes that

“...the loss of reality and *moral insanity* do not enter a normal situation only externally, are not inserted into minds only from above by highly qualified producers of mediocrity, high priests of industry and technology,”

isolation and non-freedom. In other words, we could conclude that culture treats something that is good as well as something that is or will become evil in the same manner,” thus states or process that would in truth be “non-culture” or “anti-culture” could also be referred to as culture. Beljanski, S. (2011). *Druga obala – ogledi o zlu kulture i kulturi iskupljenja*. Belgrade: Pešćanik, 58.

²⁵ Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Belgrade: Čigoja štampa, 69.

²⁶ See: Magris, C. (2016). *Al’ povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost*. Zaprešić: Fraktura, 262.

²⁷ Ortega y Gasset, J. (2015). *Struktura krize*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka kuća Zorana Stojanovića, 179.

²⁸ Orwell, G. (2016). *Inside the whale* (Serbian translation). Belgrade: Lom.

²⁹ Kiš, D. (2012). *Gorki talog iskustva*. Belgrade: Arhipelag, 260.

³⁰ Weiszacker, C. F. von (1994). Ram i slika: “Evropa među svetskim kulturama, svetskim silama, na svetskom tržištu”. *Čovek Evrope* (ed. Tomislav Gavrić). Novi Sad: Prometej, 68.

they appear spontaneously and find fertile ground precisely in those environments in which most people live semi-conscious, mediocre lives,³¹ comfortably snuggled into their “happy routine.”³² Stupidity and the banality of living are the precondition for moral degradation³³ and it creates, certainly, fertile grounds for the development of totalitarianism.³⁴

Accordingly, there is not such a thing as “evil times” in and of themselves, as people are the ones who create them.

“An evil time, an evil system, evil structures are not founded by themselves, but are founded and supported by individuals that actively participate in evil, be it that they create them as the authors or perpetuate them as representatives.”³⁵

Thus,

“...we can justifiably speak of social evil in the sense of social conditions that are suitable for forming and manifesting depraved people and depraved characters. It is a thing of general experience that a settled and banal mechanism easily leads people from the slightest weaknesses to despicable malice. Still, the nature of evil is not social but personal...”³⁶

Regarding the interplay of external life circumstances and the internal characteristics of man, the Italian author Magris stated:

“No being comes from the Moon. The world they live in is woven into each person, be they the lonely misanthrope or the most sociable person of all; that being lives in the world and at least partially absorbs the world into its DNA, blends what consciously or unconsciously enters from reality. There are no ideas, passions, habits, wants, fears or behaviours that are exclusively and only ours; the truth is that, as scholastic philosophers had stated, every individual is unknowable or, at least, contains something unknowable, but it is also the truth that elusiveness is the wondering shadow of our heart intertwined with sociability.”³⁷

³¹ In relation, “many small, improper habits represent a stale swamp for the human soul if man confirms them internally and finds them to be an inevitable evil which he cannot fight.” Šahovskoj, J. (2015). *Apokalipsa neznatnog greha*. Belgrade: Čuvari, 6.

³² Enzensberger, H. M. (1994). *Osrednjost i ludilo. Ogladi*. Novi Sad: Svetovi, 160.

³³ In relation, Danilo Kiš claimed that the banal is immoral, “equally immoral if it stems from a lack of knowledge as when and especially when it stems from cowardice.” Kiš, D. (2012). *Gorki talog iskustva*. Belgrade: Arhipelag, 63.

³⁴ Also, Besancon, A. (1999). *Zla kob stoleća*. Čačak: Gradac, 27.

³⁵ Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Belgrade: Čigoja štampa, 86.

³⁶ *Ibid.*, 89.

³⁷ Magris, C. (2016). *Al' povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost*. Zaprješić: Fraktura, 263

Precisely in that interplay and mixing of the internal dispositions of people and specific external circumstances can totalitarianism appear in a certain society and a particular moment in history.

There are a few more reasons that explain why totalitarianism is so entrenched in human history. The Polish philosopher Leszek Kołakowski notes that “totalitarianism is not necessarily opposed to human needs.”³⁸ He stressed that “people need freedom, but also need security.” Between freedom and security, however, there can be disparity and even conflict.³⁹ It is true that freedom often entails personal insecurity, as it is related to continual personal choices that require engagement and entail responsibility. And it is not easy to live under an eternal burden of responsibility and, in that sense, be a free person. From experience, we know how few self-reliant and free thinking people that will not toe the line exist, that will not join this or that group or party but insist on firmly standing on their own two feet and independently fight through life.⁴⁰ With “the average persons, the motivation for security is stronger than the need for independence and creativity”⁴¹ This is the reason even tyranny, as the extreme ideological form of collective psychosis, can be loved,⁴² because, in the words of Cioran, man prefers to wither in the fear of collective security, “than the dread he feels before the demand to be a free person.”⁴³ The issue lies in the fact that totalitarianism provides its subordinates with artificial psychological security and the illusion of freedom, its false representation, while it inevitably leads to complete personal slavery.⁴⁴ The final failure in that context comes “after the slow decay of human consciousness inside the political body,” Maritain stated, taught by the events that preceded World War II.⁴⁵ This “slow decay of human consciousness” culminated in the time of Nazism, which proclaimed an irrevocable and all-encompassing “ideological

³⁸ Kołakowski, L. (2012). Koliko izama treba čoveku? (interview). *Fragmenta philosophica I*. Loznica: Karpos, 167.

³⁹ *Ibid*, 169.

⁴⁰ Eriksen, T. B. (2014). *Niče i moderna*. Loznica: Karpos, 193.

⁴¹ Bojanović, R. (2009). *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike, 78.

⁴² In relation, “agreement with Stalinist theory and practice is not only, or primarily, the consequence of common fear or the need of a man to protect himself from misery or physical destruction, but stems from the need for internal harmony and happiness.” Czesław, M. (1985). *Zarobljeni um*. Belgrade: BIGZ, 254.

⁴³ Cioran, E. (2009). *Istorija i utopija*. Čačak: Gradac, 50.

⁴⁴ Similarly, Camus, A. (2021). *The Rebel* (Serbian translation). Belgrade: Kontrast. He claims that “slavery is the true passion of the twentieth century,” 271.

⁴⁵ See: Maritain, J. (1992). *Čovjek i država*. Zagreb: Globus / Školska knjiga, 78.

dissolution of empathy.”⁴⁶ In the final phase of national-socialist rule, the insanity, in the perfidious guise of *Weltanschauung*⁴⁷, fully replaced reality, which resulted in a final “catastrophe of freedom”⁴⁸ and “complete sacrifice of the individual”⁴⁹. Another reason for the historical existence of totalitarianism is its perfidy and secrecy, which hides and obfuscates its true nature. Namely, totalitarianism does not occur swiftly and out of nowhere in full force and without its outward manifestations, but develops gradually, only for it to show its true colours at the end, when it can no longer be contained. In that sense, Hannah Arendt notes that “it should not be forgotten that terror, as a form of government of a regime, becomes obvious only at the last stage, and this stage is necessarily preceded by many phases in which it needs to be ideologically justified.”⁵⁰ Thus ideology has the task to convince many, if not the majority, of its righteousness, before terror can be fully implemented.⁵¹ György Konräd stated that the cause of the crimes of totalitarianism “should not be sought in the evil that dwells at the bottom of the human heart, but in the tongue, the rhetoric that led to the general stupefying of people.”⁵² It is possible that the aim of totalitarian indoctrination is not the creation of beliefs, but “the destruction of the capability to even create beliefs.”⁵³ Starting from the fact that the crimes of the 20th century were often committed in the name of a collectivist totalitarian ideology, Camus noted that “once crime was as solitary as an act of protest, now it is as universal as science.”⁵⁴

Thus, totalitarian ideology strives to abolish crime by making it benign and forgivable, but also by presenting it as justified and preferable, as it serves

⁴⁶ Konräd, G. (2001). *The Invisible Voice: Meditations on Jewish Themes* (Serbian translation). Novi Sad: Stylos, 101.

⁴⁷ For more details, see: Rütters, B., Fischer, C. (2010). *Rechtstheorie*, 5. Auflage. Munich: Verlag C. H. Beck, 361–377.

⁴⁸ For more details, see: Safranski, R. (2005). *Zlo i drama slobode*. Belgrade: Official Gazette of Serbia and Montenegro, 183–198.

⁴⁹ Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija*. Sarajevo: Veselin Masleša / Svjetlost, 346.

⁵⁰ Czesław Miłosz believes that authoritarian social orders differ among themselves precisely based on the degree of coercion or manipulation they employ. “While late, modern capitalism personifies the most typical example of the manipulative technique of governance in history, Stalinism, along with Nazism, personifies the hitherto most radical form of dominance of terror over manipulation.” See: Czesław, M. (1985). *Zarobljeni um*. Belgrade: BIGZ, 257.

⁵¹ Arendt, H. (2014). *Denken ohne Geländer – Texte und Briefe*, 7. Auflage. Munich: Piper Verlag, 151.

⁵² Konräd, G. (2001). *Op. cit.*, 134.

⁵³ Arendt, H. (2006). From Svendsen, L. (2006). *Filozofija zla*. Belgrade: Geopoetika, 144.

⁵⁴ Camus, A. (2021). *The Rebel* (Serbian translation). Belgrade: Kontrast, 11.

a “higher” cause. Additionally, it is not the biggest paradox that all forms of totalitarianism appeal to the notions of “good”⁵⁵ and a bright future, which would supposedly stem from it, but that they proclaim in celebration that for all of that we owe our gratitude to the immeasurable generosity and humanity of the main protagonists of totalitarianism.⁵⁶ Their manner of inflicting evil “in the name of some good and under the guise of morality” Besancon qualifies as the epitome of the “demonic”⁵⁷ in people.

There is another reason for the longevity of totalitarian ideas. This reason is specifically paradoxical, equally as irrational as the ideology that totalitarianism rests on is, and that is – precisely because it cannot be achieved, because totalitarianism is doomed to defeat. The paradox rests in the fact that those “drunk on its ideas do not take it as definitive defeat, but a temporary setback, a failure.”⁵⁸ This kind of sadomasochistic mechanism, which certainly deserves a psychological analysis, could be explained, but not justified, by a psychoanalytic deep-psychological statement that “the activities of man stem from depths that are unavailable to him”⁵⁹ and concerning which most people cannot exert influence or can influence with great difficulty.

Finally, a possible reason for the consistency of totalitarianism in recent history could be sought in the arrogance and hubris of modern man, his uncritical expansionist need, both inwardly and outwardly, which significantly changes the configuration of his hitherto psychological structure. The new expansionist and changed psychological disposition of modern man precisely corresponds with his pathological aspiration for the totality of the notion of a state.⁶⁰ The internal hypertrophy births the other – the external.

CROW PSYCHOLOGY

It is a fact that totalitarian ideologies, movements and forms of states’ reign of terror have persevered until today. Additionally, predictions that these occurrences may be eliminated in the near future are very pessimistic.

⁵⁵ “Inhumanities were often committed in the name of humanity and humanness.” Schneider, P. (1969). NS-Verbrechen und Verjährung. *Festschrift für Oscar Adolf Germann zum 80. Geburtstag*. Bern: Verlag Stämpfli&Cie AG, 206.

⁵⁶ Similarly, Kopic, M. (2013). *Tortura nadom. Otkucaji drugoga*. Belgrade: Službeni glasnik, 194.

⁵⁷ Besancon, A. (1999). *Zla kob stoleća*. Čačak: Gradac, 28.

⁵⁸ Kopic, M. (2013). *Op. cit.*, 193.

⁵⁹ See: Lüderssen, K. (1995). *Abschaffen des Strafens?*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 74.

⁶⁰ Similarly, Jung, C. G. (1984). *Psihološke rasprave*. Novi Sad: Matica srpska, 176.

In the rest of the paper, we will examine the specific phenomenon that is an inevitable companion of totalitarianism and which is called in scholarly literature crowd psychology. Although there have been authors that disputed the independence of this phenomena and denied the possibility that “crowds” can have their own consciousness and the resulting “collective awareness”⁶¹, most still agree that the average man succumbs to specific psychological rules when in a group. These rules influence a person so that their relationship with the world and perception of reality takes on the characteristics common to the other members of the same group, which make up a part of their “collective psychology,” i.e., “crowd psychology.”

It is a fact that “totalitarian regimes, while in power, and totalitarian leaders, while alive, rely on crowds and rule through the support from crowds,⁶² until the very end.”⁶³ With the purpose of maintaining its combat readiness, all “totalitarian states” are directed towards the base passions of the crowds they rule.⁶⁴ The question arises – what are crowds and what is its psychology? The phenomenon of crowds is well understood for life experience. Before all, its illogical reasoning and half-conscious or unconscious acting, that absorbs and negates the logic of reasoning and conscious acting of the individuals that make up the crowd.⁶⁵ In his book “The Age of the Crowd”, the French sociologist Serge Moscovici delved into the specifics of this phenomenon in a masterful way, thus, the rest of the discourse will be founded on his opinion. He notes that “every time individuals gather, we see a crowd at its origin and expansion. They intertwine, there’s churning and transformation. They gain a common nature that strangles their own, they get imposed a collective will that silences their personal one. This pressure presents a real danger and many feel like they have been swallowed.”⁶⁶ This sensation of submersion of an individual into the crowd to whose influence they are exposed was also written about by the French author Guy de Maupassant, “The traits of each individual

⁶¹ For example, Burns, D. (1993). *Politički ideli*. Niš: Gradina, 244, 245.

⁶² Canetti claims that “when the First World War began, the entire German people became one open crowd ... Those first days of August 1914 were, however, simultaneously the beginning of national-socialism.” Canetti, E. (2010). *Moć i masa*. Novi Sad: Mediterran publishing, 194.

⁶³ Arendt, H. (2013). *Totalitarianism, and the Social Sciences* (Serbian translation). Belgrade: Štampar Makarije, 11.

⁶⁴ Also Fechner, E. (1962). *Rechtsphilosophie*, 2. Auflage, Tübingen: Mohr Siebeck, 269

⁶⁵ The French author Gustave Flaubert, in his work the Plague in Florence, states that a man of a crowd acts “man sentenced to death that gets drunk before the sentence.” See: Flaubert, G. (2015). *Bibliomanija – rane i pozne pričē*. Belgrade: Bukefal, 26.

⁶⁶ Moscovici, S. (1997). *The Age of the Crowd I* (Serbian translation). Belgrade: Biblioteka XX vek, 30, 31.

man, the creativity of the mind, the freedom of choice, wise reasoning, and even discernment, mostly evaporate as soon as that man finds himself within a multitude of people.”⁶⁷ As a consequence of a person’s submerging in a crowd, there is an “equalling of intelligence, a paralysis of initiatives, a colonization of an individual’s spirit by the spirit of the collective.”⁶⁸ Finding themselves a participant of a crowd, an individual inevitably experiences a deep transformation of their personality. “Without always being aware, he becomes someone else.” Incorrectly believing that he is “a cause of something of which he is only the consequence, a voice of something of which he is only an echo,” an individual gradually loses their identity “through his I, speaks We.”⁶⁹

The industrial revolution and the emergence of large cities were a fertile ground for the creation of the man and the spread of the stated phenomenon. This new man becomes a tiny, anonymous particle, a casting of the envisioned and desirable model of a man, whose presentation become uniform and thoughts and feelings standardized.⁷⁰ People become castings of spirit in uniform moulds that match the enforced standard. “The standardization of the way of thinking and acting reaches national or even continental scale.”⁷¹ The new age is indubitably a time of irrational, unreasonable and suggestible crowds that expel the rational, reasonable and sensible individual from the social forum. Heidegger calls it the age of the “abandonment” of the inner being of man, its rejection into the past.⁷² Numerous totalitarian regimes that existed in the 20th century (and appear to be becoming the norm of the 21st) confirm this. A society dominated by free-thinking, dignified, self-reliant and engaged individuals is not fertile ground for the emergence and application of totalitarian ideas. Conversely, groups of automatized, uniform, spiritually depleted and morally indifferent individuals are the jet fuel that feeds these ideas and movements. Further, without their existence, totalitarianism is not possible.

⁶⁷ Cited from, Moscovici, S. (1997). *The Age of the Crowd I* (Serbian translation). Belgrade: Biblioteka XX vek, 31.

⁶⁸ *Ibid.*, 32.

⁶⁹ *Ibid.*, 33, 35.

⁷⁰ Nietzsche warned of this in many of his works. For example, see: Nietzsche, F. (1998). *The Wanderer and His Shadow* (Serbian translation). Belgrade: Paideia, 106.

⁷¹ Moscovici, S. (1997). *Op. cit.*, 41.

⁷² See: Weischedel, W. (2011). *Die philosophische Hintertreppe*. Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 309.

The responsibility of a “man of the crowd”

Keeping in mind all that has been said until now, the question of the responsibility of a “man of the crowd” imposes itself. Specifically, the responsibility of a person that did not commit crimes in the name of and for the benefit of the totalitarian government that they belonged to or indirectly served. The criminal responsibility of the others is clear and indisputable. We are interested in the potential responsibility of those that were subjugated by the totalitarian regime of their own state but were not an integral part or served it. Can we even discuss responsibility in such a case? If so, what kind? This question will be examined via the example of Nazi Germany, as the most radical example. However, the conclusions drawn here cannot be fully transplanted to other totalitarian states, their regimes and citizens. Despite common characteristics, every totalitarianism has certain specificities that make it distinct. The specificity of German national-socialism is that by “singing hymns to the crowds” it managed to, in a degenerate manner, lead its own people to a unique “pre-rational, natural state.”⁷³

The foundation of this analysis will be a text by professor and author Bernhard Schlink that is dedicated to issue of collective guilt of the German people for crimes and events in Germany between 1933 and 1945. In this text, Schlink succinctly and precisely determined the layers of guilt of the German people in the given period. Motivated by the, often impassioned and inappropriate, discussion in the German public at the time regarding their collective guilt, by using a precise calculation, Schlink comes to the somewhat ironic conclusion that “in 2025 there will be no single German alive anymore, who could be guilty, in the legal sense, of what took place before May 9, 1945.”

Pursuant to this calculation, Germans could supposedly wait, while doing nothing at all, for the guilt to expire only because of their later birth.⁷⁴ But can guilt be the subject of a mathematical equation? It definitely cannot, Schlink answers. This was his attempt to animate the German public, to make them think, to do away with stereotypical answers and question ossified beliefs, as well as make an appeal to conscience.

At the start of his discussion he teaches the public about guilt in the legal sense and notes that

“...in the legal sense, only an individual can be guilty and only for his own behaviour. In case he does not execute the act but is an accomplice, he is guilty for his own incitement or the help he gave. Law does not permit that

⁷³ Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija*. Sarajevo: Veselin Masleša / Svjetlost, 345, 346.

⁷⁴ Šlink, B. (2013). *Kolektivna krivica. Na granici – eseji*. Belgrade: Plato, 5.

a conclusion regarding the guilt of one man be made based on the guilt of another: guilt is not transmitted horizontally, between the members of one generation, or vertically, from one generation to the next. Collective guilt, within which framework all members of a collective are guilty because some of them are, is incompatible with the legal notion of guilt.”⁷⁵

In other words, guilt in criminal law is of a personal nature or not guilt at all.

Applying this to the specific scope of potential guilt of his people, Schlink concludes that

“...as guilty, besides those that committed crimes or were involved in them, can also be identified those that did not resist or express disagreement, although they were in the position to do so.⁷⁶ The basis of such a position is the acceptance of the norm that demands not only for crime not to be committed or participated in, but to be resisted or disagreed with.”⁷⁷

Although this first segment of guilt is indisputable, the second one can, at the very least, cause discussion and require specification. Schlink is cognizant of this and stresses that not every German bears this second type of guilt, that he does not advocate a type of collective responsibility, but that he insists on honouring the norm that every person has the duty to provide resistance and expresses disagreement to crimes, to distance themselves, not only for themselves and internally, but to manifest it appropriately in the outside world. In this sense, the burden of guilt can only be given to those that could act in accordance with this imperative norm⁷⁸ but did nothing. This inaction Crépon calls the “murderous silence.”⁷⁹ Yet, it would appear that even this explanation by Schlink is not completely satisfactory, that the author did not finish the thought, that he considered it is understood and requires no further elucidation. Thus, it would be worthwhile to specify it. In that context, a responsible person is only the one that did nothing and had the ability, under the condition that those actions could change the course events and guide them in another

⁷⁵ Šlink, B. (2013). *Kolektivna krivica. Na granici – eseji*. Belgrade: Plato, 6.

⁷⁶ In relation, if this indifference to life, this lack of sensitivity regarding the needs and interest of others, takes on a chronic character and mass application, the life of a human as the foundation of humanity will end. Fromm believed that, in such cases, there is no more hope for the affirmation of the principle of good in man and the world, that the hardening of the heart and feelings of people inevitably lead to the end of “life” and humanity as a whole. Fromm, E. (2016). *Die Seele des Menschen – Ihre Fähigkeit zum Guten und zum Bösen*. Nördlingen: C. H. Beck, 198.

⁷⁷ Šlink, B. (2013). *Op. cit.*, 6.

⁷⁸ *Ibid.*, 6.

⁷⁹ See: Crépon, M. (2019). *On Murderous Silence* (Serbian translation), Plavi Krug, Belgrade.

direction. Otherwise, if the specific event could not be influenced in the least and undertaking any actions could risk the life and safety of a person of their family, there can be no discussion of their criminal or legal responsibility in general. The German author Heinrich Böll claims that in these case there is no moral guilt either, but only a distant metaphysical guilt, the guilt of every contemporary, that he “did not offer himself up to the fate as a victim,” that “he lived”, that he lacked the “the courage, heart and insanity to fight against fate,” although he was doomed to defeat.⁸⁰ It appears as if Böll refers to the famous statement by the German poet Hölderlin, “To be gentle in good times, that is likely fine, but to be gentle in bad times, it is ugly as it is cowardly.”⁸¹

Schlink discusses another aspect of guilt. It depends on the stance regarding crimes in which a person did not participate either directly or indirectly, either by actions or by omission. In relation to this, “in the crimes committed before 1945, there were not only actors, inciters, enablers, but also those that did not provide resistance or dissent, although they were able.” There were also those that did not exclude criminals or those that were involved in the crimes in various manners from “collective solidarity”, they did not distance themselves, did not denounce them, or accuse them of the actions the actions they did. The principle is as follows: by not denouncing the crimes of our countrymen, by their explicit or tacit justification, we concede to be grouped with them and for others to group us together, we “include ourselves in others’ guilt” for the acts committed, and, thus, create our own.⁸² Author Thomas Mann continually warned a segment of the German people of this type of guilt for the duration of World War Two. He pointed to the mentioned practice of arrogantly submitting to the insanity of national-socialism, which took root even in intellectual circles, particularly during the early years of the War. In May of 1942, he addresses his countrymen over radio from abroad: “That miserably decadence that its educated people gave into when in 1933 there was change and national-socialism came to rule the country cannot be so easily forgotten. To believe that those contemptibles were called to bring you national dignity and honour; to not see that their rule from the early days meant war, catastrophe and doom, and nothing else; with enlightened perversion to support unfettered criminality as something that rejuvenates the national being – such immeasurable foolishness is impermissible, such inebriations is

⁸⁰ See: Böll, H. (2008). *Cena pomirenja*. Belgrade: “Heinrich Böll Foundation”, 19–22.

⁸¹ From, Bloch, E. (1979). *Politička mjerjenja*. Sarajevo: Svjetlost, 286.

⁸² For more, see: Šlink, B. (2013). *Kolektivna krivica. Na granici – eseji*. Belgrade: Plato, 6.

punishable...”⁸³ In this example, Thomas Mann indubitably calls for moral guilt. Some are of the opinion that even those that did indirectly participate in justifying crimes in such a way may be, exceptionally, held to the burden of guilt. This would not be moral guilt, but another of its forms. It would appear that the German philosopher Wilhelm Windelband spoke of this in 1924, sensing that it is necessary to additionally appeal to the conscious of the people in those uncertain times. He warned that “for a mature, cultured man, there is not only moral, but logical and esthetical conscious.” This consciousness tells whether a person is walking the desired path in the process of their thinking and feeling. If they stray from the acceptable and desirable path, it is expected that they will make themselves responsible, but not only for their desires and actions, but also opinions and feelings.⁸⁴

Accordingly, in Schlink’s opinion, “Germans could become, even if until 1945 they were not guilty as the actors or accomplices of crimes, guilty because they did not later denounce the actors and those involved.”⁸⁵ However, when the states this, Schlink does not only refer to the subject guilt of contemporaries, but also to the potential guilt of future generations. Regarding this, it is clear that “legal norms allow the following generations to, at least in connections to the crimes of national-socialism, walk into the future unburdened by guilt.”⁸⁶ However, as it concerns the above-mentioned guilt of future generations, which enters into the domain of their personal ethics, the situation may be different. According to his opinion, every person born after the war has the right to decide whether they will define their personal identity based on history or whether they will go into the future completely free of its weight. Yet, if they choose the “identity seeped in history, or if other nations hold them within the bounds of that identity,” they will need to face the guilt of previous generations. The guilt of one generation does not disappear with the history where it lays, but is “preserved in history” and “by it remains living in future.”⁸⁷ Those that face the guilt of their ancestors and accept the burden, as a result will feel “affront and uncertainty, nausea and shame,”⁸⁸ stresses Schlink.

⁸³ Mann, T. (2007). *Listen, Germany!* (Serbian translation). Vršac: KOV, 78.

⁸⁴ Windelband, W. (2002). *Šta je filozofija i drugi spisi*. Belgrade: Plato, 50

⁸⁵ Šlink, B. (2013). *Kolektivna krivica. Na granici – eseji*. Belgrade: Plato, 5.

⁸⁶ *Ibid.*, 19.

⁸⁷ *Ibid.*, 19, 20.

⁸⁸ *Ibid.*, 7.

CONCLUSION

Although no person can force another to face the history of their people and the country they belong to, including their guilt, it could still be argued that collective heritage exists as a psychological-spiritual phenomenon that, whether we wish it to or not, inevitably effects every individual. In that sense, nobody could fully relinquish the burden of the past, to permanently and with finality cut all ties to the past that they belong to, even when they wish to denounce it and turn their back. Walter Benjamin once stated that “each moment of the world’s history accuses and is accusatory.”⁸⁹ I would agree. After all, people are prone to identify with the community they belong to only when referring to their glorious past. However, when responsibility needs to be taken for the infamous aspects of their history, the situation changes. It should be self-evident that the person that accepts the tradition of a community’s virtues should also be the “inheritor of the actions of its sins;” because “virtues are born in battle with sin, they are never independent, pure.”⁹⁰

That a person does not have much choice on whether they wish to accept their past and the collective heritage of their ancestors is the opinion of Leszek Kołakowski. He finds that it is completely natural that a person identifies with their collective, that they feel that the fate of the collective is also theirs. This is because “in our eyes, that collective is a certain moral body, something precious,” and that is why we believe in a “common destiny” that we share with its members and feel “a natural solidarity” that binds us. Thus, it is “normal to feel a sense of participation in what the collective had done or does,” be it good or evil.⁹¹ Kołakowski further claims that every European nation has shameful events from the past that they would like to forget, thus he asks whether we can demand of people that did not, in any form, personally participate in those shameful acts to feel guilt or shame. He responds – “no, this cannot be demanded of others, but it can and must be demanded of oneself, because it is beneficial for our spiritual health,” as well as the spiritual health of the people we belong to. Consequently, “we are not personally responsibly for our ancestors, but if we believe that a people are a spiritual and moral whole, that it preserves its identity through time, despite generations dying and others replacing them, then it is good to believe that besides personal there is also collective responsibility, that is, the responsibility of a people as a con-

⁸⁹ Benjamin, W. (2017). *Anđeo istorije*. Belgrade: Službeni glasnik, 12.

⁹⁰ Konrad, G. (2001). *The Invisible Voice: Meditations on Jewish Themes* (Serbian translation). Novi Sad: Stylos, 76.

⁹¹ For more, see: Kołakowski, L. (2001). *Mini predavanja o maksu stvarima* (Serbian translation), Plato, Belgrade, 41.

tinuous whole.”⁹² In other words, we do not inherit only the gifts of virtue of our ancestors, but also the weight of their guilt.⁹³ It could be said that this type of responsibility is both individual, as each person feels it for themselves, but also collective, as each individual feeling of shame or guilt for the misdeeds of our ancestors converges into the shared responsibility of a people as a spiritual whole, from its inception to today. We are dealing with a type of metaphysical guilt, as a kind of act of mercy and a precondition for spiritual salvation. “To think of another, to take responsibility for another, responsibility for the evil of another, to sacrifice for another as a triumph of love – that is the road to salvation from any evil.”⁹⁴

BIBLIOGRAPHY

- Arendt, H. (1991). *Men in Dark Times* (Serbian translation). Gornji Milanovac: Dečje novine, 103.
- Arendt, H. (2013). *Totalitarianism, and the Social Sciences* (Serbian translation). Belgrade: Štampar Makarije, 16.
- Arendt, H. (2014). *Denken ohne Geländer – Texte und Briefe, 7. Auflage*, Munich: Piper Verlag, 151.
- Beljanski, S. (2011). *Druga obala – ogledi o zlu kulture i kulturi iskupljenja*. Belgrade: Peščanik, 58.
- Benjamin, W. (2017). *Anđeo istorije*. Belgrade: Službeni glasnik, 12.
- Besancon, A. (1999). *Zla kob stoleća*. Čačak: Gradac, 27.
- Bloch, E. (1979). *Politička mjerenja*. Sarajevo: Svjetlost, 286.
- Bojanović, R. (2009). *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd: Zavod za udžbenike, 69–90.
- Böll, H. (2008). *Cena pomirenja*. Belgrade: “Heinrich Böll Foundation”, 19–22.
- Božović, R. (2020). *Geometrija mišljenja*. Belgrade: Čigoja, 83.
- Burns, D. (1993). *Politički ideli*. Niš: Gradina, 244–245.
- Camus, A. (2021). *The Rebel* (Serbian translation). Belgrade: Kontrast, 270, 271.
- Canetti, E. (2010). *Moć i masa*. Novi Sad: Mediterran publishing, 194.
- Čavoški, K. (2005). *Pravo umeće i slobode – ogled o vladavini prava*. Belgrade: Službeni glasnik, 153–162.
- Cioran, E. (2009). *Istorija i utopija*. Čačak: Gradac, 50.

⁹² For more, see: Kołakowski, L. (2001). *Mini predavanja o maksii stvarima* (Serbian translation), Plato, Belgrade, 42.

⁹³ Similarly, Le Bon, G. (1995). *Psihološki zakoni razvoja naroda*. Novi Sad: Papius / Trgokom, 15.

⁹⁴ Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Belgrade: Čigoja štampa, 90.

- Crépon, M. (2019). *On Murderous Silence* (Serbian translation). Belgrade: Plavi Krug.
- Czesław, M. (1985). *Zarobljeni um*. Belgrade: BIGZ, 254.
- Đurić, M. (2010). *Istorija političke filozofije*. Belgrade: Albatros plus, 272–297.
- Enzensberger, H. M. (1994). Osrednjost i ludilo. *Ogledi*. Novi Sad: Svetovi, 160.
- Eriksen, T. B. (2014). *Niče i moderna*. Loznica: Karpos, 193.
- Eugen Huber, E. (1925). *Recht und Rechtsverwirklichung, 2. Auflage*. Basel: Verlag von Helbing & Lichtenhahn, 185.
- Fechner, E. (1962). *Rechtsphilosophie, 2. Auflage*, Tübingen: Mohr Siebeck, 269.
- Fini, M. (2007). *Podanici*. Belgrade: Centar za izučavanje tradicije Ukronija, 11.
- Flaubert, G. (2015). *Bibliomanija – rane i pozne priče*. Belgrade: Bukfal, 26.
- Fromm, E. (2016). *Die Seele des Menschen – Ihre Fähigkeit zum Guten und zum Bösen*. Nördlingen: C. H. Beck, 198.
- Jung, C. G. (1984). *Psihološke rasprave*. Novi Sad: Matica srpska, 176.
- Kaufmann, A. (1972). *Rechtsphilosophie im Wandel*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 324.
- Kiš, D. (2012). *Gorki malog iskustva*. Belgrade: Arhipelag, 260.
- Kořakowski, L. (2001). Mini predavanja o maksu stvarima. Belgrade: Plato, 41.
- Kořakowski, L. (2012). Koliko izama treba čoveku? (interview). *Fragmenta philosophica I*. Loznica: Karpos, 167.
- Konräd, G. (2001). *The Invisible Voice: Meditations on Jewish Themes* (Serbian translation). Novi Sad: Stylos, 10.
- Kopić, Mario. (2013). “Tortura nadom,” *Otkucaji drugoga*, Službeni glasnik, Belgrade, 194.
- Le Bon, G. (1995). *Psihološki zakoni razvoja naroda*. Novi Sad: Papirus / Trgokom, 15.
- Lüderssen, K. (1995). *Abschaffen des Strafens?*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 74.
- Magris, C. (2016). *Al’ povijesti nije kraj – Etika, politika, svjetovnost*. Zaprješić: Fraktura, 263.
- Mann, T. (2007). *Listen, Germany!* (Serbian translation). Vršac: KOV, 78.
- Marcuse, H. (1977). *Kultura i društvo*. Belgrade: BIGZ, 346.
- Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija*. Sarajevo: Veselin Masleša / Svjetlost, 346.
- Maritain, J. (1992). Čovjek i država. Zagreb: Globus / Školska knjiga, 78.
- Mitrović, D. (2010). *Teorija države i prava*. Belgrade: Dosije, 175–176.
- Moscovici, S. (1997). *The Age of the Crowd I* (Serbian translation). Belgrade: Biblioteka XX vek, 30, 31.
- Nietzsche, F. (1998). *The Wanderer and His Shadow* (Serbian translation). Belgrade: Paideia, 106.
- Ortega y Gasset, J. (2015). *Struktura krize*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka kuća Zorana Stojanovića, 179.
- Orwell, G. (2016). *Inside the whale* (Serbian translation). Belgrade: Lom, 127.
- Rüthers, B., Fischer, C. (2010). *Rechtstheorie, 5. Auflage*. Munich: Verlag C. H. Beck, 361–377.

- Safranski, R. (2005). *Zlo i drama slobode*. Belgrade: Official Gazette of Serbia and Montenegro, 183–198.
- Sbutega, B. (2009). *Kurosavin nemir svijeta*. Belgrade: Plavi jahač, 133–134.
- Schneider, P. (1969). “NS-Verbrechen und Verjährung,” *Festschrift für Oscar Adolf Germann zum 80. Geburtstag*. Bern: Verlag Stämpfli&Cie AG, 206.
- Snyder, T. (2018). *O tiraniji*. Belgrade: Dosije.
- Svendsen, L. (2006). *Filozofija zla*. Belgrade: Geopoetika, 144.
- Šahovskoj, J. (2015). *Apokalipsa nezatnog greha*. Belgrade: Čuvari, 6.
- Šijaković, B. (2012). *O patnji i pamćenju – izabrani antropološki eseji*. Belgrade: Čigoja štampa.
- Šlink, B. (2013). Kolektivna krivica. *Na granici – eseji*. Belgrade: Plato, 5.
- Vajs, A. (1965). *Razvitak civilizacije*. Belgrade: Narodna knjiga, 403–421.
- Weischedel, W. (2011). *Die philosophische Hintertreppe*. Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 309.
- Weiszacker, C F. von (1994). Ram i slika: “Evropa među svetskim kulturama, svetskim silama, na svetskom tržištu.” *Čovek Evrope* (ed. Tomislav Gavrić). Novi Sad: Prometej, 68
- Windelband, W. (2002). *Šta je filozofija i drugi spisi*. Belgrade: Plato, 50.

**О С Т А Л И П Р И Л О З И И
С А О П Ш Т Е Њ А**

САДРЖАЈ

- In memoriam. Проф. др Јаков Радишић / **1005–1006**
Одабрана пракса у области
кривичне заштите животне средине / **1007–1022**
Сентенце из праксе Дисциплинског суда АКВ /
1023–1031
Саопштење са седнице Управног одбора одржане
1. 7. 2022. године / **1032–1037**
Саопштење са седнице Управног одбора одржане
2. 9. 2022. године / **1037–1046**

In memoriam
Проф. др ЈАКОВ РАДИШИЋ
(1931–2022)

У Београду је 7. октобра 2022. године преминуо проф. др Јаков Радишић, универзитетски професор у пензији, познат по професури облигационог права и по богатом научном раду из области медицинског права, познатом у Србији и региону.

Рођен је 30. 12. 1931. године у Ликодри код Крупња. Дипломирао је и докторирао на Правном факултету у Београду. После дипломирања радио је најпре као асистент Института за упоредно право у Београду, а потом од 1962. године као професор Правно-економског факултета у Нишу и Правног факултета у Крагујевцу. Од 1974. године па до пензионисања 1997. године био је у допунском радном односу у Центру за правна истраживања Института друштвених наука у Београду у својству научног саветника. Аутор је великог броја монографских радова, уџбеника, чланака, енциклопедијских одредница, и приказа. Као руководилац више пројеката, заједно са сарадницима Центра за правна истраживања, дао је нарочити допринос у научном раду на пољу медицинског права, у ком домену су евидентни његови изузетни резултати, не само као зачетника нове научне дисциплине, него и као главног иницијатора и оснивача у то време Југословенског удружења за медицинско право (1979) у коме је дуго година обављао функцију председника. Био је члан истоименог удружења у Немачкој. Учествовао је на више међународних скупова и партиципирао у изради неколико међународних зборника радова.

Проф. др Јаков Радишић остаће познат као родоначелник изучавања медицинског права на југословенском простору. Остаје забележен и његов први чланак посвећен академској настави медицинског права, објављен у

Аналима Правног факултета у Београду далеке 1985. године, а годину дана касније публикована је и монографија о медицинским посленицима у издању Института друштвених наука. Своје идеје и истрајност у њиховом остварењу професор је показао у изузетном стваралачком опусу и преданом раду, као што су: покретање националних пројеката на теме медицинског права, окупљање истраживачких тимова, менторисање првих теза и дисертација, оснивање Југословенског удружења за медицинско право (ЈУМП, касније УМПС), подршка и чланство у Удружењу правника за медицинско и здравствено право Србије (СУПРАМ), ауторство првог уџбеника у Србији за наставу медицинског права, као и рад са студентима и одржавање наставе изборног предмета и последипломских студија из медицинског права.

Делом и радом проф. др Јакова Радишића инспирисано је излагање два тематска броја часописа *Гласник Адвокатске коморе Војводине* из 2020. године са тематиком односа права и медицине, а коме је претходио скуп „Актуелности медицинског права – теорија, пракса и законодавство“ са идејом да се истакну управо његова величина и допринос развоју правне науке и праксе у Србији и шире.

Иако је у позним годинама престао да пише, до последњег момента остао је у разговору о актуелним темама и догађајима из области медицинског права, којој области је предано посветио велики део своје професионалне каријере. Остаће упамћен по оштрини креативног ума и по томе што је до последњег дана у ретким али вредним разговорима са млађим сарадницима био спреман да саслуша, пружи професионални савет и по правилу зналачки непогрешиво мишљење. Одласком уваженог професора и дојена правничке мисли др Јакова Радишића на губитку су чланови његове породице, пријатељи и сарадници, као и научна заједница правника Србије у целини, а посебно сарадници истраживачког тима Центра за правна истраживања Института друштвених наука у Београду. Нека му је вечна слава и хвала!

Др Хајруја Мујовић

ODABRANA PRAKSA U OBLASTI KRIVIČNE ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Izbor iz sudske prakse

Uvodne napomene o krivičnim delima protiv životne sredine

Sa početkom primene važećeg Krivičnog zakonika¹ tokom 2006. godine, krivična dela koja imaju za cilj zaštitu životne sredine su mahom sistematizovana na jednom mestu. Pre toga, krivična dela sa ovim zaštitinim objektom su se nalazila u više izvora – Osnovnom krivičnom zakonu, Krivičnom zakonu Republike Srbije i odredbama posebnog krivičnog zakonodavstva. Danas glavu XXIV KZ čini ukupno osamnaest krivičnih dela i to: zagađenje životne sredine (čl. 260. KZ), nepreduzimanje mera zaštite životne sredine (čl. 261. KZ), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i

postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (čl. 262. KZ), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (čl. 263. KZ), oštećenje životne sredine (čl. 264. KZ), uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (čl. 265. KZ), unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (čl. 266. KZ), nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja (čl. 267. KZ), povreda prava na informisanje o stanju životne sredine (čl. 268. KZ), ubijanje i zlostavljanje životinja (čl. 269. KZ), prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka (čl. 270. KZ), nesavesno pružanje veterinarske pomoći (čl. 271. KZ), proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja (čl. 272. KZ), zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno

¹ Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016. i 35/2019. U daljem tekstu: KZ.

napajanje životinja (čl. 273. KZ), puštošenje šuma (čl. 274. KZ), šumska krađa (čl. 275. KZ), nezakonit lov (čl. 276. KZ) i nezakonit ribolov (čl. 277. KZ). Pored toga, određeni broj krivičnih dela se nalazi u kaznenim odredbama posebnog krivičnog zakonodavstva. Na primer, Zakon o vodama¹ predviđa dva krivična dela: neovlašćeno punjenje i korišćenje akumulacije (čl. 209) i oštećenja pri eksploataciji rečnih nanosa (čl. 210), dok, recimo, čl. 154. Zakona o veterinarstvu² predviđa krivično delo koje se sastoji u svesnom prikrivanju postojanja sumnje da su životinje obbolele od zarazne bolesti ili neprijavlivanju takve sumnje, usled čega nastupi širenje zarazne bolesti i uginuće životinja.

U literaturi postoje različite klasifikacije krivičnih dela protiv životne sredine, a prema pojedinim autorima najprihvatljivija je unutrašnja sistematika krivičnih dela protiv životne sredine u četiri podgrupe: 1) opšta grupa krivičnih dela protiv životne sredine; 2) krivična dela u vezi sa opasnim materijama; 3) krivična dela protiv biljnog i životinjskog sveta i 4) krivična dela u vezi sa lovom i ribolovom. Imajući u vidu navedenu klasifikaciju krivičnih dela iz ove grupe, ona za posledicu mogu imati ugrožavanje životne sredine ili narušavanje ili zagađenje životne sredine, odnosno uništavanje biljnog ili životinjskog sveta.

Iako je u teoriji bilo spora oko određivanja zaštitnog objekta kod ove grupe krivičnih dela, danas je nesporno da se navedenim inkriminacijama ne štite život i zdravlje ljudi kao klasična pravna

dobra, već se štiti životna sredina kao samostalno dobro, odnosno pravo čoveka na zdravu i očuvanu životnu sredinu. Potencijalni problem, ne samo s aspekta krivičnopravne zaštite, već i one koje se ostvaruje kroz upravne postupke, može, sa jedne strane predstvaljati odsustvo jedinstvene i opšteprihvaćene definicije životne sredine, a sa druge strane okolnost da se usled težnje za ubrzanim privrednim razvojem stalno javljaju novi rizici za životnu sredinu.

Uopšteno posmatrajući krivična dela iz ove grupe, proističe da se kao izvršioci dela mogu javiti dve grupe lica: 1) lica kod kojih je njihovo posebno svojstvo bitno obeležje krivičnog dela i 2) lica koja nemaju nikakvo posebno svojstvo, tj. svako lice koje preduzima radnju izvršenja.

Pri preduzimanju radnje izvršenja kod pojedinih krivičnih dela protiv životne sredine, učinilac može postupati s umišljajem kao oblikom krivice, dok se manji broj krivičnih dela može izvršiti i iz nehata.

Izbor iz sudske prakse

Krivično delo zagađenje životne sredine iz čl. 260. KZ

Za postojanje krivičnog dela zagađenje životne sredine neophodno je da je do zagađivanja došlo kršenjem blanketne odredbe koja se odnosi na propise o zaštiti, očuvanju i unapređenju životne sredine.

Iz obrazloženja:

Pobijanim rešenjem odbačen je podnesak nazvan „optužni predlog“ oštećenog kao tužioca stambene zgrade u P. ulici broj 22, u B. od 23. 7. 2012. godine protiv okrivljenih

¹ *Službeni glasnik RS*, br. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018. i 95/2018. – dr. zakon.

² *Službeni glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010, 93/2012. i 17/2019. – dr. zakon.

S. K., N. H. i M. H., zbog krivičnog dela zagađenje životne sredine iz čl. 260. KZ kao neuredan, a po osnovu iz čl. 171, st. 3. ZKP. Odlučujući o žalbi oštećenog kao tužioca, Apelacioni sud u B. je utvrdio da je prvostepeni sud, donoseći pobijano rešenje, pravilno odbacio kao neuredan podnesak oštećenog kao tužioca, imajući u vidu da isti u ostavljenom roku nije postupio po nalogu prvostepenog suda, tako što u činjeničnom opisu dela nije naveo sve bitne elemente krivičnog dela iz čl. 260. KZ. Naime, ovaj sud nalazi da je za postojanje predmetnog krivičnog dela neophodno da je do zagađivanja došlo kršenjem blanketne odredbe koja se odnosi na propise o zaštiti, očuvanju i unapređenju životne sredine, ali da u činjeničnom opisu dela navedenom u uređenom podnesku oštećenog kao tužioca okrivljenima nije stavljeno na teret da su preduzimanjem inkriminisanih radnji prekršili neki blanketni propis.

*Rešenje Apelacionog suda u Beogradu
Kž2 3337/2013. od 24. 9. 2013. godine.*

Krivično delo oštećenje životne sredine iz čl. 264. KZ

Krivično delo oštećenje životne sredine iz čl. 264. KZ je blanketno krivično delo i sud je dužan da tačno utvrdi kom propisu i kom članu tog propisa je postupanje okrivljenog suprotno i da tu odredbu propisa unese u izreku presude, kako bi izreka bila razumljiva.

Iz obrazloženja:

Prvostepenom presudom okrivljeni je oglašen krivim zato što je u vremenskom periodu od 11. do 14. 10. 2008. godine, na području i u granicama Nacionalnog parka „Kopaonik“, kršeći propise i izvođenjem radova izazvao oštećenje životne sredine na širem prostoru, tako što je parcele koje je uzeo pod zakup i koje su činile kompleks livada, preorao menjajući im namenu i uništavajući floru i faunu, narušio time prirodni ambijent bez saglasnosti Zavoda za zaštitu

prirode Srbije i Javnog preduzeća Nacionalni park „Kopaonik“, koje radnje su pravno kvalifikovane kao krivično delo oštećenje životne sredine iz čl. 264, st. 1. KZ.

S obzirom na to da je predmetno krivično delo iz čl. 264. KZ blanketno krivično delo, prvostepeni sud je, shodno čl. 368, st. 1, t. 11. ZKP, izreku presude učinio nerazumljivom time što je samo upšteno naveo da je okrivljeni postupao „kršeći propise“, bez navođenja propisa koji je u konkretnom slučaju, radnjama okrivljenog, prekršen. Prvostepeni sud je bio dužan da tačno utvrdi kom propisu i kom članu tog propisa je postupanje okrivljenog bilo suprotno i da odredbu prekršenog propisa unese u izreku presude, kako bi izreka bila razumljiva.

*Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu
Kž.1-1004/10. od 10. 5. 2010.*

Krivično delo unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno preradivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz čl. 266. KZ

a) Okolnost da radnja sakupljanja opasnog otpada bez dozvole nadležnog ministarstva delom sadrži i obeležja privrednog prestupa, ne isključuje krivično gonjenje učinioca zbog izvršenog krivičnog dela, koje se pravno kvalifikuje kao unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno preradivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija.

Iz obrazloženja:

Branilac okrivljenog u zahtevu za zaštitu zakonitosti ističe da delo za koje je okrivljeni osuđen pravnosnažnom presudom nije krivično delo, već privredni prestup, s obzirom na to da je okrivljeni pravnosnažnom presudom oglašen krivim zbog krivičnog dela unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno preradivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz čl. 266, st. 1. KZ, jer je postupao suprotno

odredbama čl. 36. i čl. 59. Zakona o upravljanju otpadom, a odredbama čl. 88, st. 1, t. 7. i t. 15. Zakona o upravljanju otpadom, propisano je da će se novčanom kaznom od 1.500.000,00 dinara do 3.000.000,00 dinara kazniti za privredni prestup privredno društvo, preduzeće i drugo pravno lice, ako skladišti otpad na mestima koja nisu tehnički opremljena za privremeno čuvanje otpada na lokaciji proizvođača ili vlasnika i drugog držaoca otpada, u centrima za sakupljanje, transfer stanicama i drugim lokacijama ili po isteku propisanog roka za privremeno skladištenje (čl. 36), odnosno ako obavlja upravljanje otpadom bez dozvole (čl. 59), dok je odredbom čl. 88, st. 3. istog zakona, određeno da će se novčanom kaznom od 100.000,00 do 200.000,00 dinara, kazniti za privredni prestup iz st. 1. tog člana i odgovorno lice u privrednom društvu, preduzeću i drugom pravnom licu. Na istu povredu zakona ukazuje u svom zahtevu i drugi branilac okrivljenog, advokat B. M., navodeći da u radnjama okrivljenog nema elemenata predmetnog krivičnog dela već da je u pitanju privredni prestup.

Iznete navode zahteva branilaca okrivljenog Vrhovni kasacioni sud ocenjuje kao neosnovane.

Radnja izvršenja osnovnog oblika krivičnog dela unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz čl. 266, st. 1. KZ, sastoji se u unošenju, protivno propisima, u Srbiju radioaktivnih ili drugih opasnih materija ili opasnih otpadaka. Osim unošenja, radnju izvršenja predstavlja i prevoz, prerada, odlaganje, sakupljanje ili skladištenje radioaktivnih ili drugih opasnih materija ili opasnih otpadaka. Za razliku od uvoza opasnog otpada u pogledu kojeg postoji apsolutna zabrana, druge radnje se mogu preduzimati pod uslovima predviđenim zakonom i drugim propisima, tako da ovo krivično delo postoji samo ako se te radnje vrše protivno propisima. Po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda iz činjeničnog opisa dela u izreci prvostepene presude, proizlaze sva zakonska obeležja krivičnog dela unošenja opasnih materija u Srbi-

ju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz čl. 266, st. 1. KZ, za koje je okrivljeni oglašen krivim pravnosnažnom presudom i to kako objektivna, koja se odnose na radnju izvršenja koja se sastoji u tome što je okrivljeni kao direktor privrednog društva BB DOO, protivno odredbama čl. 36. i čl. 59. Zakona o upravljanju otpadom sakupljao i skladištio otpad na način što je bez rešenja nadležnog Ministarstva za zaštitu životne sredine na označenim lokacijama skladištio predmetni opasan otpad, a da za skladištenje nije imao izdatu dozvolu nadležnog Ministarstva za zaštitu životne sredine, tako i subjektivna obeležja koja se tiču uračunljivosti i umišljaja (svesti i volje) okrivljenog, za izvršenje dela, koji uključuje i svest o zabranjenosti dela. Stoje navodi zahteva branilaca okrivljenog da opisane krivičnopravne radnje okrivljenog delom predstavljaju i biće citiranog privrednog prestupa propisanog Zakonom o upravljanju otpadom. Međutim, imajući u vidu da se u radnjama okrivljenog AA stiču sva zakonska obeležja krivičnog dela unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz čl. 266, st. 1. KZ, jer je okrivljeni protivno propisima – odredbama čl. 36. i čl. 59. Zakona o upravljanju otpadom, skladištio i sakupljao opasan otpad, s obzirom na to da je pre izvršenja krivičnog dela rešenjem Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine od 10. 11. 2016. godine oduzeta integralna dozvola za sakupljanje i transport opasnog otpada na teritoriji Republike Srbije, koju je izdalo Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine operateru BB DOO, zbog nepostupanja u skladu sa uslovima utvrđenim u izdatoj dozvoli, te je ovom privrednom društvu zabranjeno sakupljanje i transport opasnog otpada na teritoriji Republike Srbije u vreme izvršenja predmetnog krivičnog dela – u periodu od decembra 2016. godine do 9. 3. 2018. godine, za koje krivično delo je okrivljeni gonjen od strane nadležnog javnog tužioca i u odnosu na koje je krivični postupak pravnosnažno okončan donošenjem pobijane drugostepene presude, po oceni ovoga suda, činjenica što navedene radnje okrivljenog delimično sadrže i obe-

ležja privrednog prestupa iz Zakona o upravljanju otpadom ne isključuje postojanje predmetnog krivičnog dela, pa samim tim ni mogućnost gonjenja za krivično delo pošto citirana zakonska rešenja iz Krivičnog zakonika i Zakona o upravljanju otpadom pružaju tužiocu mogućnost opredeljenja koju vrstu postupka će pokrenuti. Iz iznetih razloga Vrhovni kasacioni sud je navode zahteva branilaca okrivljenog kojima se ukazuje na povredu zakona iz čl. 439, t. 2. ZKP, ocenio kao neosnovane.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 1527/2020. od 14. 7. 2021. godine.*

b) Pravnosnažnom osuđujućom presudom, donetom zbog nedozvoljenog unosa opasnog otpada u Republiku Srbiju, izvršenog sa umišljajem, nije povređen krivični zakon na štetu okrivljenog, jer učinjeno delo sadrži sva zakonska obeležja krivičnog dela.

Iz obrazloženja:

Branilac okrivljenog u zahtevu za zaštitu zakonitosti ističe da su pobijane presude donete uz povredu krivičnog zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP, jer delo za koje je okrivljeni oglašen krivim nije krivično delo, s obzirom da se u radnjama okrivljenog ne stiču sva zakonska obeležja krivičnog dela iz čl. 266, st. 1. KZ, već bi se prema stavu branioca, eventualno moglo raditi o privrednom prestupu iz čl. 88, st. 1. ili 3. Zakona o upravljanju otpadom. Međutim, po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda, ovi navodi zahteva ne mogu se prihvatiti kao osnovani, a iz sledećih razloga: Odredbom čl. 266, st. 1. KZ propisano je da ko protivno propisima unese u Srbiju radioaktivne ili druge opasne materije ili opasne otpatke, ili ko prevozi, prerađuje, odlaze, sakuplja ili skladišti takve materije ili otpatke, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom. Iz izreke pobijane prvostepene presude Osnovnog suda u O., koja je u svemu potvrđena pobijanom drugostepenom presudom Višeg suda u B., proizilazi da je okrivljeni kritičnom prilikom, u uračunljivom stanju, protivno propisima i to čl. 33, st. 1, t. 1. Zakona o upravljanju otpadom, po kome

odlaganje otpada može vršiti privredno društvo, preduzeće ili drugo pravno lice, odnosno preduzetnik koji obavlja delatnost odlaganja otpada u skladu sa zakonom i čl. 59, st. 1. istog zakona po kome se za obavljanje jedne ili više delatnosti upravljanja otpadom pribavljaju dozvole, i čl. 44, st. 4. istog zakona, po kome se prilikom odlaganja, opasan otpad pakuje i obeležava na način koji obezbeđuje sigurnost po zdravlje ljudi i životnu sredinu, u skladu sa međunarodnim i harmonizovanim srpskim standardima, odlagao opasne materije i otpatke, pri čemu je bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje, postupajući na način bliže opisan u izreci navedene presude, a bio je svestan da je njegovo delo zabranjeno. Polazeći od navedenog i citirane zakonske odredbe, po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda, iz izreke pobijane prvostepene presude jasno proizlaze sva subjektivna i objektivna obeležja bića krivičnog dela unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz čl. 266, st. 1. KZ, odnosno jasno proizilazi da je okrivljeni kritičnom prilikom na opisani način preduzeo radnju izvršenja navedenog krivičnog dela, jer je u uračunljivom stanju, protivno propisima, odlagao opasne materije i otpatke, pri čemu je bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje, a bio je svestan da je njegovo delo zabranjeno. Iz iznetih razloga, neosnovano branilac okrivljenog ukazuje da je donošenjem pobijanih presuda učinjena povreda krivičnog zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 1472/2018. od 22. 1. 2019. godine.*

**Ubijanje i zlostavljanje životinja
iz čl. 269.**

a) Okrivljeni koji je najpre ranio i nakon izvesnog vremena usmrtio životinju, u uslovima kada nije postojala istovremena neskrivljena opasnost, nije postupao u krajnjoj nuždi, zbog čega je odgovoran za krivično delo ubijanje i zlostavljanje životinja.

Iz obrazloženja:

Žalba branioca okrivljenog izjavljena protiv presude prvostepenog suda kojom je okrivljeni oglašen krivim zbog krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja iz čl. 269, st. 1. KZ, je neosnovana. Kada su u pitanju žalbeni navodi da je okrivljeni u kritičnoj situaciji postupao u krajnjoj nuždi, drugostepeni sud ocenjuje neosnovanim. Naime, dovodeći u vezu zakonsku definiciju krajnje nužde koja predviđa da ona postoji kao osnov isključenja protivpravnosti kada je delo učinjeno radi toga da učinilac otkloni od svog dobra ili dobra drugog istovremenu neskrivljenu opasnost koja se na drugi način nije mogla otkloniti, a pri tome učinjeno zlo nije veće od zla koje je pretilo sa utvrđenim činjeničnim stanjem da je okrivljeni, primetivši predmetnog psa u svom toru gde su mu se nalazile ovce, opalio hitac i psa ranio, nakon toga pas je pobeo u pravcu potoka, okrivljeni ga je pratio i potom ga još jednim hicem iz puške usmrtio, jasno je da ne može biti reči o postupanju u krajnjoj nuždi jer za postojanje iste je nužno da postoji istovremena neskrivljena opasnost a istovremenost postoji dok opasnost po neko dobro traje, kao i kada ona neposredno predstoji, a kako je okrivljeni nakon ranjavanja psa koji je pobeo krenuo za njim i usmrtio ga, nije ispunjen uslov istovremenosti opasnosti sa radnjom okrivljenog, a samim tim nisu ispunjeni uslovi za postojanje krajnje nužde u konkretnom slučaju.

*Presuda Višeg suda u Čačku
Kž 79/2019. od 20. 6. 2019. godine.*

b) Izreka osuđujuće presude ne mora da sadrži naziv blanketnog vankrivičnog propisa čijim je kršenjem izvršeno krivično delo ubijanje i zlostavljanje životinja.

Iz obrazloženja:

Ukazujući na povredu krivičnog zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP, branilac okrivljenog u zahtevu za zaštitu zakonitosti navodi da krivično delo ubijanje i zlostavljanje životinja iz čl. 269, st. 1. Krivičnog zakonika čini

onaj ko kršeći propise ubije, povredi, muči ili na drugi način zlostavlja životinju, dakle da je reč o krivičnom delu sa blanketnom normom, te da u izreci pravnosnažne presude, u opisu predmetnog dela, nedostaje propis koji upotpunjuje blanketnu normu ovog krivičnog dela, pa krivično delo, onako kako je opisano u pobijanim presudama nije krivično delo, jer mu nedostaje jedan bitan element – Zakon o dobiti životinja, suprotno kom je okrivljeni preduzimao radnje koje su mu stavljene na teret. Izloženi navodi zahteva su, po oceni ovoga suda, neosnovani. Naime, bitno obeležje krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja iz čl. 269, st. 1. KZ jeste da je radnja izvršena dela izvršena kršenjem propisa, a što je u utvrđeno izrekom prvostepene presude, s obzirom da je u izreci navedeno da je okrivljeni AA dana 24. 6. 2018. godine u S., sposoban da shvati značaj svog dela i da upravlja svojim postupcima, kršeći propise, mučio životinju, pustivši tokom šetnje svog psa na psa lualicu mešanca žute boje, te za vreme borbe ovih pasa i sam šutirao psa mešanca, koji je u toj borbi zadobio povrede od ujedanja njegovog psa, koje su se morale sanirati kod veterinara. Kako po oceni ovoga suda izreka pravnosnažne presude sadrži sve činjenice i okolnosti koje čine obeležja krivičnog dela iz čl. 269, st. 1. KZ, jer pored krivice sadrži opis izvršenja konkretnog krivičnog dela – mučenje životinje, kao i da je takva radnja protivpravna, jer je izvršena kršenjem propisa, to su navodi zahteva za zaštitu zakonitosti branioca okrivljenog, kojima se ukazuje na povredu zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP, ocenjeni neosnovanim.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 455/2019. od 8. 5. 2019. godine.*

c) Okrivljeni je postupao u krajnjoj nuždi kada je pucao iz pištolja u pravcu pasa koji su lajući trčali prema njemu, a u blizini mesta događaja nije bilo ljudi, jer je na taj način otklanjao od sebe objektivno postojeću opasnost od povrede tela, odnosno ugrožavanja života.

Iz obrazloženja:

Prvostepeni sud je utvrdio da je okrivljeni u konkretnom slučaju postupao u krajnjoj nuždi: trčanje tri psa koji su lajali ka okrivljenom predstavljalo je realnu opasnost koja je, prema navedenim objektivnim okolnostima konkretne situacije, osnovano upućivala kako na objektivan, tako i na subjektivan zaključak o skoro neizbežnoj povredi pravnog dobra, u konkretnom slučaju tela i života okrivljenog. Prema tome, opasnost u konkretnom slučaju je bila realna i postojeća radnja koju je preuzeo okrivljeni, odnosno pucanje u pravcu pasa je bilo upereno upravo na otklanjanje opasnosti dejstvom na sam izvor opasnosti. Postojala je istovremenost opasnosti koja je pretila oštećenom od preduzete radnje od strane okrivljenog radi otklanjanja opasnosti. Opasnost koja je pretila okrivljenom nije bila ničim skrivena i neizostavno je bila usmerena na povredu tela i života okrivljenog, a mera koju je preduzeo okrivljeni u konkretnom slučaju, odnosno pucanj u pravcu pasa koji su lajući trčali prema njemu, je bila nužna radi otklanjanja te opasnosti. Stoji da je ubijanje životinja, kao i pasa, protivno čl. 25, st. 1, t. 9. Odluke o držanju domaćih životinja na teritoriji grada Beograda, i da je kažnjivo prema čl. 269, st. 1. KZ, a da pucanje iz pištolja na mestu gde u blizini postoji objekat u kom borave ljudi predstavlja opšteopasnu radnju, kojom se može izazvati opasnost za život i telo ljudi. Međutim, u konkretnom slučaju, telo i život okrivljenog predstavljaju značajnije pravno dobro od tela i života psa, odnosno zla koje je učinjeno, a ubistvo psa je manje od zla koje je pretilo – povređivanje tela i života okrivljenog. Ugrožavanje života i tela drugih ljudi prilikom pucnja, pri čemu se posebno ima u vidu da prilikom pucnja u blizini mesta inkriminisanog događaja nije bilo ljudi, da je O. O. na lice mesta došla naknadno i da je samo postojala mogućnost da se u objektu opservatorije nalaze ljudi, nije veće zlo od zla koje je pretilo okrivljenom, a to je povređivanje njegovog života i tela. Sa svega napred izloženog, po nalaženju Apelacionog suda, prvostepeni sud

je pravilnom primenom odredbe čl. 355, t. 1. ZKP, u vezi sa čl. 20. KZ, okrivljenog A. A. oslobodio od optužbe da je izvršio krivično delo izazivanje opšte opasnosti iz čl. 278, st. 1. KZ u sticaju sa krivičnim delom ubijanje i mučenje životinja iz čl. 269, st. 1. KZ.

*Presuda Apelacionog suda u Beogradu
Kž1. 2104/2010. od 12. 3. 2010. godine.*

d) Bez obzira na činjenicu što su protiv istog okrivljenog povodom životnog događaja koji se odigrao istog dana i u istom prostornom okviru, vođena dva kaznena postupka – krivični i prekršajni, nije ispunjen kriterijum da su dela zbog kojih se okrivljeni kazneno goni ista (*idem*), ukoliko to delo u odnosu na navedeni prekršaj ne predstavlja činjenično isti događaj.

Iz obrazloženja:

Ukazujući na bitnu povredu odredaba krivičnog postupka iz čl. 438, st. 1, t. 1) ZKP, branilac okrivljenih u podnetom zahtevu ističe da je nižestepeni presudama učinjena povreda odredaba čl. 4. ZKP, s obzirom da je okrivljeni pravnosnažnom presudom oglašen krivim i pored toga što je protiv njega prethodno vođen, a zatim obustavljen prekršajni postupak, i to pravnosnažnim rešenjem Prekršajnog suda u Kragujevcu 4Pr br. 11409/17. od 23. 12. 2019. godine, zbog navodno izvršenog prekršaja iz čl. 30, st. 1, t. 2. Odluke o držanju i zaštiti domaćih životinja na teritoriji grada Kragujevca. Prema stavu odbrane, u konkretnom slučaju radi se o presuđenoj stvari jer se činjenični opis rešenja Prekršajnog suda u Kragujevcu, kojim je postupak protiv okrivljenog pravnosnažno obustavljen, i činjenični opis pobijane presude Osnovnog suda u Kragujevcu kojom je okrivljeni oglašen krivim, odnosi na istog okrivljenog i isti životni događaj, sa istim životnim činjenicama u pogledu vremena i mesta izvršenja, i u bitnom istim radnjama okrivljenog, koje su sadržane i u opisu prekršaja i u opisu krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja iz čl. 269, st. 2. u vezi sa st. 1. u vezi sa čl. 33. KZ.

U konkretnom slučaju se ne radi o pravnosnažno presuđenoj stvari, pa stoga vođenje krivičnog postupka protiv okrivljenog zbog krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja u saizvršilaštvu iz čl. 269, st. 2. u vezi sa st. 1. u vezi sa čl. 33. KZ, a nakon obustavljanja prekršajnog postupka protiv okrivljenog zbog nastupanja apsolutne zastarelosti za vođenje prekršajnog postupka, po nalaženju ovoga suda ne predstavlja povredu načela *ne bis in idem*.

Uvažavajući sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, Ustavni sud Republike Srbije je postavio kriterijume na osnovu kojih se vrši ocena da li vođenje postupka protiv okrivljenog zbog dela koje proizilazi iz istog životnog događaja predstavlja povredu načela *ne bis in idem*, a ti kriterijumi su: 1. da li su oba postupka koja su vođena protiv okrivljenog vođena za delo koje po svojoj prirodi predstavlja kažnjivo delo, odnosno da li je zaprećena sankcija u prekršajnom postupku po svojoj prirodi kaznenopravna; 2. da li su dela zbog kojih se okrivljeni kazneno goni ista (*idem*) i 3. da li je postojala dvostrukost postupka (*bis*). Dakle, tek po ispunjenju sva tri kriterijuma može se govoriti o presuđenoj stvari. Evropski sud za ljudska prava je kroz odluku Velikog veća u predmetu *Zolotukhin v. Russia* od 10. 2. 2009. godine (broj predstavke 14939/03) konačno stao na stanovište da su činjenice jedini kriterijum za ocenu istovetnosti dela i da je metod primene činjenica kao kriterijuma, u odnosu na metod pravne kvalifikacije, sigurniji za pojedinca, a i u presudama *Maresti protiv Hrvatske* od 25. 6. 2009. godine (broj predstavke 55759/07), te *Muslija protiv Bosne i Hercegovine* od 14. 1. 2014. godine (broj predstavke 32042/11), je primenjivan činjenično utemeljeni pristup za razliku od pristupa utemeljenog na identitetu pravnih kvalifikacija dela ili identitetu zaštićenih dobara. Iz spisa predmeta proizilazi da je pravnosnažnim rešenjem Prekršajnog suda u Kragujevcu 4Pr br. 11409/17. od 23. 12. 2019. godine, na osnovu čl. 100, st. 1; čl. 102, st. 1; čl. 103, st. 1; čl. 153. i čl. 248, st. 1, t. 6. Zakona o prekršajima, obustavljen

prekršajni postupak koji je pokrenut i vođen protiv okrivljenog zbog postupanja suprotno odredbama čl. 30, st. 1, t. 2. Odluke o držanju i zaštiti domaćih životinja na teritoriji grada Kragujevca, a što predstavlja prekršaj iz čl. 64, st. 1, t. 18. navedene Odluke, jer je nastupila apsolutna zastarelost za vođenje prekršajnog postupka. Prema činjeničnom opisu navedenog prekršaja iz izreke pravnosnažnog rešenja, isti je učinjen na taj način što je okrivljeni dana 25. 11. 2017. godine u 8:30 sati u Kragujevcu organizovao borbu životinja, pasa rase nemački terijer i divljih lisica, na uređenom poligonu na kojem je u trenutku kontrole bilo dovedeno 62 psa i 38 lisica. Krivični postupak protiv okrivljenog BB i AA vođen je po optužnom predlogu Osnovnog javnog tužioca u Kragujevcu zbog krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja u saizvršilaštvu iz čl. 269, st. 2. u vezi sa st. 1. u vezi sa čl. 33. KZ, za koje delo su prvostepenom presudom Osnovnog suda u Kragujevcu 7K br. 423/20. od 5. 2. 2021. godine, koja je potvrđena presudom Višeg suda u Kragujevcu Kž1 br. 201/21. od 19. 8. 2021. godine, obojica okrivljenih oglašeni krivim, te im je izrečena uslovna osuda, tako što su im utvrđene kazne zatvora u trajanju od po 6 meseci, sa rokom proveravanja od dve godine, a na osnovu čl. 87. st. 1. KZ prema okrivljenom AA izrečena je i mera bezbednosti oduzimanja predmeta i to 5 lisica, 2 jazavca, tri metalna i 30 drvenih kaveza, te su obavezani da naknade troškove krivičnog postupka. Prema činjeničnom opisu krivičnopravne radnje iz izreke pravnosnažne presude, a za koju su okrivljeni oglašeni krivim i osuđeni, krivično delo ubijanje i zlostavljanje životinja iz čl. 269, st. 2. u vezi sa st. 1. u vezi sa čl. 33. KZ učinjeno je tako što su okrivljeni BB i AA dana 25. 11. 2017. godine, oko 8:00 sati u selu (...), Grad Kragujevac, u ulici (...), potez (...), zajedničkim delovanjem, mučili i na drugi način zlostavljali veći broj životinja: lisica, vrste rida lisica (*Vulpes Vulpes*) i jazavaca (*Meles Meles*), kršeći propise navedene u izreci prvostepene presude, tako što je okrivljeni BB sagradio poligon ograđen žicom na svojoj njivi, a koji je namenjen za

training pasa – nemačkih lovnih terijera, pa je okrivljeni AA pozivao putem Facebook-a zainteresovane vlasnike navedene vrste pasa, koji su dana 25. 11. 2017. godine u velikom broju iz cele Srbije došli sa psima, kako bi iste trenirali, a okrivljeni AA i BB su dovezli na poligon 33 lisice u drvenim i metalnim sanducima, a u svom dvorištu, a u neposrednoj blizini poligona, držali još 6 lisica i 2 jazavca, namenjenih kao mamce za obuku navedenih pasa, a vlasnici pasa su predali okrivljenom AA novac u iznosu od po 2.500,00 dinara, koje lisice i jazavci pripadaju posebno zaštićenim divljim životinjskim vrstama, čije stanište je priroda, a ne kavez, i koje su izlaganjem vizuelnom i zvučnom kontaktu sa psima, koji su njihovi prirodni neprijatelji, osećale bol, patnju, strah i stres. Imajući u vidu navedeno, te napred citirane zakonske, ustavne i konvencijske odredbe, kao i utvrđene kriterijume i ustanovljenu praksu Evropskog suda za ljudska prava, bez obzira na činjenicu što su protiv istog okrivljenog (BB) povodom životnog događaja koji se odigrao u istom prostornom okviru, dana 25. 11. 2017. godine u selu (...), vođena dva kaznena postupka, po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda, u konkretnom slučaju u odnosu na krivično delo za koje je okrivljeni BB oglašen krivim nije ispunjen kriterijum da su dela zbog kojih se okrivljeni kazneno goni ista (*idem*), jer to delo u odnosu na navedeni prekršaj ne predstavlja činjenično isti događaj, a što dalje znači da su nižestepeni sudovi pravilno našli da se ne radi o pravosnažno presuđenoj stvari u smislu odredbe čl. 438, st. 1, t. 1. ZKP, pa stoga pravosnažnim okončanjem prekršajnog postupka nisu postojale procesne smetnje za vođenje protiv okrivljenog druge vrste kaznenog postupka povodom ovog krivičnog dela, u konkretnom slučaju krivičnog postupka. Ovo stoga jer će činjenični opis prekršaja iz čl. 64, st. 1, t. 18. Odluke o držanju i zaštiti domaćih životinja na teritoriji grada Kragujevca (*Službeni list grada Kragujevca* br. 18/2014, 9/2017) bliže opisan u pravosnažnom rešenju Prekršajnog suda u Kragujevcu 4Pr br.11409/17. od 23. 12. 2019. godine,

zbog koga je protiv okrivljenog BB vođen i obustavljen prekršajni postupak, uopšte ne sadrži krivičnopravne činjenice i radnje okrivljenog BB koje su opisane u činjeničnom opisu krivičnog dela za koje je on u ovom krivičnom postupku pravosnažno oglašen krivim i osuđen, i to radnje mučenja i zlostavljanja većeg broja divljih životinja – 39 lisica i 2 jazavca, čije stanište je priroda a ne kavez, a koje divlje životinje su mučene i zlostavljane držanjem u metalnim i drvenim kavezima, te izlaganjem vizuelnom i zvučnom kontaktu sa psima rase nemačkih lovnih terijera, koji su njihovi prirodni neprijatelji, zbog čega su te divlje životinje osećale bol, patnju i stres. Nijedna od ovih radnji nije sadržana u činjeničnom opisu prekršaja za koji je prema okrivljenom BB obustavljen prekršajni postupak, već je taj postupak protiv ovog okrivljenog vođen zbog organizovanja borbe životinja rase nemački terijer i divljih lisica, do koje borbe nije ni došlo, već su samo prilikom kontrole na poligonu zatečena 62 psa i 38 lisica, pri čemu nije opisano da su te životinje na bilo koji način mučene ili zlostavljane.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 1181/2021. od 27. 10. 2021. godine.*

Krivično delo prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka iz čl. 270, st. 3. KZ, nesavesno pružanje veterinarske pomoći iz čl. 271, st. 1. KZ i zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja iz čl. 273, st. 3. KZ

„Znatna šteta“ kod krivičnih dela prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka iz čl. 270, st. 3. KZ, nesavesno pružanje veterinarske pomoći iz čl. 271, st. 1. KZ i zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja iz čl. 273, st. 3. KZ, postoji kada šteta prelazi iznos od 900.000 dinara (devet stotina hiljada dinara).

*Pravno shvatanje Krivičnog odeljenja
Vrhovnog suda Srbije
usvojeno na sednici 17. 4. 2006. godine.*

Krivično delo pustošenje šuma iz čl. 274. KZ

a) Samovoljnom sečom stabala na prostoru koji faktički predstavlja šumsko zemljište preduzeta je radnja izvršenja krivičnog dela pustošenje šuma.

Iz obrazloženja:

Žalba branioca okrivljenog izjavljena protiv presude prvostepenog suda kojom je okrivljeni oglašen krivim zbog krivičnog dela pustošenje šuma iz čl. 274, st. 1. KZ, je neosnovana. Žalbenim navodima branioca okrivljenog, nisu dovedeni u sumnju pravilnost zaključaka prvostepenog suda da je okrivljeni preduzetim radnjama izvršio predmetno krivično delo, naročito isticanje branioca da katastarska parcela broj X na kojoj je izvršena seča je po kulturi voćnjak i da u toj situaciji, kada se seča izvrši na parceli za koju je utvrđeno da po kulturi nije šuma, nema elemenata predmetnog krivičnog dela. Ovo iz razloga, što je odredbom čl. 8, st. 1, t. 15. Zakona o šumama propisano da se pod pustošenjem šuma smatra protivpravna radnja kojima se slabi plodnost šumskog zemljišta i time dovodi u opasnost i onemogućava trajnost šumske proizvodnje ili gajenje šuma na tom zemljištu ili ugrožava opstanak šuma i njihova opštekorisna funkcija, a iz nalaza i mišljenja veštaka šumarske struke upravo proizilazi da seča 67 stabala hrasta i cera drvene mase 39 m³ predstavlja pustošenje šuma, bez obzira što se navedena parcela u katastarskim knjigama vodi po kulturi „voćnjak“. Upravo, prema nalazu veštaka šumarske struke, izvršena je čista seča na prostoru koji je šuma, a ne voćnjak, što znači da se ne radi o tzv. zapuštenom voćnjaku, već o šumi, da je posećena kvalitetna drvena masa i da je onemogućena trajnost šumske proizvodnje, tako da je okrivljeni preduzetim radnjama ostvario biće predmetnog krivičnog dela, pa je ožalbena presuda u svemu pravilna i zakonita.

*Presuda Višeg suda u Čačku
Kž 155/2020. od 3. 3. 2021. godine.*

b) Za ostvarenje krivičnog dela pustošenja šuma nije od značaja da li se radnja preduzima na mestu koje je u formalnom smislu šuma, ukoliko faktičke okolnosti (npr. količina posećene drvene mase, kultura u vreme seče) ukazuju da je reč o zemljištu koje se može smatrati šumom.

Iz obrazloženja:

Prvostepeni sud sasvim proizvoljno zaključuje da okrivljeni seču drveća nije vršio u šumi, već na livadi, a da pri tom ne daje nikakve razloge. Opravdano se u žalbi Javnog tužioca postavlja pitanje otkuda onda količina od 30 m³ odsećene drvene mase, ako je reč o livadi, pri čemu sud takav zaključak izvodi samo na osnovu izjave okrivljenog i na osnovu činjenice da se zemljište na kom je vršena seča u katastru vodi kao kultura livada. Sud je bio dužan da ceni faktičku situaciju, pa da veštačenjem ili na drugi način utvrđuje šta su parcele na kojima je vršena seča po kulturi u vreme seče, dakle, da utvrdi faktičko stanje, jer je Zakonom o šumama u čl. 3. propisano koje zemljište se smatra šumom, dakle, sud nije mogao to procenjivati samo na osnovu odbrane okrivljenog. U prilog činjenici da je na odgovarajući način to morao utvrditi ide i količina odsećene drvene mase, pa je u takvoj situaciji prvostepeni sud bio dužan da utvrđuje i da li se u konkretnom slučaju zaista radi o pustošenju šuma, što podrazumeva uništavanje šume, seču ovog drveća, zatim seču koja će dovesti do slabljenja zemljišta, dakle, radi se o faktičkim pitanjima koja zavise od niza okolnosti, što je prvostepeni sud i utvrđivao posredstvom veštaka šumarske struke T. B., ali suprotno odredbi čl. 352. Zakonika o krivičnom postupku, taj dokaz prvostepeni sud uopšte ne ceni, već za sada bez osnova zaključuje da izvršena seča neće dovesti do umanjenja prinosno prirasne sposobnosti šume. Iz navedenih razloga prvostepena presuda je morala biti ukinuta, pa će prvostepeni sud u ponovnom postupku detaljnim saslušanjem okrivljenog i izvođenjem svih potrebnih dokaza sa sigurnošću utvrditi da li su parcele na kojima je izvršena seča u vreme seče bile pošumljene i mogu li se

smatrati šumama (veštačenjem ili na drugi odgovarajući način), zatim, utvrditi da li će izvršena seča dovesti do smanjenja prinosno prirasne sposobnosti šume i voditi pri tom računa o svim bitnim činjenicama kao što su veličina šume, gustina, količina oborenih stabala, mesto, starost šume i dr. i tek potom odlučiti o krivici okrivljenog, potom za svoju odluku dati jasne i neprotivurečne razloge koji će omogućiti ispitivanje takve odluke. U novom postupku prvostepeni sud će voditi računa i o drugim žalbenim navodima, kao i navodima iz odgovora na žalbu, i na siguran i nedvosmislen način utvrditi sve odlučne činjenice.

*Rešenje Okružnog suda u Čačku
Kž. 361/2007. od 4. 9. 2007. godine.*

Krivično delo šumska krađa iz čl. 275. KZ

a) Izrekom osuđujuće presude za krivično delo šumska krađa nije povređen krivični zakon kada se iz činjeničnog opisa dela, u kojem je utvrđeno da je radi krađe u šumi oboreno drvo u nameri prodaje, može izvesti pravilan zaključak da se u radnjama okrivljenog stiču sva bitna obeležja krivičnog dela.

Iz obrazloženja:

Presudom Osnovnog suda od 9. 10. 2017. godine okrivljeni AA oglašen je krivim zbog izvršenja krivičnog dela šumska krađa iz čl. 275, st. 2. u vezi sa st. 1. KZ i izrečena mu je uslovna osuda tako što mu je utvrđena kazna zatvora u trajanju od 6 (šest) meseci i istovremeno određeno da se ista neće izvršiti ukoliko okrivljeni za vreme od 2 (dve) godine od dana pravnosnažnosti presude ne učini novo krivično delo. Istom presudom usvojen je imovinskopravni zahtev oštećenih BB i VV, te je okrivljeni obavezan da oštećenima isplati iznos od 69.102,70 dinara u roku od 15 dana od pravnosnažnosti presude. Okrivljeni je obavezan da naknadi troškove krivičnog postupka, o čijoj visini će sud odlučiti posebnim rešenjem. Presudom Višeg suda u K. Kž1. od 30. 1. 2018. godine odbijena je kao neosnovana žalba

branioca okrivljenog AA i potvrđena je presuda Osnovnog suda u K. od 9. 10. 2017. godine.

Branilac okrivljenog kao razlog za podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti ističe povredu krivičnog zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP, zbog koje je podnošenje zahteva dozvoljeno okrivljenom. Međutim, branilac suštinski ovu povredu zakona obrazlaže tako što osporava i polemise sa činjeničnim utvrđenjima u pravnosnažnim odlukama i ukazuje na pogrešnu ocenu dokaza, isticanjem da iz izvedenih dokaza ne proizlazi da je okrivljeni imao nameru da u tuđoj šumi seče drva radi svoje koristi, već proizilazi da je on kupio i platio obeležena drva koja je posekao i to na parceli koju mu je pokazao prodavac, te se osporava vreme kada je izvršena seča drva, parcela na kojoj je to učinjeno, kao i količina drva koju je okrivljeni posekao.

*Rešenje Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 541/2018. od 9. 5. 2018. godine.*

b) Obaranjem šumskih stabala u nameri prodaje, iskorišćavanjem pogodnosti u trajnom vremenskom periodu i jedinstvu mesta i prostora gde su radnje preduzete, ostvarena su zakonska obeležja produženog krivičnog dela šumska krađa.

Iz obrazloženja:

Presudom Osnovnog suda od 16. 9. 2014. godine okrivljeni V. M. oglašen je krivim zbog produženog krivičnog dela šumska krađa iz čl. 275, st. 2. u vezi sa st. 1. KZ u vezi sa čl. 61. KZ, za koje je osuđen na novčanu kaznu u određenom iznosu od 100.000,00 dinara koju je dužan da plati u roku od 60 dana od dana pravnosnažnosti presude, a ukoliko okrivljeni u ostavljenom roku ne plati novčanu kaznu sud će istu zameniti kaznom zatvora i to tako što će za svakih započelih 1.000,00 dinara novčane kazne odrediti jedan dan kazne zatvora. Tom presudom okrivljeni V. M. obavezan je da u korist budžetskih sredstava suda na ime paušala plati iznos od 3.000,00 dinara u roku od 15 dana od dana pravnosnažnosti presude, kao i da na ime troškova krivičnog

postupka plati iznos od 18.470,00 dinara u roku od 30 dana od dana pravnosnažnosti presude, pod pretnjom prinudnog izvršenja, dok su oštećeni D. D., B. S. i P. Đ. upućeni na parnični postupak radi ostvarivanja imovinskopravnog zahteva. Presudom Višeg suda u N. od 15. 1. 2015. godine odbijena je kao neosnovana žalba branioca okrivljenog V. M., advokata A. Đ.-S. i presuda Osnovnog suda u A. od 16. 9. 2014. godine je potvrđena. Protiv navedenih pravnosnažnih presuda zahtev za zaštitu zakonitosti podneo je okrivljeni V. M., preko branioca advokata A. Đ.-S. sa dopunom zahteva preko branioca advokata B. S., zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka iz čl. 438, st. 1, t. 1. ZKP, sa predlogom da Vrhovni kasacioni sud navedene pravnosnažne presude ukine i predmet vrati prvostepenom sudu na ponovno suđenje, odnosno da ista preinači tako što će prema okrivljenom odbiti optužbu da je izvršio produženo krivično delo šumska krađa iz čl. 275, st. 2. u vezi sa st. 1. KZ u vezi sa čl. 61. KZ. Zahtev za zaštitu zakonitosti okrivljenog V. M. sa dopunom zahteva podnet preko branilaca je neosnovan. Okrivljeni V. M. u zahtevu za zaštitu zakonitosti sa dopunom podnetom preko branilaca ističe da je pravnosnažnim presudama učinjena bitna povreda odredaba krivičnog postupka iz čl. 438, st. 1, t. 1. ZKP navodima da je zbog predmetnih kritičnih događaja za koje je okrivljeni u krivičnom postupku oglašen krivim isti pravnosnažno oslobođen u prekršajnom postupku i to odlukama Prekršajnog suda u N. Odeljenje u A. od 24. 11. 2011. godine, od 2. 12. 2011. godine i presudom od 22. 7. 2011. godine, te da se upravo zbog toga u konkretnom slučaju radi o presudenoj stvari. Iznete navode zahteva za zaštitu zakonitosti sa podnetom dopunom Vrhovni kasacioni sud ocenjuje neosnovanim. Naime, navode sadržane u zahtevu za zaštitu zakonitosti i dopuni istoga branilac okrivljenog V. M. neosnovano je isticao i u žalbi izjavljenoj protiv prvostepene presude, a drugostepeni sud je našao da su ti žalbeni navodi neosnovani i na strani 3, pasus drugi i treći; strani 4, pasus prvi obrazloženja presude, je dao jasne i dovoljne razloge da činjenični

opis radnji koje su okrivljenom u prekršajnom postupku stavljene na teret i činjenični opis radnji koje su okrivljenom u krivičnom postupku stavljene na teret nisu istovetne i da se sledstveno tome u konkretnom slučaju ne radi o presudenoj stvari, koje Vrhovni kasacioni sud u svemu prihvata i u smislu odredbe čl. 491, st. 2. ZKP na njih upućuje.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 349/2015. od 14. 4. 2015. godine.*

c) Ne postoji krivično delo šumske krađe ako su stabla drveta oborena na parceli koja je po kulturi livada.

Iz obrazloženja:

Naime, iz činjeničnog opisa radnji okrivljenog datog u optužnom aktu iz koga, kao što je već rečeno, ne proizilaze sva bitna obeležja krivičnog dela iz čl. 275, st. 1. KZ, jer je okrivljeni oborio sporna stabla vrbe na parceli koja je po kulturi livada. Nezavisno od ocene da li činjenični opis optužnog akta sadrži bitna obeležja krivičnog dela krađe iz čl. 203. KZ, te da li je ovo i dokazano, prvostepeni sud okrivljenog nije mogao oglasiti krivim za to krivično delo iz razloga što bi okrivljeni u tom slučaju bio oglašen krivim za krivično delo koje je po zaprečenoj kazni strože od krivičnog dela za koje je optužen.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz. 58/2013. od 11. 7. 2013. godine.*

d) Ukoliko okrivljeni radi krađe u šumi poseče više stabala, a količina oborenog drveta je veća od 5 m³, postupajući sa umišljajem i namerom da oborena stabla prisvoji i time pribavi protivpravnu imovinsku korist, u tom slučaju su se u njegovim radnjama stekli bitni elementi bića produženog krivičnog dela šumska krađa iz čl. 275, st. 2. u vezi sa st. 1. KZ, a ne produženog krivičnog dela krađa iz čl. 203, st. 1. KZ.

Iz obrazloženja:

Presudom Osnovnog suda u Knjaževcu K 139/19. od 20. 4. 2021. godine, okrivljeni AA, oglašen je krivim zbog produženog kri-

vičnog dela krađa iz čl. 203, st. 1. u vezi sa čl. 61. KZ i osuden na kaznu zatvora u trajanju od tri meseca, te je istovremeno određeno da će se ova kazna izvršiti tako što će je okrivljeni Kzz 1238/2021. 2, izdržavati u prostorijama u kojima stanuje, bez primene elektronskog nadzora.

Osnovano se zahtevom za zaštitu zakonitosti branioca okrivljenog AA, ukazuje da je pobijanim pravnosnažnim presudama povređen zakon iz čl. 439, t. 2. ZKP, time što je u pogledu krivičnog dela koje je predmet optužbe primenjen zakon koji se nije mogao primeniti. Prema činjeničnom opisu krivičnog dela datom u izreci prvostepene presude, okrivljeni AA je „u uračunljivom stanju, u nameri da prisvajanjem tuđih pokretnih stvari pribavi sebi protivpravnu imovinsku korist, neutvrđenih dana u toku jula meseca 2016. godine, posekao i oduzeo u šumi svojine Opština Knjaževac, u mestu Klisura, na kp. br. (...) KO (...), Opština Knjaževac, dva stabla topole u količini od 6,56 m³, u vrednosti od 15.459,00 dinara, i na parceli svojine JVP „Srbijavode“ Beograd, na kp. br. (...) KO (...), Opština Knjaževac, posekao i oduzeo pet stabala topole, u količini od 32,17 m³, u vrednosti od 76.072,00 dinara i time pribavio sebi protivpravnu imovinsku korist u ukupnom iznosu od 91.531,00 dinara, iako je bio svestan da je njegovo delo zabranjeno.

Odredbom čl. 203, st. 1. KZ, koja inkriminiše krivično delo krađa, propisano je da će se onaj ko tuđu pokretnu stvar oduzme drugom u nameri da njenim prisvajanjem sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist, kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine. Prema odredbi čl. 275, st. 1. KZ, osnovni oblik krivičnog dela šumska krađa čini onaj ko radi krađe obori u šumi, parku ili drvoredu jedno ili više stabala, a količina oborenog drveta je veća od 1 kubnog metra, te da će se učinilac kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine. Teži oblik ovog krivičnog dela iz st. 2. istog člana, postoji, između ostalog, ako je količina oborenog drveta veća od 5 m³, za koje delo će se učinilac kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

Imajući u vidu zakonski opis bića navedenih krivičnih dela i činjenice i okolnosti navedene u činjeničnom opisu dela u izreci prvostepene presude iz kojih proizlazi da je okrivljeni AA u šumi u svojini Opštine Knjaževac i u šumi u svojini JVP „Srbijavode“ u nameri da prisvajanjem tuđih pokretnih stvari pribavi sebi protivpravnu imovinsku korist, u dva navrata posekao i oduzeo stabla topole u količini od 6,56 m³ i 32,17 m³, sud opisane radnje okrivljenog nije mogao pravno kvalifikovati kao produženo krivično delo krađa iz čl. 203, st. 1. u vezi sa čl. 61. KZ, budući da je okrivljeni radi krađe posekao u šumi više stabala, a količina oborenog drveta je veća od 5 m³, postupajući sa umišljajem i namerom da oborena stabla prisvoji i time pribavi protivpravnu imovinsku korist, u kom slučaju bi pravilnom primenom zakona, radnje okrivljenog mogle biti pravno kvalifikovane jedino kao produženo krivično delo šumska krađa iz čl. 275, st. 2. u vezi sa st. 1. KZ, na koji način je prvostepeni sud povredio zakon iz čl. 439, t. 2. ZKP, na šta se osnovano ukazuje u zahtevu za zaštitu zakonitosti branioca okrivljenog. Pri tome, Vrhovni kasacioni sud nalazi da je pojam „posekao“, kako je u izreci pravnosnažne presude opredeljena radnja izvršenja okrivljenog, identičan zakonskom pojmu „oborio“, kojim je određena radnja izvršenja krivičnog dela šumska krađa iz čl. 275, st. 1. KZ.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 1238/2021. od 23. 11. 2021. godine.*

Krivično delo nezakonit lov iz čl. 276. KZ

a) Ne postoji krivično delo nezakonit lov bez namere okrivljenog da za vreme lovostaja ili na području gde je lov zabranjen izvrši odstrel divljači.

Iz obrazloženja:

Žalba OJT izjavljena protiv presude prvostepenog suda kojom su okrivljeni primenom čl. 423, t. 2. ZKP oslobođeni od optužbe da su kao saizvršioци učinili krivično

delo nezakonit lov iz čl. 276, st. 4. u vezi sa st. 1. KZ je neosnovana. Da bi postojalo krivično delo nezakonit lov, nije dovoljno samo da se okrivljeni nalazi u lovištu i da u istom posmatraju, traže, prate tragove divljači, pozivaju i čekaju divljač (kao objektivni uslov), već je neophodno i postojanje namere da se to čini radi odstrela divljači kao subjektivnog uslova krivičnog dela, u konkretnom slučaju radi odstrela divljih svinja. Dokazima – saslušanjem svedoka – je utvrđeno da su videli okrivljene da nešto zagledaju kroz lovište, da svedoci – lovočuvari – nisu sigurni da li su se okrivljeni kritičnom prilikom nalazili u lovu, okrivljenom puška je bila rasklopljena na dva dela kao i drugookrivljenom kada su ih lovočuvari posmatrali kroz dvogled, puške im nisu bile napunjene, jasno proizilazi da su kritičnom prilikom bili u prolazu kroz lovište iz potpunog drugih razloga a ne radi lova, odnosno odstrela divljači. I po oceni ovog suda navedeni događaj iz optužnog akta je ostao u granicama indicija, ali se ne radi o skupu indicija koje bi sa punom izvesnošću isključile svaku drugu mogućnost, odnosno koje bi ukazale da su okrivljeni izvršili navedeno krivično delo na način kako je to navedeno u optužnom aktu.

*Presuda Višeg suda u Čačku
Kž 34/2020. od 28. 4. 2020. godine*

b) Krivično delo nezakonit lov je sa blanketnom dispozicijom pa je nužno ceniti da li su ispunjeni uslovi iz odredbe čl. 4, t. 14. Zakona o divljači i lovstvu da bi se radnje okrivljenog mogle kvalifikovati kao lov divljači.

Iz obrazloženja:

Apelacioni javni tužilac u K. predložio je da Apelacioni sud odbije kao neosnovanu žalbu. Suprotno zaključku prvostepenog suda ovaj sud nalazi da nijedan od dokaza izvedenih pred prvostepenim i ovim sudom nije potvrdio (učinio izvesnim), navode iz optužbe da je okrivljeni u vreme, na mestu i na način bliže opisan u t. 2. izreke prvostepene presude, učinio krivično delo koje mu se stavlja na teret. Iz činjenice da je okri-

vljeni zajedno sa svojim dedom M. P. i drugim lovcima fizički bio na području lovišta atara sela M. V., gde su njegov deda i drugi lovci vršili lov divljači i to divljih svinja, pri čemu nema dokaza da je i sam preduzimao bilo koju od aktivnosti pobrojanih u odredbi čl. 4, st. 1, t. 14. Zakona o divljači i lovstvu, budući da je u toj odredbi definisano značenje pojma „lov divljači“ pod kojim se podrazumeva aktivnost lovaca u traženju, posmatranju, praćenju, dozivanju i čekanju divljači radi odstrela, odstrel divljači, hvatanje žive divljači, kao i sakupljanje divljači i njenih delova, to je ovaj sud usled nedostataka dokaza da je okrivljeni preduzimao bilo kakvu od navedenih aktivnosti našao da nije dokazano da je izvršio krivično delo nezakonit lov iz čl. 276, st. 4. Krivičnog zakonika, te ga je oslobodio od optužbe uz primenu odredbe čl. 423, st. 1, t. 2. Zakonika o krivičnom postupku.

*Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu
Kž1. 500/2014. od 24. 4. 2014. godine.*

Krivično delo nezakonit ribolov iz čl. 277. KZ

a) Lice koje prilikom ribolova koristi takozvano grabuljanje na način kojim ugrožava razmnožavanje ribe, biće oglašeno krivim za krivično delo nezakonit ribolov.

Iz obrazloženja:

Presudom Osnovnog suda u Somboru 3K 769/15. od 19. 1. 2017. godine, okrivljeni AA oglašen je krivim zbog krivičnog dela nezakonit ribolov iz čl. 277, st. 2. Krivičnog zakonika, za koje mu je izrečena novčana kazna u iznosu od 100.000,00 dinara koji je obavezan da plati u roku od šest meseci po pravnosnažnosti presude, a ukoliko istu ne plati u ostavljenom roku biće zamenjena kaznom zatvora tako što će se za svakih započelih 1.000,00 dinara novčane kazne odrediti jedan dan zatvora. Istom presudom na osnovu čl. 277, st. 4. u vezi sa čl. 87. KZ prema okrivljenom je izrečena i mera bezbednosti tako što je od okrivljenog

oduzet štap za pecanje bliže naveden u izreci prvostepene presude. Okrivljeni je obavezan na plaćanje troškova krivičnog postupka, a o visini istih biće doneto posebno rešenje. Presudom Višeg suda u Somboru Kž1 66/17. od 25. 4. 2017. godine, odbijena je kao neosnovana žalba branioca okrivljenog AA, adv. Z. M., a presuda Osnovnog suda u Somboru 3K 769/15. od 19. 1. 2017. godine potvrđena. Protiv navedenih pravnosnažnih presuda branilac okrivljenog AA, adv. Z. M. podneo je zahtev za zaštitu zakonitosti zbog povrede zakona iz čl. 485, st. 1, t. 1. ZKP, sa predlogom da Vrhovni kasacioni sud usvoji zahtev i prema okrivljenom odbije optužbu. Vrhovni kasacioni sud je dostavio primerak zahteva za zaštitu zakonitosti Republičkom javnom tužiocu, shodno odredbi čl. 488, st. 1. Zakonika o krivičnom postupku, i u sednici veća, koju je održao bez obaveštenja Republičkog javnog tužioca i branioca okrivljenog, nalazeći da njihovo prisustvo nije od značaja za donošenje odluke (čl. 488, st. 2. ZKP), razmotrio spise predmeta sa odlukama protiv kojih je zahtev za zaštitu zakonitosti podnet, pa je našao: Zahtev za zaštitu zakonitosti je neosnovan. Branilac okrivljenog AA, adv. Z. M., u zahtevu za zaštitu zakonitosti ukazuje na povredu krivičnog zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP, to jest da krivično delo za koje je okrivljeni oglašen krivim nije krivično delo, budući da je to delo Zakonom o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda čl. 22, st. 1, t. 14. propisano kao prekršaj, a Vrhovni kasacioni sud ovakve navode ocenjuje neosnovanim. Naime, stoje navodi u zahtevu da je grabuljanje kao način lova ribe propisan kao prekršaj iz čl. 22, st. 1, t. 14. Zakona o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda. Međutim, imajući u vidu da navedeni zakon ne propisuje lov ribe na način štetan za razmnožavanje, a u konkretnom slučaju iz izreke prvostepene presude proizilazi da je okrivljenom stavljeno na teret da je lovio ribu na način štetan za razmnožavanje ribe – takozvano grabuljanje, što predstavlja zakonsko obeležje krivičnog dela nezakonit ribolov iz čl. 277, st. 2. Krivičnog zakonika, za koje

je okrivljeni oglašen krivim to, suprotno navodima zahteva branioca okrivljenog, okrivljeni AA nije mogao biti oglašen krivim za prekršaj, već za krivično delo. Stoga se neosnovano zahtevom za zaštitu zakonitosti ukazuje da se u konkretnom slučaju radi o prekršaju, te da je donošenjem pobijanih pravnosnažnih presuda učinjena povreda zakona iz čl. 439, t. 1. ZKP. Takođe, neosnovani su i navodi zahteva kojima se ukazuje na učinjenu povredu odredaba krivičnog postupka iz čl. 438, st. 1, t. 7. ZKP. Naime, ukazujući na ovu povredu odredaba ZKP, branilac okrivljenog u zahtevu za zaštitu zakonitosti ističe da su u konkretnom slučaju povređene odredbe krivičnog postupka u pogledu postojanja optužbe ovlašćenog javnog tužioca, jer po stavu branioca ne radi se o krivičnom delu, pa samim tim ni javni tužilac nije ovlašćen za vođenje tog postupka. Međutim, po oceni ovog suda, javni tužilac je u konkretnom slučaju bio ovlašćeni tužilac za preduzimanje krivičnog gonjenja protiv okrivljenog. Naime, iz činjeničnog opisa izreke prvostepene presude proizlaze sva zakonska obeležja krivičnog dela nezakonit ribolov iz čl. 277, st. 2. KZ, koje je okrivljenom stavljeno na teret i zbog kog je oglašen krivim, a za ovo krivično delo ovlašćenje za krivično gonjenje pripada javnom tužiocu, koji je dakle bio ovlašćeni tužilac u konkretnom slučaju, to navodi istaknuti u zahtevu da se u konkretnom slučaju radi o prekršaju, i da su povređene odredbe krivičnog postupka iz čl. 438, st. 1, t. 7. ZKP u pogledu postojanja optužbe ovlašćenog tužioca, u stvari predstavljaju sopstvenu procenu podnosioca zahteva, te je po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda zahtev i u ovom delu ocenjen neosnovanim.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 891/2017. od 13. 9. 2017. godine.*

b) Nije povređen ni subjektivni, a ni objektivni identitet optužbe i presude na štetu okrivljenog ako je prvostepeni sud u presudi izmenom u pogledu broja predmeta krivičnog dela samo uskladio činjenični opis krivičnog dela sa činjeničnim stanjem utvrđenim na glavnom

pretresu, krećući se pri tome u okviru optužnog akta javnog tužioca, pri čemu navedena izmena nije izvršena na štetu okrivljenog.

Iz obrazloženja:

Ukazujući na bitnu povredu odredaba krivičnog postupka iz čl. 438, st. 1, t. 9. ZKP, branioci okrivljenog AA u podnetom zahtevu ističu da je pravnosnažnom presudom prekoračena optužba, s obzirom da je u konkretnom slučaju povređen objektivni identitet optužbe i presude, jer je optužnim aktom javnog tužioca okrivljenom stavljeno na teret da je kritičnom prilikom, koristeći četiri „vrške“ – zamke, uhvatio 5 barskih kornjača, dok je u činjeničnom opisu krivičnog dela utvrđenog u izreci presude navedeno da je okrivljeni koristio tri „vrške“ – zamke u kojima je uhvatio 4 barske kornjače.

Po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda, navedenom izmenom činjeničnog opisa krivičnog dela iz optužnog predloga Osnovnog javnog tužioca u Sremskoj Mitrovici KT 399/17 od 8. 12. 2017. godine, sud nije prekoračio optužbu, odnosno nije povredio ni subjektivni, a ni objektivni

identitet optužbe i presude na štetu okrivljenog AA. Naime, prvostepeni sud je u presudi ovom izmenom (u pogledu broja barskih kornjača i „vrški“ – zamki) samo uskladio činjenični opis krivičnog dela sa činjeničnim stanjem utvrđenim na glavnom pretresu, krećući se pri tome u okviru optužnog akta javnog tužioca, pri čemu navedena izmena nije izvršena na štetu okrivljenog, jer su bitna obeležja bića krivičnog dela ista i u optužnom aktu javnog tužioca i u izreci presude, odnosno postoji istovetnost činjeničnog opisa radnje izvršenja, kao i načina i sredstva izvršenja predmetnog krivičnog dela (okrivljeni nije oglašen krivim za veću „kriminalnu količinu“). Dakle, kako je činjenični opis u izreci presude ostao u granicama činjeničnog osnova iz optužbe, odnosno u granicama onih činjenica i okolnosti na kojima se optužba zasniva, a iz kojih proizilaze zakonska obeležja krivičnog dela nezakonit ribolov iz čl. 277, st. 2. KZ, to su u konkretnom slučaju neosnovani navodi branioca okrivljenog kojima se ukazuje na povredu zakona iz čl. 438, st. 1, t. 9. ZKP.

*Presuda Vrhovnog kasacionog suda
Kzz 1296/2018. od 5. 12. 2018. godine.*

Sudsku praksu priredio
*Dr Željko Mirkov, Osnovno javno tužilaštvo
u Kikindi*

СЕНТЕНЦЕ ИЗ ПРАКСЕ ДИСЦИПЛИНСКОГ СУДА АКВ

Прекомерно уговарање награде или накнаде трошкова противно одредбама Тарифе о наградама и накнади трошкова за рад адвоката или тражење награде од странке коју је дужан да заступа бесплатно

Одредба:

Чл. 99, т. 27. Статута АКВ

Сенџенца:

Уговарање паушалне награде за заступање клијента пред судом или другим државним органом у супротности је са Тарифом о наградама и накнадама трошкова за рад адвоката и као такво представља тежу повреду дужности адвоката и угледа адвокатуре.

Из изреке пресуде:

Дисциплински окривљени АА, адвокат у Руми, оглашен је кривим за тежу по-

вреду дужности адвоката и угледа адвокатуре, јер је дана 27. 3. 2017. године у Руми, са своје e-mail адресе ...@gmail.com упутио e-mail писмо ББ из Петроварадина на његову адресу ...@yahoo.com, којим је покушао уговорити награду противно одредбама Тарифе, тако што је од ББ захтевао да му на име прибављања записника о саслушању осумњичених сачињених пред ОЈТ у Новом Саду, у поступку у којем је исти оштећен кривичним делом, плати паушалну награду за заступање у кривичном поступку у висини од 15.000 евра, док ће по наплати накнаде штете од окривљених у износу од 160.000 евра и трошкова поступка, адвокатска канцеларија пријављеног АА задржати трошкове поступка и 50 % од главнице и законске затезне камате (при чему ће у том случају ББ бити враћено претходно паушално уплаћених 15.000 евра).

ББ никада није добио наведене записнике, иако је био увераван да ће до тога доћи у року од три дана.

Правилем бр. 30.3.9. Кодекса професионалне етике адвоката прописано је да адвокат има право да за сталну саветодавну помоћ уговори периодично плаћање паушалног износа награде, чија је висина примерена обиму, врсти и сложености његових обавеза. Одредбом садржаном у чл. 5, ст. 1. Тарифе предвиђено је да адвокат може за пружање континуиране правне помоћи са странком уговорити награду у паушалном износу, те да се овако уговорена награда не може односити на радње заступања пред судовима и државним органима.

Како није могуће уговарање паушалног износа за заступање у поступку пред тужилаштом и судом, нарочито не у износима потраживаним од стране дисциплински окривљеног, именовани је оглашен кривим за извршени преступ и изречена му је новчана казна уз пратећу обавезу сношења трошкова дисциплинског поступка.

Пресуда Дисциплинског суда АКВ посл. бр. Дисц.13/17. од 20. 4. 2018. године.

Напомене:

Ова пресуда не садржи образложење. Предметна тежа повреда дужности адвоката на идентичан начин предвиђена је Статутом АКС у чл. 241, ст. 2, т. 33.

Чл. 99. Статута АКВ брисан је у Изменама и допунама Статута Адвокатске коморе Војводине објављеним у *Службеном листу АПВ* бр. 22/19, које се примењују од 23. 5. 2019. године.

Недолично понашање према другом адвокату, адвокатском приправнику, противној или својој странци, суду, сведоку, вештаку, судском тумачу или учеснику у поступку који има својство службеног лица

Одредба:

Чл. 241, ст. 2, т. 14. Статута АКС, у вези са повредом правила бр. 38.1,

38.2. и 38.4. Кодекса професионалне етике адвоката.

Сенџеница:

Уважавајући чињеницу да дисциплински поступак по својој природи представља казни поступак, у ситуацији када су испуњени сви критеријуми чињеничног идентитета деликта, идентитета заштићеног добра, тежине последице деликта и идентитета санкције већ изречене адвокату од стране суда за преступ који је прописан и као тежа повреда дужности адвоката и угледа адвокатуре, има места одбијању оптужбе, водећи рачуна о уставном и законском начелу правне сигурности окривљених лица – *ne bis in idem*.

Из образложења:

Дисциплински окривљени АА, адвокат у Новом Саду, у жалби од 28. августа 2017. године, поднетој против пресуде Основног суда у Новом Саду посл. бр. К.../16, према становишту дисциплинског тужиоца АКВ употребљавао је недолучне и непримерене речи којима су вређани суд и поступајући судија, што је за резултат имало његово новчано кажњавање од стране суда у износу од 100.000,00 динара посебним решењем донетим 17. 10. 2017. године, а правноснажним са даном 20. 12. 2017. године.

Наиме, дисциплински оптужени је предметном жалбом пресуду окарактерисао као „безнадежно лошу“, стављајући овај навод у подељан фронт, а на страни 5 поменуте жалбе истакао је да ће у „наредном научном чланку од поступајућег судије направити хероја чланка, као што је претходно једног другог носиоца функције представио као српског Херкула због гафова које пресуда садржи“.

Именовани је на страни 7. жалбе цитирао проф. Шкулића наводећи „све у свему ово је за нашег расправног судију, о тужиоцу да и не говорим, ’шпанско село‘“, а на страни 8 жалбе навео је да поступајућем судији „више од незнања замера одсуство непристрасности, те да

исти подмеће и вара, што му је манир“. На страни 9 жалбе дисциплински окривљени нагласио је да судији мањка способност логичког размишљања, надале наводећи „памтите ли ону сцену из филма *Лајање на звезде* када Берчек каже ђацима: ’Јел видите с каквим се предзнањем иде у кафану?’“, чиме је, по сопственом резонувању, хтео да расправном судији покаже са каквим се предзнањем некада постајало судијом, а сад се то постаје са добром везом.

Веће Дисциплинског суда АКВ заузело је становиште да је заштитни објект који је повређен радњама дисциплински окривљеног – увредљивим изразима, углед и достојанство суда. Због повреде угледа и достојанства суда сџм Основни суд у Новом Саду на основу овлашћења у процесном законнику донео је своје решење о новчаном кажњавању од 17. 10. 2017. године.

Заштитни објект из правила бр. 38.1. Кодекса професионалне етике адвоката јесте уважавање правне културе и правничке професије у односима адвоката према суду, заштитни објект из правила бр. 38.2. Кодекса је одмерено и пристојно опхођење адвоката према суду, а заштитни објект из правила бр. 38.4. Кодекса је примереност у понашању адвоката према суду изражена кроз поднеске и усмена излагања.

Очигледно је да је заштитни објект због којег редовни суд има овлашћења на изрицање дисциплинских новчаних казни – углед и достојанство суда, идентичан као и у цитираним правилима Кодекса професионалне етике адвоката.

Имајући у виду одлуку Уставног суда посл. бр. Уж-11106/13. од 19. 5. 2016. године, према којој је у циљу заштите претежнијег интереса, поред критеријума чињеничног идентитета деликта, у сваком конкретном случају потребно размотрити тзв. корективне критеријуме: идентитет заштићеног добра, тежину последице деликта и идентитет санкције, како би се одговорило на питање да ли је деликт због којег се врши дисциплинско гоњење исти као и деликт због којег

је дисциплински окривљени кажњен у кривичном поступку, Дисциплински суд АКВ сматра да се овде ради о пресуђеној ствари, и то у поступку вођеном пред Основним судом у Новом Саду и да нема основа за изрицање осуђујуће пресуде у овој правној ствари.

Сходном применом одредби Закона о кривичном поступку, у складу са регулом из чл. 121. Статута АКВ, Дисциплински суд је одбио оптужбу против дисциплински окривљеног, јер је исти већ правноснажно кажњен за истоветно дело.

Сагласно одредби чл. 116а Статута АКВ трошкови вођења дисциплинског поступка падају на терет Адвокатске коморе Војводине.

*Пресуда Дисципџинског суда АКВ
посл. бр. Дисц. 19/18 од 19. 6. 2018.
године, љошврђена Пресудом Дисципџинског суда АКВ посл. бр. 10/18
од 24. 11. 2018. године*

Лакша повреда Кодекса професионалне етике адвоката – неодговарање без одлагања на службено обраћање колеге

Одредба:

Чл. 240, ст. 2, т. 2. Статута АКС, у вези са повредом правила бр. 31.1.4. Кодекса професионалне етике адвоката.

Сенџенца:

Само по себи, неодговарање на службено обраћање колеге, у случају када је последица истог изостала, водећи рачуна о околностима сваког појединачног случаја, не представља лакшу повреду дужности адвоката и угледа адвокатуре.

Из образложења:

Подносилац пријаве АА, адвокат у Београду, упутио је дисциплински окривљеној ББ, адвокату у Руми, Захтев за информацију о статусу предмета од 3. 5. 2017. године, експедован препорученом

пошиљком дана 18. 5. 2017. године, а који допис је окривљена примила дана 19. 5. 2017. године и на њега није одговорила у писаном облику што чињенично није спорно.

Правилком бр. 31.1.4. Кодекса професионалне етике адвоката прописано је да адвокат у циљу одржавања добрих колегијалних односа, као израза међусобног уважавања и чувања угледа адвокатске професије, треба да без одлагања одговори на службено обраћање колеге.

Веће Дисциплинског суда сматра да не постоје елементи бића лакше повреде дужности адвоката предвиђене правилком бр. 31.1.4. Кодекса, јер је у конкретном случају у време подношења спорног захтева информација која је тражена од стране колеге адвоката, подносиоцу дисциплинске пријаве већ била доступна као ангажованом пуномоћнику ВВ и то на основу увида у списе предмета посл. бр. П1.../08 Основног суда у Руми, а цењен је и временски распон од 2012. године, тј. године правноснажног окончања овог парничног поступка и престанка својства пуномоћника дисциплински окривљене, у односу на моменат подношења захтева за добијање информације који датира из 2017. године.

Посебно је цењена околност да је дисциплински окривљеној као пуномоћнику од стране ВВ било издато само једно пуномоћје и то за заступање у поступку посл. бр. П1.../08, те да она по правноснажном окончању овог поступка није предузимала ма какве нове радње заступања, нити је за њих било споразума и издавања даљег пуномоћја између ње и ВВ, као евентуалне странке. Са друге стране, поступање/непоступање окривљене у питању давања усмене, односно писане информације није проузроковало, нити је могло проузроковати било какве штетне последице како у односу према ВВ као бившем клијенту, тако ни према колеги – адвокату АА. У описаној ситуацији, хипотетички, могло је бити само речи о повреди нарушавања принципа (писаног) одговора на захтев, док је последица у ма ком обиму и врсти изостала.

Имајући у виду све наведено, на основу чл. 116, ст. 1, т. 2. Статута АКВ донета је пресуда којом се дисциплински окривљена ослобађа од оптужбе, јер се у њеним радњама не стичу елементи бића повреде која јој се оптужницом ставља на терет, а трошкови поступка падају на терет Адвокатске коморе Војводине.

*Пресуда Дисциплинског суда АКВ
посл. бр. Дисц. 14/17. од 16. 5. 2019.
године*

Пружање правне помоћи у случајевима у којима је адвокат дужан да одбије пружање правне помоћи

Одредба:

Чл. 241, ст. 2, т. 2. Статута АКС, у вези са повредом правила бр. 22.5.5. Кодекса професионалне етике адвоката.

Сенџенца:

Адвокат треба да одбије заступање ако истовремено у другом предмету заступа супротну странку.

Из образложења првостепене пресуде:

Дисциплински окривљени АА, адвокат у Новом Саду, 29. јуна 2020. године, способан да схвати значај свог дела и управља својим поступцима, свестан противправности дела чије извршење је хтео, закључио је Уговор о пружању правних услуга са ДОО „ББ“ Нови Сад, заведен код корисника дана 30. јуна 2020. године под деловодним бр. .../1, којим је прихватио вршење правних услуга за истог, иако је тада пред Основним судом у Новом Саду био у току парнични поступак, вођен под посл. бр. П1.../20, у коме је окривљени адвокат заступао страну супротну у односу на ДОО „ББ“ Нови Сад.

Чл. 8. предметног Уговора назначено је да: Овај уговор ступа на снагу и примењује се кад га обе уговорне стране потпишу, а чл. 9, ст. 1. предвиђено је да је уговор закључен на неодређено време и да престаје отказом.

Правилор бр. 22.5.5. Кодекса професионалне етике адвоката прописано је да је адвокат дужан да одбије заступање ако истовремено у другом предмету заступа супротну странку, што је у овом поступку неспорно и утврђено, те да одбије пружање правне помоћи, јер исто, у складу са чл. 241, ст. 2, т. 2. Статута АКС, представља тежу повреду дужности адвоката.

Дисциплински суд сматра да није битно да ли је окривљени адвокат добио појединачну пуномоћ од стране правног лица са којим је закључио Уговор о пружању правних услуга или не, да ли је предузео одговарајуће радње или не, већ сама чињеница да је потписао спорни Уговор у време када је био ангажован и заступао интересе своје странке као супротне стране у другом предмету, указује на његову очигледну несавесност и непрофесионалност у оваквом поступању, које као такво представља тежи дисциплински преступ.

И поред свих навода подносиоца дисциплинске пријаве, те допуне исте у погледу наводно других предмета у којима је окривљени поступао на идентичан начин, Веће је одлучивало у границама оптужног акта поднетог од стране Дисциплинског тужиоца.

Дисциплински суд је приликом одмеравања санкције као олакшавајућу околност узео у обзир да дисциплински окривљени није наплатио ма какав хонорар од стране правног лица са којим је закључен уговор, као и да за трећа лица није наступила било каква штета, те је из тих разлога окривљеном изречена минимална новчана казна предвиђена за тежу повреду дужности адвоката и угледа адвокатури.

Са друге стране, из садржине дисциплинске пријаве и њене допуне, изјашњења и допуне изјашњења дисциплински окривљеног, јасно је видљиво да постоји низ поремећених односа између одговорних лица у правном лицу са којим је потписао Уговор и тзв. „борба“ за функције у оквиру истог и спорови који су по том основу произашли, тако да је баш из тих разлога дисциплински окривљени морао

водити рачуна приликом закључења оваквог Уговора и могућих последица, али у конкретном случају Дисциплински суд ово није узео као отежавајућу околност, па је ценио само олакшавајуће околности изричући наведену дисциплинску меру уз обавезу сношења трошкова поступка.

Из образложења првостепене пресуде:

„Неосновано се у жалби истиче да окривљени није предузео ниједну радњу која би представљала радњу извршења теже повреде дужности адвоката и угледа адвокатури. Такође, неосновани су жалбени наводи да окривљени није поседовао посебна пуномоћја за вршење било којег облика пружања правне помоћи, јер је самим потписом Уговора прихватио све обавезе из његовог чл. 1, где су исте широко објашњене, а између осталог обухватају и пружање правних савета и консултација за које нису потребна пуномоћја.

Другостепено веће сматра да несавесно поступање адвоката и нарушавање угледа адвокатске професије постоји када један адвокат прихвати заступање странке против које у неком поступку већ заступа супротну страну.

*Пресуда Дисципџинског суда АКВ
посл. бр. Дисц. 6/21. од 14. 5. 2021.
године, потврђена Пресудом Дисципџинског суда АКС посл. бр. 21/21.
од 29. 1. 2022. године*

Задржавање новца наплаћеног за рачун странке

Одредба:

Чл. 241, ст. 2, т. 19. Статута АКС

Сенџенца:

Адвокат не сме да задржи новац наплаћен за рачун странке, ни у ситуацији када самоиницијативно сматра да му исти припада на име трошкова о чијем сношењу није постигнут било какав споразум са клијентом, а који се и иначе, у смислу Тарифе о наградама

и накнадама трошкова за рад адвоката, не би ни смели потраживати.

Из образложења:

Дисциплински окривљени АА, адвокат у Сомбору, као пуномоћник извршног повериоца ББ из Сомбора, са боравиштем у Холандији, пред Основним судом у Сомбору дана 16. 3. 2017. године поднео је предлог за извршење на основу извршне исправе – пресуде Основног суда у Сомбору посл. бр. П.../14 од 5. 9. 2016. године против извршног дужника Града Сомбора ради наплате новчаних потраживања у виду досуђених трошкова парничног поступка у укупном износу од 115.307,00 динара, са законском затезном каматом почев од 21. 12. 2016. године па до исплате, те трошкова извршног поступка пред надлежним судом и јавним извршитељем.

По окончању поступка пред Јавним извршитељем ВВ, са седиштем у Сомбору, на свој пословни рачун окривљени је дана 4. 5. 2017. године примио најпре 131.620,69 динара, а затим дана 13. 6. 2017. године и преосталих 29.468,19 динара.

У оквиру наведених износа окривљени је за себе задржао новац наплаћен за рачун странке који припада извршном повериоцу, и то: трошкове вештачења у износу од 37.645,00 динара, трошкове судских такси на тужбу и првостепену пресуду у износима од по 12.206,00 динара, све са припадајућом законском затезном каматом од 2.733,35 динара, те трошкове извршног поступка, и то: трошкове судске таксе на предлог за одређење извршења у износу од 4.035,00 динара и предујам трошкова насталих пред Јавним извршитељем ВВ у износу од 13.765,27 динара, односно укупно 82.590,62 динара.

Након што је Основном суду у Сомбору дана 27. 12. 2017. године поднео нови предлог за извршење на основу исте наведене извршне исправе ради наплате потраживања извршног повериоца ББ – накнаде нематеријалне штете у износу од

укупно 115.000,00 динара са припадајућом законском каматом од дана 5. 9. 2016. године, те трошкова извршног поступка, на свој текући рачун најпре је дана 5. 2. 2018. године примио износ од 145.594,37 динара, а затим и дана 19. 3. 2018. године преосталих 30.083,75 динара.

Окривљени је извршном повериоцу дана 9. 2. 2018. године исплатио износ од 146.000,00 динара, што обухвата исплату целе досуђене накнаде нематеријалне штете са законском затезном каматом, а исплатио је и износ од 11.638,63 динара – део трошкова извршног поступка, док је за себе задржао укупно 16.478,12 динара.

Оштећена ББ је претходно сносила трошкове парничног поступка, тачније таксе на тужбу, пресуду, трошкове вештачења, док је у току трајања извршних поступака платила (или је то за њу чинио ГГ) таксе на предлог за извршење и решење о извршењу, као и предујам и награду јавног извршитеља.

Дисциплински окривљени са ББ, у својству њеног пуномоћника, није закључио споразум о награди за рад адвоката у процентуалном износу, већ је постојао усмени договор да исти буде намирен по окончању поступка, а из досуђених трошкова парничног поступка.

Део одбране окривљеног који се односи на то да је имао и друге трошкове о чему је свом клијенту испоставио трошковник, Дисциплински суд није прихватио из разлога што именовани са ББ није имао такав договор, већ се он огледао искључиво у наплати из трошкова парничног и извршних поступака у делу који се односи на предузете правне радње, јер адвокат не може тарифирати и наплатити дате савете и мишљења у вези са поступком који води за свог клијента, а они се поготово не могу самоиницијативно и без споразума пребијати на начин да се задрже износи које је клијент плаћао у току поступка на име такси, предујам вештачења и трошкова извршног поступка и награде за рад јавног извршитеља.

Приликом одлучивања о дисциплинској санкцији Дисциплински суд АКВ

определио се за изрицање новчане казне, истовремено одредивши да се иста уз трошкове овог поступка има платити у року од 30 дана од дана правноснажности пресуде под претњом принудног извршења, посебно ценећи олакшавајуће околности да окривљени до сада није кажњаван, као и да је у току поступка сарађивао са судом ради утврђења одлучних чињеница, док су отежавајуће околности изостале.

*Пресуда Дисципџинског суда АКВ
посл. бр. Дисц.3/19 од 4. 2. 2020. године,
појшврђена Пресудом Дисципџинског
суда АКВ посл. бр. 5/20 од 29. 8. 2020.
године у осуђујућем делу, а ѿрешаче-
на у погледу рока за ѿлањање новчане
казне и ѿрошкова пошшуйка*

Очигледно несавестан рад у адвокатури

Одредба:

**Чл. 241, ст. 2, т. 1. Статута АКС
у вези са правилима бр. 7.1, 7.2. и
12.1. Кодекса професионалне етике
адвоката.**

Сенџенца:

Адвокат је дужан да клијента савесно заступа, на начин да првенствено обезбеди принудну наплату главног новчаног потраживања странке, а потом и трошкова поступка, те чињеница да странка неблаговременим радом адвоката није изгубила то своје право није од значаја за постојање дисциплинског преступа.

*Из образложења првостепене и друго-
степене пресуде:*

Дисциплински окривљени АА, адвокат у Сомбору, поступајући као пуномоћник ББ из Сомбора, са боравиштем у Холандији, коме је иста дала пуномоћје за вођење парнице против туженог Града Сомбора, у поступку вођеном пред Основним судом у Сомбору у којем је дана 5. 9. 2016. године донета пресуда

посл. бр. П.../14, правноснажна са даном 29. 11. 2016. године, а извршна од 21. 12. 2016. године, покренуо је два извршна поступка – први дана 16. 3. 2017. године ради наплате трошкова парничног поступка, а затим и други дана 27. 12. 2017. године ради принудне наплате досуђеене накнаде нематеријалне штете, док то исто није учинио и са потраживањем ББ по основу накнаде материјалне штете у износу од 5.357,40 динара са припадајућом законском затезном каматом од 16. 7. 2014. године па до исплате, утврђеним у поменутој пресуди, нити је предузео било какве радње ради њене наплате, односно накнадно поднео предлог за извршење, иако је био у обавези да то учини.

Правилном бр. 7.1. Кодекса професионалне етике адвоката прописано је да је адвокат дужан да заступа савесно, а правилном бр. 7.2. прецизирано да се савесност адвоката састоји у брижљивом, марљивом, одлучном и благовременом заступању.

Кодекс у правилу бр. 12.1. уређује да је адвокат у заступању одговоран за савете које је дао или пропустио да да, и за мере које је предузео или пропустио да предузме.

Дисциплински суд АКВ окривљеног је ослободио од оптужбе за описани преступ, сматрајући да важећи процесни и материјалноправни прописи не предвиђају у којем року ће се по добијеној пуномоћји предузети спорна правна радња, тј. покренути извршни поступак, позивајући се на десетогодишњи рок застарелости за подношење предлога за извршење на основу извршне исправе регулисан у одредби чл. 371. Закона о облигационим односима.

По становишту већа АКВ, може се претпоставити да би окривљени поднео и предлог за извршење ради наплате материјалне штете да се односи са клијенткињом ББ нису компромитовали, а сама странка је од њега добила примерак пресуде и упозната је са својим правима и начином њиховог остваривања, тако да се не може прихватити постојање извршења

теже повреде дужности адвоката и угледа адвокатуре за коју се окривљени терети.

Дисциплински суд АКВ је усвојио жалбу Дисциплинског тужиоца АКВ изјављену против ослобађајуће пресуде, наводећи у образложењу другостепене пресуде да се на основу доказа изведених у првостепеном поступку, несумњиво утврђује да је окривљени пропуштањем да поднесе предлог за дозволу извршења против извршног дужника Града Сомбора ради наплате накнаде материјалне штете учинио тежу повреду дужности адвоката, што произлази и из признања окривљеног.

Дисциплински окривљени био је дужан да првенствено обезбеди наплату неимовинске и имовинске штете која је досуђена извршном повериоцу, овде подносиоцу пријаве ББ из Сомбора, због чега нема основа за позивање на институт застарелости у погледу наплате новчаног потраживања, који се огледа у законски одређеном десетогодишњем року.

Окривљеном је изречена одговарајућа новчана казна уз обавезу сношења трошкова другостепеног поступка.

*Пресуда Дисциплинског суда АКВ
посл. бр. Дисц.3/19 од 4. 2. 2020. године,
преиначена Пресудом Дисциплинског
суда АКВ посл. бр. 5/20 од 29. 8.
2020. године у ослобађајућем делу*

Лакша повреда Кодекса професионалне етике адвоката – дужност адвоката да клијенту преда, на његов захтев, сву документацију коју је од њега добио, одлуке, записнике и копије поднесака које је у његовом предмету примио или саставио, без обзира да ли заступање траје или је престало и да ли му је клијент исплатио накнаду

Одредба:

Чл. 240, ст. 2, т. 2. Статута АКВ у вези са правилом бр. 24.3.7. Кодекса професионалне етике адвоката.

Сенџенца:

Адвокат не сме условљавати враћање списа клијенту плаћањем награде за радње пружања правне помоћи извршене током његовог заступања.

Из образложења:

На основу пуномоћи коју је АА, а по овлашћењу подносиоца дисциплинске пријаве, дала дисциплински окривљеној ББ, адвокату у Зрењанину, она је против првостепене одлуке Основног суда у Зрењанину посл. бр. П.../16 уложила правни лек и тај поступак правноснажно је окончан решењем Вишег суда у Зрењанину посл. бр. ГЖ.../18 од 14. 3. 2018. године и у том предмету подносиоца пријаве заступала је окривљена.

Подносилац пријаве тврди да је, поред дисциплински окривљене и он поднео жалбу против првостепене одлуке суда у Зрењанину, али да у одлуци Вишег суда у Зрењанину није било помена о његовој жалби, па је ради тога контактирао дисциплински окривљену која му с тим у вези није дала никакво објашњење и због тога је он тражио повраћај списа како би ангажовао неког другог адвоката да би видео шта се збило са његовом жалбом.

Међутим, дисциплински окривљена му није вратила списе објашњавајући му да ће то учинити када јој буде платио трошкове њеног рада у вези са изјављеном жалбом, па је он из тог разлога и поднео дисциплинску пријаву дисциплинском тужиоцу АКВ и тек након тога препорученом пошиљком, која је примљена у пошти Зрењанин дана 21. 11. 2018. године, окривљена је тражене списе вратила, што потврђује и подносилац дисциплинске пријаве у свом исказу датом на дисциплинском претресу.

Правилем бр. 24.3.7. Кодекса професионалне етике адвоката прописано је да је адвокат дужан да клијенту преда, на његов захтев, сву документацију коју је од њега добио, одлуке, записнике и копије поднесака које је у његовом предмету примио или саставио, без обзира да ли

заступање траје или је престало и да ли му је клијент исплатио накнаду.

Како се ради о лакшој повреди дужности адвоката, ценећи да на страни дисциплински окривљене отежавајућих околности није било, а да постоји низ олакшавајућих околности на које су указивали и заменик дисциплинског тужиоца и бранилац дисциплински окривљене,

изречена је дисциплинска мера опомена у уверењу да иста одговара тежини повреде и да дисциплински окривљена овакву или сличне повреде дужности адвоката убудуће више неће вршити.

*Пресуда Дисциплинског суда АКВ
посл. бр. Дисц. 28/18. од 12. 3. 2019.
године*

Сентенце приредили
*Здравко Јосић, Љиљана Вујовић
и Жељко Кочић, адвокати у Новом Саду*

SAOPŠTENJE SA SEDNICE UPRAVNOG ODBORA održane 1. 7. 2022. godine

1. KRALJ STEVAN, diplomirani pravnik, rođen 2. 10. 1991. godine UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Odžacima, Železnička 38.

– BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika KRALJ STEVAN, advokatski pripravnik kod Damjanović Dragane, advokata u Bačkom Petrovcu, sa danom 7. 7. 2022. godine zbog upisa u Imenik advokata ove Komore.

2. STOJANOVIĆ TAMARA, diplomirani pravnik, rođena 12. 6. 1991. godine UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Temerinska 89.

– BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika STOJANOVIĆ TAMARA, advokatski pripravnik kod Babović Igora, advokata u Novom Sadu, sa danom 7. 7. 2022. godine zbog upisa u Imenik advokata ove Komore.

3. PREDOJEVIĆ MILAN, diplomirani pravnik, rođen 6. 6. 1993. godine UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Janka Čmelika 13.

– BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika PREDOJEVIĆ MILAN, advokatski pripravnik kod Babović Igora, advokata u Novom Sadu, sa danom 7. 7. 2022. godine zbog upisa u Imenik advokata ove Komore.

4. VESELINOVIĆ PAVLE, diplomirani pravnik, rođen 29. 9. 1991. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Veterniku, Kralja Petra I br. 2.

5. LAUŠEVIĆ MAJA, diplomirani pravnik, rođena 21. 5. 1975. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Petra Drapšina 56.

6. RAKITA KATARINA, diplomirani pravnik, rođena 4. 7. 1986. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Zrenjaninu, Vojvode Petra Bojovića 45/10.

7. DRAGIĆ MILANA, diplomirani pravnik, rođena 27. 3. 1993. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Zrenjaninu, Jevrejska 3.

8. BAKIĆ DRAGANA, diplomirani pravnik, rođena 23. 10. 1990. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Subotici, Kolubarska 10.

9. PREDOJEVIĆ DUŠAN, diplomirani pravnik, rođen 3. 12. 1987. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Staroj Pazovi, Zmaj Jovina 18.

10. BOŽIĆ MILORAD, diplomirani pravnik, rođen 7. 8. 1977. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Indiji, Kralja Petra I 12/5.

11. VERGAŠ DIJANA, diplomirani pravnik, rođena 2. 10. 1994. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novim Banovcima, Branka Radičevića 6.

12. SPASIĆ MLADEN, diplomirani pravnik, rođen 23. 2. 1965. godine, UPISUJE SE 8. 7. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Pančevu, Dunavska 4/1.

13. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu MARIĆ JELENA, rođena 24. 5. 1995. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

14. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu TOŠIĆ MARICA, rođena 26. 4. 1989. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

15. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu STOJANAC STEFAN, rođen 9. 1. 1995. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Oberman Igora, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

16. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu SUBOŠIĆ JOVANA, rođena 18. 11. 1992. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Jančić Aleksandre, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

17. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu LAZAREVIĆ ANA, rođena 6. 11. 1995. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Kovačević Marijane, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

18. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu BARJAKTAROV SOFIJA, rođena 29. 3. 1996. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Davidov Dušanke, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

19. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu ETINSKI TEODORA, rođena 21. 11. 1997. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Etinski Veljka, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

20. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu BIJELJANIN MIRKO, rođen 29. 8. 1996. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Konstantinović Danice, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

21. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu MILANOVIĆ ŽIVAN, rođen 8. 1. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Zečević Nenada, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

22. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu MILOVANOVIĆ STRAHINJA, rođen 6. 2. 1997. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Šijan Nikole, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

23. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu TATIĆ DANIJEL, rođen 13. 11. 1987. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Kolarski Branislava, advokata u Kikindi, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

24. UPISUJE SE u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu MIRKOVIĆ DAJANA, rođena 3. 8. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Janošević Pere, advokata u Rumi, dana 8. 7. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

25. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine TANCIK JAROSLAV, advokat u Odžacima, sa danom 25. 8. 2022. godine zbog penzionisanja.

– Imenovani zadržava članstvo u Posmrtnom fondu Advokatske komore Vojvodine.
– Vojnović Goran, advokat u Odžacima, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

26. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine RADIĆ ALEKSANDAR, advokat u Bačkoj Topoli, sa danom 10. 6. 2022. godine, usled smrti.

– Šakić Anđelka, advokat u Bačkoj Topoli, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

27. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine STRIKOVIĆ JELISAVETA, advokat u Somboru, sa danom 1. 7. 2022. godine, zbog penzionisanja.

– Imenovana zadržava članstvo u Posmrtnom fondu Advokatske komore Vojvodine.
– Delić Ivana, advokat u Somboru, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

28. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine TRBOJEVIĆ GORAN, advokat u Subotici, sa danom 22. 3. 2022. godine, usled smrti.

– Dašić Dragan, advokat u Subotici, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

29. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine KARANOVIĆ ANĐA, advokat u Bačkoj Palanci, sa danom 1. 7. 2022. godine, zbog penzionisanja.

– Imenovana zadržava članstvo u Posmrtnom fondu Advokatske komore Vojvodine.
– Karanović Bosiljka, advokat u Bačkoj Palanci, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

30. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine SAVIN S. VLADA, advokat u Rumi, sa danom 1. 7. 2022. godine, zbog penzionisanja.

– Imenovani zadržava članstvo u Posmrtnom fondu Advokatske komore Vojvodine.
– Beretić Dušanka, advokat u Rumi, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

31. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine KUZMANOVIĆ NIKOLINA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Trifković Nenada, advokata u Novom Sadu, sa danom 31. 5. 2022. godine.

32. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine PROKIN DIJANA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Spasojević Ivančić Dejane, advokata u Novom Sadu, sa danom 3. 6. 2022. godine.

33. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine ERIĆ NIKOLA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Savin Sonje, advokata u Novom Sadu, sa danom 6. 6. 2022. godine.

34. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine ĐURIĆ NEMANJA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Ramač Tamare, advokata u Novom Sadu, sa danom 6. 6. 2022. godine.

35. UZIMA SE NA ZNANJE da SLAVKOVIĆ IVANI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 24. 6. 2022. do 23. 6. 2023. godine.

– Stojimenovski Marko, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

36. UZIMA SE NA ZNANJE da NOVKOV BRANISLAVU, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog bolovanja od 1. 4. 2022. do 30. 9. 2022. godine.

– Popadić Danijela, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

37. UZIMA SE NA ZNANJE da PRODIĆ TATJANI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 28. 6. 2022. do 27. 6. 2023. godine.

– Prodić Goran, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

38. UZIMA SE NA ZNANJE da ŠARIĆ BOJANI, advokatu u Šajkašu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 5. 6. 2022. do 4. 6. 2023. godine.

– Vukčević Slađana, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

39. UZIMA SE NA ZNANJE da STANIĆ SANJI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 17. 6. 2022. do 16. 6. 2023. godine.

– Suvačar Sanda, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

40. UZIMA SE NA ZNANJE da VREĆA JELENI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 20. 6. 2022. do 19. 6. 2023. godine.

– Vreća Igor, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

41. UZIMA SE NA ZNANJE da STAJIĆ BATIĆ IRENI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 1. 7. 2022. do 1. 7. 2023. godine.

– Dobanovački Đorđe, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

42. UZIMA SE NA ZNANJE da GUBERINIĆ TANJI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 2. 6. 2022. do 1. 6. 2023. godine.

– Guberinić Veselin, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.

43. UZIMA SE NA ZNANJE da je VUJADINOVIĆ MLADENKA, advokat u Novom Sadu, nastavila sa radom dana 15. 6. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.

– Đurović Sunčica, advokat u Novom Sadu, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.

44. UZIMA SE NA ZNANJE da je ARSENOV PETKOVIĆ DIJANA, advokat u Indiji, nastavila sa radom dana 4. 7. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.

– Matić Davor, advokat u Indiji, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.

45. UZIMA SE NA ZNANJE da je GLIŠIĆ DANIJELA, advokat u Veterniku, nastavila sa radom dana 7. 6. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.

– Trivunović Bojana, advokat u Šajkašu, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.

46. UZIMA SE NA ZNANJE da je KOJADINOVIĆ MARIJA, advokat u Novom Sadu, nastavila sa radom dana 1. 7. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.

– Zelenović Aleksa, advokat u Novom Sadu, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.

47. UZIMA SE NA ZNANJE da je Jovanović Tamara, advokat u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Dražić.

48. UZIMA SE NA ZNANJE da je Vujadin Jelena, advokat u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Vreća.

49. UZIMA SE NA ZNANJE da je Babin Milica, advokatski pripravnik u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Hrubik.

50. UZIMA SE NA ZNANJE da je Milošević Miljana, advokatski pripravnik u Rumi, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Milošević Miroslava, advokata u Rumi, dana 14. 6. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Prelić Petra, advokata u Novom Sadu, dana 15. 6. 2022. godine.

51. UZIMA SE NA ZNANJE da je Živanić Tijana, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Beronja Božidara, advokata u Novom Sadu, dana 1. 6. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Gušavac Milana, advokata u Novom Sadu, dana 2. 6. 2022. godine.

52. UZIMA SE NA ZNANJE da je Lakatoš Adrian, advokatski pripravnik u Bečeju, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Boka Andraša, advokata u Adi, dana 3. 6. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Subakov Miloša, advokata u Bečeju, dana 4. 6. 2022. godine.

53. UZIMA SE NA ZNANJE da je MIHAJLOVIĆ BILJANA, advokat u Somboru, preselila sedište advokatske kancelarije u Staru Pazovu, Svetozara Markovića 79, počev od 1. 7. 2022. godine.

54. UZIMA SE NA ZNANJE da je DRAŽIĆ TAMARA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Bulevar oslobođenja 78, počev od 30. 6. 2022. godine.

55. UZIMA SE NA ZNANJE da je VASIĆ JELENA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Bulevar oslobođenja br. 109, prizemlje, počev od 1. 7. 2022. godine.

56. UZIMA SE NA ZNANJE da je VRANEŠ BOJANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Jovana Đorđevića 7, počev od 20. 6. 2022. godine.

57. UZIMA SE NA ZNANJE da je PROŠIĆ ZORAN, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Jovana Đorđevića 7, počev od 20. 6. 2022. godine.

58. UZIMA SE NA ZNANJE da je JOVIČIĆ BRANIBOR, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 1a, sprat 4, stan br. 43, počev od 10. 6. 2022. godine.

59. UZIMA SE NA ZNANJE da je MIJANOVIĆ PETAR, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 1a, sprat 4, stan br. 43, počev od 10. 6. 2022. godine.

60. UZIMA SE NA ZNANJE da je VELEMIR DUŠICA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 1a, sprat 4, stan br. 43, počev od 10. 6. 2022. godine.

61. UZIMA SE NA ZNANJE da je KARAN DAJANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 1a, sprat 4, stan br. 43, počev od 10. 6. 2022. godine.

62. UZIMA SE NA ZNANJE da je DIMITROV LEONA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Vase Stajića 8, počev od 27. 6. 2022. godine.

SAOPŠTENJE SA SEDNICE UPRAVNOG ODBORA održane 2. 9. 2022. godine

1. UHRIN NINA, diplomirani pravnik, rođena 2. 8. 1994. godine upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Radnička 41.

– Briše se iz Imenika advokatskih pripravnika UHRIN NINA, advokatski pripravnik kod Uhrin Jakab Jasmine, advokata u Novom Sadu, sa danom 8. 9. 2022. godine zbog upisa u Imenik advokata ove Komore.

2. BJEKIĆ ZORAN, diplomirani pravnik, rođen 10. 2. 1992. godine upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Sremska 1/1/3.

– Briše se iz Imenika advokatskih pripravnika BJEKIĆ ZORAN, advokatski pripravnik kod Damjanović Dragane, advokata u Bačkom Petrovcu, sa danom 8. 9. 2022. godine zbog upisa u Imenik advokata ove Komore.

3. KEREKEŠ MILAN, diplomirani pravnik, rođen 11. 6. 1990. godine upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Zrenjaninu, Vršačka 84.

– Briše se iz Imenika advokatskih pripravnika KEREKEŠ MILAN, advokatski pripravnik kod Zečević Nenada, advokata u Novom Sadu, sa danom 8. 9. 2022. godine zbog upisa u Imenik advokata ove Komore.

4. MARČETA NATAŠA, diplomirani pravnik, rođena 30. 10. 1987. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Laze Kostića 8/1.

5. MEDUNJANIN MARKO, diplomirani pravnik, rođen 2. 6. 1988. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Jovana Cvijića 56.

6. STJEPANOVIĆ KATARINA, diplomirani pravnik, rođena 5. 1. 1990. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Branka Bajića 26/3/16.

7. KUČLAR SARA, diplomirani pravnik, rođena 1. 8. 1991. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, NJegoševa 3.

8. VUJIĆ PREDRAG, diplomirani pravnik, rođen 11. 4. 1991. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Jovana Subotića 4/2/3.

9. BAJIĆ ALEKSANDAR, diplomirani pravnik, rođen 23. 2. 1990. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Milenka Grčića 4/3/14.

10. JOVANOVIĆ JELENA, diplomirani pravnik, rođena 25. 12. 1995. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Maksima Gorkog 16/5/15.

11. PETKOVIĆ DIMITRIJE, diplomirani pravnik, rođen 31. 8. 1993. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Temerinu, Novosadska 361/363, lokal 4.

12. MESAROŠ IZABELA, diplomirani pravnik, rođena 9. 7. 1993. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Subotici, Matije Korvina 17.

13. ŠKUNDRIĆ VLADIMIR, diplomirani pravnik, rođen 23. 5. 1989. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Zrenjaninu, Vase Pelagića 33.

14. UROŠEVIĆ IVAN, diplomirani pravnik, rođen 13. 9. 1985. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Pančevu, Žarka Zrenjanina 101, stan 2.

15. MILANOVIĆ TANJA, diplomirani pravnik, rođena 31. 8. 1991. godine upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Sremskoj Mitrovici, Ratarska 12/1/2.

16. DRLJAČA DRAŽEN, diplomirani pravnik, rođen 18. 7. 1988. godine upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Sremskoj Mitrovici, Batutova nova 27.

17. PERIŠIĆ BOJANA, diplomirani pravnik, rođena 5. 6. 1973. godine upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Šidu, Karadorđeva 70.

18. RANKOV BRANISLAV, diplomirani pravnik, rođen 28. 10. 1970. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Subotici, Vase Stajića 17.

19. RADMANOVIĆ JELENA, diplomirani pravnik, rođena 13. 1. 1994. godine, upisuje se 9. 9. 2022. godine u Imenik advokata Advokatske komore Vojvodine, sa sedištem advokatske kancelarije u Novom Sadu, Danila Kiša 40/4.

20. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu VELJIĆ NEVENA, rođena 16. 6. 1997. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Savin Sonje, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

21. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu RADOVANOVIĆ BOJANA, rođena 8. 6. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Marović Željka, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

22. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu ŽIVANOVIĆ NEDA, rođena 29. 7. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Maraš Ivane, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

23. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu GAČINOVIĆ TAMARA, rođena 30. 4. 1995. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Maraš Ivane, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

24. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu RADOVIĆ TAMARA, rođena 27. 11. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Savin Sonje, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

25. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu BABIN KATICA, rođena 25. 2. 1991. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Grbović Miljana, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

26. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu GRANDIĆ ALEKSANDAR, rođen 26. 12. 1993. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

27. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu POPOVIĆ NEMANJA, rođen 2. 4. 1993. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Savin Sonje, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

28. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu MAKEVIĆ LAZAR, rođen 16. 11. 1997. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Jančić Aleksandre, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

29. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu JEFTIĆ MILAN, rođen 20. 8. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Popović Srđana, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

30. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu DIMITROV NIKOLA, rođen 17. 10. 1996. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Miljenović Dragana, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

31. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu SOLDIĆ IVAN, rođen 6. 11. 1998. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Miljković Srđana, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

32. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu HINIĆ ALEKSANDAR SAŠA, rođen 16. 3. 1996. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

33. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu NIKETIĆ DRAGANA, rođena 7. 9. 1995. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Marinković Kuljhavi Zorice, advokata u Staroj Pazovi, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

34. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu NIKOLIN VUKAŠIN, rođen 20. 9. 1997. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Jovanović Zorana, advokata u Staroj Pazovi, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

35. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu KONJEVIĆ INES, rođena 27. 11. 1991. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Konjević Dragana, advokata u Somboru, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

36. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu KIKIĆ MILOŠ, rođen 31. 1. 1992. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Salak Joakim Julijana, advokata u Kuli, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

37. UPISUJE se u Imenik advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine u Novom Sadu FRANCUSKI NIKOLINA, rođena 30. 10. 1995. godine, na advokatsko-pripravničku vežbu kod Todorović Dragana, advokata u Kikindi, dana 9. 9. 2022. godine, u trajanju od dve godine.

38. BRIŠE SE iz članstva Posmrtnog fonda Advokatske komore Vojvodine SLADOJEVIĆ STANIMIROVIĆ SIMONIDA, bivši advokat iz Novog Sada sa danom 14. 8. 2022. godine, na lični zahtev.

39. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine KNEŽEVIĆ DAMJAN, advokat u Novom Sadu, sa danom 31. 8. 2022. godine na lični zahtev.

– Gagro Petar, advokat u Novom Sadu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

40. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine JOVANOVIĆ ALEKSANDRA, advokat u Novom Sadu, sa danom 31. 8. 2022. godine na lični zahtev.

– Smiljanić Nataša, advokat u Novom Sadu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

41. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine NEDELJKOV VLADIMIR, advokat u Novom Sadu, sa danom 2. 9. 2022. godine na lični zahtev.

– Tomić Nemanja, advokat u Novom Sadu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

42. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine SUBOTIN NATAŠA, advokat u Novom Sadu, sa danom 2. 9. 2022. godine na lični zahtev.

– Oberman Igor, advokat u Novom Sadu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

43. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine ČALIĆ msr MIA, advokat u Novom Sadu, sa danom 31. 7. 2022. godine na lični zahtev.

– Marić Tijana, advokat u Novom Sadu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

44. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine POLIĆ LJILJANA, advokat u Novom Sadu, sa danom 12. 8. 2022. godine radi penzionisanja.

– Imenovana zadržava članstvo u Posmrtnom fondu Advokatske komore Vojvodine.

– Čeran Anka, advokat u Rumi, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

45. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine VRSAJKOV MARIJA, advokat u Novom Sadu, sa danom 13. 8. 2022. godine usled smrti.

– Vrsajkov Dejan, advokat u Novom Sadu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

46. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine MARTINOVIĆ NEDELJKO, advokat u Pančevu, sa danom 3. 7. 202. godine usled smrti.

– Levnajić Saša, advokat u Pančevu, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

47. BRIŠE SE iz Imenika advokata Advokatske komore Vojvodine LJUBIČIĆ IVAN, advokat u Sremskoj Mitrovici, sa danom 12. 8. 2022. godine radi zasnivanja radnog odnosa.

– Vasiljević Branka, advokat u Sremskoj Mitrovici, postavlja se za preuzimatelja advokatske kancelarije.

48. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine OBUČINA FILIPA SVETLANA, advokatski pripravnik u Pančevu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Perović Vladimira, advokata u Pančevu, sa danom 1. 7. 2022. godine.

49. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine ANOJČIĆ KSENIJA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Đuran Milić Emine, advokata u Novom Sadu, sa danom 25. 7. 2022. godine.

50. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine VUKOVIĆ NATAŠA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Marović Željka, advokata u Novom Sadu, sa danom 31. 8. 2022. godine.

51. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine STOVRAGOVIĆ IVANA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Radović Nebojše, advokata u Novom Sadu, sa danom 15. 7. 2022. godine.

52. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine ŠAVIJA GORICA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Savin Sonje, advokata u Novom Sadu, sa danom 4. 7. 2022. godine.

53. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine MIKULIĆ IVA, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Savin Sonje, advokata u Novom Sadu, sa danom 6. 7. 2022. godine.

54. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine MARJANOVIĆ RASTKO, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Medurić Aleksandra, advokata u Novom Sadu, sa danom 31. 8. 2022. godine.

55. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine AVRAMOVIĆ DEJAN, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Radovanov Milenka, advokata u Novom Sadu, sa danom 25. 7. 2022. godine.

56. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine VIŠACKI MILOŠ, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Ristić Bojana, advokata u Novom Sadu, sa danom 25. 7. 2022. godine.

57. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine STANKOVIĆ MILAN, advokatski pripravnik u Novom Sadu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Gucunja Milana, advokata u Novom Sadu, sa danom 20. 7. 2022. godine.

58. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine MAKSIĆ DAMJAN, advokatski pripravnik u Temerinu, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Horvat Endrea, advokata u Temerinu, sa danom 3. 7. 2022. godine.

59. BRIŠE SE iz Imenika advokatskih pripravnika Advokatske komore Vojvodine GELO KATARINA, advokatski pripravnik u Sremskoj Mitrovici, na advokatsko-pripravničkoj vežbi kod Vidić Milice, advokata u Sremskoj Mitrovici, sa danom 5. 7. 2022. godine.

60. Uzima se na znanje da KRALJ DUBRAVKI, advokatskom pripravniku kod Kralj Željka, advokata u Zrenjaninu, privremeno prestaje pravo na bavljenje advokaturom zbog postavljenja na funkciju narodnog poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbije, počev od 1. 8. 2022. godine, dok traje funkcija.

61. UZIMA SE NA ZNANJE da RISTIĆ BOJANI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na bavljenje advokaturom zbog stručnog usavršavanja u inostranstvu, u periodu od 1. 9. 2022. do 31. 8. 2023. godine.

- Ristić Dragoslav, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.
- 62. UZIMA SE NA ZNANJE da DESPOTOVIĆ DUŠANKI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog bolovanja od 1. 8. 2022. godine.
 - Kuburović Daniela, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.
- 63. UZIMA SE NA ZNANJE da ETINSKI KUZMANOVIĆ DUNJI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog bolovanja od 19. 8. 2022. godine.
 - Etinski Biljana, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.
- 64. UZIMA SE NA ZNANJE da PETROVIĆ MARIJI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog bolovanja od 7. 6. 2022. godine.
 - Gnjatić Nada, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.
- 65. UZIMA SE NA ZNANJE da ĐOGO JOVANI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 23. 8. 2022. do 22. 8. 2023. godine.
 - Mrkšić Jasna, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.
- 66. UZIMA SE NA ZNANJE da LAZAREVIĆ DRAGANI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 27. 6. 2022. do 26. 6. 2023. godine.
 - Lazarević Vojin, advokat u Novom Sadu, određuje se za privremenog zamenika.
- 67. UZIMA SE NA ZNANJE da VALENTIK BEGANOVIĆ NATAŠI, advokatu u Novom Sadu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 10. 6. 2022. do 10. 6. 2023. godine.
 - Krstić Miljana, advokat u Indiji, određuje se za privremenog zamenika.
- 68. UZIMA SE NA ZNANJE da PETKOVIĆ TIJANI, advokatu u Kovinu, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 7. 8. 2022. do 6. 8. 2023. godine.
 - Petković LJubomir, advokat u Kovinu, određuje se za privremenog zamenika.
- 69. UZIMA SE NA ZNANJE da ŽIVANOVIĆ JELENI, advokatu u Staroj Pazovi, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta od 1. 8. 2022. do 31. 7. 2023. godine.
 - Pavlović Maja, advokat u Staroj Pazovi, određuje se za privremenog zamenika.
- 70. UZIMA SE NA ZNANJE da TOPOLSKI msr prava MILICI, advokatu u Staroj Pazovi, privremeno prestaje pravo na obavljanje advokature zbog bolovanja počev od 13. 7. 2022. godine.
 - Pandurović Rajka, advokat u Staroj Pazovi, određuje se za privremenog zamenika.
- 71. UZIMA SE NA ZNANJE da je IVANČIĆ MILICA, advokat u Novom Sadu, nastavila sa radom dana 19. 8. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.
 - Jakovljević Jasmina, advokat u Novom Sadu, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.
- 72. UZIMA SE NA ZNANJE da je JOVANOVIĆ ALEKSANDRA, advokat u Novom Sadu, nastavila sa radom dana 23. 7. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.
 - Smiljanić Nataša, advokat u Novom Sadu, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.

73. UZIMA SE NA ZNANJE da je MILJANOVIĆ DUŠANKA, advokat u Novom Sadu, nastavila sa radom dana 16. 5. 2022. godine, nakon što joj je privremeno bilo prestalo pravo na bavljenje advokaturom.

– Milović Mirjana, advokat u Temerinu, razrešava se dužnosti privremenog zamenika.

74. UZIMA SE NA ZNANJE da je Latinović Dušanka, advokat u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Despotović.

75. UZIMA SE NA ZNANJE da je Vidić Aleksandra, advokat u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Radić.

76. UZIMA SE NA ZNANJE da je Frajić Marijana, advokat u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Šerfeze.

77. UZIMA SE NA ZNANJE da je Mikeš Milena, advokatski pripravnik u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Mikeš Grbić.

78. UZIMA SE NA ZNANJE da je Šarnjai Andrea, advokat u Senti, promenila prezime koje sada glasi Šarnjai Erdelji.

79. UZIMA SE NA ZNANJE da je Sarić Tanja, advokatski pripravnik u Novom Sadu, promenila prezime koje sada glasi Sadrinja.

80. UZIMA SE NA ZNANJE da je Radojević Dragana, advokat u Pančevu, promenila prezime koje sada glasi Bugarić.

81. UZIMA SE NA ZNANJE da je Brnjevarac Jovana, advokat u Pančevu, promenila prezime koje sada glasi Brnjevarac Pešić.

82. UZIMA SE NA ZNANJE da je Markov Nina, advokat u Zrenjaninu, promenila prezime koje sada glasi Petrović.

83. UZIMA SE NA ZNANJE da je Travica Nikola, advokat u Novom Sadu, stekao akademski naziv master pravnik.

84. UZIMA SE NA ZNANJE da je Krstić Nikola, advokat u Novom Sadu, stekao akademski naziv doktor pravnih nauka.

85. UZIMA SE NA ZNANJE da se Ljubičić Ivan, advokat u Sremskoj Mitrovici, razrešava dužnosti privremenog zamenika Mataruga Ane, advokata u Sremskoj Mitrovici.

– Matijašević Nenad, advokat u Sremskoj Mitrovici, određuje za privremenog zamenika Mataruga Ane, advokata u Sremskoj Mitrovici.

86. UZIMA SE NA ZNANJE da se Šakić Anđelka, advokat u Bačkoj Topoli, razrešava dužnosti preuzimatelja kancelarije pokojnog Radić Aleksandra, advokata u Bačkoj Topoli.

– Mostarski Dušan, advokat u Bačkoj Topoli, određuje za preuzimatelja kancelarije pokojnog Radić Aleksandra, advokata u Bačkoj Topoli.

87. UZIMA SE NA ZNANJE da je Mažić Mirjana, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Emila Somera, advokata u Novom Sadu, dana 22. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Stupar Gorana, advokata u Novom Sadu, dana 23. 8. 2022. godine.

88. UZIMA SE NA ZNANJE da je Ostojić Nevena, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Stojković Ajše, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

89. UZIMA SE NA ZNANJE da je Lazić Sanja, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Gucunja Milana, advokata u Novom Sadu, dana 20. 6. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Dragović Danila, advokata u Novom Sadu, dana 21. 6. 2022. godine.

90. UZIMA SE NA ZNANJE da je Kordić Tea, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Božić Zorana, advokata u Novom Sadu, dana 20. 6. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Somer Emila, advokata u Novom Sadu, dana 21. 6. 2022. godine.

91. UZIMA SE NA ZNANJE da je Kujundžić Đina, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Mičić Jelene, advokata u Novom Sadu, dana 22. 7. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Davčik Siniše, advokata u Subotici, dana 23. 7. 2022. godine.

92. UZIMA SE NA ZNANJE da je Apić Miroslav, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Jefić Borjane, advokata u Novom Sadu, dana 8. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Sinjeri Igora, advokata u Novom Sadu, dana 9. 8. 2022. godine.

93. UZIMA SE NA ZNANJE da je Pavlović Damjan, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Cupać Nikole, advokata u Novom Sadu, dana 20. 7. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Vidicki Branislave, advokata u Novom Sadu, dana 21. 7. 2022. godine.

94. UZIMA SE NA ZNANJE da je Popović Vuk, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Katanić Arsenija, advokata u Novom Sadu, dana 8. 7. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Tucović Milane, advokata u Novom Sadu, dana 11. 7. 2022. godine.

95. UZIMA SE NA ZNANJE da je Kojić Dušan, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Ralić Romane, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Maraš Ivane, advokata u Novom Sadu, dana 31. 8. 2022. godine.

96. UZIMA SE NA ZNANJE da je Draganović Timotijević Jovana, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

97. UZIMA SE NA ZNANJE da je Drašković Nikolina, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

98. UZIMA SE NA ZNANJE da je Petrešević Mihailo, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Dragović Danila, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

99. UZIMA SE NA ZNANJE da je Radovanac Svetlana, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Vukašinović Nataše, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

100. UZIMA SE NA ZNANJE da je Sekulović Stefan, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Maraš Ivane, advokata u Novom Sadu, dana 23. 8. 2022. godine.

101. UZIMA SE NA ZNANJE da je Pavlović Milica, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinula advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Maraš Ivane, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

102. UZIMA SE NA ZNANJE da je Luković Marko, advokatski pripravnik u Novom Sadu, prekinuo advokatsko-pripravničku vežbu kod Zarić Predraga, advokata u Novom Sadu, dana 29. 8. 2022. godine, te da istu nastavlja kod Ramač Tamare, advokata u Novom Sadu, dana 30. 8. 2022. godine.

103. UZIMA SE NA ZNANJE da je Zarić Predrag, advokat u Novom Sadu, istupio iz Zajedničke advokatske kancelarije „Aleksić sa saradnicima“ sa sedištem u Novom Sadu, Grčkoškolska 1, dana 25. 8. 2022. godine.

104. UZIMA SE NA ZNANJE da su Štrbac Milan, advokat u Bačkoj Palanci, i Turk Borut, advokat u Bačkoj Palanci, osnovali Zajedničku advokatsku kancelariju „Štrbac i Turk“ sa sedištem u Bačkoj Palanci, Žarka Zrenjanina 45, počev od 5. 9. 2022. godine.

105. UZIMA SE NA ZNANJE da je ZAVIŠIĆ BOŽIDAR, advokat u Novom Sadu, preselio sedište advokatske kancelarije u Bačko Gradište, Glavna 7, počev od 1. 9. 2022. godine.

106. UZIMA SE NA ZNANJE da je VENCEL KRISTIAN, advokat u Novom Sadu, preselio sedište advokatske kancelarije u Stajićevo, Toze Markovića 35, počev od 11. 8. 2022. godine.

107. UZIMA SE NA ZNANJE da je OROS BARNA SILVIJA, advokat u Kucuri, preselila sedište advokatske kancelarije u Kulu, Lenjinova 18/1, počev od 1. 9. 2022. godine.

108. UZIMA SE NA ZNANJE da je PROTIĆ TAMARA, advokat u Novom Sadu, preselila sedište advokatske kancelarije u Indiju, Kralja Petra I 12/5 – Galerija, počev od 2. 8. 2022. godine.

109. UZIMA SE NA ZNANJE da je SANDIKI SVETLANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 27, počev od 1. 8. 2022. godine.

110. UZIMA SE NA ZNANJE da je TOMIĆ MARIJA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Bulevar oslobođenja 109, sprat II, stan 6, počev od 22. 8. 2022. godine.

111. UZIMA SE NA ZNANJE da je MEDIĆ MARINA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Branka Čopića 82 B, počev od 25. 8. 2022. godine.

112. UZIMA SE NA ZNANJE da je NIKOLIĆ NEDA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Braće Ribnikar 52, počev od 15. 8. 2022. godine.

113. UZIMA SE NA ZNANJE da je BAJRAMOVIĆ DINA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Danila Kiša 32, počev od 1. 8. 2022. godine.

114. UZIMA SE NA ZNANJE da je SEKULIĆ MIRJANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Branka Bajića 9Đ, počev od 1. 9. 2022. godine.

115. UZIMA SE NA ZNANJE da je SRĐENOVIĆ BOŠNJAKOVIĆ ZVJEZDANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Dimitrija Mihajlovića 9, počev od 29. 6. 2022. godine.

116. UZIMA SE NA ZNANJE da je KOSANOVIĆ BOJANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Radnička 10, počev od 11. 8. 2022. godine.

117. UZIMA SE NA ZNANJE da je RADIĆ ALEKSANDRA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Braće Ribnikar 45, stan 38, počev od 8. 8. 2022. godine.

118. UZIMA SE NA ZNANJE da je JOVANOVIĆ NEDA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Narodnog fronta 25, počev od 18. 7. 2022. godine.

119. UZIMA SE NA ZNANJE da je KRIVOKUĆA BILJANA, advokat u Novom Sadu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 50, stan 3, počev od 15. 7. 2022. godine.

120. UZIMA SE NA ZNANJE da je PAVLOVIĆ GORDANA, advokat u Šidu, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Karađorđeva 15a, počev od 1. 8. 2022. godine.

121. UZIMA SE NA ZNANJE da je BULAT MIĆO, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 8 B, stan 7, počev od 1. 9. 2022. godine.

122. UZIMA SE NA ZNANJE da je SMILJKOVIĆ ALEKSANDAR, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Železnička 13, sprat 3, stan 30, počev od 1. 9. 2022. godine.

123. UZIMA SE NA ZNANJE da je OPAČIĆ MIRKO, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Radnička 7, počev od 1. 9. 2022. godine.

124. UZIMA SE NA ZNANJE da je JOVIČIĆ PETAR, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Braće Ribnikar 63, lokal 3, počev od 29. 8. 2022. godine.

125. UZIMA SE NA ZNANJE da je ZARIĆ PREDRAG, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Dalmatinska 36/14, počev od 25. 8. 2022. godine.

126. UZIMA SE NA ZNANJE da je ŠTANJO KALMAN, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Bulevar oslobođenja 109, sprat II, stan 6, počev od 22. 8. 2022. godine.

127. UZIMA SE NA ZNANJE da je MIKOVIĆ ĐORĐE, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Zmaj Ognjena Vuka 10, počev od 1. 7. 2022. godine.

128. UZIMA SE NA ZNANJE da je TRAVICA NIKOLA, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Laze Kostića 8/I/2a, počev od 15. 8. 2022. godine.

129. UZIMA SE NA ZNANJE da je VRSAJKOV DEJAN, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Bulevar Mihajla Pupina 6, sprat V, kancelarija 504, počev od 1. 8. 2022. godine.

130. UZIMA SE NA ZNANJE da je RAKOČEVIĆ NENAD, advokat u Novom Sadu, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Maksima Gorkog 50, stan 3, počev od 1. 7. 2022. godine.

131. UZIMA SE NA ZNANJE da je TURK BORUT, advokat u Bačkoj Palanci, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Žarka Zrenjanina 45, počev od 5. 9. 2022. godine.

132. UZIMA SE NA ZNANJE da je MOMČILOVIĆ SINIŠA, advokat u Bečeju, preselio svoju advokatsku kancelariju na adresu Zoltana Čuke 22, počev od 1. 9. 2022. godine.

133. UZIMA SE NA ZNANJE da je Zajednička advokatska kancelarija „Gavrilović–Dobanovački“ Novi Sad, preselila svoju advokatsku kancelariju na adresu Laze Kostića 8, sprat 1, stan 2a, počev od 10. 8. 2022. godine.

Upravni odbor

НАУЧНА ПОЛИТИКА ЧАСОПИСА

Научно поље и област

Гласник Адвокајтске коморе Војводине је научни часопис из поља друштвено-хуманистичких наука који објављује радове из правне научне области. Шира научна област којој часопис припада је област права и политикологије на начин на који то прописује Правилник о категоризацији и рангирању научних часописа.

Тематске и теоријске смернице

Часопис објављује изворне научне чланке, расправе, правне есеје, огледе, приказе књига и друге текстове који се односе на право и правну теорију, историју права и филозофију права.

Посебно, часопис се бави темама у оквиру најзначајнијих грана права и то грађанског права, кривичног права, међународног права, радног права и уставног права.

Типови истраживања и радова у часопису

Радови и прилози који се објављују у часопису категоришу се у три групе:

1. Научни чланци у које спадају: оригинални научни радови, прегледни радови, кратка саопштења, претходна саопштења, научне критике и осврти.
2. Стручни чланци у које спадају: стручни радови, информативни прилози, прикази, стручне критике полемике, осврти и есеји.
3. Остали прилози и саопштења у које спадају уводници, извештаји о раду часописа, прикази судске праксе, уредничка документација која се објављује у часопису, саопштења издавача и уредништва, некролози и слично.

Политика контроле квалитета и унапређења етике публикавања и академске етике

Научни и стручни радови који се објављују у часопису рецензирају се у складу са правилником о поступку рецензије *Гласника Адвокајтске коморе Војводине*. У часопису се примењује двострука слепа рецензија. У поступку

рецензирања и уређивања *Гласника Адвокајске коморе Војводине* чланови уредништва и рецензенти дужни су да се руководе смерницама Комитета за етику публикација (COPE). Аутори који пријављују своје рукописе ради објављивања у часопису дужни су да поштују све националне и међународне стандарде очувања академског интегритета и етику у научном деловању и публикацији.

Радови и прилози категорисани као остали прилози и саопштења не индексирају се и не представљају део научне и стручне грађе часописа, не рецензирају се и не улазе у структуру радова часописа. Они су искључиво информативног карактера.

Електронско уређивање часописа остварује се у сарадњи са Центром за евалуацију у образовању и науци.

Гласник Адвокајске коморе Војводине је часопис отвореног приступа.

Друштвена и културна улога часописа

Улога *Гласника Адвокајске коморе Војводине* је стварање простора за објављивање резултата научних истраживања од значаја за правну науку, као и простора за размену научног и стручног мишљења. У остварењу своје улоге, часопис настоји да унапреди правну културу и колегијално разумевање и посебно да повеже правну науку са правном праксом.

У остварењу своје улоге *Гласник Адвокајске коморе Војводине* ослања се на своју деведесетогодишњу традицију из ког разлога се посебно стара о унапређењу културе сећања у области права.

ГЛАСНИК
АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

GLASNIK
OF THE VOJVODINA BAR ASSOCIATION

Оснивач, власник и издавач
Адвокатска комора Војводине

Излази четири пута годишње, тромесечно

Број 3/2022.
Овај број је закључен 23. новембра 2022. године

Адреса Уредништва
21000 Нови Сад, Змај Јовина 20/1
Телефон: 021/521-235; факс: 021/529-459
e-mail: akvojvodine@gmail.com

Дигитална архива часописа и пуни текстови чланака доступни на
www.glasnik.edu.rs

Библиографске базе које индексирају часопис
SCIndeks: www.scindeks.ceon.rs
DOAJ: www.doaj.org

Годишња претплата
за Републику Србију 2.000,00 динара
за иностранство 20 евра
(Текући рачун број 340-1482-43 са назнаком „за Гласник“)

Језичка редакција
Јелица Недић, лектор и коректор за српски језик
Срђан Маринков, лектор и коректор за енглески језик

Компјутерски слог *Тајџана Божић*, Нови Сад

Штампа
OFFSET PRINT, Нови Сад
2022.

Тираж: 680 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

347.965(497.113)

ГЛАСНИК Адвокатске коморе Војводине / главни и одговорни
уредник Александар Тодоровић. - Год. 1, бр. 1 (1952)- . - Нови Сад :
Адвокатска комора Војводине, 1952- . - 24 cm

Тромесечно. - На споредној насл. стр. наслов латиницом, поднаслов
на енгл. језику: Glasnik - journal of legal theory and practice of the Bar
Association of Vojvodina

ISSN 0017-0933 = *Гласник Адвокајске коморе Војводине*

COBISS.SR-ID 3803650

СКРАЋЕНО УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Радови се достављају путем платформе за електронско уређивање часописа на линку: <http://aseestant.ceon.rs/index.php/gakv/user> у складу са техничким упутствима за коришћење тог система или на e-mail адресу: akvojvodine@gmail.com.

Предајом текста, аутор изјављује да текст није ни објављен ни прихваћен за објављивање те да неће бити предат за објављивање било ком другом медију. Аутор такође изјављује да је носилац ауторског права, да је обавештен о правима трећих лица и да је испунио захтеве који произлазе из тих права. Посебно аутор изјављује да предаје текст који је настао поштовањем кодекса академске етике.

Уредништво *Гласника Адвокатске коморе Војводине* и рецензенти ангажовани од стране часописа у свом раду руководе се препорукама и смерницама Комитета за етику публикација (СОРЕ).

Врсте радова.– Часопис објављује оригиналне научне радове, прегледне радове, кратка саопштења, претходна саопштења, научне кри-

тике, стручне радове, есеје и сентенце из судске праксе.

Обим и структура текста.– Дужина текста по правилу ограничена је на један ауторски табак који чини текст од 16 страница са по 28 редова на страни и 66 словних места у реду што укупно чини дужину текста од 30.000 словних знакова (карактера) укључујући и размаке.

За писање се користи фонт Times New Roman величине 12 pt, с размаком између редова вредности 1,5 на страници А4 формата.

Наслов чланка наводи се великим словима (верзал) на средини странице, фонтом Times New Roman, болд, величине 14 pt.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима, величина фонта 12 pt и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов има више целина, оне се означавају арапским бројевима, као: 1.1. – малим обичним словима, величина фонта 12 pt, 1.1.1. – малим курзивним словима, величина фонта 11 pt.

Језик и писмо.– Чланци се предају на српском језику на ћириличком или латиничком

писму, или на енглеском језику, или на језицима у службеној употреби у Босни и Херцеговини и у републикама Црној Гори или Хрватској.

Чланци који се предају на српском језику морају садржати и апстракт и кључне речи на енглеском језику.

Сажетак и резиме.– Сажетак се даје на почетку чланка, испод наслова, а изнад кључних речи.

Сажетак треба да има од 60 до 200 речи и стоји између заглавља (наслов, име(на) аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Ако је језик рада српски, сажетак на страном језику може се пружити у проширеном облику, као тзв. резиме. Резиме се даје на крају чланка, након одељка Литература.

Кључне речи.– Дају се непосредно након сажетка, односно резимеа.

Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на свим језицима на којима постоје сажетци.

СКРАЋЕНА ПРАВИЛА ЦИТИРАЊА СА ПРИМЕРИМА

Навођење књига

Презиме, Иницијал имена. (година издања). *Наслов: Поднаслов књиге*. Место издања: Издавач

- Петровић, П. (2004). *Право и правда: Теорија природног права*. Београд: Службени гласник

Навођење чланка из часописа

Презиме, Иницијал имена. (година издања). Наслов чланка. *Назив часописа*, волумен (број), странице од–до.

- Петровић, П. (2014). Накнада штете. *Правник* 90(3), 141–157.

Навођење извора с интернета

Презиме, Иницијал имена. (година издања). *Наслов*. Преузето: датум са: интернет адреса

- Петровић, П. (2014). *Накнада штете*. Преузето: 27. 12. 2018. са <http://primer.com>

Навођење домаћих прописа

Пун назив прописа, *гласило у коме је пропис објављен*, број гласила / година објављивања.

- Закон о облигационим односима, *Службени гласник РС*, број 36/2011, 99/2011, 83/2014. – др. закон, 5/2015. и 44/2018.

Навођење страних прописа

Назив институције која је пропис донела, *пун назив прописа*, место објављивања, година

- European Parliament, *The Impact of German Unification on the European Community*, Brussels, 1990.

Навођење домаће судске праксе

Назив судске одлуке и назив суда који је одлуку донео, број одлуке и датум одлуке

- Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж1 2137/2011. од 25. 5. 2011. године.

Навођење стране судске праксе

Страна судска пракса се наводи у складу с правилима која важе за навођење судске праксе одговарајућих судова.

Литература, извори и цитирана судска пракса

Литература се наводи након чланка, као посебна секција тако што се све библиографске јединице наводе азбучним или абecedним редом по презимену аутора, а код истог аутора, по години издавања (од најновије до најстарије). Иза презимена, а пре имена аутора обавезно се пише запета.

Домаћи и међународни извори права се наводе након чланка, као посебна секција, редом којим су навођени у тексту.

Цитирана судска пракса се наводи након текста, као посебна секција, редом којим је навођена у чланку.

ГЛАСНИК АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ
ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Република Србија • 21000 Нови Сад • Змај Јовина 20/1 • Телефон: 021/521-235
e-mail: info@glasnik.edu.rs • www.glasnik.edu.rs